

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์? กรณีศึกษาเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก

• สุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน •

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์?

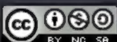
กรณีศึกษาเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก

ดัดแปลงจากงานวิทยานิพนธ์

"แนวคิดสันติวิธีในเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก' ของปรีดี พนมยงค์"

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๐

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์?

กรณีศึกษาเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก

สุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน

คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส
(๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓)
และในวาระที่องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ใน
ปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญของโลก (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ค.ศ. ๒๐๐๑)

หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์?
กรณีศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ISBN 974-7834-10-3
พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม ๒๕๔๔
จำนวนพิมพ์ : ๒,๕๐๐ เล่ม

ผู้จัดพิมพ์ : คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชน
E-mail : pridi@ffc.or.th http : //www.pridi.or.th
ประธานกรรมการ : สุลักษณ์ ศิวรักษ์
กรรมการและเลขานุการ : พิภพ ธงไชย
ผู้จัดพิมพ์ร่วม : สถาบันปรีดี พนมยงค์
๖๕/๑ สุขุมวิท ๕๕ (ซอยทองหล่อ) เขตวัฒนา (ปณ. สันติสุข)
กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐ โทรศัพท์ ๓๘๑-๓๘๖๐-๑ โทรสาร ๓๘๑-๓๘๕๙
E-mail : pridi_institute@hotmail.com

ดำเนินการผลิต : โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน
ประธาน : พิภพ ธงไชย
บรรณาธิการ : สันติสุข โสภณสิริ
กองบรรณาธิการ : กานต์ ธงไชย สุดใจ พรหมเกิด

แบบปกและรูปเล่ม : ปาจรีย์ พุทธเจริญ

ดำเนินการผลิตร่วม : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก
๔๖๐ ซ. จรัลสนิทวงศ์ ๖๗ เขตบางพลัด กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๘๘๑-๑๗๓๔ โทรสาร ๔๒๔-๖๒๘๐
E-mail : cpublish@ffc.or.th http : ///www.ffc.or.th

พิมพ์ที่ : เรือนแก้วการพิมพ์ โทรศัพท์ ๔๑๑-๑๕๒๓, ๔๑๒-๖๕๕๒
จัดจำหน่าย : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด โทรศัพท์ ๒๒๕-๙๕๓๖-๔๐

จากผู้เขียน

งานวิจัยเรื่อง *กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์? กรณีศึกษาเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก'* ได้รับการดัดแปลงมาจากวิทยานิพนธ์ของภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง *แนวคิดสันติวิธีในเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก ของ ปรีดี พนมยงค์* โดยได้รับอนุมัติจากเจ้าของลิขสิทธิ์คือ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ คือ คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ผู้ให้การสนับสนุนการจัดพิมพ์ และคณะทำงานทุกท่านที่ได้เอาใจใส่อย่างดียิ่งในทุกขั้นตอนของการจัดพิมพ์ โดยเฉพาะคุณสุดใจ พรหมเกิด ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกขอบคุณเป็นอย่างสูง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ที่ได้กรุณาเขียนคำนำในการจัดพิมพ์ และกรุณาตรวจทานแก้ไขในส่วนของภาคผนวก ข ให้มีความถูกต้องและชัดเจนยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้อ่าน รวมทั้งขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านที่มีส่วนร่วมในการให้คำแนะนำต่าง ๆ ในการจัดพิมพ์

หากจะมีคุณประโยชน์อย่างใดบ้างในการพิมพ์เผยแพร่งานวิจัยชิ้นนี้ ความคาดหวังอย่างสูงสุดของผู้วิจัยคือ การจุดประกายความคิดในเรื่องสันติภาพและสันติวิธี ซึ่งเป็นภาวะและวิธีการอันน่าจะเป็นความปรารถนาและประโยชน์สุขร่วมกันของมนุษยชาติในทุกยุคทุกสมัย

ขอความสันติจงประสบแด่ทุกท่าน

สุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน

อดีต : อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน : อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันตก แผนกวิชาภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

สร้างสรรค์ศิลป์เพื่อสันติภาพ

ต้นปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ เกิดปรากฏการณ์ทางภาพยนตร์ที่สำคัญ เพราะมีภาพยนตร์ไทยที่ประสบความสำเร็จทางรายได้มหาศาลเรื่องหนึ่ง ภาพยนตร์เรื่องนี้อิงประวัติศาสตร์ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองของชาวบ้านบางระจัน ที่รวมกำลังต่อสู้กับศัตรูผู้มารุกรานอย่างหาญกล้า แม้ที่สุดบางระจันจะถูกทำลาย แต่วีรกรรมของชาวบ้านอย่างนายจัน หนวดเขี้ยว นายทองเหม็น และพระอาจารย์ธรรมโชติ ยังตราตรึงอยู่ในตำราประวัติศาสตร์ไทย และบัดนี้ด้วยอัศจรรย์แห่งเทคนิคภาพยนตร์ เหตุการณ์ในตำราประวัติศาสตร์ถูกสร้างให้สมจริงทั้งรอยเลือดและคมดาบ เพื่อที่จะได้ประทับไว้ในความทรงจำของผู้ชมสืบไปว่า เมื่อสองร้อยปีก่อน อยุธยายศล่มแล้วด้วยน้ำมือพม่าข้าศึก

ในเวลาเดียวกัน ความทรงจำแห่งความเป็นศัตรูระหว่างไทยกับพม่าก็เคลื่อนที่จากแผ่นฟิล์มสะท้อนอดีตมาสู่ปัญหาชายแดนที่ผู้คนเดือดแค้นเพราะอธิปไตยของประเทศถูกละเมิดโดยฝีมือ “ศัตรูเก่า” จนเกิดการสู้รบฆ่าฟันกันขึ้น

บางระจัน จึงสมจริง แต่มิใช่กับเหตุการณ์ในอดีต หากรับกับเหตุการณ์ในปัจจุบันยิ่งกว่า ไม่ว่าจะเป็นจากแง่มุมของสิ่งที่เรียกว่า “การเสียกรุงครั้งที่สามทางเศรษฐกิจ” หรือ “การรุกล้ำอธิปไตยของพม่ารามัญ” กระทั่งหลายหน่วยงานส่งเสริมให้นักเรียนนักศึกษาได้เข้าชม เพื่อกระตุ้นสำนึกรักชาติให้เข้มข้นขึ้น

ภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่อง *บางระจัน*

ภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* แตกต่างจาก *บางระจัน* มากที่ชัดเจนที่สุดเห็นจะเป็นว่า ขณะที่ประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องราวของชาวบางระจันไว้ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นเรื่องที่แต่งขึ้น เป็นนวนิยายเมื่อท่าน

ปรีดีดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๔ และนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์พูดภาษาอังกฤษตลอดเรื่อง เป็นเรื่องแรกของไทย นำออกฉายที่ศาลาเฉลิมกรุงเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔

แต่ข้อแตกต่างจาก *บางระจัน* ที่สำคัญยิ่งกว่า คือ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคสมัยมืดมิดที่โลกตกอยู่ใต้ภัยมหาสงครามโลกครั้งที่สอง ท่านปรีดีจึงสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้น เพื่อต่อต้านท่าทีการกระหายสงครามที่กำลังครอบงำสังคมไทยในยุคนั้นผ่านกระแสลัทธิชาตินิยมและอำนาจทหารนิยม

พระเจ้าช้างเผือก จึงเป็นภาพยนตร์แห่งสันติภาพ และแตกต่างจากภาพยนตร์แนวรักชาติจำพวก *บางระจัน* ในปัจจุบัน หรือ *ขุนศึก* กับ *มหาราชดำ* ในอดีตอย่างสิ้นเชิง

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์? กรณีศึกษาเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก' ของสุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน เล่มนี้ เป็นงานเขียนทางวิชาการที่สำคัญ เพราะได้ทำให้เห็นว่า *พระเจ้าช้างเผือก* พิเศษอย่างไร

ประการแรก งานชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นจินตนาการแห่งสันติภาพ ที่ไปไกลกว่า "ความเป็นจริงในประวัติศาสตร์" อย่างสงครามยุทธหัตถีระหว่างพระนเรศวรมหาราชและพระมหาอุปราชา ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาที่จะแบ่งปันจินตนาการดังกล่าวกับเพื่อนร่วมโลกในรูปของภาพยนตร์ไทยพูดภาษาอังกฤษตลอดเรื่อง

ประการที่สอง งานของสุรัยยาสำคัญ ก็เพราะงานชิ้นนี้มิใช่การวิเคราะห์เนื้อหาของ *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยคำอธิบายทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากเป็นการประสมประสานทฤษฎีสันติภาพ-สันติวิธีเข้ากับวิธีการศึกษาในสาขาวรรณคดีเปรียบเทียบได้อย่างน่าสนใจ คือศึกษา *พระเจ้าช้างเผือก* ในฐานะที่เป็นงานศิลปะชิ้นหนึ่ง

นานมาแล้ว Romain Rolland นักเขียนชาวสวิสนามอุโฆษ เคยอ้างทัศนะของลีโอ ตอลสตอย ผู้เขียน *สงครามและสันติภาพ* ว่า "ศิลปะจักต้องทำลายความรุนแรง และมีก็แต่ศิลปะเท่านั้นที่ทำเช่นนั้นได้" (Romain

Rolland, *Tolstoy* (New York : E.P.Dutton, 1911), p.203) งานศิลป์สามารถทำเช่นที่ตอลสตอยคิดไว้ได้ ก็เพราะงานศิลป์อาจติดปีกแห่งจินตนาการที่พามนุษย์ไปพ้นจากโลกแห่งความรุนแรง

ประการที่สาม งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าจินตนาการแห่งสันติภาพนั้น ต้องต่อสู้กับการครอบงำของพลังแห่งความรุนแรง และการต่อสู้เช่นนี้เริ่มต้นจากการเห็นว่า ความรุนแรงมิใช่เรื่องสามัญปรกติ แต่เป็นปัญหาชนิดที่ต้องหาทางออก เช่นที่พระเจ้าจักราทรงพยายาม ที่จริงปัญหาความขัดแย้งมากหลายจำเป็นต้องหาทางออก แต่ทางออกที่ใฝ่สันติคือทางออกที่พยายามเอื้ออาทรต่อผู้คนทั่วไป อีกทั้งต่อต้านกับมายาคติแห่งสงครามและความรุนแรงที่เติบโตอยู่ด้วยความเกลียดชัง และเห็นผู้คนเขาอื่นเป็น "ศัตรู" ชั่วร้าย

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๗ Herman Hesse ชาวเยอรมันผู้เขียน *สิทธารถะ* ซึ่งรู้จักกันทั่วไป ได้เขียนจดหมายฉบับหนึ่งถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของเยอรมัน คัดค้านคำปราศรัยของท่านรัฐมนตรีที่ยืนยันว่า แม้ประเทศนั้นจะใฝ่สันติภาพ แต่ด้วยความจำเป็นก็ต้องเข้าสู่สงครามอย่างกล้าหาญ Hesse เขียนว่า ถ้อยคำของท่านรัฐมนตรีขาดอะไรไปบางอย่างที่ทำให้ถ้อยคำมีคุณค่าและความหมาย เพราะ "คำของท่านขาดความรัก ไม่มีความเป็นมนุษย์" Hesse ยังชวนให้ท่านรัฐมนตรีได้หัดมองและสดับฟังสรรพสำเนียงที่ไม่ใช่ผลประโยชน์และภารกิจ แต่ให้เห็นว่า สงครามที่ท่านต้องรับผิดชอบทำให้ "โลกเต็มไปด้วยซากศพและคนที่กำลังจะตาย โลกแตกยับดับสลาย ไหม้เกรียมและถูกทำให้หมองเศร้า ท่านควรมองเห็นทหารกล้านอนทรมานอยู่ที่ชายแดนเป็นวันๆ พวกเขาตาย ทั้งที่ไม่สามารถยกมืออันยับเยินปัดแมลงวันที่มาตอมตามแผลบนร่างได้ ท่านควรจะต้องได้ยินเสียงของคนเจ็บ เสียงคร่ำครวญของคนเสียสติ เสียงประท้วงก่นว่าของบรรดาพ่อๆ แม่ๆ ของเจ้าสาวและสตรีมากหลาย และเสียงร่ำร้องด้วยความหิวโหยของผู้คน" (Herman Hesse, "Letter to a Minister of State", in Edward Guinan (ed.)

Peace and Nonviolence. (New York : Paulist Press, 1973), p.107)

'พระเจ้าช้างเผือก' ชี้ให้เห็นว่า จินตนาการของผู้เขียนคือความพยายามที่จะไม่เห็นสามัญชนเป็นศัตรู อีกทั้งไม่ปรารถนาให้ใครอื่นต้องรับทุกข์ การต่อสู้ระหว่างพระเจ้าจักราและพระเจ้าหงสา แม้จะไม่ใช่สันติวิธี แต่ก็เป็นการจำกัดพื้นที่แห่งการใช้ความรุนแรงอย่างสำคัญ มิให้ไปทำร้ายทหารเล็ก คนน้อย หรือสามัญชนทั้งหลาย ได้ เช่นที่ Hesse เป็นห่วง ที่สำคัญคือ การไม่ยอมสร้างภาพผู้คนที่ไม่ใช่ "พวกเรา" ให้เป็นยักษ์มาร ก็เป็นการเปิดหนทางสู่สันติที่มีความหมายยิ่ง

งานของสุรัยยาทำให้เห็นชัดว่า หนทางสู่สันติภาพในวิธีคิดของท่านปรีดีที่ปรากฏอยู่ใน *พระเจ้าช้างเผือก* จะเป็นไปได้ก็ด้วยเริ่มจากการปฏิเสธความรุนแรง การอาศัยจินตนาการแสวงหาทางเลือกโดยมุ่งพิทักษ์คุ้มครองคนเล็กคนน้อย ผสานกับการไม่เห็นผู้คนในสังคมอื่นที่ต่างจากตนเป็นศัตรู

บางที งานศิลปะจะช่วยเปิดประตูจินตนาการแห่งสันติภาพเพื่ออนาคตของมนุษยชาติก็เป็นได้

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ

มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา

มีนาคม ๒๕๔๔

คำนำสำนักพิมพ์

การจัดพิมพ์ "หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส" เป็นกิจกรรมหนึ่งภายใต้โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อนำผลงานและข้อเขียนที่มีคุณค่าของท่านรัฐบุรุษอาวุโสและของบุคคลหรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวเนื่องถึงท่านมาจัดพิมพ์เผยแพร่ร่วมฉลองในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาล ซึ่งเป็นวาระเดียวกับที่องค์การยูเนสโกได้บรรจุชื่อท่านไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญของโลก ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔ (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๐๐๑) นี้

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ? กรณีศึกษาเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก' นับเป็นงานชิ้นสำคัญชิ้นแรกในการวิเคราะห์วรรณกรรมและภาพยนตร์ไทยเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผลงานเขียนและงานภาพยนตร์แนวนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ไทยและคติทางพุทธศาสนาเรื่องแรกและเรื่องเดียวที่รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้ประพันธ์ขึ้นและประกาศอุทิศให้แก่ "สันติภาพ" นอกจากหนังสือเล่มนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการใช้สื่อวรรณกรรมและภาพยนตร์เพื่อการประกาศอุดมการณ์ของผู้มีบทบาททางการเมืองของไทย ให้เห็นความพยายามของประเทศไทยในการต่อต้านการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา และความมุ่งมั่นในการเสริมสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในประเทศ ในระดับเพื่อนบ้าน และในสังคมโลกแล้วงานชิ้นนี้ยังได้วิเคราะห์เนื้อหา *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยการอธิบายทางประวัติศาสตร์และการประสมประสานทฤษฎีสันติภาพ-สันติวิธีเข้ากับวิธีการศึกษางานศิลปะชิ้นนี้ได้อย่างน่าสนใจ ดังที่ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้เขียนคำนิยมไว้

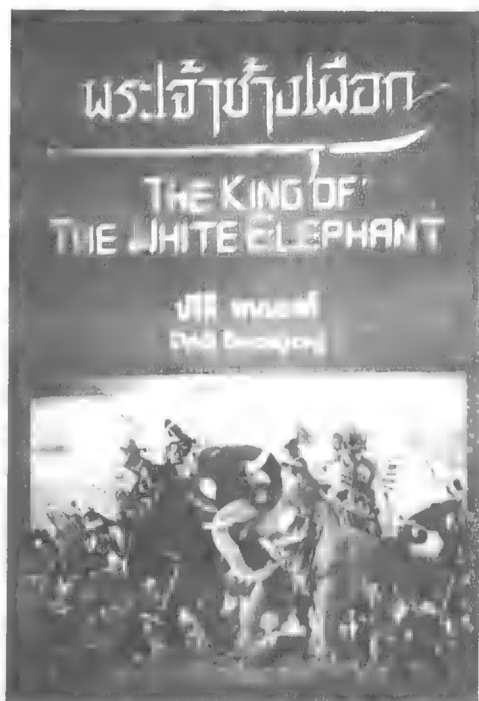
ทางโครงการฯ ต้องขอขอบคุณอาจารย์สุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน

เป็นอย่างสูง ที่เอื้อเฟื้อและอนุญาตให้จัดพิมพ์งานเล่มนี้เพื่อร่วมฉลองวาระครบรอบ ๑๐๐ ปีฯ ดังกล่าว อีกทั้งยังกรุณาสละเวลาปรับปรุงและเรียบเรียงบทสำคัญๆ ทำให้หนังสือเล่มนี้น่าอ่านมากขึ้น อันจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของชนรุ่นหลัง ซึ่งจะได้ตระหนักถึงภารกิจของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ที่ต้องการเรียกร้องให้ชาวโลกได้เห็นถึงความสำคัญของสันติภาพ และมุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติทั้งมวล

โครงการจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน

สารบัญ

ภาพปกนวนิยายเรื่อง
พระเจ้าช้างเผือก และ
The King of the White Elephant
ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๓๓
จัดพิมพ์โดยสมาคมธรรมศาสตร์
นครลอสแองเจอลีส
สหรัฐอเมริกา

ภาพปกนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และ *The King of the White Elephant*
ที่นำกลับมาพิมพ์อีกครั้งใน "หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

บริษัท สหศินิมา จำกัด

ศาลาเฉลิมกรุง

วันพฤหัส ที่ ๑๐ ถึง วันพุธ ที่ ๑๖ เมษายน ๒๔๘๔

★ ★ ★ ★ ภาพยนตร์ไทยใหญ่ยิ่ง ของ "ปรีดีภาพยนตร์" ที่ลงทุนจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท ผู้แสดงจำนวน ๑๐๐๐ กองทัพช้างจำนวน ๑๐๐

สิ้นเวลาสร้าง ๒ ปี---

"พระเจ้าช้างเผือก"

-นำแสดงโดย-

เรณู กฤตยากร

ไพริน เนียลเสน

ร่วมกับผู้แสดงอื่น ๆ อีกมากหลาย

โฆษณาภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*
ในหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* ฉบับวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๘๔

ฉากภายในโรงถ่ายทำภาพยนตร์ของกองทัพอากา■
ที่ทุ่งมหาเมฆ กรุงเทพมหานคร

ฉากการถ่ายทำนอก■ถานที่ จังหวัดแพร่

เรณู นางเอกของเรื่อง
ในอิริยาบทต่างๆ
รับบทโดย คุณไพลิน นิลรังสี

พระเจ้าจักราและท่านมหาเสนาบดีกรมวัง
รับบทโดยคุณเรอเนอ โกด๊าท และ คุณสุวัฒน์ นิลรังสี

พระเจ้าหงสาขณะทรงประกาศ■งครามกับอโยธยา และมีประชาชน■อกคัดค้าน
(รับบทโดย หลวงวิลาสปริวัตร)

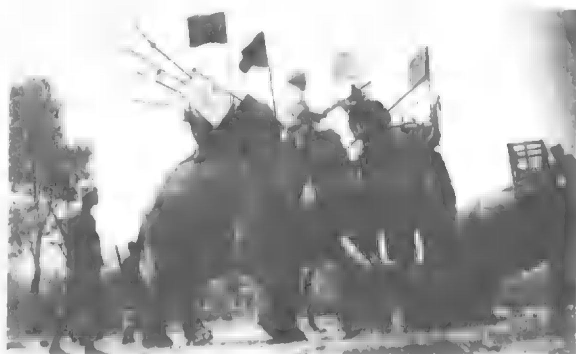

พระเจ้าจักราเสด็จออกคล้องช้าง

ฉากกองทัพช้างและการต่อสู้ระหว่างทหาร[redacted]ง[redacted]าและอโยธยา

ฉากสงครามยุทธหัตถี
ระหว่างพระเจ้าจักรา
กับพระเจ้าหงสา

พระเจ้าจักราทรงประกา■
ให้ทหารทั้ง■องฝ่าย
หันมาปรองดองกัน

พระเจ้าจักราทรง
แต่งตั้งเรณูเป็น
ราชินีแห่งอโยธยา
และเรื่องราวจบลง
อย่างมีความสุข

๑

บทนำ : ความสำคัญของการศึกษา

จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ การใช้ "สันติวิธี" หรือ "ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง" ดูเหมือนจะมีพื้นที่ในหน้าประวัติศาสตร์น้อยกว่า "การใช้ความรุนแรง" ในอัตราที่เทียบกันไม่ได้ เรื่องราวการต่อสู้ของนักต่อสู้ในแบบสันติวิธีที่ได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับวรรณกรรมและข้อเขียนที่บันทึกถึงวีรบุรุษในอดีตที่ต่อสู้โดยใช้ความรุนแรง อันที่จริงแล้วปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ซึ่งสามารถสืบค้นไปได้ถึงสมัยโรมันโบราณ แต่เหตุการณ์เหล่านี้ มักไม่เป็นที่รับรู้และไม่ได้รับความสนใจจดบันทึกจากนักประวัติศาสตร์มากนัก จนเมื่อสถานการณ์ความรุนแรงของโลกเริ่มเปลี่ยนไป*

---

* อ่านประวัติโดยสังเขปของการต่อสู้แบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงได้ใน ยีน ชาร์ป, ๒๕๒๙, *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, หน้า ๔-๗

ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อมนุษย์ได้ผ่านสภาวการณ์ของสงครามโลกทั้งสองครั้ง โดยเฉพาะภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น มนุษย์ได้ประจักษ์ชัดถึงผลร้ายของสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอานุภาพของอาวุธนิวเคลียร์ การส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทางการศึกษาเพื่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสันติภาพและการสร้างทัศนคติที่ใฝ่สันติ รวมทั้งการจัดตั้งองค์กรที่ทำกิจกรรมเพื่อการเรียกร้อง ส่งเสริม และดำรงไว้ซึ่งสันติภาพจึงเริ่มปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและจริงจัง (ดู รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๕-๘) ความเคลื่อนไหวในเรื่องการวิจัยสันติภาพและการต่อสู้แบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในปรากฏการณ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่านักสังคมศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงทางการวิจัยเรื่องปฏิบัติการไร้ความรุนแรงอย่างเช่น ยีน ชาร์ป (Gene Sharp) ผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องธรรมชาติของอำนาจและวิธีการเผชิญกับอำนาจ ซึ่งนำมาสู่ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง ได้เริ่มงานวิจัยของเขาในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เพิ่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองได้เพียงไม่นาน ส่วนนักวิจัยสันติภาพผู้ได้ชื่อว่าเป็น “บิดาของการวิจัยสันติภาพสมัยใหม่” อย่าง โยฮัน กัลตุง (Johan Galtung) นั้น ก็เริ่มเผยแพร่งานวิจัยของเขาเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๕ และงานวิจัยที่มีชื่อเสียงและได้รับการอ้างอิงมากที่สุดของเขานั้นก็อยู่ในช่วงปลาย ค.ศ. ๑๙๖๐ ถึงต้น ค.ศ. ๑๙๗๐ (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๘ : ๕๒-๕๓)

ในบริบทสังคมไทย การศึกษาแนวคิดสันติวิธีอย่างเป็นระบบนับว่ายังเป็นเรื่องใหม่ทั้งในแวดวงวิชาการและในสังคมโดยทั่วไป ความพยายามของกลุ่มคนที่สนใจแนวคิดสันติวิธีในการเผยแพร่และรณรงค์ให้ผู้คนหันมาใช้สันติวิธีเพื่อการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในสังคมมีปรากฏออกมาเพียงไม่กี่กลุ่ม เช่น มูลนิธิโกมลคีมทองที่พยายามเผยแพร่แนวคิดสันติวิธีออกมาในรูปของหนังสือ วารสาร และข้อเขียนต่างๆ อย่างสม่ำเสมอตลอดมา กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือและเผยแพร่เอกสารเกี่ยวกับสันติวิธี รวมทั้งจัดกิจกรรมอื่นๆ เพื่อการส่งเสริมสันติภาพและ

แนวคิดสันติวิธี เช่น การจัดสัมมนาและอบรมเรื่องปฏิบัติการไร้ความรุนแรง ส่วนในแวดวงวิชาการ สถาบันที่มีการเคลื่อนไหวเรื่องการรณรงค์เพื่อสันติภาพ และการเผยแพร่แนวคิดสันติวิธีที่เห็นเด่นชัดมีเพียงไม่กี่แห่ง เช่น การจัดตั้งศูนย์ข่าวสารสันติภาพที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเปิดการสอนวิชาสันติศึกษาในคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เป็นต้น

ส่วนในแวดวงวรรณคดีไทยนั้น งานวิจัยเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธียังไม่มีออกมาอย่างชัดเจนและแพร่หลายนัก ที่ปรากฏ เช่น บทความเรื่อง "วรรณคดีเพื่อสันติ" เขียนโดย จิตต์นิภาพ ศรีไสย์ ลงในวารสาร *ครุศาสตร์* ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๘ บทความเรื่อง *วรรณกรรมเอ-บอมบ์*** เขียนโดย สันติ นามธรรม ลงในหนังสือรวมบทความชื่อ *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ* (๒๕๓๐) ของคณะกรรมการโครงการสื่อเพื่อสันติภาพ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ตามก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะอุบัติขึ้นในประเทศไทย วงการวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ไทยก็ได้มีโอกาสรู้จักกับผลงานที่มีวัตถุประสงค์ในการรณรงค์เพื่อสันติภาพโดยเฉพาะ และถือได้ว่า เป็นนวนิยายและภาพยนตร์ไทยเรื่องแรกที่ผู้สร้างงานได้ประกาศอุทิศให้กับสันติภาพ และที่น่าสนใจคือ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นงานวรรณกรรมเพื่อสันติภาพที่เกิดขึ้นก่อนการเคลื่อนไหวอย่างเป็นรูปธรรมของการศึกษาและวิจัยเรื่องสันติภาพ ทั้งในระดับโลกและในประเทศไทย ในขณะที่มีการสร้างงานนั้นแม้ไทยจะต้องเผชิญกับสภาวการณ์ที่ไม่ปกติต่างๆ มากมาย ทั้งจากการเมืองภายในและภายนอกประเทศที่นำไปสู่ภาวะความขัดแย้งและการแก้

** โดยทั่วไป วรรณกรรมเอ-บอมบ์ หรือ วรรณกรรมอะตอมิค-บอมบ์ (A-bomb) หมายถึงงานเขียนที่กล่าวถึงความอยุติธรรม ความโกรธแค้น ความชิงชัง ความรู้สึกสำนึกของนักเขียนที่มีความสัมพันธ์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อมกับภัยพิบัติ ทั้งที่ฮิโรชิมาและนางาซากิ (สันติ นามธรรม, ๒๕๓๐ : ๘๔)

ปัญหาด้วยความรุนแรง และเป็นภัยคุกคามต่อความสงบสุขของผู้คนในประเทศ แต่ความหวังเรื่องสันติภาพก็ยังคงมีอยู่ในใจของคนไทยจำนวนมาก และหนึ่งในนั้นคือบุรุษผู้มีบทบาทอย่างสูงในวงการทางการเมืองของไทยในยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง อดีตผู้สำเร็จราชการ และอดีตนายกรัฐมนตรีของไทย รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยแนวคิดที่ว่า "ชัยชนะแห่งสันติภาพ มิได้มีชื่อเสียงบันลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงคราม" (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ) ทำให้ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามทุกวิถีทางในการประคับประคองให้ประเทศไทยได้ดำเนินอยู่บนสภาวะแห่งสันติสุข

นโยบายทางการเมืองที่ปรีดี พนมยงค์ ดำเนินในโอกาสต่างๆ ไม่ว่าขณะที่เป็นรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และการทำงานใต้ดินเพื่อการกู้ชาติไทยจากการครอบงำของญี่ปุ่นขณะดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ล้วนเป็นสิ่งพิสูจน์ได้อย่างดีถึงความพยายามของท่านในการดำรงไว้ซึ่งสันติสุขของคนในชาติ ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการต่อต้านสงครามแต่เป็นการทำงานเพื่อความอยู่ดีกินดีของคนในชาติด้วย

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นความพยายามและความเคลื่อนไหวอีกลักษณะหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ในการส่งเสริมแนวคิดเรื่องสันติภาพ และประกาศแนวคิดนี้ให้เป็นที่รับรู้ในระดับสากล ปรีดี พนมยงค์ ผลิตงานวรรณกรรมและสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้น ขณะที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ ภายหลังการไปเยือนยุโรป อเมริกา และญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ เมื่อกลับมาประเทศไทย ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ผลักดันให้มีกฎหมายว่าด้วยความเป็นกลางขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นช่วงก่อนการเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้นในประเทศไทย สิ่งนี้ทำให้ทราบได้ว่า ผู้ประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ตระหนักอยู่ตลอดเวลาถึงภัยของสงครามและการสิ้นสลายของสันติภาพที่กำลังเกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลกรวมทั้งในประเทศ

ไทยอันเป็นที่รักของตน การเสียสละเวลา แรงกาย และสติปัญญาในการประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ จึงมีส่วนมาจากความตระหนักรู้ในภัยของสงครามที่กำลังจะมาถึง และแสดงให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า "วิสัยทัศน์ของการเป็นผู้นำ" ซึ่งย่อมหมายถึงทิศทางการพัฒนาความอยู่รอดของประเทศและความผาสุกของประชาชนในที่สุด นอกจากนั้น การประกาศอุทิศนวนิยายและภาพยนตร์ให้กับสันติภาพแสดงให้เห็นแนวคิดในทางสันติของผู้สร้างงานได้เป็นอย่างดี ปรีดี พนมยงค์ ได้ระบุไว้ในคำนำของนวนิยายว่า

"นวนิยายเรื่องนี้ ... เขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่สันติภาพ เพราะว่า ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้น มิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด" (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ)

นอกจากนั้นท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ ยังได้ระบุไว้ในคำนำของการจัดพิมพ์อีกด้วยว่า

"นวนิยายเรื่องนี้เขียนขึ้นเพื่อเตือนให้ตระหนักถึงภัยของมหาสงครามที่กำลังจะใกล้เข้ามา ตลอดจนความจำเป็นที่ประเทศไทยจะต้องเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับการรุกราน นายปรีดีฯ ได้ใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อความคิดไปยังชนชั้นนำของไทยและของประเทศเพื่อนบ้านในขณะนั้น" (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ)

ดังนั้นการหยิบยกวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มาศึกษาในแง่ของสันติภาพจึงน่าจะเกิดประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพในประเทศไทยส่วนหนึ่ง นอกจากนั้น ยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงการใช้สื่อวรรณกรรมและภาพยนตร์เพื่อการประกาศอุดมการณ์ของผู้มีบทบาททางการเมืองของไทย และแสดงให้เห็นความพยายามของประเทศไทยใน

การต่อต้านการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา และความมุ่งมั่นในการเสริมสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในประเทศ ในระดับเพื่อนบ้านและในสังคมโลก

นอกจากนั้น ด้วยระยะเวลาของการสร้างงานซึ่งเป็นยุคที่ไทยเพิ่งผ่านพ้นเหตุการณ์การปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเป็นช่วงที่อยู่ในสมัยของการสร้างชาติด้วยการนำของคนรุ่นใหม่ในคณะราษฎรหรือคณะเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเต็มรูปแบบ รวมทั้งเป็นช่วงเวลาที่ไทยต้องเผชิญกับสภาวะความวุ่นวายที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้นแล้วในยุโรป และประเทศญี่ปุ่นซึ่งมีนโยบายชาตินิยมทางทหารกำลังแผ่ขยายอำนาจอย่างเต็มที่ในเอเชีย รวมทั้งในประเทศไทยได้เกิดกระแสความเคลื่อนไหวเพื่อการเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศสอย่างกว้างขวาง และได้เกิดสงครามขึ้นในปลาย พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึงต้น พ.ศ. ๒๔๘๔ และด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันบางประการระหว่างปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มคนบางกลุ่มในคณะรัฐบาลที่สนับสนุนหรือมีแนวโน้มในการใช้นโยบายชาตินิยมทางทหาร ทำให้วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่มีการนำเสนอแนวคิดบางประการของผู้สร้างงานออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์ เช่น การใช้เรื่องราวของสงครามช้างเผือกและการทำยุทธหัตถีซึ่งมีการตีความต่างออกไปจากการทำสงครามเพื่อความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ แต่ตีความในแง่ของการแสดงความรับผิดชอบของผู้นำและการลดพื้นที่การใช้ความรุนแรงในการทำสงคราม นอกจากนั้น ยังเสนอภาพเหตุการณ์สมมติในประวัติศาสตร์ แต่ขณะเดียวกันก็ตีความให้เข้ากับบริบททางสังคมในขณะที่มีการสร้างงาน โดยใช้การนำเสนอในรูปแบบของนวนิยายและภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์ ทั้งนี้อาจเป็นการหลีกเลี่ยงความบาดหมางต่างๆ อันอาจจะเกิดจากการไม่เข้าใจในอุดมการณ์ของผู้เขียนในขณะนั้น แต่ในเวลาเดียวกัน “สาร” ที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อก็ได้รับการนำเสนอทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อมในนวนิยายและภาพยนตร์

คำว่า "พระเจ้าช้างเผือก" อาจเป็นคำที่ค่อนข้างคุ้นหูคุ้นตาผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ไทยพอสมควร เมื่อได้ยินชื่อนี้ จึงอาจคิดถึงกษัตริย์บางพระองค์ในประวัติศาสตร์ไทย หรืออาจจะคิดว่า เหตุการณ์นี้คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงของหนึ่งในกษัตริย์สมัยอยุธยาของไทย เนื่องจากเรื่องราวของช้างเผือก การชนช้าง และการทำยุทธหัตถีเป็นเรื่องราวที่ปรากฏอยู่เสมอในประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาที่ความเจริญรุ่งเรืองและความสูญเสียของคนไทยได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างเป็นระบบตลอดมา โดยเฉพาะในระยะเวลาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ การสร้างวรรณกรรมและภาพยนตร์ที่อ้างอิงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาจึงได้รับความสนใจ และสามารถนำมาใช้เป็นสื่อในการปลุกใจเพื่อการรักชาติได้ไม่ยากนัก แต่เรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ปรีดี พนมยงค์ได้สร้างสรรค์ขึ้น เป็นเรื่องราวจากจินตนาการที่เป็นการผสมผสานระหว่างเหตุการณ์ช่วงต่าง ๆ ในสมัยอยุธยา ด้วยน้ำเสียงการเล่าและการนำเสนอที่ทำให้เกิดความรู้สึกได้ว่า เป็นเรื่องราวสมมติเพื่อเสนอเหตุการณ์ในสมัยของการสร้างงาน และจุดประสงค์ของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไม่ใช่การปลุกใจเพื่อการรักชาติในลักษณะที่เป็นการรักชาติตนเองแต่ข่มเหงชาติอื่นโดยการนำความทรงจำในอดีตอันขมขื่นมาเป็นเครื่องปลุกระดมเพื่อการรักชาติ แต่วัตถุประสงค์หลักคือการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและความพยายามในการใช้สันติวิธีเพื่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และนำเสนอให้มีการเปลี่ยนทัศนคติต่อเรื่องราวความบาดหมางในอดีตของผู้คนสองชาติโดยการใช้คำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องการให้อภัย ความเมตตา และขันติธรรมเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงความคิด

ด้วยลักษณะของผู้สร้างงานที่เป็นผู้มีบทบาททางการเมืองในระดับสูงของไทย และสารต่าง ๆ ที่แฝงมาในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ไม่ใช่เป็นเพียงการเรียกร้องสันติภาพและการต่อต้านสงคราม ทำให้ผู้วิจัยเกิดความคิดว่า การรู้จัก *พระเจ้าช้างเผือก* เพียงในฐานะการเสนอสารเรื่องสันติภาพและการต่อต้านสงครามคงไม่เพียงพอ ปัจจัยทางการเมืองทั้งภายในและ

ภายนอกประเทศน่าจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการนำเสนอนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ นอกจากนั้นแนวคิดเรื่องสันติภาพที่แฝงด้วยความคิดทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองที่ได้นำเสนอในเรื่องมีส่วนสอดคล้องกับแนวทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีในหลายๆ ด้าน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษานวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ในแง่ของแนวคิดสันติภาพและสันติวิธี โดยศึกษาจากปัจจัยทางการเมือง ประวัติชีวิตการทำงาน และอุดมการณ์ด้านต่างๆ ของผู้สร้างงาน ผู้วิจัยคิดว่า การศึกษาดังกล่าวน่าจะมีประโยชน์ในการเคลื่อนไหวด้านสันติภาพและสันติวิธีในวงวรรณกรรมและในทางการเมือง รวมทั้งเป็นการทำความรู้จักกับแนวคิดด้านสันติภาพและสันติวิธีของผู้สร้างงาน ซึ่งเป็นบุคคลที่สำคัญมากผู้หนึ่งในประวัติศาสตร์การสร้างชาติของไทย

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์

๒. เพื่อศึกษาสภาพสังคมและการเมืองที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการประพันธ์นวนิยายและการสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้

แนวทฤษฎี

๑. *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นวรรณกรรมและภาพยนตร์ที่สร้างขึ้นเพื่อนำเสนอแนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์

๒. สภาพทางสังคมและการเมืองเป็นปัจจัยสนับสนุนให้มีการประพันธ์นวนิยายและการสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้น

ขั้นตอนการดำเนินงาน

๑. สำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในเชิงทฤษฎี และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประพันธ์วรรณกรรมและการสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ คือ

๑.๑ หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

๑.๒ หอภาพยนตร์แห่งชาติ กรมศิลปากร

๑.๓ สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑.๔ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑.๕ ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑.๖ ห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยลัย

๑.๗ ห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑.๘ ห้องสมุดภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑.๙ ห้องสมุด School of Oriental and African Studies, University of London.

๑.๑๐ ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑.๑๑ สถาบันปรีดี พนมยงค์

๑.๑๒ การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้สร้างงานและที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และสัมภาษณ์รวมทั้งขอคำปรึกษาในเรื่องแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีจากนักวิชาการทางสันติภาพ

๒. ศึกษานวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งต้นฉบับภาษาอังกฤษและ ฉบับแปลภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์โดยสมาคมธรรมศาสตร์ แห่งนครลอสแองเจอลีส สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ และศึกษาภาพยนตร์จากเทปวิดิทัศน์

๓. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดเพื่อศึกษาแนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* กับเหตุการณ์ทางสังคมการเมือง

๔. รายงานผลการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าได้รับ

๑. แสดงให้เห็นกระบวนการในการเสนอแนวคิดสันติวิธีผ่านทางวรรณกรรมและภาพยนตร์ของไทย

๒. ได้ทราบเรื่องราวทางสังคมและการเมืองที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้มีการนำแนวคิดสันติวิธีมาใช้ในสังคมไทย

๓. ได้ทราบบทบาทของปรีดี พนมยงค์ ในการส่งเสริมให้เกิดการใช้แนวคิดสันติวิธีในการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมืองของไทย

๔. กระตุ้นให้มีการใช้สื่อทางวรรณกรรมและภาพยนตร์ในการส่งเสริมการใช้แนวคิดสันติวิธีในสังคมให้ได้ผลมากยิ่งขึ้น

๕. กระตุ้นให้มีการนำแนวคิดสันติวิธีมาใช้ในการแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม

ข้อตกลงเบื้องต้น

การอ้างอิงถึงนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะใช้ฉบับภาษาอังกฤษและฉบับแปลภาษาไทยของสมาคมธรรมศาสตร์ นครลอสแองเจอลีส สหรัฐอเมริกา ซึ่งจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวาระครบรอบ ๔๕ ปี วันประกาศสันติภาพ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๓๓ เป็นหลัก

สันติวิธี : การศึกษาเชิงทฤษฎี

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือการวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์ คำว่าสันติวิธีมักปรากฏควบคู่กับคำว่าสันติภาพเสมอ ในฐานะที่สันติภาพคือเป้าหมาย และสันติวิธีคือวิธีการ ในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ นั้น ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีเป็นฐานในการศึกษา ดังนั้น ในบทนี้จะได้ทำความเข้าใจถึงภูมิหลังทางการศึกษาและแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในสังคมไทย รวมทั้งแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีจากนานาทัศนะ ทั้งนี้เพื่อการทำความเข้าใจตัวงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และการวิเคราะห์แนวคิด รวมทั้งกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างเป็นระบบต่อไป

กระแสความคิดเรื่องการศึกษาสันติภาพและสันติวิธีปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อมนุษยชาติได้ตระหนักถึงผลร้ายของสงคราม ในโศกนาฏกรรมจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ความพยายามในการแสวงหาสันติภาพเกิดขึ้นในทุกส่วนของโลก มีการจัดตั้ง

องค์การสหประชาชาติ ซึ่งเป็นเสมือนที่รวมของชาติต่างๆ ในโลก แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ผู้ที่มีบทบาทในองค์การสหประชาติมากที่สุดก็คือชาติมหาอำนาจต่างๆ ซึ่งในรูปแบบหนึ่งถือเป็นการแฝงตัวของเผด็จการทางอำนาจของชาติมหาอำนาจต่างๆ ในโลก อย่างไรก็ตาม สหประชาชาติสามารถแสดงบทบาทได้ดีพอสมควรในแง่ของความเป็นกลาง และสามารถครองใจประเทศต่างๆ ในโลกได้มาจนทุกวันนี้ และหนึ่งในความเคลื่อนไหวขององค์การสหประชาติที่มีความสำคัญมากต่อมนุษยชาติคือความเคลื่อนไหวเรื่องการรณรงค์เพื่อสันติภาพ รวมทั้งการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

การศึกษาแนวคิดสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาสันติภาพ หรือที่เรียกกันว่า "สันติศึกษา" ดังที่ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้เขียนไว้ใน *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* ว่า

> *การศึกษาสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงแม้จะเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับการศึกษาสันติภาพ หรือที่บางท่านเรียกว่า "สันติศึกษา" แต่ก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เพราะ "สันติศึกษา" ครอบคลุมประเด็นศึกษาที่กว้างขวางซับซ้อนเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากการจัดแบ่งกลุ่มศึกษาสันติภาพของสมาคมวิจัยสันติภาพนานาชาติ (IPRA : International Peace Research Association) อันเป็นสมาคมวิชาชีพของนักวิจัยสันติภาพ (Peace Researchers) จากทั่วโลก ออกถึง ๑๕ กลุ่ม โดยกลุ่มศึกษาสันติวิธี (Nonviolence) เป็น ๑ ใน ๑๕ กลุ่มดังกล่าว* (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : บทนำ)

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในกระบวนการศึกษาสันติภาพหรือสันติศึกษาที่พบได้จากการแบ่งกลุ่มดังกล่าวคือ ความตระหนักในลักษณะที่เป็นสหวิทยากร หรือ Interdisciplinary ของศาสตร์แขนงนี้ ดังนั้นการศึกษาจึงต้องเปิดกว้างในด้านความคิดที่มาจากหลากหลายมุมมองและหลากหลายบริบท รวมทั้งต้องคำนึงถึงความสามารถอันจำกัดของศาสตร์

แต่ละแขนงในการทำความเข้าใจคำว่าสันติภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ในการทำความเข้าใจและการส่งเสริมปฏิบัติการในแต่ละรูปแบบเพื่อให้เกิดสันติภาพที่แท้จริงขึ้นในหมู่มนุษยชาติ ผู้ศึกษาจากทุกกลุ่มต่างมีวัตถุประสงค์เดียวกัน นั่นคือ การพยายามสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลก โดยพยายามให้มนุษย์ได้แก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ได้ก่อไว้กับโลก ทั้งที่เกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการเมืองด้วยวิธีการแบบไม่ใช้ความรุนแรง ทั้งนี้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของสรรพชีวิตบนโลก และโดยเฉพาะในทัศนะของกลุ่มศึกษาสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น การสร้างสันติภาพจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของมนุษย์ เพราะนักปฏิบัติการเหล่านี้มองว่า วิธีการที่ถูกต้องเท่านั้นที่จะนำมาซึ่งผลที่ดีงามและมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะได้ทำความเข้าใจในประเด็นนี้ต่อไป

๒.๑ สันติวิธีในสังคมไทย : ภูมิหลังทางการศึกษาและแนวคิด

การศึกษาแนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในวงวิชาการของไทยเริ่มเห็นเด่นชัดในราวปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ซึ่งเป็นปีสันติภาพสากลของสหประชาชาติ นักวิชาการไทยได้ผลิตผลงานออกมาหลายชิ้นในช่วงนั้น และหลังจากนั้นเป็นต้นมา ก็ได้มีการผลิตงานในเชิงสันติศึกษาออกมาเป็นระยะ ตำราทางวิชาการที่เกี่ยวกับสันติศึกษาที่สำคัญและถือเป็นงานที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจคือ หนังสือ *สันติศึกษา* ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นการนำเสนอประเด็นปัญหาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพและสันติวิธีโดยผ่านสายตาของผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการในสาขาต่างๆ เช่น ปรัชญา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ การทหาร เป็นต้น ส่วนตำราทางวิชาการในแนวเดียวกันนี้อีกเล่มหนึ่งคือหนังสือ *มนุษย์กับสันติภาพ* ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๔ และหนังสือ *ประมวลความรู้เรื่องสันติภาพ* (Anthology on Peace)

ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นเอกสารประกอบคำบรรยายโครงการปาฐกถาสัญจร (Lecture Tours) ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมฉลองปีสากลแห่งสันติภาพขององค์การสหประชาชาติ ๑๙๘๖ (International Year of Peace) เนื้อหาเป็นการประมวลทัศนะว่าด้วยสันติภาพและสันติวิธีจากนักวิชาการและผู้มีประสบการณ์การทำงาน ที่น่าสนใจมากอีกเล่มหนึ่งคือหนังสือ *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* ของชัยวัฒน์ สถาอานันท์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๓๙ เป็นหนังสือรวมบทความว่าด้วยสันติศึกษาของผู้เขียน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๘ นอกจากนั้นก็มีหนังสือซึ่งจัดพิมพ์โดยภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชื่อหนังสือ *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ* (๒๕๓๐) มี กาญจนา แก้วเทพ เป็นบรรณาธิการ เนื้อหาของหนังสือเป็นประมวลบทความว่าด้วยความหมายของสันติภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับสันติภาพ สันติภาพในสื่อนานาชนิด และสันติภาพในประเทศไทย นอกจากนั้น หนังสือเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจอีกเล่มคือ *สร้างสันติด้วยมือเรา : คู่มือสันติวิธีสำหรับนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรง* (๒๕๓๓) เรียบเรียงโดยไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ จัดพิมพ์โดยกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม เป็นหนังสือที่ว่าด้วยแนวปฏิบัติทางสันติวิธี เป็นคู่มือที่ใช้ในการฝึกฝนและทำความเข้าใจกับปฏิบัติการสันติวิธีที่เป็นรูปธรรมมากเล่มหนึ่ง ส่วนงานเขียนเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจอีกเล่มคือ *การศึกษาเพื่อสันติภาพ* (๒๕๓๘) ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นทัศนะว่าด้วยพุทธศาสนากับสันติภาพซึ่งเป็นการศึกษาสันติภาพและสันติวิธีจากมุมมองทางศาสนา

ส่วนตำราทางทฤษฎีสันติวิธีที่เป็นที่รู้จักในเมืองไทยอีกส่วนหนึ่งแปลและเรียบเรียงมาจากหนังสือของนักเขียนต่างประเทศ เช่น งานแปลชื่อ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* (๒๕๓๙) เขียนโดย ยีน ชาร์ป (Gene Sharp) แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์ เนื้อหาส่วนใหญ่นำมาจาก *The Politics of Nonviolent Action* ของยีน ชาร์ป ส่วน

หนังสือแปลที่น่าสนใจอีกเล่ม คือ *พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* (๒๕๓๘) เขียนโดย โยฮัน กัลตุง (Johan Galtung) แปลโดย สมชัย เย็นสบาย ว่าด้วยการศึกษาพุทธศาสนาโดยมองผ่านทฤษฎีสันติภาพ ทำให้ได้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับการใช้พุทธศาสนาเพื่อการเข้าถึงสันติภาพของโลก นอกจากนั้นก็มีหนังสือที่แปลมาจากงานของมหาตมะ คานธี เกี่ยวกับอัตชีวประวัติและแนวคิดเรื่องอหิงสาและสัตยาเคราะห์ รวมทั้งเขียนเกี่ยวกับแนวคิดของคานธี เช่น หนังสือที่ชื่อ *อหิงสา อาวุธของคนกล้า : ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี* (๒๕๓๖) เขียนโดย โจแอน บอนดูแรนต์ แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ หนังสือที่น่าสนใจมากอีกเล่มหนึ่งของคานธีคือ *โลกทั้งผองพี่น้องกัน* (๒๕๓๙) แปลโดย กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย เป็นหนังสือรวมบทความว่าด้วยอัตชีวประวัติและแนวคิดของคานธี โดยเฉพาะเรื่องอหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงและการได้มาซึ่งสิ่งนี้ บทความต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้สามารถให้ความกระจ่างเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องอหิงสาและสัตยาเคราะห์ของคานธีได้เป็นอย่างดี

ในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีนั้น คำสำคัญที่มักจะได้รับการกล่าวถึงเสมอคือคำว่า สันติศึกษา สันติภาพ สันติภาวะ สันติวิธี ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงคราม ในบริบททางการศึกษาแนวคิดสันติวิธี การทำความเข้าใจกับคำดังกล่าวมีความสำคัญมากในแง่ของการเข้าใจนิยาม ความหมาย และขอบข่ายของสันติภาพและสันติวิธี อันจะทำให้เกิดการกำหนดเป้าหมาย และวิธีการในการสร้างสรรค์สันติภาพร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในที่นี้จะได้ทำความเข้าใจกับคำสำคัญดังกล่าวเป็นประเด็น ดังนี้

๑. *สันติศึกษา*

ดร. รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์ (๒๕๓๒) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า **สันติศึกษา** เป็นความพยายามอย่างหนึ่งในการต่อต้านสงครามและส่งเสริมสันติ

ภาพ ด้วยการส่งเสริมความเข้าใจเรื่องสันติภาพและปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติ โดยผ่านกระบวนการทางการศึกษา ดังนั้นสันติศึกษาจึงไม่ได้เป็นเพียงการสอนให้เข้าใจในเรื่องสันติภาพเท่านั้น แต่ยังมุ่งสอนให้ผู้เรียนมีทัศนคติที่ใฝ่สันติและรักสันติด้วย การให้คำจำกัดความดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากการแบ่งการศึกษาเรื่องสันติภาพออกเป็น ๒ ลักษณะ ตามความมุ่งหมายในการศึกษาเรื่องสันติภาพ คือ

๑. การศึกษาเรื่องสันติภาพเพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ (education about peace) นักวิชาการบางท่านเรียกการศึกษาเรื่องสันติภาพที่มีจุดมุ่งหมายแบบนี้ว่า สันติวิทยา หรือ สันติศาสตร์ วัตถุประสงค์จะเน้นหนักในเรื่องการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อให้เข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ โดยไม่ได้มุ่งเน้นว่า เมื่อผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสันติภาพแล้วจะต้องมีทัศนคติที่ใฝ่สันติหรือต้องการสร้างสันติภาพ เพียงแต่เป็นการทำความเข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพเท่านั้น

๒. การศึกษาเรื่องสันติภาพเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้น (education for peace) การศึกษาในแบบนี้นักวิชาการบางท่านเรียกว่า **สันติศึกษา** วัตถุประสงค์ของการศึกษาในแบบนี้คือการปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติให้แก่ผู้ศึกษา หรืออย่างน้อยก็มีสมมติฐานว่า เมื่อผู้ศึกษาทราบถึงปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาความรุนแรงแล้ว จะได้นำความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการสร้างสันติภาพ ดังนั้น **สันติศึกษา** จึงมุ่งเน้นวิธีปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติ ให้ผู้ศึกษามีใจรักสันติ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นและไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดังนั้นการศึกษาเรื่องสันติภาพในแบบที่เรียกว่า **สันติศึกษา** จึงไม่ได้เป็นเพียงการเรียนรู้เรื่องของสันติภาพเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้สันติวิธีด้วย (รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๔-๙)

๒. *สันติภาพ สันติภาวะ และสันติวิธี*

นักวิชาการสันติภาพมักใช้คำว่า ***สันติภาพ*** ในความหมายที่ต่างกัน

ออกไปตามสำนักคิด ความเชื่อ และตามบริบทที่ต่างกัน บางคนใช้คำว่า **สันติภาพ** ในความหมายว่าเป็น ***สันติภาวะ*** คือ ภาวะที่สงบ ไม่มีความรุนแรง บางคนใช้ในความหมายของ **สันติวิธี** คือ วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใดๆ

สำหรับผู้ที่สนับสนุนสันติภาพในแง่สันติวิธียังแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นเพียงวิธีการในการแก้ปัญหาความขัดแย้งพวกนี้จะต่อต้านการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เช่น การใช้กำลังในการตัดสินปัญหาต่างๆ การลงโทษโดยใช้ความรุนแรงซึ่งเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน แต่นอกจากการแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์แล้ว นักสันติวิธีกลุ่มนี้ไม่ได้มองว่าการฆ่าสัตว์เป็นอาหาร เป็นความรุนแรง หรือกีฬาที่ใช้กำลังหรือความรุนแรงต่างๆ เป็นความรุนแรง ผู้สนับสนุนสันติภาพกลุ่มนี้มักจะมองปัญหาเฉพาะที่เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กันเองเท่านั้น

๒. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นมากกว่าวิธีการแก้ปัญหา หากเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต นักสันติวิธีกลุ่มนี้จะมองว่า ความรุนแรงไม่ได้จำกัดอยู่ที่การกระทำระหว่างมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการกระทำความรุนแรงของมนุษย์ต่อสัตว์ พืช และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ อีกด้วย เช่น ทัศนะที่ว่า การบริโภคเนื้อสัตว์เป็นการกระทำรุนแรงต่อสัตว์ หรือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกินความจำเป็น เป็นการกระทำความรุนแรงต่อธรรมชาติเหล่านี้เป็นต้น

นอกจากนั้นนักวิชาการสันติภาพบางกลุ่มเสนอว่าควรขยายความหมายของสันติภาพออกไปจาก **สันติภาพเชิงลบ** ซึ่งหมายถึง *ภาวะที่ปลอดความรุนแรงทางตรง คือ ภาวะที่ปราศจากการต่อสู้ทำร้ายกัน* ให้กว้างออกไปครอบคลุมถึง **สันติภาพเชิงบวก** คือ *ภาวะที่ปราศจากความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ภาวะที่ปราศจากความทุกข์ยากที่ไม่เป็นธรรมต่างๆ* ภาวะเช่นนี้จึงจะเรียกได้ว่ามีสันติภาพที่แท้จริง คือ มีสันติสุข

จากความคิดเห็นของนักวิชาการเหล่านี้สามารถสรุปได้ว่า **สันติภาพ** ในฐานะที่เป็นเป้าหมาย คือ **สันติภาวะ** ส่วนสันติภาพในฐานะวิธีการคือ **สันติวิธี** และ **สันติภาวะ** คือ สภาพหรือภาวะที่สงบ ไม่มีความรุนแรง เช่น ไม่มีสงคราม ไม่มีการต่อสู้ฆ่าฟันหรือเบียดเบียนกัน และ **สันติวิธี** คือ วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือวิธีการปฏิบัติที่ไม่รุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต

นอกจากนั้น ผู้ที่สนับสนุนภาพอาจใช้คำว่าสันติภาพเหมือนกัน แต่อาจเน้นต่างกัน เช่น บางคนเน้นที่ **สันติภาวะ** บางคนเน้นที่ **สันติวิธี** ผู้ที่สนับสนุนแนวคิด “สันติภาพด้วยกำลัง” เช่น ผู้ที่ถือคติ “แม้หวังตั้งสงบจงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ” เป็นพวกที่เน้นสันติภาวะมากกว่าสันติวิธี คือ ยอมเตรียมรบ หรือแม้แต่ลงมือรบจริงๆ เพื่อรักษาไว้หรือให้ได้มาซึ่งความสงบ โดยผู้ที่มีแนวคิดเรื่อง “สันติภาพด้วยกำลัง” นี้จะมองว่า กำลังรบสามารถทำให้เกิดสันติภาวะได้ ๒ วิธี คือ

๑. กำลังรบสามารถป้องกันการเกิดสงครามได้

๒. สงครามสามารถกำจัดสงครามได้

ส่วนผู้ที่ยึดในแนวสันติวิธีจะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดข้างต้น คือการเตรียมการใช้ความรุนแรง (เตรียมรบ) หรือการลงมือใช้ความรุนแรง (ลงมือรบ) ผู้ที่ยึดแนวคิดสันติวิธีมองว่า ถ้าคิดป้องกันสงครามด้วยการเตรียมกำลังรบ ก็จะต้องเกิดสงครามขึ้นแน่นอน เพราะฝ่ายตรงข้ามก็คงไม่ไว้ใจว่า ฝ่ายเราเตรียมกำลังไว้รับมือ หรือใช้เป็นข้ออ้างเพื่อการเตรียมกำลังไว้รุกราน

ส่วนแนวคิดที่ใช้สงครามกำจัดสงครามนั้น ผู้ที่เน้นสันติภาพโดยวิธีการสันติวิธีมีทัศนะว่า บทเรียนจากประวัติศาสตร์ได้สอนว่าสิ่งนี้เป็นต้นเหตุของสงครามแทนที่จะเป็นขจัดสงคราม เพราะแต่ละฝ่ายก็อยากเป็นใหญ่เพื่อปกครองฝ่ายอื่นๆ ไม่มีฝ่ายใดอย่างถูกปกครอง และมักไม่มองว่า ฝ่ายที่เข้มแข็งกว่าเป็นผู้จัดระเบียบให้เกิดความสงบ หากแต่มองว่า เป็นฝ่ายที่ใช้อำนาจกดขี่อย่างไม่เป็นธรรมจึงต้องหาทางต่อสู้ให้พ้นจากการถูก

กดขี่ให้ได้ จึงเกิดเป็นสงครามเรื่อยมา (รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๑๑-๑๔)

๓. *ความขัดแย้ง*

ในการศึกษาเรื่องสันติภาพและสันติวิธีนั้น ประเด็นเรื่องความขัดแย้ง เป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันมากในแง่ที่บางทัศนะมองว่าสันติภาพคือภาวะที่ปลอดจากความขัดแย้ง แต่บางทัศนะมองว่าสันติภาพคือภาวะที่ไม่มีความรุนแรงแต่อาจจะยังมีความขัดแย้งอยู่

นักวิชาการทางสันติภาพส่วนใหญ่พิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพกับความขัดแย้งโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานทางทฤษฎีสังคมวิทยาที่ว่า ความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ "ดำรงอยู่ทั่วไปเป็นเรื่องธรรมดา และฝังรากลึกอยู่ในสังคม" ดังนั้น "ปัญหาของมนุษย์จึงอาจมิใช่การขจัดความขัดแย้งให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ หากแต่อยู่ที่ว่า มนุษย์จะแก้ไขความขัดแย้งในแต่ละเรื่องด้วยวิธีใด" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๘ : ๑๙) ดังนั้น การสร้างสันติภาพจึงไม่ใช่การขจัดความขัดแย้งให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นสิ่งที่ขัดกับความเป็นจริงทางสังคม แต่การสร้างสันติภาพคือการที่มนุษย์รู้จักที่จะจัดการกับความขัดแย้งโดยใช้สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง และหน้าที่ของนักสันติวิธีประการหนึ่งก็คือ การปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติ รวมทั้งการผลักดันให้เกิดการฝึกฝนและการใช้สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงเพื่อการแก้ปัญหาในสังคม

๔. *ความรุนแรง*

ในทางทฤษฎีสันติภาพนั้นความรุนแรงได้รับการพิจารณาใน ๒ รูปแบบ คือ ความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

๑. ความรุนแรงทางตรง คือ ความรุนแรงชนิดที่ผู้กระทำเป็นตัวบุคคล มีผลที่เด่นชัดในแง่การจำกัดศักยภาพของมนุษย์ เช่น การหยุดความสามารถในการมีชีวิตอยู่ คือ ทำให้ตาย หรือหยุดความสามารถในการ

เคลื่อนไหว เช่น การจับกุมคุมขัง ความรุนแรงชนิดนี้มีผลทั้งในเชิงกายภาพ (physical) และในเชิงจิตวิทยา (psychological) เช่น เหยื่อจากการถูกข่มขืน นอกจากจะถูกกระทำความรุนแรงในเชิงกายภาพแล้ว การถูกข่มขืนจะก่อให้เกิดผลในทางจิตใจด้วย (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๒ : ๖๐-๖๕)

๒. ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง คือ ความรุนแรงชนิดที่ตัวการไม่ใช่ผู้กระทำที่เป็นบุคคล แต่เป็นสถาบันหรือโครงสร้างทางสังคม ความรุนแรงเชิงโครงสร้างมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างโดดเด่นในสังคม และเกิดขึ้นแล้วก็หายไปเหมือนการเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางตรง แต่ความรุนแรงเชิงโครงสร้างเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานและอย่างต่อเนื่อง (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๒ : ๖๐, ๖๗-๗๐) ตัวอย่างของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่น การที่เด็กคนหนึ่งเกิดมาในสังคมที่สามารถจัดสรรปัจจัยยังชีพให้เขาได้อย่างเพียงพอ และเลี้ยงดูให้เขาเติบโตเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าของสังคมได้ แต่สังคมปล่อยให้เด็กต้องตายก่อนวัยอันสมควรทั้ง ๆ ที่สามารถป้องกันได้ เช่นนี้เรียกว่า การเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง หรือการที่สังคมโลกในปัจจุบันสามารถจัดหาปัจจัยยังชีพขั้นพื้นฐานให้กับคนส่วนหนึ่งของสังคมได้อย่างเพียงพอ และบางสังคมถึงขนาดมีเหลือเฟือและใช้อย่างฟุ่มเฟือย แต่ปล่อยให้อีกสังคมหนึ่งในโลกขาดแคลนปัจจัยยังชีพแม้เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานของมนุษย์ แสดงว่าโลกเช่นนี้กำลังเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

การพิจารณาปัญหาความรุนแรงในสังคมอย่างรอบด้านทั้งในความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ทำให้การสร้างสันติภาพไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่สันติภาพเชิงลบ เช่น การต่อต้านสงครามเท่านั้น แต่การเรียนรู้ถึงความรุนแรงในเชิงโครงสร้างทำให้การสร้างสันติภาพครอบคลุมไปถึงสันติภาพเชิงบวก คือการสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย

๕. สงคราม

ในบริบททางการศึกษาเรื่องสันติภาพนั้น คำว่าสงครามเป็นคู่ตรงข้าม ที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของนักสันติภาพที่จะต้องขจัดออกไป แต่ในการศึกษาสันติภาพอย่างรอบด้านนั้น ความเข้าใจในทฤษฎีสงครามเป็นประโยชน์อย่างมากในการขจัดสงครามและสร้างสรรค์สันติภาพ

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, (๒๕๓๙) ได้นำเสนอทฤษฎีสันติภาพที่ทำให้เกิดความเข้าใจคำว่าสันติภาพและสันติวิธีได้ลึกซึ้งขึ้น โดยไม่ได้มองจากมุมมองของทฤษฎีสันติภาพอย่างเดียว แต่ได้นำเสนอมุมมองจากทฤษฎีตรงข้ามได้อย่างน่าสนใจ คือ ทฤษฎีสงคราม ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง และทฤษฎีเกี่ยวกับความรุนแรง ซึ่งคำว่า "สงคราม" "ความขัดแย้ง" และ "ความรุนแรง" นี้ เป็นชุดคำที่มาพร้อมกับคำว่า "สันติภาพ" ในฐานะคู่ตรงข้ามเสมอ โดยเฉพาะในความเข้าใจของคนทั่วไป การเข้าใจความหมายของกลุ่มคำเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน จะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการแสวงหาสันติภาพที่สอดคล้องกับยุคสมัยและปัจจัยทางสังคมในปัจจุบัน ที่การแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้สงครามและความรุนแรงยังเป็นแนวคิดกระแสหลักได้ดียิ่งขึ้น

ในบทความเรื่อง "ทฤษฎีสันติภาพ : พิจารณาจากบทเรียนของทฤษฎีสงคราม" ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้แนวคิดในการแสวงหาสันติภาพด้วยการเรียนรู้จากวิธีการและทฤษฎีการทำสงครามโดยได้ให้ข้อแม้ไว้ว่า

"การหันมาพิจารณาทฤษฎีสงครามในฐานะจุดเริ่มต้นของทฤษฎีสันติภาพนี้ มิได้หมายถึงการที่ทฤษฎีสันติภาพจะต้องยอมรับสงครามในฐานะมาตรการหนึ่งในการรักษาสันติภาพ ... การแสวงหาคุณูปการจากทฤษฎีสงครามในที่นี้หมายถึงการใฝ่หาบทเรียนต่าง ๆ ในแง่ลักษณะของทฤษฎีที่มีประโยชน์ต่อการสร้างทฤษฎีสันติภาพ เพราะหากมุ่งประสงค์ให้ทฤษฎีสันติภาพเป็นที่ยอมรับในสังคมซึ่งยังยึดมั่นกับทฤษฎีสงครามในฐานความคิดกระแสหลัก ก็ควรจะต้องศึกษาทฤษฎีสงครามให้เห็นทั้งด้าน

ที่เป็นคุณและโทษ ทั้งนี้โดยไม่ละทิ้งกระบวนทัศน์ (Paradigm) แห่งสันติชนิดที่ไม่ยอมรับความรุนแรงว่าเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๓)

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขประการแรกในการศึกษาทฤษฎีสงครามเพื่อการได้มาซึ่งแนวคิดทางสันติภาพนั้น ผู้เขียนได้เน้นในแง่ของการปฏิเสธการแก้ปัญหาโดยใช้สงครามหรือความรุนแรงโดยเด็ดขาด และมองว่า มีบทเรียนสำคัญบางประการจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรจะเรียนรู้ รวมทั้งมองว่า ทฤษฎีสันติภาพนั้นมีลักษณะบางอย่างสอดคล้องกับทฤษฎีสงคราม โดยเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการของทฤษฎีสันติภาพ

ในแง่ของบทเรียนจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรเรียนรู้นั้น ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้สรุปเป็นประเด็นใหญ่ไว้ ๓ ประการคือ

ประการแรก การได้มาซึ่งสันติภาพมิใช่อยู่ที่การยุติสงครามหรือตัวการรบเพียงอย่างเดียว เพราะปัจจัยแวดล้อมสงครามและโครงสร้างที่ทำให้สงครามเป็นไปได้ก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนั้น "ทฤษฎีสันติภาพที่มุ่งหาทางแก้ปัญหาสงครามอย่างแคบๆ เช่น เพียงแต่พิเคราะห์บทบาทขององค์การระหว่างประเทศในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ อาจถือว่าเป็นทฤษฎีสันติภาพที่ควรปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๘)

ประการที่สอง คือ แนวทางในการศึกษาตัวสงครามเอง เนื่องจาก "การศึกษาเรื่องสงครามไม่เพียงเป็นการศึกษาจำเพาะเรื่องกลยุทธวิธีเท่านั้นหากยังรวมไปถึงแง่มุมในทางวิชาการอื่นๆ อาทิ วิชารัฐศาสตร์และสังคมวิทยา" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๙) ดังนั้นบทเรียนสำคัญสำหรับทฤษฎีสันติภาพคือ "จำเป็นจะต้องมีทฤษฎีสันติภาพในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ อันก้าวข้ามความคับแคบทางสาขาวิชาได้ด้วย เพราะถ้าการศึกษาสงครามเป็นทั้งเรื่องทางจิตวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ภาวะผู้นำ เงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ ตลอดจนปัญหาวิทยาการและเทคโนโลยีการรบ การศึกษาสันติภาพก็จำเป็นต้อง "รอบด้าน" ในทางวิทยาการที่จะนำมาใช้ในเชิงปฏิเสธสงครามด้วย..." (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๙) ดังนั้นคุณสมบัติประการหนึ่งที่ทฤษฎีสันติภาพควรมีคือลักษณะความเป็นสหวิทยาการ (Multidisciplinary)

ประการที่สาม สงครามเป็นเรื่องของการกระทำในสภาพที่มีความขัดแย้งหรือความฝืดสูง ดังนั้นจึงไม่ใช่การกระทำที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งจะมาสู่ข้อสรุปของผู้เขียนที่ว่า ภาวะสงครามเป็นภาวะที่ผิดปกติ และเป็นความเจ็บปวดของสังคม ซึ่งแย้งกับแนวคิดบางแนวคิดที่เชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงสงครามได้เพราะการต่อสู้คือสัญชาตญาณของมนุษย์ ผู้เขียนได้อ้างคำอธิบายของ Clausewitz ที่ว่า "การกระทำในเรื่องสงครามนั้นคือการเคลื่อนไหวในตัวที่มีแรงต้าน เฉกเช่นชายที่อยู่ในน้ำไม่อาจทำอาการเคลื่อนไหวที่ง่ายดายที่สุดและเป็นธรรมชาติที่สุดคือการเดิน" (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๑๐)

นอกจากลักษณะของทฤษฎีสันติภาพที่ได้จากการศึกษาทฤษฎีสงครามดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาทฤษฎีสงครามยังให้ความรู้ประการสำคัญในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการในทฤษฎีสันติภาพอีกด้วย เนื่องจากทฤษฎีสงครามต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการ คือ นอกจากการรบเพื่อให้ได้ชัยชนะแล้ว สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ การได้รับชัยชนะนั้นจะต้องนำไปสู่สันติภาพ ดังนั้น หากสันติภาพคือการปฏิเสธสงคราม จึงเป็นการไม่เพียงพอที่จะปฏิเสธเพียงแค่การรบ แต่ต้อง "ปฏิเสธโครงสร้างที่รองรับกลไกต่างๆ ของสงครามอีกด้วย" (๒๕๓๙ : ๗)

ทฤษฎีสันติภาพจึงต้องปฏิเสธระบบทางสังคมที่จะนำไปสู่การเกิดสงคราม ไม่ว่าจะเป็นความอยุติธรรมในสังคม ความรุนแรงที่เกิดขึ้นทั้งในทางตรงและในเชิงโครงสร้าง และขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงวิธีการแก้ปัญหาเหล่านี้โดยต้อง "ละทิ้งกระบวนทัศน์ (Paradigm) แห่งการยอมรับ

ความรุนแรง" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๑๑) คือต้องปฏิเสธที่จะใช้ความรุนแรงทุกชนิดในการแก้ปัญหา เช่น การปฏิวัติโดยใช้ความรุนแรงเพื่อการจัดระเบียบทางสังคมแบบใหม่นั้น เป็นวิธีการที่ทฤษฎีสันติภาพยอมรับไม่ได้

ในแง่นี้ทฤษฎีสันติภาพจะต้องเสนอทางเลือกใหม่ในการขจัดความรุนแรงในสังคมโดยวิธีการไม่ใช้ความรุนแรง เช่น อหิงสาของมหาตมะ คานธี หรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่มีฐานคติว่า อำนาจของผู้นำในสังคมดำรงอยู่ได้เพราะการเชื่อฟังของประชาชน และจะต้องเสนอตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในการชี้ให้เห็นผลของการไม่ใช้ความรุนแรงด้วย ถ้าทำได้ดังนี้ก็จะเป็นการยืนยันถึงคุณลักษณะของทฤษฎีสันติภาพ นั่นคือ การคำนึงถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างเป้าหมายคือสันติภาพ และวิธีการคือการไม่ใช้ความรุนแรง (๒๕๓๙ : ๑๒)

งานของ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในการศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีสงครามทำให้ได้ทราบลักษณะสำคัญของทฤษฎีสันติภาพ คือ การศึกษาสันติภาพจะต้องไม่คำนึงถึงการยุติสงครามเพียงอย่างเดียว และจะต้องคำนึงถึงลักษณะความเป็นสหวิทยาการของทฤษฎีสันติภาพ ผู้ศึกษาต้องมีทัศนคติที่เปิดกว้างและไม่ยึดติดอยู่กับสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง หรือทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง นอกจากนั้นต้องปรับเปลี่ยนทัศนะในเรื่องของความขัดแย้งในสังคม คือต้องเข้าใจว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติในสังคม เพราะฉะนั้นการขจัดความขัดแย้งให้หมดไปจากสังคมจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่ทฤษฎีสันติภาพคือความพยายามในการหาวิธีการยุติความขัดแย้งอย่างสันติ คือไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

แนวคิดเรื่องสันติภาพ ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงครามที่นักวิชาการสันติภาพได้นำเสนอ เป็นความพยายามในการแสดงให้เห็นลักษณะของสันติภาพและสันติวิธีโดยการศึกษาจากทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีด้านตรงข้าม ทั้งนี้เพื่อคุณประโยชน์ในการสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นในโลก หากแต่วิธีการสร้างสรรค์สันติภาพในทัศนะของนักวิชาการ

สันติภาพนั้นต้องได้มาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง นั่นคือ การใช้สันติวิธีหรือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้น โดยได้พยายามอธิบายให้เห็นถึงเบื้องหลังความคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรงที่เป็นต้นตอของการขาดสันติภาพในโลกนี้ และแนวคิดที่ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ นำเสนอ ทำให้พบความจริงใหม่อีกหลายประการที่เคยถูกบดบังโดยมายาคติที่ติดอยู่ในใจของมนุษย์เสมอมาเกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรง รวมทั้งการแสวงหาสันติภาพบนโลก และทำให้มนุษย์มองข้ามวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เป็นทางออกที่ดีที่สุด นั่นคือ สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง

อย่างไรก็ตาม สันติวิธียังเป็นที่ยอมรับในวงจำกัด ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยึดมั่นอยู่กับฐานคติเดิม ๆ ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง นั่นคือการใช้ความรุนแรง ทั้งที่ความจริงแล้ววิธีการไร้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือที่มีคุณประโยชน์ และมนุษย์ก็ได้ใช้วิธีการเหล่านี้มานานแล้วตั้งแต่ในอดีต แต่วิธีการนี้ไม่ได้ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์อย่างเด่นชัดเหมือนกับวิธีการใช้ความรุนแรงหรือการใช้สงคราม เพราะเมื่อไรที่มนุษย์ใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหา ก็จะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายที่ร้ายแรงขึ้นกับมนุษยชาติ ดังนั้นจึงไม่มีความผิดปกติเกิดขึ้นในสังคมจนทำให้ต้องได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ แต่เมื่อไรก็ตามที่มนุษย์ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เช่น การใช้สงครามในรูปแบบต่าง ๆ ก็จะมีการบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์เสมอ ทั้งนี้เพราะเป็นความผิดปกติที่เกิดขึ้นในสังคมของมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นบางครั้งสงครามเหล่านั้นยังก่อให้เกิดความเสียหายแก่มนุษยชาติและเป็นบาดแผลทางประวัติศาสตร์ชนิดที่ไม่อาจลบเลือนได้ วิธีการใช้ความรุนแรงจึงดูเหมือนจะโดดเด่นอยู่บนหน้าประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติตลอดมาทุกยุคทุกสมัย สิ่งนี้เป็นที่มาประการหนึ่งของมายาคติต่าง ๆ ที่ทำให้มนุษย์ยอมรับสงครามเป็นทางเลือกที่สำคัญเสมอมา

๒.๒ นานาทัศนะว่าด้วยทฤษฎีสันติวิธี

นักคิดและนักทฤษฎีในศาสตร์ทางสันติวิธีชาวต่างประเทศผู้เป็นที่รู้จักในประเทศไทยอย่างมากคนหนึ่งคือยีน ชาร์ป (Gene Sharp) หนังสือ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ของชาร์ปได้รับการแปลเป็นภาษาไทยและถือเป็นตำราทางปฏิบัติการสันติวิธีที่สมบูรณ์เล่มหนึ่ง ชาร์ปได้รับแนวความคิดที่สำคัญจากนักปฏิบัติอหิงสาผู้ยิ่งใหญ่ คือ มหาตมะ คานธี รวมทั้งจากการศึกษาและการทำวิจัยถึงปฏิบัติการทางสันติวิธีที่เกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลก นักวิชาการทางสันติภาพคนสำคัญอีกคนหนึ่งคือโยฮัน กัลตุง (Johan Galtung) ซึ่งนอกจากงานวิจัยทางสันติภาพโดยทั่วไปแล้ว กัลตุงได้ใช้พุทธศาสนาเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญในการทำงานวิจัยทางสันติภาพ และได้เขียนหนังสือ *พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ได้นำเสนอให้เห็นข้อได้เปรียบของพุทธศาสนาในการเข้าถึงสันติภาพของสรรพสิ่ง

ส่วนนักคิดที่ได้นำเสนอทฤษฎีของตนผ่านปฏิบัติการสันติวิธีอย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุดคนหนึ่งคือ มหาตมะ คานธี ผู้นำการเรียกร้องเอกราชที่ยิ่งใหญ่แห่งดินแดนชมพูทวีป ปฏิบัติการของคานธีถือเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญของผู้ศึกษาแนวคิดสันติวิธี การต่อสู้ของมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของโลกผู้นี้เรียกว่า วิธีการแบบ "อหิงสา" หรือ "สัตยาเคราะห์" ซึ่งนักทฤษฎีสันติวิธีถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อสู้แบบสันติวิธี อย่างไรก็ตาม คานธีมักจะกล่าวอยู่เสมอว่า สันติวิธีในแบบของตน หรือที่คานธีเรียกว่า สัตยาเคราะห์ หรือการต่อสู้แบบดื้อแพ่งนั้น เป็นหลักการที่ปรากฏอยู่แล้วในโลกนี้ เพียงแต่นำมาปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมเท่านั้น

ส่วนพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกเป็นกรณีศึกษาในแง่แนวคิดสันติวิธีที่มีพื้นฐานจากพุทธศาสนา เป็นพระสงฆ์ผู้อุทิศตนให้กับงานวิชาการทางด้านศาสนศาสตร์ที่สำคัญมากที่สุดรูปหนึ่งของเมืองไทยและมีผลงานทางการศึกษาสันติภาพที่โดดเด่นจนได้รับการถวายรางวัลสันติภาพจากองค์การยูเนสโกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ สันติภาพในทัศนะของ

พระธรรมปิฎกเริ่มต้นจากภายในจิตใจ โดยใช้หลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการพิจารณา นั่นคือเรื่องของการรู้เท่าทันกิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นตัวการทำให้มนุษย์ขาดสันติภาพทั้งภายในจิตใจและภายในสังคม

แนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในแบบต่างๆ อาจมีความแตกต่างในด้านที่มา ในด้านปรัชญาความคิด และในด้านวิธีการ แต่มีสิ่งหนึ่งที่นักคิดนักปฏิบัติสันติวิธีมีส่วนร่วม คือการได้มาซึ่งสันติภาพของโลกโดยการปฏิบัติอหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรง เพราะ "การต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง" คือ "ทางเลือกใหม่" ที่ผู้นิยมสันติวิธีพยายามนำเสนอให้แก่โลก ดังนั้น ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงหรือสันติวิธีจึงเป็น "หัวใจ" ของแนวคิดนี้ และผู้ที่ต้องการทำความรู้จักและเข้าใจแนวคิดสันติวิธีอย่างถ่องแท้ ต้องตั้งมั่นอยู่บนสมมติฐานที่ว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง และจะต้องเชื่อมั่นว่า "สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง" เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดของมนุษย์ และอาจจะมีความเชื่อถึงขนาดที่ว่า "สันติวิธี" จะเป็นทางเลือกเพียงทางเดียวเท่านั้นของมนุษยชาติ ถ้าทุกคนหวังจะให้เกิดสันติภาพอย่างแท้จริงขึ้นบนโลกนี้

ผู้วิจัยคิดว่า งานเขียนของ ยีน ชาร์ป (Gene Sharp) โยฮัน กัลตุง (Johan Gultung) มหาตมะ คานธี และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) รวมทั้งบทความทางวิชาการและหนังสือเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีของนักวิชาการในเมืองไทย เช่น งานของ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และนักวิชาการท่านอื่นๆ ที่ได้ศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีและมีผลงานทางวิชาการออกมาเผยแพร่ จะสามารถเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในเชิงทฤษฎีได้ลึกซึ้งขึ้น รวมทั้งสามารถเป็นแนวทางในการวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในงานของปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างตรงประเด็นและเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น

๒.๒.๑ *สันติวิธีในทัศนะของยีน ชาร์ป (Gene Sharp)*

ยีน ชาร์ป เป็นนักวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา ที่ได้ศึกษาเรื่องราวของการต่อสู้โดยใช้สันติวิธี หรือ Non-violent Action ที่สำคัญมากคนหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นผู้ริเริ่มการศึกษาสันติวิธีอย่างเป็นระบบ ในบันทึกการแปลของหนังสือเรื่อง *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* (๒๕๒๙) แปลเป็นภาษาไทยโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์ โดยมี ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ เป็นบรรณาธิการแปลนั้น ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ ได้เขียนถึงผลงานของ ยีน ชาร์ป ไว้ว่า

"หนังสือเล่มนี้ (อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง) มีที่มาจาก 'The Politics of Action' อันเป็นหนังสือซึ่งนำชื่อเสียงมาให้แก่ยีน ชาร์ป ในฐานะนักวิชาการด้านปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่โดดเด่น เพราะนับเป็นครั้งแรกก็ว่าได้ ที่มีการศึกษาปฏิบัติการไร้ความรุนแรงอย่างเป็นระบบและกว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน และที่สำคัญคือ ผู้เขียนได้นำเสนอเนื้อหาเหล่านั้นในกรอบของ 'ศาสตร์' อย่างตะวันตก ทำให้งานของเขามีลักษณะ 'วิชาการ' ซึ่งย่อมทำให้ผู้คนทั่วไปในโลกตะวันตกยอมรับมาตรฐานของงานชิ้นนั้น และพลอยทำให้การศึกษาเรื่องดังกล่าวเป็นที่ยอมรับยิ่งขึ้นในสถาบันวิชาการและมหาวิทยาลัย กล่าวอีกนัยหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ได้เสริมสถานะทางวิชาการของการศึกษาเรื่องดังกล่าวให้ตั้งมั่นขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในโลกตะวันตก" (๒๕๓๙ : ๒๙)

นอกจากนั้น ส.ศิวรักษ์ ยังได้กล่าวถึง ยีน ชาร์ป ไว้อย่างชื่นชมในคำนำของหนังสือ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ว่า

"ในบรรดาหนังสือที่ให้ประโยชน์แก่พวกเราอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุด โดยมองจากแง่มุมของฝรั่งที่ปราศจากพื้นฐานทางพุทธธรรมหรือศาสนาธรรมจากตะวันออกนั้น เห็นกันว่า งานเขียนของยีน ชาร์ป เป็นดีกว่าเพื่อน" (๒๕๒๙ : คำนำ)

จากปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๐) นับว่าการศึกษาเรื่องสันติวิธีได้รับการกล่าวถึงในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่งกันมากขึ้นในสังคมไทย นักวิชาการได้ผลิตงานด้านสันติศึกษากันมากขึ้น และมีสถาบันการศึกษาให้ความสำคัญกับวิชาการแขนงนี้มากขึ้น

สำหรับแนวคิดสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่ยีน ชาร์ป นำเสนอ สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

สิ่งแรกที่ยีน ชาร์ป กล่าวถึงและเป็นประเด็นที่ได้รับการยอมรับอย่างมาก คือทฤษฎีในเรื่องที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งยีน ชาร์ป กล่าวว่า อำนาจของผู้ปกครองมาจากการยินยอมเชื่อฟังของผู้อยู่ใต้ปกครอง ดังนั้น เมื่อไรที่ผู้อยู่ใต้ปกครองถอนการยินยอมเชื่อฟัง เมื่อนั้นผู้ปกครองก็หมดอำนาจ ชาร์ป เขียนไว้ว่า

"ความเข้าใจอย่างพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของอำนาจนั้น มี ๒ แนวทาง แนวทางแรกคือการเข้าใจว่าประชาชนขึ้นอยู่กับความตั้งใจดี การตัดสินใจ และการสนับสนุนของรัฐบาลของตน หรือระบบการจัดลำดับชั้นอื่นๆ ของตน แนวทางที่ตรงข้าม คือการมองว่า รัฐบาลหรือระบบนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาดี การตกลงใจ และแรงสนับสนุนของมวลประชาชน ...

ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมีพื้นฐานอยู่บนทัศนะแบบที่ ๒ ที่มองว่ารัฐบาลขึ้นอยู่กับประชาชน อำนาจนั้นเป็นพหุภาวะ และอำนาจทางการเมืองก็เปราะบาง เพราะขึ้นอยู่กับการเสริมอำนาจของกลุ่มต่างๆ ..." (๒๕๒๙ : ๙)

อย่างไรก็ตาม การที่ประชาชนจะให้การสนับสนุนผู้ปกครองหรือรัฐบาล หรือกล่าวง่ายๆ ว่า การที่ประชาชนจะยินยอมเชื่อฟังผู้นำนั้น ย่อมมีสาเหตุหรือแรงจูงใจหลายประการ โดยชาร์ปได้ศึกษาและให้ข้อสรุปเกี่ยว

กับสาเหตุของการยินยอมเชื่อฟังของประชาชนไว้ ดังนี้คือ

๑. นิสัย เนื่องจากมนุษย์มีลักษณะนิสัยของการเชื่อฟัง ซึ่งได้รับการฝึกฝนกันมาจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติอย่างหนึ่งของมนุษย์

๒. ความกลัวการลงทัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการลงทัณฑ์ต่อปัจเจกชนโดยใช้ความรุนแรงต่างๆ หรือการลงทัณฑ์ต่อกลุ่มชน โดยการกดดันทางเศรษฐกิจ สังคม

๓. พันธะทางใจ โดยที่ประชาชนมีความรู้สึกถึงความผูกพันทางใจกับผู้ปกครอง โดยการยอมรับในตัวผู้ปกครองหรือระบบการปกครอง

๔. ผลประโยชน์ส่วนบุคคล เช่น การมีผลรางวัลตอบแทนในการยินยอมเชื่อฟัง เช่น ผลตอบแทนทางการเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่หรือชื่อเสียง

๕. ความรู้สึกผูกพันกับผู้ปกครอง ในทางจิตวิทยา ราษฎรอาจมีความรู้สึกผูกพันทางอารมณ์กับผู้ปกครอง

๖. ความไม่ใส่ใจของราษฎรกับนโยบายการปกครองของรัฐบาล ประชาชนจะเชื่อฟังโดยไม่มีการตั้งคำถามกับอำนาจรัฐ ทั้งนี้อาจเพราะขาดจิตสำนึกในสิทธิธรรมและหน้าที่ของตน

๗. ราษฎรขาดความมั่นใจในตนเอง ซึ่งเป็นที่มาของความรู้สึกที่ว่า ผู้ปกครองมีคุณสมบัติต่างๆ ที่เหนือกว่าตนเอง (๒๕๒๙ : ๒๐-๒๔)

ยีน ชาร์ป กล่าวว่าจากข้อถกเถียงที่ยกมานั้น ทำให้มีเหตุผลที่จะมองการยินยอมเชื่อฟัง ซึ่งเป็นปัจจัยหลักแห่งอำนาจของผู้ปกครองว่า "เป็นผลรวมระหว่างความกลัวการลงทัณฑ์และการยินยอมโดยเสรี" (๒๕๓๙ : ๒๕) ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของนักทฤษฎีหลายท่านที่อธิบายว่า การยินยอมเชื่อฟังเกิดจากผลรวมของ "การบังคับ" และ "ความยินยอม" (๒๕๒๙ : ๒๕)

ดังนั้นโดยสรุปแล้ว อำนาจของผู้ปกครองขึ้นอยู่กับการได้มาซึ่งที่มาแห่งอำนาจทั้งหลาย และการได้มาซึ่งที่มาแห่งอำนาจทั้งหลายก็ถูกกำหนดโดยระดับของการยินยอมเชื่อฟังและการร่วมมือของประชาชน อย่างไร

ก็ตาม การยินยอมเชื่อฟังและการร่วมมือนั้นไม่ใช่สิ่งซึ่งหลีกเลี่ยงมิได้ แต่ถึงจะมีการโน้มนำ มีแรงกดดัน และแม้กระทั่งการลงทัณฑ์ การยินยอมเชื่อฟังก็เป็นเรื่องสมัครใจโดยพื้นฐาน เพราะฉะนั้นการปกครองทุกประเภทจึงขึ้นอยู่กับการยินยอมพร้อมใจของประชาชนที่จะเชื่อฟังหรือมอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง (๒๕๒๙ : ๒๙) และเนื่องจากแหล่งที่มาของอำนาจของผู้ปกครองมาจากการยินยอมเชื่อฟังของผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังนั้นแล้วต้นตอของอำนาจของผู้ปกครองก็คือประชาชน ด้วยเหตุนี้ ถ้าประชาชนจะถอนอำนาจนั้นกลับคืนมาจากผู้ปกครองที่ไม่ดีก็ไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ความคิดและความตระหนักเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับผู้คนหรือประชาชนโดยทั่วไป ทั้งนี้เป็นด้วยมายาคติต่างๆ หรือความเชื่อต่างๆ ที่ได้รับการปลูกฝังกันมา รวมทั้งความกลัวการลงทัณฑ์เพราะผู้ปกครองมีอำนาจที่จะให้คุณให้โทษกับผู้อยู่ใต้ปกครองได้

อย่างไรก็ตามนักทฤษฎีสันติวิธีนั้นเชื่อในอำนาจของประชาชน และเชื่อว่า การยินยอมพร้อมใจของประชาชนสามารถเพิกถอนได้ ยีน ชาร์ป กล่าวว่า ทัศนคติและความเชื่อในกลไกของผู้ปกครองเป็นตัวการสำคัญในการดำรงอำนาจของผู้ปกครองไว้ โดยชาร์ป ได้อ้างถึงข้อเสนอของวิลเลี่ยม กอดวิน (William Godwin) ที่ว่า หากเราสามารถทำลายความเชื่อของกลุ่มชนที่รับใช้ผู้ปกครองโดยใกล้ชิด จนเขาเห็นว่าไม่มีประโยชน์อีกต่อไปที่จะรับใช้ผู้ปกครองแล้ว โครงสร้างทั้งหมดที่ประกอบขึ้นมาด้วยความเชื่อดังกล่าวนั้นก็จะพินาศลง

ชาร์ป ได้สรุปถึงวิธีการควบคุมอำนาจทางการเมืองและการป้องกันการนำอำนาจของประชาชนไปใช้ในทางที่ผิดว่า

"ในการปฏิเสธรัฐบาลทรราชนั้น ประชาชนจะต้องแสดงออกซึ่งการปฏิเสธที่จะให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง การปฏิเสธดังกล่าวนั้นอาจมีรูปแบบอันหลากหลายก็ได้ รูปแบบบางอย่างอาจจะง่าย บางอย่างก็ต้องใช้ความพยายามมาก และบางอย่างก็ค่อนข้างอันตราย แต่รูปแบบจำต้องอาศัยทั้งความกล้าหาญและปัญญา และจะต้องเป็นการกระทำโดยกลุ่มหรือ

มหาชน” (๒๕๒๙ : ๔๗)

จากข้อเสนอเบื้องต้นของยีน ชาร์ป จะเห็นได้ว่า ถ้าประชาชนได้ตระหนักถึงที่มาแห่งอำนาจการปกครองทั้งในแง่ของปัจเจกชนและในแง่ของสถาบันทางสังคมแล้ว ก็ไม่เป็นการยากที่ประชาชนจะตระหนักในอำนาจต่อรองที่มีอยู่ในมือของตนเอง และด้วยทัศนคติเช่นนี้ จะทำให้ประชาชนมีความกล้าที่จะต่อต้านการใช้อำนาจในทางที่ผิดของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักทฤษฎีและนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรงหรือสันติวิธียึดมั่นในการต่อสู้ของตนก็คือ การต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง โดยผู้ต่อสู้จะต้องปฏิเสธวิธีการใช้ความรุนแรงอย่างน้อยในเชิงกายภาพ ซึ่งยีน ชาร์ป ได้ศึกษาและรวบรวมลักษณะของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การต่อสู้ของโลก และนำเสนอไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้แจกแจงวิธีการต่อสู้ไว้เป็นร้อยวิธี แต่ได้จัดประเภทอย่างกว้างๆ ไว้ ๓ ประเภท คือ

๑. การประท้วงและการโน้มน้าว

๒. การไม่ให้ความร่วมมือ

๓. การแทรกแซง

ในที่นี้จะไม่ขอกล่าวถึงในรายละเอียดของวิธีการต่อสู้ในแบบต่างๆ แต่จะนำเสนอเฉพาะปรัชญาการต่อสู้โดยไร้ความรุนแรง ซึ่งยีน ชาร์ป ได้กล่าวย้ำอยู่เสมอ นั่นคือความคิดที่ว่า

“ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนี้คิดค้นขึ้นมาเพื่อปฏิบัติการต่อต้านฝ่ายตรงข้าม ผู้ซึ่งสามารถและตั้งใจที่จะใช้การลงทัณฑ์ด้วยความรุนแรง ในวิธีการนี้ (ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง) ไม่มีสมมติฐานที่ว่า เมื่อเผชิญกับปฏิบัติการไร้ความรุนแรงแล้ว ฝ่ายตรงข้ามจะเลิกใช้ความรุนแรง หรือแม้แต่จะจำกัดความรุนแรงนั้นให้อยู่ในขอบเขตได้ตลอดไป” (๒๕๒๙ : ๑๔๙)

นอกจากนั้น ชาร์ปยังเห็นว่า

"ความเป็นจริงเกี่ยวกับปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น มักจะเป็นเรื่องที่ตรงข้ามกับสมมติฐานของประชาชนเสมอ เพราะความสำเร็จของวิธีการนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า มนุษย์นั้น 'ดี' โดยธรรมชาติ อีกทั้งความสำเร็จนั้นก็มิได้ขึ้นอยู่กับการมีระบบคุณค่าหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้มแข็ง หรือความผูกพันทางจิตใจในระดับสูง สิ่งเหล่านี้อาจจะมีส่วนช่วยได้และเป็นสิ่งสำคัญถ้ามีอยู่ แต่ก็ไม่จำเป็นนัก นอกจากนั้น การต่อสู้โดยไร้ความรุนแรงยังมิใช่เรื่องส่วนบุคคลที่สงวนไว้เฉพาะนักสันตินิยม หรือผู้ใฝ่ความบริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ ... ความเป็นจริงก็คือ วิธีกวรนี้ประชาชนธรรมดาใช้ได้อย่างกว้างขวางนั่นเอง" (๒๕๒๙ : ๑๙๐)

จากทัศนคติข้างต้นจะเห็นว่ายีน ชาร์ป ได้พยายามนำเสนอแนวทฤษฎีการต่อสู้แบบไร้ความรุนแรงในฐานะเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าร่วมได้ ชาร์ปพยายามชี้ให้เห็นว่า การต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีนั้น คือทางเลือกหนึ่งของการต่อสู้ เหมือนกับที่การใช้ความรุนแรงก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งเช่นกัน วิธีการต่อสู้แบบไร้ความรุนแรงเป็นยุทธวิธีที่เป็นทางเลือกใหม่ที่มนุษย์ผู้ใช้สติปัญญา ผู้ที่เคารพในชีวิตของเพื่อนร่วมโลก ผู้ที่ตระหนักถึงภัยที่ไม่มีที่สิ้นสุดของการใช้ความรุนแรงได้ลงความเห็นร่วมกันว่า เป็นการต่อสู้ที่มีประสิทธิภาพและสามารถนำสันติสุขมาให้มนุษย์อย่างแท้จริง

จะเห็นได้ว่า สันติวิธีในทัศนะของยีน ชาร์ป เป็นการนำเสนอโดยเน้นในแง่ของวิธีการต่อสู้ทางการเมือง และตั้งอยู่บนฐานคติที่ว่า ในเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาขบวนการต่อสู้แบบใช้ความรุนแรงจนมีประสิทธิภาพที่จะทำลายล้างโลกได้ภายในพริบตา เช่น การใช้ระเบิดปรมาณู แล้วทำไมมนุษย์จะไม่สามารถคิดค้นวิธีการต่อสู้แบบใหม่เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมืองแบบเดียวกัน แต่โดยวิธีการที่ชาญฉลาดกว่า และไม่เป็นการทำลายล้างมนุษยชาติด้วยกันเอง นั่นคือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง ซึ่งถ้ามนุษย์ทำได้เช่นนี้ การแก้ไขข้อขัดแย้งต่างๆ ของมนุษย์ก็จะเป็นไป

ในทางที่ดีขึ้น และจะนำมนุษย์ไปสู่โลกที่มีสันติสุขมากขึ้น

๒.๒.๒ สันติวิธีในทัศนะของโยฮัน กัลตุง (Johan Galtung)

โยฮัน กัลตุง เป็นนักวิชาการด้านสันติภาพอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ในแง่ของการศึกษาพุทธศาสนาโดยใช้ทฤษฎีสันติภาพ และนำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการใช้พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และสร้างสันติภาพเชิงโครงสร้างแก่สังคม ในหนังสือชื่อ *พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* (๒๕๓๘) รวมทั้งบทความที่มีชื่อเสียงมากของกัลตุงชื่อ “ความรุนแรง สันติภาพ และการวิจัยสันติภาพ” (Violence, Peace, and Peace Research) ตีพิมพ์ใน *Journal of Peace Research*, vol.6 ปี ค.ศ. ๑๙๖๙ กัลตุงได้การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับขอบข่ายทางสันติภาพของมนุษย์ว่า สันติภาพซึ่งเป็นเพียงภาวะที่ปลอดสงครามนั้นยังไม่เพียงพอ แต่ต้องเป็นภาวะที่ไม่มีการกระทำรุนแรงต่อเพื่อนมนุษย์ ความรุนแรงในทัศนะของกัลตุงไม่ใช่เพียงความรุนแรงทางตรงอันเกิดจากการกระทำระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความรุนแรงทางโครงสร้างอันเกิดจากระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรมอีกด้วย กัลตุงกล่าวว่า ถ้าปฏิบัติการสันติวิธีได้รับการยกย่องอย่างสูง เพราะเป็นปฏิบัติการที่ต่อต้านการใช้ความรุนแรง ดังนั้นทัศนะหรือนิยามของความรุนแรงจะต้องกว้างขวางพอที่จะครอบคลุมความหมายที่หลากหลายของการใช้ความรุนแรง ขณะเดียวกันก็ต้องชัดเจนเพียงพอที่จะเป็นฐานสำหรับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (Johan Galtung, 1969)

กัลตุงได้แบ่งความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ออกเป็น ๔ ประการ และมองว่า ถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง ๔ ประการนี้ ไม่ได้รับการตอบสนองหรือได้รับไม่เพียงพอ มนุษย์จะอยู่ในสภาวะที่ต้องเผชิญกับความรุนแรง ความต้องการขั้นพื้นฐานดังกล่าวคือ

๑. การดำรงชีวิต (Survival)

๒. การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare)

๓. การมีเสรีภาพ (Freedom)

๔. การมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity)

การที่มนุษย์ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง ๔ ประการนี้ กัลตุงใช้เป็นตัววัดค่าความรุนแรงที่เกิดขึ้น โดยได้แยกลักษณะการเกิดความรุนแรงว่ามี ๒ ลักษณะ คือ ความรุนแรงทางตรง เช่น การถูกทำร้ายร่างกาย การถูกวิ่งราวทรัพย์ และความรุนแรงทางโครงสร้าง เช่น การที่เด็กจำนวนมากต้องเสียชีวิตเพราะขาดอาหาร ในขณะที่มีคนจำนวนมากมีอาหารรับประทานเหลือเฟือ นอกจากนั้น กัลตุงมองว่า ผลของความรุนแรงนอกจากจะเป็นผลทางร่างกายหรือทางวัตถุแล้ว ยังส่งผลทางจิตใจอีกด้วย

จากความคิดข้างต้นนำมาสู่ความคิดของกัลตุงในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงของสังคมมนุษย์ โดยกัลตุงได้ศึกษาเปรียบเทียบหลักการของศาสนาต่าง ๆ โดยใช้ค่าความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่สันติภาพเป็นตัววัด (ดูตารางในภาคผนวก ง) และในที่สุดกัลตุงพบว่า พุทธศาสนามีอัตราความเป็นไปได้ที่สามารถนำไปสู่การป้องกันและแก้ปัญหาการเกิดความรุนแรงของมนุษย์ได้มากกว่าศาสนาอื่นๆ และถ้ามนุษย์ใช้วิถีพุทธในการดำเนินชีวิตก็จะนำมาซึ่งสันติภาพของโลกได้ จากความคิดนี้ กัลตุงได้เขียนหนังสือ *พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* ขึ้น โดยใช้ทฤษฎีสันติภาพเป็นฐานในการทำความเข้าใจปรัชญาพุทธศาสนา

กัลตุงมองว่า แนวปรัชญาของพุทธศาสนานั้นยังสามารถพัฒนาไปได้อีกมาก ในแง่ของการให้ความหมายและในแง่ของการนำไปใช้แก้ปัญหาความรุนแรงของมนุษยชาติ กัลตุงมองว่า ข้อปฏิบัติในการไม่บริโภคเนื้อสัตว์ หรือการปฏิบัติมังสวิรัต และการห้ามดื่มสิ่งมึนเมาของพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ เพราะข้อปฏิบัติเหล่านี้มีปรัชญาเบื้องหลังที่ลึกซึ้ง นั่นคือ การทำให้มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และเมื่อมนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติก็จะนำมาซึ่งเอกภาพของสรรพสิ่งในโลก เมื่อความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่ที่

มนุษย์ แต่มีความพยายามในการขยายขอบเขตไปยังปริมณฑลของธรรมชาติด้วย เมื่อนั้นโลกก็จะมีสันติภาพอย่างแท้จริง

ทฤษฎีสันติภาพในทัศนะของกัลตุงตั้งอยู่บนแนวความคิดเรื่อง "แอนโทรปี" (Entrophy) หรือ "ความไร้ระเบียบ" หรือสภาวะแห่งความซับซ้อน คือลักษณะการมีองค์ประกอบที่หลากหลายและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในหลายๆ รูปแบบ อาจพูดได้ง่ายๆ ว่า "แอนโทรปี" ก็คือลักษณะของ "พหุนิยม" (Pluralism) เนื่องจาก "ความไร้ระเบียบ" ในที่นี้ไม่ได้มีประเด็นอยู่ที่ความยุ่งเหยิงซึ่งเป็นความหมายนัยลบ แต่หมายถึง "ความซับซ้อนอย่างสูงของระบบ นั่นคือการมีองค์ประกอบที่มากมายและหลากหลาย ซึ่งแต่ละส่วนจะมีปฏิสัมพันธ์กันนานารูปแบบ" (๒๕๓๘ : ๑๒)

กัลตุงมองว่า ลักษณะโครงสร้างของโลกปัจจุบันมีความผิดพลาด เนื่องจากขาด "แอนโทรปี" และมองว่าความเป็นระเบียบที่เห็นอยู่จากตัวอย่างการปฏิสัมพันธ์ของชาติต่างๆ นั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ "ลดจำนวน" การรวมศูนย์ ทำให้ปฏิสัมพันธ์ของระบบมีจำนวนจำกัด และทำให้มีแนวโน้มที่เป็นความสัมพันธ์ในทางลบหรือเป็นปฏิปักษ์กัน เกิดการทานอำนาจกันด้วยอาวุธ และอำนาจอื่นที่มีอยู่ในมือ ซึ่งเป็นภาวะที่พร้อมจะประหัตประหารกัน กัลตุงยกตัวอย่าง "การประชุมสุดยอด" ของชาติมหาอำนาจ และมองว่า ข้อตกลงเรื่องการลดอาวุธของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น ที่จริงอาจเป็นฉากบังตาเพื่อกลบเกลื่อนข้อตกลงเรื่องการสะสมอาวุธก็ได้

พร้อมกับแนวความคิดข้างต้น กัลตุงได้นำเสนอ "ทางเลือกใหม่" ให้กับสังคม คือสิ่งที่เรียกว่าสันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับสันติภาพไว้ว่า

๑. สันติภาพไม่ได้เป็นเพียงสันติภาพในระหว่างระดับประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น แต่หมายถึงสันติภาพในสังคม สันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก กัลตุงมองว่าทั้งหมดนี้

จะสามารถอยู่รวมกันอย่างสันติได้ภายใต้เงื่อนไข ๒ ประการ คือ "ความหลากหลาย (ในส่วนต่างๆ ของความสัมพันธ์และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน (symbiosis)" (๒๕๓๘ : ๑๓)

๒. ความหลากหลายและการพึ่งพาในธรรมชาตินำมาซึ่งความสมดุลย์ทางนิเวศ และสิ่งนี้ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดสังคมพหุนิยม และทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๓. การพึ่งพากันและกันในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในแนวนอนไม่ใช่การพึ่งพาในแนวตั้ง ไม่ใช่การพึ่งพาของผู้อ่อนแอกว่าต่อผู้แข็งแรงกว่า ดังนี้จึงไม่เกิดการครอบงำของผู้แข็งแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า

จากสมมติฐานข้างต้น กัลตุงก็ได้ชี้ให้เห็นภาพในด้านตรงข้ามของการที่โลกขาดความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพา ซึ่งกัลตุงมองว่าทำให้โลกคล้ายอยู่ในภาวะสงคราม การที่แต่ละฝ่ายต่างพยายามควบคุมการใช้ความรุนแรงโดยการถ่วงอำนาจ โดยมีรากฐานนโยบายที่ตั้งอยู่บนการใช้อาวุธ ทำให้เกิดการแข่งขันกันสะสมอาวุธและนำไปสู่สงครามทั้งโดยคู่กรณีและโดยการใช้ตัวแทน เช่น การขายอาวุธให้แก่โลกที่ ๓ ของประเทศมหาอำนาจต่างๆ ซึ่งกัลตุงมองว่าเป็นการนำความหายนะมาให้แก่มนุษยชาติ และมองว่า สิ่งนี้คือแนวโน้มของโลกที่ผู้ใฝ่หาสันติภาพจำเป็นต้องทวนกระแส

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุงพบว่า กัลตุงมุ่งเน้นความสัมพันธ์ของสังคมในเชิงพหุนิยม การเคารพความแตกต่าง และการใช้ลักษณะของความแตกต่างให้เกิดการสร้างสรรค์ ภาพในอุดมคติของกัลตุง คือ "ถ้า" มนุษย์มีความร่วมมือร่วมใจกันและกัน และมีทัศนะที่ดำเนินไปในทางเดียวกัน โดยใช้พุทธศาสนาเป็นฐานคติในการก่อให้เกิดทัศนะดังกล่าว สันติภาพของโลกก็จะเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

กัลตุงมองว่า หลักการมองโลกของพุทธศาสนามีความเคลื่อนไหว (พลวัตร) และความซับซ้อนสูง ซึ่งสอดคล้องกับแนวทฤษฎีสันติภาพในทัศนะของกัลตุงเอง ดังนั้น พุทธศาสนาจึงมีคุณสมบัติที่นำไปสู่การมี

สันติภาพได้อย่างดี

หลักคำสอนพื้นฐานของพุทธศาสนาเรื่อง “อนัตตา” เป็นประเด็นที่กัลตุงมองว่าสอดคล้องกับความคิดสันติภาพเชิงโครงสร้าง เพราะคำสอนเรื่อง “อนัตตา” ซึ่งว่าด้วย “ความไม่มีวิญญาณหรือตัวตนที่ยั่งยืนและเป็นเอกภาพ” นั้น ได้เน้นถึง “จิต” ที่ก้าวผ่านระดับบุคคลไปสู่การมีเอกภาพกับมนุษยชาติ และสรรพสิ่ง เป็นสิ่งซึ่งกัลตุงมองว่า “ข้ามพ้นเส้นแบ่งเขตนานัปการ ไม่ว่าจะเป็นอายุ เพศ ชาติพันธุ์ ประเทศชาติ หรือชนชั้น และเป็นที่รวมธรรมชาติทั้งมวล” ทำให้ “การแสวงหาเอกภาพของพุทธศาสนาแผ่ขยายสู่ทุกชีวิต และทอดลงสู่ธรรมชาติที่ไม่ใช่มนุษย์ ... ในขณะเดียวกันก็แผ่ขยายสู่อดีตและอนาคตผ่านหลักแห่ง ‘กรรม’ และการเกิดใหม่ ...” (๒๕๓๘ : ๑๘)

ในความเห็นของกัลตุง “หลักอนัตตา” ทำให้มนุษย์และสรรพสัตว์เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความรู้สึกนี้จะเชื่อมโยงตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ไปจนถึงอนาคต ด้วยหลักแห่ง “กรรม” ความรู้สึกร่วมของสรรพชีวิตเกิดจากความคำนึงที่ว่า “มีส่วนหนึ่งของ ‘ข้าพเจ้า’ ในสรรพชีวิตและมีส่วนหนึ่งของสรรพชีวิตในข้าพเจ้า ...” (๒๕๓๘ : ๑๘)

ด้วยหลัก “อนัตตา” นี้ กัลตุงมองว่าเป็นผลให้เกิด “หลักอหิงสธรรม” หรือการไร้ความรุนแรงต่อชีวิตทุกรูปแบบรวมทั้งสรรพสัตว์ด้วย และสำหรับกัลตุงนั้น “อหิงสธรรม คือบรรทัดฐานความประพฤติในการไม่ทำร้ายผู้อื่น เพราะการทำร้ายผู้อื่นก็เหมือนทำร้ายตนเอง เนื่องจากเราทั้งหมดคือสิ่งเดียวกัน” (๒๕๓๘ : ๑๗)

นอกจากนั้น กัลตุงมองว่า หลักคำสอนเรื่อง “เมตตากรุณา” หรือเมตตาธรรมซึ่งเป็นหนึ่งในเบญจธรรมนั้นเป็นเรื่องสำคัญ “เพราะในคำสอนอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น มิใช่มีเพียงหลักการเรื่องสันติภาพในเชิงปฏิเสธ (ข้อห้าม) แต่เพื่อสันติภาพในเชิงปฏิฐาน (ข้อควรกระทำ) มิใช่เพียงการละเว้นจากสงคราม แต่เพื่อความสัมพันธ์ที่พึงปฏิบัติต่อกันอีกด้วย ...” (๒๕๓๘ : ๑๘)

กัลตุงมองว่า พุทธศาสนาไม่ได้เน้นการบรรลุธรรมของปัจเจกบุคคลหรืออัตตา แต่เป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมของสรรพชีวิต เนื่องจากพุทธภาวะเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แนวคิดนี้ กัลตุงมองว่านำมาซึ่ง "การดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน" (๒๕๓๘ : ๑๘) จึงเป็นที่มาของการรักษาสันติภาพร่วมกันของโลก และก่อให้เกิดความคิดที่ว่า "ความมั่นคงของฉันก็คือ ความมั่นคงของท่าน และความมั่นคงของท่านก็คือของฉัน" (๒๕๓๘ : ๑๙)

"หลักขันติธรรม" เป็นจุดเด่นอีกประการของพุทธศาสนาที่กัลตุงมองว่า เป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างสันติภาพของโลก เพราะตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์พุทธศาสนามีลักษณะที่ "มีขันติธรรมต่อระบบความเชื่ออื่นๆ" และ "ให้โอกาสในการผนวกความเชื่ออื่นเข้าด้วยกันในขอบข่ายอันกว้างขวาง" (๒๕๓๘ : ๒๐) นอกจากพุทธศาสนาจะเปิดโอกาสให้มีการอยู่ร่วมกับระบบความเชื่ออื่นๆ อย่างสันติแล้ว ยังถึงกับมีความคิดในการช่วยเหลือศาสนาหรือระบบความเชื่ออื่นอีกด้วย

"หลักมฌิมาปฏิปทา" หรือ ทางสายกลาง เป็นหลักธรรมอีกประการของพุทธศาสนาที่กัลตุงมองว่า เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความเสมอภาคของสังคม และ "เป็นฐานที่แข็งแรงของนโยบายสันติภาพในเชิงปฏิฐาน ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความเสมอภาค" (๒๕๓๘ : ๒๑)

"หลักอนิจจตา" หรือแนวคิดที่ว่าสรรพสิ่งไม่เที่ยงทำให้เกิดความคิดที่ว่า "โลกและสรรพสิ่งเปลี่ยนแปรและเลื่อนไหล" (๒๕๓๘ : ๒๕) ทำให้การกำหนดแผนในการสร้างสันติภาพต้องคำนึงถึงสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของปริมณฑลทั้งสี่ คือ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก ทำให้เกิดแนวคิดที่ว่า ไม่มีโครงสร้างใดที่แน่นอนตายตัวในการสร้างสรรค์สันติภาพ แต่ต้องปรับเปลี่ยนในรูปของกระบวนการโดยคำนึงถึงธรรมชาติของ "ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก"

ประเด็นที่สำคัญมากอีกประเด็นหนึ่งและสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของนักทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยความขัดแย้ง คือ การที่กัลตุงมองว่า

แนวคิดของพุทธศาสนามีลักษณะเป็นวิภาษวิธีค่อนข้างสูง เพราะ "พุทธปรัชญามองว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความขัดแย้ง" (๒๕๓๘ : ๒๖) กัลตุงสรุปว่า จากมุมมองของนักทฤษฎีสันติภาพ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องต่อสู้กับความขัดแย้งทุกประการเพียงเพื่อระบบใดระบบเดียว หากการที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในโลกที่มีความหลากหลายต่างหากเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ดังนั้นแนวคิดของพุทธศาสนาจึงไปด้วยกันได้อย่างดีกับแนวคิดของนักทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธี

ประเด็นสำคัญที่ดูเหมือนจะเป็นข้อสรุปเชิงอุดมการณ์ของแนวคิดพุทธสันติวิธีหรือสันติวิธีตามวิถีพุทธ คือแนวคิดเรื่อง "นิพพาน" ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชาวพุทธ กัลตุงมองว่า นิพพานก็คือ "แอนโทรปี" หรือความไร้ระเบียบในระดับสูงสุดนั่นเอง ในทัศนะของกัลตุง ชาวพุทธไม่ควรแปลความหมายของ "นิพพาน" ว่า คือความดับสูญ แต่ควรจะแปลว่าเป็นการตระหนักถึงหลักแห่งเอกภาพของทั้งมวล ดังนั้น กัลตุงจึงสรุปว่านิพพานก็คือแอนโทรปี และสันติภาพก็คือแอนโทรปี ดังนั้นในทางหนึ่งสันติภาพก็คือนิพพาน และนิพพานคือสันติภาพ

จะเห็นว่า การตีความพุทธศาสนาในทัศนะของกัลตุงเป็นการมองโดยใช้บรรทัดฐานจากทฤษฎีสันติภาพ การที่กัลตุงมองเห็นว่า วิธีการทางพุทธศาสนาสามารถนำไปสู่สันติภาพเชิงโครงสร้างได้มากที่สุดเมื่อเทียบกับวิถีของศาสนาอื่น เป็นการวัดโดยตั้งเงื่อนไขไว้ว่า "ถ้า" มนุษย์ปฏิบัติตามแนวทางแห่งพุทธหรือใช้ปรัชญาพุทธเป็นฐานคติในการดำเนินชีวิต นอกจากวิถีปฏิบัติของชาวพุทธที่สอดคล้องกับการสร้างสรรค์สันติภาพของโลกแล้ว การที่กัลตุงตีความคำสอนเรื่องนิพพานแตกต่างไปจากที่ชาวพุทธโดยทั่วไปมอง โดยมองว่า นิพพานคือการตระหนักถึงเอกภาพของสรรพสิ่งไม่ใช่การดับสูญ ทำให้ปรัชญาพุทธสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างมากขึ้น

๒.๒.๓ สันติวิธีในทัศนะของมหาตมะ คานธี

สันติวิธีในแบบของคานธี เริ่มปรากฏเป็นที่รู้จักอย่างเป็นรูปธรรมในอัฟริกาใต้ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๖ โดยการต่อต้านการกดขี่ของพวกนิยมผิวขาวที่กระทำต่อชาวอินเดียที่อยู่ในอัฟริกาใต้ และเมื่อกลับมาอยู่ในอินเดียนั้น คานธี ก็ใช้แนวทางสันติวิธีหรือที่เรียกว่า "สัตยาเคราะห์" ในการต่อสู้กับอังกฤษ จนสามารถเรียกร้องเอกราชคืนให้แก่อินเดียได้ในที่สุด

การที่จะเข้าใจสันติวิธี หรือสัตยาเคราะห์ หรืออหิงสา หรือการไม่ใช้ความรุนแรงในแบบของคานธีได้นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า วิธีที่ดีที่สุดคือการศึกษาจากอัตชีวประวัติและงานเขียนต่างๆ ของคานธี และจากการศึกษาพบว่า จุดเด่นในแนวคิดสันติวิธีของคานธีคือความคิดที่เกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งกับความศรัทธาในศาสนาและความเชื่อในพระเจ้า

อย่างไรก็ตาม "ศาสนา" ในนิยามของคานธีนั้นไม่ได้จำกัดอยู่ที่ศาสนาฮินดูที่คานธีนับถือ แต่คือหลักทางศีลธรรมของทุกศาสนา ดังที่คานธีได้เขียนไว้ว่า

"สมมติว่าเพื่อนคริสตศาสนิกชนคนหนึ่งมาบอกกับข้าพเจ้าว่า เขาได้อ่านและติดอกติดใจในคำสอนของคัมภีร์ภควัทคีตา และประสงค์จะประกาศตนเป็นฮินดู ข้าพเจ้าจะพูดกับเขาว่า 'สิ่งใดที่ท่านอ่านพบในคัมภีร์ภควัทคีตา สิ่งนั้น ในคัมภีร์ไบเบิ้ลก็มี ขอให้ท่านไปอ่านและศึกษาให้ดีเถิดแล้วจะพบเอง ขอจงใช้ความพยายาม แล้วท่านจะเป็นชาวคริสต์ที่ดี' ..." (๒๕๓๙ : ๑๐๘)

นอกจากนั้น คานธียังได้กล่าวถึงหลักศีลธรรมซึ่งคานธีเห็นว่าอยู่เหนือความแตกต่างทางศาสนาไว้ด้วยว่า

"เมื่อใดเราขาดพื้นฐานทางศีลธรรม เมื่อนั้นเราจะขาดความมีศาสนาไม่มีหลักคำสอนของศาสนาใดที่อยู่เหนือหลักคำสอนของศีลธรรม มนุษย์จะอวดอ้างว่าตนเป็นคนของพระผู้เป็นเจ้า โดยที่เขาผู้นั้นไม่มีสัจจะ ไม่มี

ความเมตตาปรานี และไม่มีความอดกลั้นไม่ได้" (๒๕๓๙ : ๙๖)

ดังนั้นคำว่า "ศาสนา" ของคานธี จึงไม่ได้เจาะจงลงไปที่ศาสนาใด จริงอยู่ว่าคานธีนับถือศาสนาฮินดู และกล่าวอยู่เสมอว่า คัมภีร์ภควัทคีตาเป็นที่มาแห่งความคิดของตน แต่จะพบว่า คานธีได้ตีความคำสอนหลายอย่างในภควัทคีตาเสียใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของวรรณะและหน้าที่

เมื่อวิเคราะห์คำสอนของคานธีพบว่า แม้คานธีจะถือว่าภควัทคีตาเป็นขุมคลังทางความคิดและศรัทธาในศาสนาฮินดู แต่คานธีได้ปฏิเสธคำสอนหลักที่สำคัญยิ่งของศาสนาฮินดู นั่นคือคำสอนเรื่องระบบวรรณะซึ่งรับมาจากพระมนูธรรมศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ โดยการกำหนดให้มนุษย์ในวรรณะต่างๆ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ ไวศย และศูทรออกมาจากปาก แขน ขา และเท้าของพระเจ้า และพระเจ้าได้กำหนดหน้าที่และอาชีพที่แตกต่างกันให้แก่คนในแต่ละวรรณะทั้งนี้เพื่อความผาสุกของสังคม และเนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ตามระบบวรรณะเป็นการปฏิบัติตามพันธกรณีทางสังคม ดังนั้นจึงเป็นการรับใช้พระเจ้า คานธีปฏิเสธความคิดนี้อย่างสิ้นเชิง และถือว่า ระบบวรรณะคือประเพณีความเชื่อที่ล้าหลังของอินเดียอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับการกำหนดให้เด็กแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อยเท่านั้นเอง คานธีกล่าวเกี่ยวกับระบบวรรณะไว้ว่า

"ข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นว่า ระบบการถือชั้นวรรณะมิใช่เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดู และถ้าเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดูแล้วไซร้ ศาสนาฮินดูดังกล่าวก็มิใช่ศาสนาฮินดูที่ข้าพเจ้านับถือ" (๒๕๓๙ : ๒๐๒)

นอกจากการปฏิเสธระบบวรรณะแล้ว สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติคำสอนของศาสนาฮินดูคือการตีความคำสอนเรื่อง "หน้าที่" ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูนั้น ผู้ที่เกิดมาในแต่ละวรรณะย่อมมีหน้าที่ต่อสังคมตามข้อจำกัดทางวรรณะของตน และผู้ที่มีหน้าที่ทางการเมืองคือวรรณะกษัตริย์

แต่สำหรับคานธีแล้ว ประชาชนทุกคนที่นับถือศาสนาต้องมีหน้าที่ทางการเมือง เพราะศาสนากับการเมืองเป็นเรื่องเดียวกัน คานธีมองว่า มนุษย์ไม่สามารถแยกศาสนาออกจากกิจกรรมอื่นใดในชีวิตได้ เพราะศาสนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมในการประกอบกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ และในงานทางการเมืองก็เช่นเดียวกัน คานธีกล่าวไว้ว่า

"ข้าพเจ้าจะดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของศาสนาไม่ได้ หากข้าพเจ้าไม่ถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ และการถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษชาติจะเป็นไปไม่ได้ หากข้าพเจ้าไม่มีบทบาททางการเมือง ทุกวันนี้กิจกรรมทุกชนิดในสังคมมนุษย์มีความสัมพันธ์อย่างที่แบ่งแยกกันไม่ได้ เป็นไปไม่ได้ที่ท่านจะแบ่งแยกกิจกรรมของมนุษย์ออกเป็นกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางการเมือง หรือกิจกรรมทางศาสนา โดยที่กิจกรรมเหล่านี้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกันเลย สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ศาสนาก็คือกิจกรรมที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ ศาสนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมของกิจกรรมทุกประการของมนุษย์" (๒๕๓๙ : ๑๑๗)

จะเห็นได้ว่า สำหรับคานธีแล้ว หน้าที่ของมนุษย์คือการรับใช้มนุษยชาติ และหน้าที่ของกษัตริย์หรือผู้นำซึ่งเป็นมนุษย์คนหนึ่งก็คือการรับใช้ประชาชน ดังนั้นความคิดนี้จึงเป็นการถอนรากถอนโคนการจัดสรรหน้าที่ของมนุษย์ตามระบบวรรณะ ซึ่งจัดลำดับชั้นของมนุษย์และแบ่งแยกหน้าที่ของมนุษย์ตามลำดับชั้นของวรรณะที่เกิดมา สำหรับคานธีมนุษยชาติเป็นหนึ่งเดียวและเกี่ยวพันกับความเป็นเอกภาพของพระเจ้า และเพราะพระเจ้าสถิตย์อยู่ในมนุษย์ทุกคนและในทุกสรรพสิ่ง ดังนั้นการรับใช้มนุษย์ก็คือการรับใช้พระเจ้า

จะเห็นได้ว่า แม้คำสอนของคานธีจะมีประเด็นสำคัญร่วมกับคำสอนในภควัทคีตา ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อถือเรื่องพระเจ้าและหลักศีลธรรม

การเน้นหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อสังคมซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดที่เกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งระหว่างศาสนากับการเมือง แต่ทุกครั้ง คานธีก็ได้ให้ความหมายใหม่แก่คำสอนในภควัทคีตาเสมอ หรือแม้กระทั่งปฏิเสธการตีความภควัทคีตาในแบบเดิมโดยสิ้นเชิง เช่น ในกรณีของการตีความเรื่องระบบวรรณะและหน้าที่ของมนุษย์

การเข้าใจแนวคิดทางศาสนาของคานธี ทำให้สามารถเข้าใจแนวคิดสันติวิธีในทัศนะของคานธีได้ง่ายขึ้น

สันติวิธีในแบบของคานธีหรือที่คานธีเรียกว่า "สัตยาเคราะห์" สะกดตัวอักษรโรมันว่า SATYAGRAHA มีวิธีการต่อสู้ที่เรียกว่าอหิงสา เป็นวิธีการของการต่อสู้แบบสันติวิธีซึ่งมียุทธวิธีต่างๆ มากมาย คานธีได้ให้คำจำกัดความ "อหิงสา" ไว้อย่างชัดเจนใน *โลกทั้งผองพี่น้องกัน* ว่า

"อหิงสามีสมรรถภาพพร้อมที่จะโจมตีคู่ต่อสู้ได้ แต่อหิงสาไม่ทำเช่นนั้น เพราะอหิงสาเป็นการฝึกและบังคับใจไม่ยอมให้มีการทำร้ายหรือแก้แค้นผู้ใด อย่างไรก็ตาม อหิงสามิใช่เป็นการยอมจำนนหรือสิโรราบ หากจะมีการยอมจำนนหรือสิโรราบแล้วไซร้ การใช้หิงสาหรือกำลังจะดีกว่า การให้อภัยเป็นคุณธรรมที่สูงกว่าการใช้กำลังและการแก้แค้น เพราะทั้งการใช้กำลังและการแก้แค้นเกิดจากความอ่อนแอและความกลัว คนที่ไม่กลัวย่อมไม่โกรธ ไม่เกลียด และไม่ปองร้ายผู้ใด

อหิงสากับความขลาด สองสิ่งนี้ไม่มีวันจะอยู่ร่วมกันได้ คนที่มีอาวุธมากๆ คือคนที่ขลาดมากๆ นั่นเอง เพราะอาวุธคือเครื่องหมายของความกลัวและความขลาด อหิงสาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากยังมีความขลาดและความกลัวหลงเหลืออยู่ ..." (๒๕๓๙ : [illegible]๖๑)

อย่างไรก็ตาม คานธีได้กล่าวถึงขอบเขตของการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ไว้ว่า

"... หากเราไม่รู้จักใช้พลังแห่งการยอมรับความทุกข์ยากอันได้แก่การต่อสู้แบบอหิงสาในการป้องกันตนเอง ลูกเมีย ตลอดจนศาสนสถานของเราแล้วไซร้ และหากเราเป็นชายชาตรี อย่างน้อยที่สุดเราก็ควรใช้หิงสาหรือกำลังป้องกันสิ่งเหล่านี้ ..." (๒๕๓๙ : ๑๖๒)

ในแง่นี้ไม่ได้หมายความว่า คานธีส่งเสริมการใช้กำลังในการต่อสู้ เพราะคานธีย้ำอยู่เสมอว่า ให้ยืนหยัดต่อสู้ผู้ที่รุกรานและจะต้องยอมรับความเจ็บปวดใดๆ ก็ตามที่เกิดจากการต่อสู้นั้น โดยจะต้องไม่ตอบโต้ด้วยวิธีการที่รุนแรง แต่ถ้าต้องเลือกระหว่างการผละหนีจากการต่อสู้การรุกรานเพราะความขลาดที่จะต้องเผชิญกับความเจ็บปวดแล้วละก็ ถ้าผู้ที่ต่อสู้คือผู้ชาย อย่างน้อยในฐานะที่เป็นชายชาตรีนั้น เขาจะต้องทำหน้าที่สุภาพบุรุษด้วยการปกป้องผู้คนและสิ่งของที่อยู่ในความรับผิดชอบของตนเองด้วยกำลัง แต่คานธีก็ได้วิจารณ์การหันมาใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ โดยกล่าวเป็นนัยไว้ว่า "ข้าพเจ้าพร้อมที่จะแนะนำบทเรียนของอหิงสาให้แก่คนกล้าตาย แต่ข้าพเจ้าไม่พร้อมที่จะแนะนำบทเรียนดังกล่าวให้แก่คนที่กลัวตาย" (๒๕๓๙ : ๑๖๒) นั่นคือผู้ที่จะต่อสู้ในแบบอหิงสาของคานธีต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือความกล้าหาญและต้องไม่กลัวตาย ดังที่คานธีได้กล่าวไว้ว่า นักต่อสู้ในแบบอหิงสานั้นตายแล้วตั้งแต่ต้น เพราะฉะนั้นเมื่อเจอความทุกข์ทรมานก็ต้องยอมรับได้ และมีชีวิตอยู่ในชัยชนะของจิตวิญญาณมากกว่ามีชีวิตอยู่ในกายเนื้อ (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๐ ก : ๕)

จากข้อความที่ยกมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ประเด็นสำคัญในปฏิบัติการแบบอหิงสาของคานธีคือความกล้าหรือการไม่กลัว การอภัยหรือการไม่โกรธ และการมีความอดทนหรือขันติธรรม การไม่ปองร้าย รวมไปถึงความเสียสละ ความเมตตา ความรักในเพื่อนมนุษย์โดยการยอมตนเข้ารับความทุกข์ยาก คุณสมบัติเหล่านี้คือสิ่งที่นักสู้ในแบบอหิงสาจะต้องมี และการจะมีคุณสมบัติเหล่านี้ได้ย่อมเกิดจากการพยายามฝึกฝนตนเอง

๒.๒.๔ สันติวิธีในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎกหรือ ป.อ. ปยุตฺโต พระสงฆ์ของไทยผู้ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ จากองค์การยูเนสโก ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสันติภาพไว้ในการกล่าวสัมโมทนียกถา เรื่อง “การสร้างสันติภาพ" ในโอกาสที่คณาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยถวายมุทิตาสักการะ ในวโรกาสที่องค์การยูเนสโกถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ตีพิมพ์ในจุลสาร *จุฬาสัมพันธ์* ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๕๑ จันทร์ที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๗ มีใจความโดยย่อดังนี้

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงความหมายของสันติภาพว่า ปัจจุบันนี้ความหมายของสันติภาพได้ขยายกว้างออกไป ไม่เฉพาะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบสุขเท่านั้น แต่หมายถึงการอยู่ในโลกทั้งหมด ในสภาพแวดล้อม ในระบบของชีวิตทั้งหมดที่จะอยู่ได้อย่างสันติสุข ซึ่งรวมไปถึงความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วย

ในทัศนะของพระธรรมปิฎกซึ่งตั้งอยู่บนแนวคิดทางพุทธศาสนานั้น คนจะมีสันติสุขต้องเริ่มตั้งแต่จิตใจที่มีสันติ มีความสงบ ไม่พลุ่งพล่านเร่าร้อน ไม่มีความทุกข์บีบคั้น ทำให้การดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์โดยไม่มีการเบียดเบียนข่มเหงซึ่งกันและกัน และรวมไปถึงการไม่เบียดเบียนธรรมชาติด้วย การที่มนุษย์จะสร้างสันติได้ต้องมีสันติในตนเองก่อน จากนั้นจึงจะสามารถสร้างสันติภายนอกได้ ดังนั้นในจิตใจแต่ละคนจึงต้องมีตัวสันติคือความสงบ

สันติภายในจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีสิ่งหนึ่งที่สำคัญคือความสุข ถ้ามนุษย์ไม่มีความสุข มีแต่ความเร่าร้อน ภาวะที่เป็นทุกข์ ก็เป็นความไม่สงบอยู่ในตัวและก่อให้เกิดความไม่สันติ

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงคำว่า **สันติ** กับคำว่า **ความสุข** ในภาษาทางพุทธศาสนา โดยอธิบายว่า สองคำนี้มีความสัมพันธ์กัน และคำว่าสันติสุขยังเชื่อมโยงกับคำว่า **อิสรภาพ** อีกด้วย โดยเริ่มจากการมีอิสรภาพจากกิเลส จิตใจที่มีความสุขจะต้องเป็นจิตใจที่มีอิสระจากกิเลส ดังนั้น สันติ

หรือความสงบจึงมาพร้อมกับความสุข และความสุขต้องอาศัยอิสรภาพ ซึ่งภาษาทางพุทธศาสนาเรียกว่า วิมุตติหรือความหลุดพ้น ซึ่งก็คือความหลุดพ้นจากกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎกยังกล่าวว่า ความสุขนั้นมีหลายระดับ มนุษย์มักจะนึกถึงแต่ความสุขพื้นฐานคือการบำรุงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การได้มาซึ่งความสุขเหล่านี้เป็นการแสวงหาทางวัตถุอันเป็นการนำมาซึ่งการแก่งแย่งกัน ความสุขของคนหนึ่งอาจจะกลายเป็นความทุกข์ของอีกคนหนึ่ง ความสุขเช่นนี้จึงไม่ใช่ความสุขที่ทำให้เกิดสันติ

ความสุขที่จะนำมาซึ่งสันติคือการพัฒนามนุษย์ การฝึกทั้งด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติคือการใช้ธรรมะชุดหนึ่งที่เรียกว่า ทาน ศีล ภาวนา ซึ่งปัจจุบันนี้ มนุษย์มักมองแคบ ๆ ว่า ทาน ศีล ภาวนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์อย่างเดียว ความจริงแล้ว ทานคือการให้ ศีลคือการไม่เบียดเบียนกัน และการภาวนาซึ่งเริ่มต้นด้วยการแผ่เมตตาคือการปลูกฝังความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมประจำวันที่มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อกัน

นอกจากนั้น พระธรรมปิฎกมองว่า ปัญหาของมนุษย์ในปัจจุบันคือการสูญเสียความสามารถในการมีความสุข แม้มนุษย์จะสามารถแสวงหาวัตถุมาได้มากมายแต่ก็ไม่สามารถที่จะทำให้มีความสุขได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขด้วย ถ้ามนุษย์มีความสุขง่ายขึ้น สิ่งที่จะบำรุงความสุขก็มีความจำเป็นน้อยลง ทำให้สามารถเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ได้มากขึ้น นำมาซึ่งสังคมที่มีความสุขมากขึ้น และยังทำให้ลดการบริโภค ลดความสิ้นเปลืองแก่ทรัพยากรธรรมชาติไปด้วย แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ การสร้างความสุขด้วยการมีอิสรภาพจากกิเลสซึ่งเป็นการเพิ่มความสามารถในการมีความสุขของมนุษย์นั้น เป็นการตีความโดยใช้มุมมองทางพุทธศาสนา และพระธรรมปิฎกมองว่าคือแนวทางในการพัฒนามนุษย์ต่อไปในอนาคต

ในหนังสือ *การศึกษาเพื่อสันติภาพ* (๒๕๓๐) พระธรรมปิฎกได้เน้น

ถึงความเกี่ยวพันระหว่างพระนิพพานกับสันติ โดยมองว่า สันติสูงสุดก็คือพระนิพพาน และได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าสันติว่า หมายถึงความสงบ ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระนิพพาน ดังนั้น สันติก็คือนิพพานนั่นเอง ทัศนะในการตีความคำว่าสันติภาพของพระธรรมปิฎกน่าสนใจตรงที่ได้มีการเน้นถึงความสงบหรือสันติภายในใจของมนุษย์ โดยพระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะไว้ว่า "ชาวโลกมักมองสันติแต่ความสงบภายนอก มักจะไม่มองลึกเข้าไปถึงภายในจิตใจ" อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎกมองว่า นิยามของสันติในแง่ของความเรียบร้อยทางสังคม การไม่ทำสงคราม การไม่เบียดเบียนกันก็เป็นส่วนหนึ่งในคำสอนทางพุทธศาสนานอกไปจากคำสอนเรื่องความสงบภายในจิตใจ โดยที่ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนหรือของสังคมหรือของโลกทั้งหมดคือสันติภาพในอีกนิยามหนึ่งด้วยเช่นกัน และมองว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่จะต้องบำเพ็ญตนเพื่อสันติในแง่นี้ด้วย (๒๕๓๐ : ๖)

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น การให้ความหมายคำว่าสันติเพียงความอยู่ดีมีสุขของประชาชน เป็นการให้ความหมายอย่างหยาบ สิ่งที่พระธรรมปิฎกได้เน้นอย่างมากในคำสอนคือเรื่องของสันติภายใน โดยกล่าวว่า "ถึงแม้ไม่มีสงคราม ก็ยังไม่มีสันติภาพ" และ "สังคมที่แก่งแย่ง... ต่างคนต่างมุ่งหาผลประโยชน์ เอารัดเอาเปรียบข่มเหงกัน แม้ไม่ปรากฏเป็นการรบราฆ่าฟันกัน ไม่เป็นสงคราม ก็จัดว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะไม่มีความสงบที่แท้จริง" พระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจมาก คือการมองว่า "การทำลายสันติภาพก่อตัวขึ้นบนฐานข้างในจิตใจ" (๒๕๓๐ : ๑๒-๑๘) โดยมองว่า ก่อนที่มนุษย์จะทำร้ายกัน ทุกอย่างจะต้องเริ่มที่จิตใจก่อน และได้ให้คำศัพท์ทางพุทธศาสนา ๓ คำ ที่แสดงให้เห็นสาเหตุแห่งการกระทำอันนำมาซึ่งความไม่สงบหรือการขาดสันติภาพของมนุษย์ ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฐิ

พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายว่า "ตัณหา" คือ ความปรารถนาในผลประโยชน์ โดยชี้ให้เห็นว่า โลกปัจจุบันอยู่ภายใต้การครอบงำของลัทธิ

วัตถุนิยมในระยะที่เรียกว่าบริโภคนิยม คือการถือเรื่องการบริโภคเป็นใหญ่ มนุษย์ถือว่าการบริโภคเป็นที่มาแห่งความสุข ดังนั้นมนุษย์จึงมีความสุขได้ก็ด้วยการบริโภคหรือเสพวัตถุเท่านั้น

สาเหตุแห่งการกระทำอันขาดสันติภาพของมนุษย์ประการที่ ๒ คือ "มานะ" แปลว่า "ความต้องการยิ่งใหญ่" หมายความว่า ต้องการเด่น ต้องการใหญ่ ต้องการเหนือผู้อื่น โดยเฉพาะต้องการอำนาจ

ส่วนสาเหตุประการที่ ๓ คือ "ทิฐิ" ได้แก่ ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา ที่ทำให้เกิดความคิดว่าของตนเท่านั้นที่ดีส่วนของผู้อื่นเลวหมด

พระธรรมปิฎกได้สรุปไว้ว่าตัวกิเลสทั้ง ๓ คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ นี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า ลิดรอนสันติภาพหรือทำลายสันติภาพ และเนื่องจากกิเลส ๓ ตัว นี้ก่อตัวขึ้นในจิตใจของมนุษย์ เพราะฉะนั้นในที่สุดก็ต้องแก้ปัญหาที่จิตใจของมนุษย์ และการแก้ปัญหาที่จิตใจของมนุษย์จะทำได้ก็ด้วยการพัฒนามนุษย์ คือการให้มนุษย์เป็นคนที่ดีขึ้น และการดีขึ้นของมนุษย์นั้นก็ต้องประกอบด้วยทั้งในด้านพฤติกรรมคือการกระทำ จิตใจ และปัญญา (๒๕๓๐ : ๒๓)

จากทัศนะเรื่องสันติภาพของพระธรรมปิฎก เห็นได้ว่า มีการมุ่งเน้นการสร้างสันติจากภายในอันเป็นหลักสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการสำรวจกิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องภายในและเป็นบ่อเกิดแห่งการกระทำของมนุษย์ การมุ่งเน้นสาเหตุอันขาดสันติภาพที่เกิดจากการขาดสันติภาพภายในจิตใจนี้ สอดคล้องกับแนวคิดขององค์การยูเนสโกที่ว่า "สงครามเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นจะต้องเสริมสร้างความปรารถนาที่จะปกป้องสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ด้วย" (๒๕๓๐ : ๓๖)

จะเห็นได้ว่า ทัศนะเรื่องสันติภาพในมุมมองของพระธรรมปิฎกเป็นการตีความผ่านคำสอนทางพุทธศาสนา โดยการเน้นเรื่องการควบคุมตนเองของมนุษย์ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส ซึ่งไม่ว่าจะให้พระสงฆ์ที่มีความ

สามารถขนาดไหนก็ตาม หรือจะใช้วิธีการอธิบายในลักษณะใด ถ้าตราบใดมนุษย์ยังมองไม่เห็นโทษของการตกเป็นทาสกิเลสทั้ง ๓ ตัว และไม่เริ่มต้นจากการควบคุมตนเอง คำสอนอันทรงคุณค่าเหล่านี้ก็คงเป็นเพียงตำราทางวิชาการศาสนาที่ถูกเก็บไว้ในตู้พระธรรม และไม่มีโอกาสนำมาใช้แก้ปัญหาของมนุษยชาติอย่างที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้หมั่นเพียรฝึกฝนตนเองจนได้ตรัสรู้ในสัจธรรมแห่งชีวิต ปรารถนาจะให้เป็น และตราบนั้นสันติภาพของมนุษยชาติก็คงเป็นเพียงภาพฝันในอุดมคติต่อไป

๒.๓ แนวคิดสันติวิธีจากต่างทัศนะ

จากแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีในแง่มุมต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมา สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. สันติภาพและสันติวิธีอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป ทุกคนอาจมุ่งหวังสันติภาพ แต่การได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของบางคนอาจไม่ใช่ด้วยวิธีการสันติวิธีก็ได้ แต่ในทัศนะของนักสันติวิธีนั้น เป้าหมายและวิธีการจะต้องสอดคล้องกัน นั่นคือ สันติภาพจะต้องได้มาด้วยวิธีการแห่งสันติเท่านั้น

๒. ขอบข่ายของปฏิบัติการสันติวิธีอาจแตกต่างกันไปตามฐานคติของแต่ละบุคคล ในบางทัศนะ คำว่าปฏิบัติการสันติวิธีอาจกินความรวมไปถึงการไม่ทำลายสิ่งมีชีวิตทุกชนิด แม้แต่จุลินทรีย์ในอากาศ ซึ่งส่วนมากแนวคิดเหล่านี้จะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดทางศาสนา นักปฏิบัติการสันติวิธีเหล่านี้จะใช้สันติวิธีเป็นวิถีชีวิต แต่ก็มีนักปฏิบัติการสันติวิธีบางพวกที่ไม่ได้ถือว่าสันติวิธีเป็นวิถีชีวิต แต่จะใช้สันติวิธีในฐานะวิธีการในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

๓. แนวคิดสันติวิธีในความหมายสากลที่สุดในปัจจุบัน คือการใช้วิธีการต่อสู้โดยปราศจากความรุนแรง อย่างน้อยที่สุดคือความรุนแรงในเชิงกายภาพ นักปฏิบัติการสันติวิธีเหล่านี้ จะต้องสู้โดยการปฏิเสธการ

ยอมรับอำนาจกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ซึ่งขัดกับสิทธิมนุษยชน โดยจะใช้วิธีการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งความถูกต้องอย่างสันติ และปฏิเสธวิธีการเรียกร้องที่ใช้ความรุนแรงโดยเฉพาะความรุนแรงทางกายภาพ***

๔. สันติวิธีในทัศนะของยีน ชาร์ป มุ่งเน้นที่ปฏิบัติการในทางการเมืองโดยใช้วิธีการไร้ความรุนแรงหรือสันติวิธี ในขณะที่กัลตุง คานธี และพระธรรมปิฎกมองการใช้สันติวิธีในแง่ของวิถีชีวิตด้วย คือการดำรงชีวิตโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นในระดับกว้าง รวมถึงธรรมชาติแวดล้อม

๕. นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธีที่ได้รับแนวคิดทางศาสนา เช่น คานธีและพระธรรมปิฎกมองสันติภาพและปฏิบัติการสันติวิธีในแง่ของการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน และขอบเขตของสันติภาพและสันติวิธีในทัศนะของคนเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นสันติภาพและสันติวิธีเชิงบุคคล แต่จะเป็นสันติภาพและสันติวิธีในเชิงโครงสร้างทางสังคมโดยรวม ขณะเดียวกัน

*** ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) มีทั้งหมด ๓๐ ข้อ พบว่าหลายข้อมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุง ที่มองว่า มนุษย์จะประสบกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างหรือขาดสันติภาพเชิงโครงสร้างถ้าไม่ได้รับการตอบสนองปัจจัยขั้นพื้นฐาน ๔ ประการ คือ การดำรงชีวิต การมีความเป็นอยู่ที่ดี การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต ซึ่งแนวคิดเหล่านี้มีความสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เช่น ในข้อ ๑ ที่กล่าวถึงความมีอิสรภาพ เสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของศักดิ์ศรีและสิทธิของมนุษย์ และการปฏิบัติต่อกันฉันพี่น้อง หรือในข้อ ๓ ที่กล่าวถึงสิทธิในการดำรงชีวิต ในเสรีธรรม และในความมั่นคงแห่งร่างกายของมนุษย์

นอกจากนั้นในแง่ของความปลอดภัยจากความรุนแรงทางตรง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทฤษฎีสันติภาพคำนึงถึงเป็นเบื้องต้นนั้น ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนข้อที่ ๕ ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า บุคคลใดจะถูกทรมานหรือได้รับการปฏิบัติหรือการลงทัณฑ์ซึ่งทารุณโหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือหยามเกียรติมิได้ (ดู นพนิธิ สุริยะ, ๒๕๓๗ : ๑๑๔-๑๑๙)

สิ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่าศาสนาในทัศนะของกัลตุงคือโครงสร้างของสังคม กัลตุงไม่ได้สนใจสันติวิธีในแง่ของปฏิบัติการเท่านั้น แต่สันติวิธีต้องเป็นเรื่องของโครงสร้างทั้งหมดของสังคม ขณะที่คานธีและพระธรรมปิฎกได้รับอิทธิพลในเรื่องแนวคิดสันติภาพและปฏิบัติการสันติวิธีจากศาสนา กัลตุงมองว่า โครงสร้างโดยรวมของสังคมคือส่วนที่ทำให้เกิดหรือขาดสันติภาพในสังคม ดังนั้นหากศาสนาขาดแนวปฏิบัติที่เอื้อต่อสันติภาพโดยส่วนรวมของสังคม ศาสนาก็ไม่มีสิ่งที่จะช่วยในการสร้างสันติภาพ อย่างไรก็ตาม กัลตุงก็ได้ใช้คำสอนของศาสนาต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา และให้ข้อสรุปว่า แนวทางของพุทธศาสนามีแนวโน้มที่นำไปสู่การสร้างสันติภาพเชิงโครงสร้างให้แก่สังคมมากที่สุด

๖. แนวคิดของยีน ชาร์ป มุ่งทำให้สันติวิธีเป็นทฤษฎีที่ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้โดยไม่เกี่ยวข้องกับแนวคิดหรือความเชื่อทางศาสนา โดยชาร์ปได้พยายามทำให้แนวคิดสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงของเขาเป็นทฤษฎีทางวิชาการสังคมศาสตร์ที่สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมเช่นเดียวกับทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทั่วไป เช่น ทฤษฎีสงคราม ทฤษฎีทางการทูต เป็นต้น โดยทฤษฎีของชาร์ปจะมีจุดเด่นตรงที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทุกชนิดในการแก้ปัญหาทางสังคมการเมือง อย่างไรก็ตาม ชาร์ปไม่ได้มุ่งเน้นวิถีปฏิบัติในชีวิตส่วนตัวของนักปฏิบัติการเช่นคานธีหรือพระธรรมปิฎก ที่มุ่งให้สันติวิธีเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคม โดยเฉพาะคานธีนั้นได้ประกาศอย่างชัดเจนว่า ศาสนาไม่สามารถแยกออกจากการเมืองได้

๗. ในขณะที่นักวิชาการอย่างยีน ชาร์ป ได้ศึกษาแนวคิดสันติวิธีในเชิงทฤษฎี และพยายามทำให้มีลักษณะของ "วิชาการ" อย่างสูง เช่นเดียวกับนักวิจัยทางสันติภาพอย่างโยฮัน กัลตุง ที่พยายามศึกษาวิจัยงานทางสันติภาพ และสรุปออกมาเป็นแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ นั้น นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธีเช่นคานธีและพระธรรมปิฎกได้พยายามทำให้แนวคิดสันติวิธีกลมกลืนไปกับวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ชาร์ป

มองวิธีการต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีว่า เป็นอำนาจต่อรองทางการเมือง และเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งในระดับสังคมเป็นหลัก นักสันตินิยมอย่างพระธรรมปิฎก กลับมุ่งเน้นที่การสร้างสันติจากภายในโดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นตัวกล่อมเกลา ส่วนคานธีให้ความสำคัญกับการใช้อหิงสาในทุกย่างก้าวของชีวิตมนุษย์ รวมทั้งในการต่อสู้ทางการเมือง สำหรับคานธีแล้ว ศาสนาไม่สามารถแยกออกจากการเมืองได้ และแนวคิดสันติวิธีที่เป็นวิถีชีวิตประจำวันของคานธีนั้น สามารถปรับใช้กับงานทางการเมืองได้ทันทีที่ต้องการ

๘. สันติภาพและสันติวิธีของพุทธศาสนาเน้นที่สันติภายในคือการมองที่เหตุของการขาดสันติภาพว่า มีต้นตอมาจากจิตใจที่ประกอบไปด้วยกิเลส ๓ ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ ซึ่งถ้าเมื่อไรมนุษย์รู้เท่าทันตัวกิเลสดังกล่าว และสามารถบริหารตนเองไม่ให้ตกเป็นเหยื่อของกิเลสเหล่านี้เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะได้ลิ้มรสของสันติภาพที่แท้จริง

๙. แนวคิดแบบธรรมสงครามหรือการทำสงครามโดยชอบธรรมเป็นแนวคิดหนึ่งที่ผู้แสวงหาสันติภาพหรือนักสันติศึกษาบางกลุ่มยอมรับเพราะถือว่าการทำสงครามเพื่อป้องกันตัวนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ถูกต้องทางจริยธรรม อย่างไรก็ตาม นักปฏิบัติการสันติวิธีจะไม่ยอมรับการใช้ธรรมสงคราม (Just War) เพราะเห็นว่า สงครามในปัจจุบันเป็นสงครามแบบเบ็ดเสร็จ หรือ Total War ที่ไม่มีวันหลีกเลี่ยงความหายนะของมนุษยชาติในระดับกว้างได้

๑๐. การเรียนรู้และฝึกฝนที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติเป็นประเด็นร่วมที่นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธีส่วนใหญ่มีร่วมกัน ทั้งนี้เพราะในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่ง สันติวิธีสามารถเรียนรู้ได้ และปฏิบัติการสันติวิธีจะมีประสิทธิภาพได้ก็ด้วยการฝึกฝน อย่างไรก็ตาม สำหรับนักปฏิบัติการสันติวิธีอย่างคานธีมองว่า สันติวิธีไม่ใช่ศาสตร์ที่จะสามารถทำการศึกษาวิจัย แต่คานธีก็ยอมรับในเรื่องของการฝึกฝนตนเองเพื่อประสิทธิผลของปฏิบัติการสันติวิธี ส่วนในแง่ของการปรับเปลี่ยนทัศนคตินั้น การที่

จะปฏิบัติสันติวิธีได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ปฏิบัติควรมีทัศนคติที่มุ่งไปสู่การไม่ยอมรับความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษยชาติ

๑๑. ขณะที่นักทฤษฎีและนักปฏิบัติการสันติวิธีที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอย่างมหาตมะ คานธี และพระธรรมปิฎกมุ่งเน้นให้ผู้ใฝ่ใจในสันติภาพใช้ปฏิบัติการสันติวิธีในฐานะของวิถีชีวิต และมีทัศนะว่า ความรุนแรงไม่ได้เป็นเพียงความรุนแรงที่มนุษย์กระทำต่อกันเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงความรุนแรงที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์ พืช และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ ด้วย ยิ่งกว่านั้น ในทัศนะของพระธรรมปิฎกผู้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพุทธศาสนา สันติภาพและสันติวิธีไม่ได้เป็นเพียงการศึกษาประเด็นความรุนแรงที่เห็นจากภายนอกซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่ออกมาจากการกระทำของมนุษย์เท่านั้น แต่มองถึงเหตุปัจจัย แห่งการเกิดความรุนแรงทั้งหมด ทั้งโดยทางตรงและเชิงโครงสร้าง อันเป็นเหตุให้เกิดการขาดสันติภาพทั้งในเชิงลบและเชิงบวก นั่นคือเหตุปัจจัยที่มาจากสภาวะจิตใจของมนุษย์ที่ขาดอิสรภาพจากกิเลส คือการที่มนุษย์ตกเป็นเหยื่อของกิเลสทั้ง ๓ ที่เป็นบ่อเกิดแห่งการขาดสันติภาพทั้งหมดในโลกนี้ นั่นคือ ตัณหา มานะ และทิฐิ เพราะจากกิเลสทั้ง ๓ ตัวนี้เองที่ทำให้มนุษย์ออกไปกระทำการอันก่อให้เกิดการขาดสันติภาพในแบบต่างๆ เพราะฉะนั้น ตราบใดที่มนุษย์ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากบ่วงแห่งกิเลสเหล่านี้ได้ สันติภาพที่แท้จริงก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และสามารถกล่าวได้ว่า ความรุนแรงยังเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นั่นคือ ความรุนแรงที่มนุษย์กระทำกับตนเองคือ การกักขังตัวเองไว้ในบ่วงแห่งกิเลสเหล่านี้ ไม่สามารถแสวงหาวิมุตติหรือความหลุดพ้น หรืออิสระจากกิเลสได้ นอกจากนั้นลักษณะอีกประการที่พระธรรมปิฎกชี้ให้เห็นคือ "การขาดความสามารถในการมีความสุข" ของมนุษย์ เพราะมนุษย์ปัจจุบันนี้แสวงหาปัจจัยภายนอกต่างๆ มากมายมาบำรุงบำเรอความสุขของตน มนุษย์ไม่สามารถหาความสุขจากปัจจัยง่ายๆ หรือถ้าขาดปัจจัยทางวัตถุ มนุษย์ก็ไม่สามารถมีความสุขได้ ลักษณะเช่นนี้ทำให้มนุษย์ต้องออกมาดิ้นรนอย่างมากมายในการแสวงหาปัจจัยภายนอกในการบำรุงความสุขของตน จึงก่อให้เกิดการ

เบียดเบียนกันขึ้นทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

สาเหตุในการขาดสันติภาพจากมุมมองของพระธรรมปิฎกนั้น ผู้วิจัยคิดว่าคือบทสรุปที่สำคัญยิ่งของการขาดสันติภาพในหมู่มนุษยชาติทุกวันนี้ เพราะการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ย่อมมาจากเจตนา และเมื่อเจตนาถูกควบคุมด้วยกิเลสทั้ง ๓ ประการ ดังได้กล่าวไป มนุษย์ก็ไม่สามารถหาสันติภาพที่แท้จริงได้ สิ่งที่มนุษย์พยายามทำอยู่ทุกวันนี้คือ การพยายามลดความรุนแรง หรือการขาดสันติภาพให้น้อยลงเท่านั้น หาใช่การกำจัดต้นตอของการขาดสันติภาพไม่

ข้อสรุปดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่ "เป็นจริงจนขาดประโยชน์ทางวิชาการ" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, สัมภาษณ์, ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑) ซึ่งในประเด็นนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกันอีกมากในวงวิชาการสันติภาพในแง่ที่ว่า จำเป็นหรือไม่ที่การแสวงหาสันติภาพจะต้องเริ่มต้นจากภายในก่อนจึงจะกระทำการที่นำไปสู่สันติภาพได้ เพราะถึงแม้จะทราบที่มาของสันติภาพ แต่ถ้าไม่มีการสร้างสรรค์วิธีการที่จะนำไปสู่สันติภาพอย่างถูกวิธี การทราบสัจธรรมข้อนี้ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์สันติภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า การพิจารณาสันติภาพจากภายในไม่ได้ทำให้เกิดการหยุดความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติแต่อย่างใด แต่กลับเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์วางแผนไปสู่สันติภาพได้อย่างรอบด้านขึ้น รวมทั้งเป็นส่วนเสริมซึ่งกันและกันกับการมองสันติภาพจากภายนอก และทำให้การสร้างสันติภาพไม่เพียงแต่แสวงหาวิธีการในการหยุดยั้ง หรือขจัดความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังเกิดการเรียนรู้ที่จะวางแผนระยะยาวในการปลูกฝังทัศนคติที่ใฝ่สันติโดยการเริ่มปลูกฝังจากภายในจิตใจก่อน ซึ่งทำให้มนุษย์เข้าถึงสัจธรรมในเรื่องต้นตอของการขาดสันติภาพ และทำให้มนุษย์เดินทางไปสู่สันติภาพได้อย่างเป็นระบบและรวดเร็วขึ้น เพราะแทนที่มนุษย์จะแก้ปัญหาการขาดสันติภาพที่เพียงปลายเหตุ เช่น การคิดค้นวิธีการต่างๆ ในแง่ของปฏิบัติการสันติวิธีหรือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง ผู้ใฝ่หาสันติภาพที่ยอมรับว่า กิเลสคือที่มาที่แท้จริง

ของการขาดสันติภาพ สามารถเริ่มวิถีที่จะนำไปสู่สันติภาพถาวรได้ ด้วยการเรียนรู้ที่จะจัดการกับกิเลสของตนเอง โดยการฝึกหัดที่จะควบคุมและขจัดกิเลสฝ่ายต่ำด้วยการถือศีล เรียนรู้ที่จะแบ่งปันคือการให้ทาน และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยความรักและปรารถนาดีต่อกันคือการภาวนา ซึ่งเริ่มต้นด้วยการแผ่เมตตา สิ่งนี้เรียกว่าเป็นสันติวิถีหรือวิถีแห่งสันติ ที่ชนทุกศาสนิก หรือแม้แต่ผู้ไม่นับถือศาสนาก็สามารถฝึกฝนได้ เพราะการควบคุมตนเอง การแบ่งปัน และความรักเป็นคุณลักษณะโดยรวมที่มนุษย์ถือเป็นวิถีปฏิบัติที่ดีงาม การเรียนรู้ที่จะจัดการกับกิเลสนอกจากจะเป็นการทำความเข้าใจถึงรากเหง้าของการขาดสันติภาพแล้ว ยังทำให้ผู้ใฝ่หาสันติภาพไม่หยุดอยู่เพียงการแก้ไขปัญหาการขาดสันติภาพ แต่ยังรวมไปถึงการป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายสันติภาพได้ด้วย

การเรียนรู้ถึงทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีในบทนี้ คงเป็นแนวทางสำคัญที่นำไปสู่การทำความเข้าใจแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้ และท้ายที่สุดคงสามารถนำมาวิเคราะห์กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างเป็นรูปธรรม และเนื่องจากสันติภาพและสันติวิธีแม้จะมีความหมายคาบเกี่ยวกัน โดยนัยหนึ่งสันติภาพคือเป้าหมาย ส่วนสันติวิธีคือหนึ่งในกระบวนการที่ได้มาซึ่งสันติภาพ ดังนั้นหลังจากการศึกษาตัวบท *พระเจ้าช้างเผือก* และความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมการเมืองในบทที่ ๓ แล้ว ในบทที่ ๔ จะได้ศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยศึกษาว่า ผู้สร้างงาน คือปรีดี พนมยงค์ ได้รับอิทธิพลทางความคิดในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีมาจากแหล่งใด และมีผลต่อแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่นำเสนอใน *พระเจ้าช้างเผือก* อย่างไร และในบทที่ ๕ จะได้วิเคราะห์ถึงกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ว่ามีลักษณะอย่างไร โดยจะใช้ทฤษฎีที่ได้ศึกษาไปแล้วในบทนี้เป็นฐานในการศึกษา

๓

วรรณกรรมและภาพยนตร์ เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* : การวิเคราะห์ตัวบทและความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมการเมือง

ดำริของปรีดี พนมยงค์ ที่จะสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ขึ้นทั้งในรูปแบบของนวนิยายและภาพยนตร์นั้น มีเหตุผลประการสำคัญจากสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศไทยและของโลก ขณะที่สร้างงาน คือ พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ นั้น ปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และเป็นเวลาที่เพิ่งเดินทางกลับจากการเยือนประเทศมหาอำนาจต่างๆ ของโลกคือสหรัฐอเมริกา ประเทศมหาอำนาจต่างๆ ในยุโรปขณะนั้น และประเทศที่มีอำนาจมากที่สุดในเอเชียคือ ญี่ปุ่น ความตระหนักถึงภัยของมหาสงครามโลกที่กำลังก่อตัวขึ้น ทำให้ปรีดี พนมยงค์ลงทุนลงแรงประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้นเพื่อเตือนให้คนไทยได้รับทราบถึงภัยของสงคราม นอกจากนั้นก็เป็นการประกาศ

จุดยืนของประเทศในการดำเนินนโยบายเป็นกลางซึ่งรัฐบาลได้ดำเนินมาโดยตลอดให้โลกได้รับรู้ เนื้อหาของนวนิยายและภาพยนตร์ที่แสดงถึงการต่อต้านสงครามและแสวงหาสันติภาพเป็นการยืนยันว่า ประเทศไทยไม่เห็นด้วยกับการที่มนุษย์จะประหัตประหารกัน แต่ขณะเดียวกันก็ยืนยันในเอกราชอธิปไตยของไทยผ่านเนื้อหาของนวนิยายและภาพยนตร์ที่แสดงให้เห็นความกล้าหาญของบรรดาทหารแห่งอโยธยาในการปกป้องประเทศชาติ สิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับจุดยืนทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏอยู่ในการดำเนินนโยบายขณะดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองในระยะต่างๆ นอกจากนั้นสารสำคัญในเรื่องคือการนำเสนอเรื่องสันติภาพและสันติวิธี รวมทั้งการต่อต้านสงครามก็เป็นการแสดงเจตนารมณ์ของผู้สร้างงานได้เป็นอย่างดี ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนไว้ในคำนำของนวนิยายว่า

“นวนิยายเรื่องนี้ (จึง) เขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่ ‘สันติภาพ’ เพราะว่า ‘ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้นมิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด’ ” (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ)

จะเห็นได้ว่า การสร้าง *พระเจ้าช้างเผือก* มีความเกี่ยวพันกับบริบททางสังคมการเมืองอย่างมาก การศึกษาและทำความเข้าใจตัวงานเป็นเสมือนการทำความรู้จักและเข้าใจเรื่องราวในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยที่ได้รับการบันทึกไว้ในรูปแบบของนวนิยายและภาพยนตร์ ดังนั้นในการศึกษาในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะเริ่มที่การศึกษาถึงบริบททางสังคมการเมืองในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเป็นยุคสมัยหนึ่งที่ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีบทบาทอย่างมากในทางการเมืองการปกครองของไทย รวมทั้งจะศึกษาถึงบรรยากาศของวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ในสมัยที่มีการสร้างงาน จากนั้นจะศึกษาถึงความเป็นมาของนวนิยายและภาพยนตร์

เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก่อนจะกลับมาสู่เมืองไทยในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ หลังจากได้หายไปจากวงวรรณกรรมและภาพยนตร์ไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง จากนั้นจะได้วิเคราะห์ตัวงาน *พระเจ้าช้างเผือก* โดยศึกษาเปรียบเทียบในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและภาพยนตร์ และในประเด็นสุดท้ายจะศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าช้างเผือกกับบริบททางสังคมการเมือง

๓.๑ บริบททางสังคมการเมืองและบรรยากาศในวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์

๓.๑.๑ บรรยากาศทางสังคมการเมืองสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง : ความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทย

หากพิจารณาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ดูเหมือนว่าเป็นการ "ปฏิวัติ" ที่ไม่มีการใช้ความรุนแรงมากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการปฏิวัติทางการเมืองอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น การปฏิวัติในฝรั่งเศสหรือในรัสเซียที่มีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบใหม่ และมีการล้มล้างสถาบันกษัตริย์อย่างรุนแรงและโหดเหี้ยม เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วอาจกล่าวได้ว่า การปฏิวัติของไทยผ่านไปอย่างราบรื่น ด้วยความสำเร็จของกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า *คณะราษฎร* อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาผลที่ตามมาของเหตุการณ์ครั้งนี้ จะพบว่าความขัดแย้งและการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยการใช้ความรุนแรงยังปรากฏชัดในสังคมไทย (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๐๕-๑๐๗)

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงอำนาจทางการเมืองและแนวนโยบายต่างๆ ของรัฐบาล ที่ส่งผลให้เกิดทั้ง

สันติภาพและความรุนแรงขึ้นในสังคมไทย ถึงแม้ว่า คณะปฏิวัติซึ่งเรียกตนเองว่า *"คณะราษฎร"* จะมีจุดประสงค์อันดีต่อการเปลี่ยนแปลงดังที่ปรากฏในคำพูดของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำฝ่ายพลเรือนของคณะเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ว่า การปฏิรูปเศรษฐกิจและสังคมการเมืองคือสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้คิดและทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๒๖ : ๓๔-๔๔, ๕๑) แต่สภาพทางสังคมภายหลังการปฏิวัติมิได้เป็นไปดังเจตนารมณ์และความตั้งใจของคณะราษฎรหรือคณะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งนี้เพราะเกิดการขัดแย้งและการแข่งขันกันเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างผู้ที่เสียอำนาจและผู้ที่ได้อำนาจ นอกจากนั้นยังมีความขัดแย้งกันเองภายในกลุ่มคณะราษฎร และขั้วอำนาจทางการเมืองต่าง ๆ ในเวลาต่อมา อันส่งผลต่อปัญหาเรื้อรังทางการเมืองไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ความขัดแย้งในช่วงแรกหลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองส่งผลให้เกิดการก่อรัฐประหารของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล และเกิดความพยายามในการยึดอำนาจคืนของฝ่ายเจ้า ประเด็นสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดความแตกหักภายในรัฐบาลได้แก่ เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติที่ปรีดี พนมยงค์ ได้จัดทำขึ้น แล้วนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาของสภา รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดากับพวก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขุนนางเก่าไม่เห็นด้วยเกรงจะสูญเสียผลประโยชน์ที่กลุ่มตนเคยได้รับ สังเกตได้จากพระราชกฤษฎีกาที่รัฐบาลประกาศปิดสภา มีตอนหนึ่งที่ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้เป็นอย่างดี ดังนี้

"... รัฐบาลขอแถลงให้ประชาชนทราบ เพื่อเป็นที่เข้าใจทั่วกันในเหตุผลสำคัญยิ่งซึ่งบังเกิดขึ้น กระทำให้เป็นความจำเป็นที่ต้องปิดสภาผู้แทนราษฎร ตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่ และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา

ในคณะรัฐมนตรี ณ บัดนี้เกิดแตกแยกเป็นสองพวก มีความเห็นแตกต่างกัน และไม่สามารถที่จะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้น

ปรารถนาจะวางนโยบายเศรษฐกิจไปในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมูนิสม์ ความเห็นข้างมากนี้เห็นว่า นโยบายเช่นนั้นเป็นการตรงข้ามกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวสยาม และเป็นที่เห็นได้แน่นอนโดยทีเดียวว่า นโยบายเช่นนั้นจะนำมาซึ่งความหายนะแก่ประชาราษฎร และเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ ...” (ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, ๒๕๑๗ : ๖๓-๖๔)

ผลของการปิดสภาครั้งนี้ ปรีดี พนมยงค์ จำเป็นต้องออกไปอยู่ต่างประเทศ หลังจากนั้นก็มีการปฏิวัติครั้งที่ ๒ ขึ้น โดยการนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเรียกกันว่า รัฐประหาร ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๕ ขับไล่พระยามโนปกรณ์กับพวกออกจากประเทศ และได้เรียกปรีดี พนมยงค์กลับเข้ามาร่วมคณะรัฐบาลอีกครั้ง แต่จากนั้นไม่นานก็เกิดขบถ นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดช หรือที่รู้จักกันว่า *“คณะกู้บ้านกู้เมือง”* ได้รวบรวมกำลังทหารทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อยึดอำนาจกลับคืน ทั้งนี้โดยมีเหตุผลว่า คณะรัฐมนตรีปล่อยให้คนดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และมุ่งโจมตีนโยบายเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ ว่าเป็นคอมมิวนิสต์ มีการปะทะกันของกองกำลังรัฐบาลใหม่กับกองกำลังของพระองค์เจ้าบวรเดช ฝ่ายรัฐบาลได้รับชัยชนะ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ความหวาดระแวงระหว่างราชสำนักและรัฐบาลมีมากขึ้น และนำมาซึ่งการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ ๗ ในที่สุด (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๒๙-๑๔๖)

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงพิบูลสงครามหรือต่อมารู้จักกันในนาม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี และยังเป็นผู้คุมอำนาจทางการทหารมากที่สุด ซึ่งพิจารณาจากที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดในปี พ.ศ.๒๔๘๓ ภายหลังได้รับตำแหน่งดังกล่าว จอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็เริ่มนโยบายรัฐนิยมต่างๆ ขึ้นมา ภายใต้คำขวัญที่ว่า *“เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย”* ที่เป็นสาเหตุหนึ่งของการเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคืนจากฝรั่งเศส ต่อมาเหตุ

การณ์การเรียกร้องนี้ได้รุนแรงมากขึ้นถึงขั้นประกาศสงคราม แต่แล้วสงครามก็จบลงด้วยการเข้าแทรกแซงของญี่ปุ่นและการลงนามในอนุสัญญาโตเกียว เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔ เหตุการณ์การเรียกร้องดินแดนครั้งนี้มีผลให้ประชาชนได้เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบประเทศมากยิ่งขึ้น มีการรวมตัวกันของประชาชน ปลุกเร้าให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน ทั้งยังมีการเดินขบวนเป็นครั้งแรกในประเทศไทยของนิสิต-นักศึกษาเพื่อสนับสนุนการเรียกร้องดังกล่าว (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๒๑๑-๒๒๗)

หากมองสถานการณ์การเมืองไทยในช่วงเวลานี้จัดได้ว่ามีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นเช่นกัน ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้นในทวีปยุโรป เกิดลัทธินาซีขึ้นในเยอรมันนำโดยอดอฬ์ ฮิตเลอร์ และได้นำเยอรมันเข้ารุกรานประเทศเพื่อนบ้าน เริ่มต้นด้วยการเข้ายึดออสเตรียในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ จากนั้นก็เป็นเชคโกสโลวาเกีย และเมื่อเยอรมันบุกโปแลนด์ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ สงครามใหญ่ก็ได้เกิดขึ้นในยุโรป ส่วนของประเทศไทยได้มีความพยายามของรัฐบาลที่จะแสดงตนว่ามีการดำเนินนโยบายการวางตัวเป็นกลางโดยทำสัญญาไม่รุกรานกันทั้งกับอังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น แต่ภายในประเทศก็มีการชักชวนและโฆษณาให้คนไทยทุกคนเตรียมพร้อมหากเกิดสงคราม

วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกเข้าประเทศไทย คนไทยทั้งหลายได้เข้าร่วมมือต่อสู้ แต่แล้วรัฐบาลไทยภายใต้การตัดสินใจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศให้ยุติการต่อสู้ อนุญาตให้ญี่ปุ่นผ่านเข้าประเทศไทย และในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยจึงเข้าสู่บรรยากาศแห่งสงครามอย่างเต็มที่

ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังถูกเปลี่ยนให้ขึ้นไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ เพียง ๗ วัน หลังจากการเข้ามาของญี่ปุ่น และในกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ปรีดี พนมยงค์ กับพรรคพวกก็ได้จัดตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น ซึ่งต่อมา

รู้จักกันในนาม *"ขบวนการเสรีไทย"* เพื่อการกู้ชาติและประสานความเข้าใจที่ถูกต้องกับนานาประเทศในการยืนยันการไม่เข้ากับฝ่ายอักษะของคนไทยส่วนใหญ่ โดยสมาชิกของเสรีไทยมีการทำงานประสานกันทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ ระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้ดำเนินการต่างๆ ในหลายๆ เรื่อง เพื่อแก้ไขสภาวการณ์เลวร้ายของประเทศ เช่น มีการออกพระราชโองการปลดจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด มีการถวายอารักขาพระบรมวงศานุวงศ์ และประกาศนิรโทษกรรมนักโทษการเมือง และคืนบรรดาศักดิ์ให้กับเชื้อพระวงศ์ที่ถูกจับกุม รวมทั้งอยู่เบื้องหลังแผนการกู้ชาติของขบวนการเสรีไทย

เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ สหรัฐอเมริกาได้ทิ้งระเบิดปรมาณูที่ฮิโรชิมาและนางาซากิ ญี่ปุ่นยอมแพ้อย่างไม่มีเงื่อนไข สถานการณ์ภายในประเทศไทยถูกเพ่งเล็งจากต่างชาติที่ชนะสงคราม ซึ่งมีผลอย่างมากต่อเสถียรภาพและเอกราชของประเทศ แต่ด้วยความพยายามอย่างต่อเนื่องของรัฐบาลและปรีดี พนมยงค์ สามารถที่จะสร้างจุดยืนเกี่ยวกับสถานะของชาติไทย โดยในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ประเทศไทยได้ประกาศสันติภาพในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาดังนี้

"โดยที่ประเทศไทยเคยถือนโยบายอันแน่วแน่ ที่จะรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และจะต่อสู้การรุกรานของต่างประเทศทุกวิถีทางดังปรากฏเห็นได้ชัดจากการที่ได้มีกฎหมายกำหนดหน้าที่ของคนไทยในเวลารบ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๔ อยู่แล้วนั้น ความจำนงอันแน่วแน่ดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้ว ในเมื่อญี่ปุ่นได้ยาตราทัพเข้าในดินแดนประเทศไทยใน วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ โดยมีการต่อสู้การรุกรานทุกแห่ง และทหาร ตำรวจ ประชาชนพลเมืองได้เสียชีวิตไปในการนี้เป็นอันมาก ...

เหตุการณ์อันปรากฏเป็นสักขีพยานนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง

ว่า การประกาศสงครามในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา ตลอดจนการกระทำทั้งหลายซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อสหประชาชาตินั้น เป็นการกระทำอันผิดจากเจตน์จำนงของประชาชนชาวไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือสนับสนุนสหประชาชาติผู้ที่จะให้มีสันติภาพในโลกได้ ได้กระทำการทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือสหประชาชาติ ส่วนมากย่อมรับทราบอยู่แล้ว ทั้งนี้เป็นการแสดงเจตน์จำนงของประชาชนชาวไทยอีกครั้งหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการประกาศสงครามและการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสหประชาชาติ ดังกล่าวมาแล้ว ...” (สันติสุข โสภณสิริ, ๒๕๓๘ : ๑๕๒)

เหตุการณ์ทางการเมืองไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สองอยู่ในสภาวะแห่งความขัดแย้งและความรุนแรงมาเป็นระยะ ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเป็นผู้มีบทบาทในทางการเมืองอย่างสูง ย่อมต้องเผชิญหน้าอยู่กับสถานการณ์เหล่านี้ตลอดเวลา ความคิดในการแก้ไขความขัดแย้งต่างๆ เพื่อความลงตัวของประเทศย่อมเกิดขึ้น และถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่างๆ และหนึ่งในความพยายาม-นั้นก็คือ *พระเจ้าช้างเผือก* วรรณกรรมและภาพยนตร์ที่ถือเป็นบันทึกสำคัญอีกหน้าหนึ่งที่สะท้อนแนวคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ และสะท้อนภาพในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทย

๓.๑.๒ บรรยากาศในวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ในสมัยที่มีการสร้างงานเรื่องพระเจ้าช้างเผือก

จะเห็นได้ว่าสภาพการณ์ทางการเมืองของไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ มีลักษณะที่ไม่ลงตัวมาตลอด อันเป็นเหตุให้เกิดความไม่มั่นคงทางการเมืองการปกครองตลอดมา และเกิดความแตกแยกทางการเมืองในระหว่างผู้นำของประเทศที่มีอุดมการณ์ไม่ตรงกันอยู่หลาย

ครั้ง สภาพการณ์ที่ไม่ปกติเช่นนี้ย่อมมีผลต่อบรรยากาศในวงวรรณกรรมและการสร้างสรรค์งานของนักเขียนอย่างแน่นอน เพราะพันธกิจของนักเขียนประการหนึ่งคือการถ่ายทอดเรื่องราวทางสังคม และยิ่งเมื่อสังคมมีสภาพไม่ปกติ อาจจะด้วยสาเหตุทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม ซึ่งส่วนมากมักจะเกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่ บทบาทของนักเขียนก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะผู้บันทึกเรื่องราวของแผ่นดิน กลวิธีในการถ่ายทอดนั้นก็แตกต่างกันออกไปตามความถนัดของแต่ละคน เช่น การสร้างสรรค์งานร้อยกรองหรือร้อยแก้วในรูปของนวนิยายและเรื่องสั้น นวนิยายหลายเรื่องในวงวรรณกรรมไทยเป็นผลโดยตรงจากเหตุการณ์ทางการเมือง ตัวอย่างเช่น การที่ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ ได้สร้างสรรค์นวนิยายแนวการเมืองของไทย ชื่อ *เมืองนิมิตร* (๒๔๘๒) ขึ้นมาจากความบีบคั้นทางการเมืองจากกรณีการปราบปราม *"ศัตรูทางการเมือง"* ของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ได้ตั้ง *"ศาลพิเศษ"* ขึ้น โดยผู้ถูกดำเนินคดีประกอบด้วยเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง รวมทั้งคณะผู้ร่วมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองบางคน (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗.: ๑๗๐-๑๗๓) นวนิยายเรื่องนี้เขียนขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นอุดมการณ์ทางการเมืองของตัวผู้ประพันธ์ และนำเสนอวิธีการในการแก้ไขปัญหาทางสังคมและการเมืองตามความคิดเห็นของผู้ประพันธ์ ดร. ตรีศิลป์ บุญขจร ได้เขียนถึงเรื่อง *เมืองนิมิตร* ไว้ในหนังสือ *นวนิยายกับสังคม ๒๔๗๕-๒๕๐๐* ว่า

" 'เมืองนิมิตร' หรือชื่อเดิมว่า 'ความฝันของนักอุดมคติ' ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ อันเป็นระยะที่สภาพการณ์คลี่คลายให้เห็นชัดเจนขึ้นตามลำดับว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แทนที่จะนำประชาธิปไตยมาสู่ประชาชนกลับกลายเป็นเพียงการรัฐประหารเปลี่ยนอำนาจการปกครองจากพระมหากษัตริย์ไปยังบุคคลเพียงคณะหนึ่งเท่านั้น ความคลี่คลายของสังคมและการเมืองดังกล่าว มีผลกระทบต่อความคลี่คลายของนวนิยายไทย ทำให้เกิดนวนิยายที่แสดงอุดมคติ

ขึ้นในท่ามกลางความปั่นป่วนจากการกวาดล้างทางการเมือง

ต้นฉบับเดิมของ 'ความฝันของนักอุดมคติ' เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่ง ม.ร.ว. นิมิตรมงคลเขียนขึ้นขณะอยู่ในคุกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ เพราะถูกคำพิพากษาของศาลพิเศษ ๒๔๘๑ ให้จำคุกตลอดชีวิต" (ตรีศิลป์ บุญขจร, ๒๕๒๓ : ๑๓๙)

นวนิยายเรื่อง *เมืองนิมิตร* ดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างอันดีเรื่องหนึ่งของวรรณกรรมการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ที่ผู้ประพันธ์ซึ่งสังเกตได้ว่ามาจากฝ่ายที่สูญเสียอำนาจหรือ *"ฝ่ายเจ้า"* แต่มีลักษณะเป็นปัญญาชนที่เป็นเสรีนิยม และต้องการเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงขึ้นในสังคม โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มอบอำนาจให้อยู่ในมืออันชอบธรรม และเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของประชาชนในสังคม ในขณะที่ *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกัน และเขียนเป็นภาษาอังกฤษเช่นเดียวกันนั้น เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่เกิดจากเหตุผลทางการเมือง แต่เป็นการสร้างสรรค์จากฝ่ายที่ได้อำนาจจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และต้องการใช้อำนาจนั้นไปในทางที่ชอบธรรมด้วยการดำเนินนโยบายที่ตนเองเห็นว่าถูกต้อง แต่ทั้งนี้ก็เพื่อความผาสุกของบ้านเมืองเช่นกัน

ส่วนในฐานะภาพยนตร์นั้น *พระเจ้าช้างเผือก* ถือเป็นปรากฏการณ์ครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งในวงการภาพยนตร์ไทย เพราะนอกจากจะเป็นภาพยนตร์ไทยพูดภาษาอังกฤษเรื่องแรกและเรื่องเดียวของไทยแล้ว การสร้างภาพยนตร์ทำขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกับการเขียนนวนิยาย และแน่นอนว่า วัตถุประสงค์ของภาพยนตร์เรื่องนี้คงไม่ใช่เพื่อความบันเทิงหรือแสวงหากำไรแต่อย่างใด แต่คือวัตถุประสงค์เดียวกับการเขียนนวนิยาย นั่นคือ จากแรงบันดาลใจในการที่จะประกาศอุดมการณ์เกี่ยวกับความรักในสันติภาพ และเป็นการประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้ว่า ชาติไทยเป็นชาติที่รักสงบและไม่ต้องการรุกรานใคร และเพื่อที่จะ *"ต่อต้านกระแสลัทธิชาติ*

นิยม อำนาจทหารนิยม และท่าทีของการกระหายสงครามที่กำลังไหลเข้ามาครอบงำสังคมไทยในยุคนั้น" (*"พระเจ้าช้างเผือก"* ร่วมฉลอง ๑๐๐ ปี ภาพยนตร์โลก, ๒๕๓๘ : ๓๙)

ในยุคที่มีการสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ นั้น เรียกได้ว่าเป็นยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ บรรยากาศในวงการภาพยนตร์ของไทยกำลังมีความก้าวหน้ามาเป็นระยะ เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ของกรมรถไฟได้สร้างภาพยนตร์ที่ใช้ฟิล์มสีขนาด ๑๖ มม. ขึ้นเป็นครั้งแรก ชื่อเรื่อง *สามปอยหลวง* ซึ่งเป็นครั้งแรกที่คนไทยได้ชมทิวทัศน์ของเมืองไทยในภาพยนตร์ที่มีลักษณะเป็น "สีธรรมชาติ" (ดู อุดมชัย ปัจชัยโย, บรรณาธิการ, ๒๕๓๓ : ๑๓)

ในช่วงนั้นมีบริษัทจัดสร้างภาพยนตร์ที่มีชื่อเสียง เช่น บริษัทศรีกรุงซึ่งได้สร้างภาพยนตร์เรื่องต่างๆ ไว้มากมาย รวมทั้งได้รับมอบหมายจากกระทรวงกลาโหมให้สร้างภาพยนตร์เผยแพร่กิจการทางทหารของกองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ ในปี พ.ศ.๒๔๗๗ เรื่อง *เลือดทหารไทย* เป็นภาพยนตร์เรื่องแรกที่ทางรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้นำออกฉายให้ประชาชนดูนอกเหนือจากภาพยนตร์สารคดีที่สำคัญ ๓ เรื่องที่รัฐบาลคณะราษฎรได้จัดทำขึ้นก่อนหน้านั้น คือ สารคดีเรื่อง *การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕* สารคดีเรื่อง *วันรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๕* และสารคดีเรื่อง *การปราบปรามกบฏบวรเดช พ.ศ. ๒๔๗๖* (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๙๕-๙๖) ภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* นั้น นำออกฉาย ณ ศาลาเฉลิมกรุง เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๘ จากนั้นได้ส่งออกไปฉายทั่วประเทศไทย (ดู กาญจนาคพันธุ์, ๒๕๑๘ : ๕๙-๗๑) เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์อุดมการณ์ของรัฐบาล โดยเฉพาะแนวคิดของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในขณะนั้น คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นอกจากนั้นก็มีบริษัทผลิตภาพยนตร์อื่นๆ อีก เช่น บริษัทไทยฟิล์มซึ่งต่อมาบริษัทได้ขายกิจการและกองถ่ายที่ทุ่งมหาเมฆให้แก่กองทัพอากาศ

ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ และปรีดี พนมยงค์ ในนามของ *"ปรีดีภาพยนตร์"* หรือ *"ปรีดีโปรดั๊กชั่น"* ได้ใช้เป็นสถานที่ในการถ่ายทำเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยได้รับความร่วมมือจากคณะทำงานของบริษัทไทยฟิล์ม (เก่า) เช่น หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ คุณปราสาท สุขุม และคุณชาญ บุนนาค เป็นต้น

ดูเหมือนว่าในช่วงเวลาของการเขียนนวนิยายและผลิตภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น กระแสหลักของภาพยนตร์ไทยจะเป็นการนำเสนอเรื่องราวของ *"ลัทธิทหาร"* และ *"ลัทธิชาตินิยม"* เสียเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากภาพยนตร์หลายเรื่องที่สร้างออกมาในระยะใกล้เคียงกัน เช่น *สมัครแนวหน้า* ฉายเมื่อ ๓๑ ตุลาคม - ๒ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ ที่ศาลาเฉลิมบุรี โดยมี *"พรานบูรณ์"* เขียนบทและเพลง มี ทิดเขียว พากษ์ *เลือดไทย* ฉายเมื่อ ๑๕-๑๘ พฤษภาคม ๒๔๘๔ ที่ศาลาเฉลิมกรุง อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสหลักของภาพยนตร์ที่เกี่ยวกับการเมืองและการทหารโดยทั่วไปภาพยนตร์ก็ยังยึดแนวรัก-โศก-ตลก-บู๊ อยู่เช่นเดิม ดังจะเห็นได้จากภาพยนตร์ที่ออกฉายในระยะไล่เลี่ยกันนี้ เช่น *ขุนช้าง-ขุนแผน ตอนเปรตวันทองห้ามทัพ* (๒๔๘๒) *ปิดทองหลังพระ* (๒๔๘๒) *แดนคนเดน* (๒๔๘๔) และภาพยนตร์ที่ทำรายได้เป็นประวัติการณ์ในช่วงนั้นคือ *สามปอยหลวง* (๒๔๘๔) (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๘-๑๐๙)

ส่วนบริบททางสังคมการเมืองในขณะที่มีการประพันธ์นวนิยาย และสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๔ นั้น กล่าวได้ว่า กลิ่นอายของสงครามและความขัดแย้งกำลังกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของโลก ไม่ว่าจะเป็นการขยายอำนาจของลัทธิฟาสซิสต์ของอิตาลีหรือลัทธินาซีของเยอรมัน ในเอเชียเอง ญี่ปุ่นก็ได้ยึดครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน รวมทั้งกำลังเข้ามามีบทบาทอย่างสูงในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบัน

ส่วนในประเทศไทยนั้น แม้จะมีการดำเนินนโยบายเป็นกลางกับทุกประเทศ แต่แนวคิดเรื่อง "ชาตินิยม" ก็กำลังมีมากขึ้นทุกขณะและเป็นไป

ในทางเดียวกันทั่วทั้งประเทศ เช่น การที่รัฐบาลของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศนโยบายรัฐนิยมถึง ๑๒ ฉบับ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๕ และในจำนวนนั้น ๑๐ ฉบับ อยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๔ (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๗๗) รวมทั้งความคิดในเรื่องการทวงดินแดนในอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศสก็กำลังขยายวงกว้างออกไป จนในที่สุดก็มีการทำสงครามกับฝรั่งเศสในปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ไทยใช้นโยบายความรุนแรงกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่มีอิทธิพลอยู่ในแถบเอเชีย หลังจากที่ในอดีต นโยบายต่างประเทศของไทยก่อนหน้านั้นค่อนข้างจะเป็นไปในทางประนีประนอม เช่น การที่ไทยจำต้องยอมเสียดินแดนบางส่วนเพื่อรักษาเอกราชส่วนใหญ่ไว้ (ดู กระมล ทองธรรมชาติ, ๒๕๓๕ : ๓๒๙)

การที่รัฐบาลไทยใช้นโยบายรุนแรงกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกในขณะนั้น นับเป็นจุดขัดแย้งประการหนึ่งของคณะรัฐบาลในเรื่องนโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยมีความเป็นแตกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม สนับสนุนให้ใช้กำลังทางทหารในการเรียกร้องดินแดนคืนจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ปรีดี พนมยงค์ กลับเห็นว่า ไทยควรดำเนินนโยบายเป็นกลางกับทุกชาติ และไม่เห็นด้วยกับการใช้กำลังกับประเทศมหาอำนาจในยุโรป และเมื่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ตัดสินใจร่วมมือทางทหารกับประเทศญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ปรีดี พนมยงค์ และเพื่อนผู้ร่วมอุดมการณ์ทั้งในและต่างประเทศก็ได้จัดตั้งขบวนการที่เรียกว่า “เสรีไทย” หรือชื่อภาษาอังกฤษว่า “Free Siamese Movement” ขึ้นเพื่อดำเนินนโยบายต่อต้านญี่ปุ่นอย่างลับๆ ภายในประเทศไทย และดำเนินนโยบายอย่างเปิดเผยภายนอกประเทศ โดยมีการติดต่อขอความช่วยเหลือและประสานงานกับประเทศพันธมิตรในยุโรปและในอเมริกา ความเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยนอกจากจะเป็นปฏิกิริยา

ต่อต้านญี่ปุ่นของคนไทยทั้งในและนอกประเทศแล้ว ในแง่หนึ่งยังสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งทางการเมืองของคณะรัฐบาลไทยในขณะนั้นด้วย (ดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕ : ๓๒๖-๓๒๗) โดยส่วนหนึ่งเห็นได้จากการไม่ยอมรับในนโยบายทางการเมืองบางประการที่ปรีดี พนมยงค์ ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีต่อผู้นำรัฐบาลในขณะนั้น

จากสภาวการณ์ทางการเมืองที่กล่าวไปรวมทั้งบรรยากาศในวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ทำให้เห็นได้ว่า ปัจจัยทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศในช่วงที่มีการผลิตวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่องนี้ น่าจะมีส่วนในการกำหนดแก่นเรื่องและสารที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อออกมาให้ผู้อ่านและผู้ชมได้รับทราบ ซึ่งจะได้ศึกษาในประเด็นนี้ต่อไป นอกจากนั้นการที่ผู้สร้างงานใช้ภาษาอังกฤษทั้งในตัววรรณกรรมและภาพยนตร์ น่าจะแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเป้าหมายที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อ ไม่เพียงแต่เป็นคนในระดับปัญญาชนของประเทศไทยเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงประเทศต่าง ๆ ในโลกที่ไทยต้องมีปฏิสัมพันธ์ด้วย โดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจของโลกในขณะนั้น ดังนั้นในหัวข้อต่อไปจะได้ศึกษาความเป็นมาของ *พระเจ้าช้างเผือก* เพื่อศึกษาถึงความสำคัญของนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ จากนั้นจะได้ศึกษาตัวงาน *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งที่เป็นนวนิยายและภาพยนตร์ รวมทั้งจะได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง *พระเจ้าช้างเผือก* กับบริบททางสังคมการเมือง ซึ่งจะทำให้เข้าใจนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้มากขึ้นทั้งในฐานะสื่อศิลปะและในฐานะเครื่องมือทางการเมือง

๓.๒ *พระเจ้าช้างเผือก* : ความเป็นมาและการเดินทางอันยาวนาน

พระเจ้าช้างเผือก เป็นนวนิยายไทยที่เขียนต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษและเป็นภาพยนตร์ไทยเรื่องแรกและเรื่องเดียวที่มีบทเจรจาภาษาอังกฤษ

ตลอดทั้งเรื่อง การเขียนนวนิยายอยู่ในช่วงที่ปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ โดยมีความคิดว่า จะจัดสร้างเป็นภาพยนตร์ต่อไป (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒[illegible] มกราคม ๒๕๔๐) ในคำนำของนวนิยายระบุว่า ปรีดี พนมยงค์ เขียนเสร็จเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๘๓ จากนั้นได้มีการจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองเมื่อวันที่ [illegible]๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๔ เป็นฉบับภาษาอังกฤษ และมีการพิมพ์ใหม่ครั้งล่าสุดโดยสมาคมธรรมศาสตร์ ลอสแองเจอลีส สหรัฐอเมริกา เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในวาระครบรอบ ๔๕ ปี วันประกาศสันติภาพ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๓๓ โดยจัดพิมพ์ทั้งที่เป็นต้นฉบับเดิมภาษาอังกฤษ ความหนา ๑๗๐ หน้า และฉบับแปลเป็นไทยความหนา ๑๕๔ หน้า โดยทางสมาคมฯ เป็นผู้ดำเนินการในการจัดแปล รวมทั้งมีการเขียนคำนำเพิ่มเติมโดยท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ในนามของมูลนิธิปรีดี พนมยงค์

ในส่วนของภาพยนตร์นั้น *พระเจ้าช้างเผือก* นำออกฉายรอบปฐมทัศน์เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ณ ศาลาเฉลิมกรุง และมีกำหนดฉาย ณ ศาลาเฉลิมกรุง ตั้งแต่วันพฤหัสที่ ๑๐ ถึงวันพุธที่ ๑๖ เมษายน ๒๔๘๔ (ประชาชาติ, ๑๒ เมษายน ๒๔๘๔) ปรีดี พนมยงค์ ได้จัดทำภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้นโดยได้รับความร่วมมือจากบรรดามิตรสหายทั้งในวงการภาพยนตร์และในวงการอื่นๆ อีกมาก ดังจะเห็นได้จากรายชื่อของคณะทำงาน ตัวแสดง และบรรดาผู้ให้การช่วยเหลือในการสร้างภาพยนตร์ในส่วนต่างๆ ดังนี้

๑. *คณะทำงาน*

คณะทำงานนอกจากมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมหรือปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ดำเนินการผลิต หรือเรียกอย่างภาษาภาพยนตร์ว่าผู้อำนวยการสร้างแล้ว ยังประกอบไปด้วยบุคลากรที่มีฝีมือในวงการภาพยนตร์ไทยจำนวนมากดังนี้ สันห์ วสุธาร เป็นผู้กำกับการแสดง หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ และใจ

สุวรรณทัด ร่วมกำกับการแสดง พระเจนดุริยางค์กำกับดนตรี ชาญ บุนนาค อัดเสียง แดง คุณะดิลก บทภาพยนตร์และบทเจรจา ปราสาท สุขุม ถ่ายภาพ เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ จัดหาและกำกับโขลงช้าง พระยาเทวาธิราช เป็นผู้ประสานงานด้านพิธีการและกำกับฉากพิธีการเกี่ยวกับกษัตริย์ นอกจากนั้น ก็ยังมีชาวอังกฤษชื่อ จอร์ช อัชชินสัน ให้การช่วยเหลือในการเขียนบทเจรจาและฝึกสำเนียงการพูดของตัวละครอีกด้วย นอกจากนั้นก็มีหม่อมต่วน อาจารย์จากศิลปากรเป็นผู้ช่วยฝึกท่ารำให้นางเอกของเรื่อง ส่วนช่างแต่งหน้าคือ ขุนชำนาญ อินทุโสภณ รวมทั้งท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เอง ก็ได้แสดงฝีมือในการช่วยแต่งหน้าให้บรรดาตัวประกอบด้วย (ท่านผู้หญิง พูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐)

๒. *ตัวแสดงและการคัดเลือกตัวแสดง*

เนื่องจากภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นภาพยนตร์เสียงภาษาอังกฤษ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดหานักแสดงที่สามารถใช้ภาษาอังกฤษได้ จึงถือได้ว่าเป็นการเกิดขึ้นของดาราลูกครึ่งเป็นครั้งแรกในประเทศไทย แม้จะยังไม่เป็นที่นิยมเหมือนในสมัยนี้ ตัวเอกฝ่ายชาย ชื่อ เรณู กฤตยากรณ์ (เรอเนอ โกด๊าท) ซึ่งทำงานอยู่บริษัทยาสูบอังกฤษ-อเมริกัน รับบทเป็นพระเจ้าจักราหรือพระเจ้าช้างเผือก ไพลิน เนลเสน (นีลรังสี) ซึ่งเป็นลูกครึ่งไทย-เดนมาร์ค และเป็นนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์รุ่นที่ ๓ รับบทเป็นเรณู ตัวเอกฝ่ายหญิง ส่วนพระเจ้าหงสารับบทโดยคุณประดับ ระบิลวงศ์ ลูกครึ่งฝรั่งเศสและทำงานอยู่ที่ธนาคารอินโดจีน ส่วนมหาเสนาบดีกรมวังหรือมุหราชมณเฑียร รับบทโดยคุณสุวัฒน์ นีลรังสี หรือเอ็ดเบิร์ต เนลเสน ซึ่งมีอาชีพเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและเป็นพี่ชายแท้ๆ ของนางเอกของเรื่อง (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, บทสัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐) นอกจากนั้นยังมีคุณไววิทย์ ไวยพิทักษ์ รับบทเป็นแม่ทัพแห่งกองทัพช้างของพระเจ้าหงสา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๒๘) นอกจากนั้นยังมีบรรดาข้าราชการที่เกษียณอายุราชการแล้ว ซึ่งรู้จักชอบพอกับปรีดี พนมยงค์

หรือที่เป็นญาติมิตรกัน ได้มาช่วยแสดงมากมาย เช่น หลวงวิลาสปริวัตร หรือครูเหลี่ยมรับบทเป็นอดีตทหารชาวหงสา (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, บทสัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐) ส่วนผู้แสดงทั้งหมดที่เป็นพลเรือนนั้น ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้คัดเลือกด้วยตนเอง ผู้แสดงฝ่ายชายระดับนำส่วนใหญ่มาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ หลายคนเป็นครู (มาสเตอร์) มาก่อนและมีความสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ อัสสัมชัญมีครูแผนกภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ผู้เก่งทางภาษาอังกฤษจะจัดให้แสดงฝ่ายพระเจ้าช้างเผือก (จักรา) พวกภาษาฝรั่งเศสอยู่ฝ่ายข้าศึก (หงสา) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ วรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๑-๑๐๒) ในฉากการรบและฟันดาบนั้น คุณจำลอง อ่างแก้ว อดีตครูพลศึกษาโรงเรียนอำนวยศิลป์ นำนักเรียนประมาณ ๑๐๐ คน ร่วมแสดง โดยมีคุณสมัย เมษมาน ซึ่งปัจจุบัน (๒๕๒๓) เป็นหัวหน้าสำนักดาบพุทไธสวรรค์ เป็นผู้ช่วยฝึกซ้อมการฟันดาบ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๒๙) นอกจากนั้นบรรดาผู้แสดงเป็นนางรำของอโยธยานั้นเป็นนักเรียนจากกรมศิลปากร ส่วนผู้แสดงที่รับบทเป็นนางบำเรอของพระเจ้าหงสานั้นเป็นนักแสดงอาชีพที่จ้างมา (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, บทสัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐) ส่วนผู้แสดงที่ขาดไม่ได้และสร้างความตระการตาให้ภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นอย่างมากคือช้างจำนวนถึง ๑๕๐ เชือก และผู้แสดงประกอบชาวเมืองแพร่อีกมากมาย (ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, ๒๕๒๐ : ๑๓๐) ซึ่งบรรดาช้างนั้นก็ได้รับอนุเคราะห์จากเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดแพร่ เป็นผู้จัดหาช้างและช่วยในการกำกับโขลงช้าง ความยิ่งใหญ่กองทัพช้างนับว่าเป็นจุดขายที่สำคัญประการหนึ่งของภาพยนตร์เรื่องนี้ ดังมีข้อความโฆษณาว่า

"Chang At War! It's Greatest Thrill on Earth. Wonders Never Befor Beheld By Men. The Great Thai Screen Spectacle with All-English Dialogue. It Tooks 2 Years To Bring You This Romance of the Rising Ayodayans! Actual Sceen Elephants at War! Hair-raising Jungle Adventures

of Ayodayans for Liberty !" (ประมวลภาพยนตร์, ๑๒ เมษายน ๒๔๘๔ อ้างถึงในชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๑)

๓. *การถ่ายทำและฉาก*

เวลาในการถ่ายทำภาพยนตร์น่าจะอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๓ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๑) ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ กรุณาเล่าให้ฟังว่า การถ่ายทำใช้เฉพาะวันว่างและวันหยุด จึงต้องใช้เวลานานหลายเดือน โดยใช้โรงถ่ายที่ทุ่งมหาเมฆ ซึ่งเป็นของบริษัทไทยฟิล์มของพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ ยุคล และต่อมาได้ขายกิจการให้ทางกองทัพอากาศ เป็นสถานที่ในการถ่ายฉากภายในพระราชวังของพระเจ้าจักรา และพระเจ้าหงสา โดยหม่อมเจ้า[illegible]าใจเป็นผู้เขียนฉากขึ้น ส่วนฉากนอกสถานที่ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้วและปราสาทพระเทพบิดรใช้เป็นฉากภายนอกวังของพระเจ้าจักรา ส่วนฉากภายนอกวังของพระเจ้าหงสาใช้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเป็นสถานที่ถ่ายทำ ฉากที่พระบรมมหาราชวังตอนที่มีการแห่พระเจ้าจักรากลับมาจากสงครามนั้นเป็นฉากที่วัดพระแก้ว ส่วนปราสาทพระเทพบิดรคือฉากสุดท้ายที่พระเจ้าจักราและพระมเหสีเรณูเสด็จเข้าสู่พระราชตำหนักในตอนจบของภาพยนตร์ ส่วนฉากที่พระเจ้าหงสาเสด็จออกเพื่อทรงประกาศการทำสงครามกับอโยธยาให้บรรดาประชาชนชาวหงสาได้รับทราบนั้นเป็นฉากที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฉากเหล่านี้ได้รับความช่วยเหลือในการติดต่อขอใช้สถานที่โดยพระยาเทวาธิราช ส่วนเครื่องราชูปโภคและเครื่องตกแต่งฉากต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกษัตริย์และพระราชวังนั้นได้รับความอนุเคราะห์จากสำนักพระราชวังให้ยืมมาใช้ในการเข้าฉาก โดยมีพระยาเทวาธิราชเป็นผู้ช่วยประสานงานให้ (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, บทสัมภาษณ์, ๒[illegible] มกราคม ๒๕๔๐)

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ ได้เล่าไว้ใน *เมืองไทยสมัยก่อน* เกี่ยวกับเบื้องหลังการถ่ายทำว่า

"ฉากกลางแจ้งที่ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ลงทุนเพื่อให้ได้ภาพออกมาอย่างตรงตามข้อเท็จจริงนั้น คือการคล้องช้าง ฉากการตะลุมบอน จำเป็นต้องใช้บริเวณกว้างและเป็นสภาพป่าทุ่งกว้าง ผู้อำนวยการสร้างได้ตัดสินใจเลือกเอาจังหวัดแพร่เป็นสมรภูมิเลือด ทั้งนี้เพราะภูมิประเทศของเมืองแพร่เหมาะกับจุดประสงค์ และมีช้างเป็นจำนวนมากที่จะต้องนำมาประกอบเรื่องให้มโหฬารสมจริง ... ภายหลังจากการสำรวจสถานที่แล้วได้จัดสร้างที่พักไม่ต่างอะไรกับการสร้างเมืองเล็ก ๆ ขึ้น มีเรือนพักเป็นหลัง ๆ สำหรับผู้อำนวยการภาพยนตร์ ผู้กำกับการแสดงและผู้ช่วย ผู้แสดง เจ้าหน้าที่เสียง เจ้าหน้าที่เครื่องแต่งตัว แต่งหน้า ตลอดจนนายแพทย์ประจำคณะ ... เมื่อเตรียมการทางจังหวัดแพร่เรียบร้อยแล้วจึงยกกองถ่ายทำ ซึ่งมีจำนวนคนนับร้อยพร้อมทั้งอุปกรณ์ในการถ่าย การอัดเสียง และเครื่องประกอบที่ต้องใช้ในเรื่อง อาทิ เครื่องแต่งกายและอาวุธยุทธภัณฑ์สำหรับนักรบรวมทั้งสัปคับ (ที่นั่งบนหลังช้าง) ต้องขนบรรทุกรถไฟเป็นจำนวนหลายตู้" (ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, ๒๕๒๐ : ๑๒๙)

๔. *เครื่องแต่งกายและงบประมาณในการจัดสร้าง*

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ กรุณาเล่าให้ฟังว่า ในส่วนของเครื่องแต่งกายนั้น มีผู้ให้หยิบยืมมา เช่น เครื่องแต่งกายของทหารนั้นเป็นส่วนที่ยืมมาจากคนรู้จักกันซึ่งท่านเรียกกันว่า "เจ้าสัว" มีร้านขายเสื้อผ้าอยู่แถวทรงวาด ส่วนเครื่องแต่งกายพวกนางละครก็มีผู้ให้ยืมมาเช่นกัน

ในส่วนของงบประมาณในการสร้างนั้น ในแจ้งความโฆษณาของ *"ปรีดีภาพยนตร์"* กล่าวว่า *"พระเจ้าช้างเผือก สิ้นเวลาสร้าง ๒ ปีเศษ ท่ามกลางธรรมชาติชายเมืองแพร่ด้วยเงินทุนหลาย ๑๐๐,๐๐๐ บาท"* (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๑) และในโฆษณาภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของบริษัทสหศินิมา จำกัด ในหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* ฉบับวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๘๔ ได้ลงโฆษณาว่า *"ภาพยนตร์ยิ่งใหญ่ของ "ปรีดีภาพยนตร์" ที่ลงทุนจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท ผู้แสดง*

จำนวน ๑๐๐๐ กองทัพช้างจำนวน ๑๐๐ สิ้นเวลาสร้าง ๒ ปี”

จากการสัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนศุข ท่านเล่าว่า เงินทุนที่ใช้ในการสร้างเป็นเงินส่วนตัว แต่งบประมาณโดยมากก็ใช้ไปในการซื้อฟิล์ม ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆ ก็ไม่มากมายนัก เพราะส่วนใหญ่จะได้รับความช่วยเหลือจากคนที่รู้จักกัน เช่น ตัวแสดงก็ไม่ต้องจ่ายเพราะส่วนใหญ่เป็นนักแสดงสมัครเล่น ซึ่งก็มีการติดต่อผ่านมาทางคนที่รู้จักกัน จะมีนักแสดงบางส่วนที่รับบทเป็นนางบำเรอของพระเจ้าหงสาที่ต้องจ้างนักแสดงมา เพราะมีฉากที่ต้องถูกเนื้อต้องตัวมาก นอกจากนั้น ค่าใช้จ่ายอีกส่วนหนึ่งคือค่าเช่าห้องถ่ายที่ใช้ในการถ่ายทำฉากในพระราชวังรวมทั้งค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดอื่นๆ (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐)

จะเห็นได้ว่า ในการถ่ายทำภาพยนตร์เรื่องนี้ นอกจากจะมีบุคลากรคนสำคัญๆ ในวงการภาพยนตร์มาร่วมงานด้วยแล้ว ยังเป็นการร่วมมือร่วมใจของคนที่มีอุดมการณ์ในทางการเมืองร่วมกับปรีดี พนมยงค์ มากมายหลายคน ต่อมาเมื่อประเทศเข้าภาวะสงคราม มีบางคนที่ได้เข้าร่วมกับปรีดี พนมยงค์ ในขบวนการเสรีไทย เช่น แดง คุณะดิลก หรือการให้ความช่วยเหลือแก่การทำงานของขบวนการเสรีไทยโดยเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ภาพยนตร์เรื่องนี้ก็ไม่ได้รับการเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางสมดังเจตนารมณ์ของผู้สร้างงาน เนื่องจากเกิดเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นมาในประเทศไทยเสียก่อน นั่นคือ ญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทย เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นเวลาเพียงไม่กี่เดือน หลังจากที่ได้มีการนำภาพยนตร์เรื่องนี้ออกฉายในประเทศไทย และต่อมารัฐบาลไทยก็ประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕

เมื่อมาถึงยุคปัจจุบันนี้ “อาจถือว่า *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นภาพยนตร์ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง เพียงเรื่องเดียวที่ฟิล์มภาพยนตร์ยังเหลือรอดเกือบสมบูรณ์ นำมาฉายให้คนในยุคปัจจุบันได้ชมกัน ในขณะ

ที่มีภาพยนตร์ไทยอีกหลายร้อยเรื่องที่สร้างในเวลาใกล้เคียงกันได้หายสาบสูญไปเกือบหมดแล้ว ดังนั้นภาพยนตร์เรื่องดังกล่าวจึงเปรียบเสมือนดอกไม้ในทะเลทรายสำหรับผู้สนใจศึกษาภาพยนตร์ไทย และสนใจใช้ภาพยนตร์ในฐานะเป็นเอกสารเพื่ออธิบายประวัติศาสตร์" (*"พระเจ้าช้างเผือก"* ร่วมฉลอง ๑๐๐ ปี ภาพยนตร์โลก, ๒๕๓๘ : ๓๙)

จากหลักฐานที่ผู้วิจัยค้นพบและมีบันทึกไว้ในที่ต่างๆ นั้น ปรากฏว่าหลังจากมีการกล่าวถึง *พระเจ้าช้างเผือก* ไว้ในหนังสือ *ประชาชาติ* ฉบับพิมพ์ฉลองขึ้นรอบปีที่ ๙ (๓ ตุลาคม ๒๔๘๓) ซึ่งเป็นช่วงที่กำลังถ่ายทำภาพยนตร์ ในวารสาร *ประมวลภาพยนตร์* ฉบับวันที่ ๑๒ เมษายน และ ๓ พฤษภาคม ๒๔๘๔ และใน *ประมวลสาร* ฉบับวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นช่วงที่เพิ่งมีการนำภาพยนตร์เรื่องนี้ออกฉายให้ประชาชนชมเป็นรอบปฐมทัศน์ในวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ณ ศาลาเฉลิมกรุง (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๐๐) แล้วยังไม่พบหลักฐานชิ้นใดที่เป็นการกล่าวถึงภาพยนตร์เรื่องนี้อีกในยุคต่อๆ มา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้เขียนบทความเกี่ยวกับ *พระเจ้าช้างเผือก* ลงในคอลัมน์คนกับหนังชื่อ "หนังไทยเมื่อ ๓๐ ปีก่อน *พระเจ้าช้างเผือก*" ลงในวารสาร *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๑๕)

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ในหนังสือ *เมืองไทยสมัยก่อน* โดยสำนักพิมพ์เรืองศิลป์ ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ ได้เล่าถึงเรื่องราวการถ่ายทำภาพยนตร์เรื่องนี้ไว้โดยตั้งชื่อบทความไว้ว่า "*พระเจ้าช้างเผือก* ภาพยนตร์เรื่องยิ่งใหญ่" และให้เหตุผลในการเขียนเล่าถึงเรื่องราวของการสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไว้ว่า "การที่ข้าพเจ้านำเอาภาพยนตร์ไทยเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งมาเล่าสู่ต่อท่านผู้อ่านครั้งนี้ เพราะคนรุ่นใหม่อีกมากทีเดียวที่ไม่รู้เรื่องมาก่อน ถ้าจะเรียกว่าขุดคุ้ยเอาภาพยนตร์รุ่นลายครามมาเสนอก็น่าจะถูก เพราะอย่างน้อยคุณค่าของเรื่องนี้ก็มิได้เปล่าสาระเสียทีเดียว" (ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, ๒๕๒๐ : ๑๒๖) และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ชาญวิทย์

เกษตรศิริ ได้เขียนบทความเกี่ยวกับภาพยนตร์เรื่องนี้อีกครั้ง ชื่อ “แกะรอย *พระเจ้าช้างเผือก*” ลงในวารสาร *ศิลปวัฒนธรรม* ฉบับเดือนธันวาคม ๒๕๒๓

ทั้งหมดนี้อาจเป็นเพราะในช่วงที่มีการตีพิมพ์นวนิยายและนำภาพยนตร์เรื่องนี้ออกฉายให้ประชาชนในประเทศได้ดูกันนั้น เป็นช่วงที่กำลังเกิดวิกฤตการณ์สงครามในยุโรปและในเอเชีย และในปลายปีนั้นเอง ประเทศไทยก็ต้องเข้าสู่สงครามเนื่องจากญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทย เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ และจากนั้นคนในประเทศไทยก็ไม่มีโอกาสชมภาพยนตร์เรื่องนี้อีกเลย

อย่างไรก็ตามมีรายงานว่าในช่วงสงคราม ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยและหัวหน้าเสรีไทยสายอเมริกา ได้นำภาพยนตร์เรื่องนี้ฉายให้ข้าราชการของสหรัฐฯ ชมกัน มีผู้ชมประมาณ ๔๐๐ คน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖ : ๑๑๑) จากการสัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ กล่าวว่า เนื่องจากเหตุการณ์ที่ไม่ปกติในยามสงครามทำให้ไม่มีโอกาสได้พูดถึงภาพยนตร์เรื่องนี้อีก หลังจากที่เกิดสงครามก็ได้เก็บฟิล์มภาพยนตร์เรื่องนี้ไว้ที่บ้านที่สีลม และในช่วงที่เกิดรัฐประหาร ๒๔๙๐ ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดความวุ่นวายขึ้นในครอบครัว “พนมยงค์” เป็นช่วงที่ท่านเรียกว่า “บ้านแตกแต่สาแหรกไม่ขาด” ฟิล์มภาพยนตร์ก็ได้สูญหายไป (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐)

ดังนั้นฟิล์มภาพยนตร์ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันคือฟิล์มม้วนที่ส่งไปประเทศอเมริกา ซึ่งเมื่อสอบถามจากคุณโดม สุขวงศ์ จากหอภาพยนตร์แห่งชาติ ทราบว่าฟิล์มม้วนปัจจุบันที่มีอยู่ ณ หอภาพยนตร์แห่งชาติของไทยขณะนี้ เป็นการอัดสำเนามาจากหอสมุดแห่งชาติ (Library of Congress) กรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา เพราะปรีดี พนมยงค์ ได้เคยส่งฟิล์มภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไปจดลิขสิทธิ์ไว้ที่อเมริกาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ และตามกฎหมายของอเมริกาในขณะนั้นต้องส่งสำเนาไปที่หอสมุดแห่งชาติเพื่อจดทะเบียนเป็นภาพนิ่ง ต่อมาหอสมุดแห่งชาติของอเมริกาเกรงว่าฟิล์มภาพยนตร์จะเสียหาย จึงได้อัดเป็นภาพยนตร์ขนาด ๑๖ มม. ความยาว

๑ ชั่วโมง ๔๐ นาที ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเก็บรักษา คุณโดม สุขวงศ์ ยังได้ให้รายละเอียดไว้ว่า เมื่อส่งไปที่อเมริกานั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้จัดฉายภาพยนตร์เรื่องนี้ที่สถานทูตไทย กรุงวอชิงตันด้วย และหลังจากนั้นน่าจะได้มีการกระจายไปยังสถานทูตไทยในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในยุโรป และเมื่อปรีดี พนมยงค์ ได้ลี้ภัยการเมืองจากเหตุการณ์รัฐประหาร ๒๔๙๐ และย้ายจากประเทศจีนไปพำนักอยู่ที่ปารีสตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ก็ได้ไปพบฟิล์มภาพยนตร์ที่ตกค้างอยู่ที่สถานทูตไทยในสวีเดน จึงได้นำฟิล์มภาพยนตร์มาตัดต่อใหม่จากเดิมที่เป็น ๓๕ มม. เป็น ๑๖ มม. และย่อจาก ๒ ชั่วโมง เหลือ ๑ ชั่วโมง และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ นั้น ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้นำภาพยนตร์เรื่องนี้ออกฉายให้คนไทยในปารีสได้ชมกัน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๒๗) และในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จาก "สยามสมาคม" ก็ได้จัดฉายภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ให้คนไทยได้ชมอีกครั้ง หลังจากที่ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้จากเมืองไทยไปเกือบ ๔๐ ปี (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๒๗) นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๓ เป็นต้นมา *พระเจ้าช้างเผือก* ก็ได้มีการเผยแพร่ให้คนไทยได้รู้จักอย่างจริงจังและต่อเนื่องตลอดมา โดย ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคุณโดม สุขวงศ์ จากหอภาพยนตร์แห่งชาติ และหลังจากนั้นก็ได้มีการกล่าวถึงนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ต่อมาเป็นระยะๆ เช่น พ.ศ. ๒๕๒๖ ได้มีผู้เขียนบทความชื่อ "*พระเจ้าช้างเผือก* ล้างอธรรมด้วยสงคราม" ลงในวารสาร *สยามใหม่* ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘๖ (๘ กรกฎาคม ๒๕๒๖) และในปีเดียวกันนี้ผู้ใช้นามแฝงว่า "จรวด" ก็ได้เขียนบทความชื่อ "หนังไทยพูดฝรั่งเรื่องแรก" *(พระเจ้าช้างเผือก)* ลงในวารสาร *ฟ้าเมืองไทย* ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๗๗๐ (๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๖) จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ "กนิษฐเสน" ก็ได้เขียนบทความที่กล่าวถึง *พระเจ้าช้างเผือก* ไว้ในบทความชื่อ "หนังฝรั่งตัวแสดงไทยกับหนังไทยพูดฝรั่ง" ตีพิมพ์ลงในนิตยสาร *การท่าเรือ* ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๓๕๔ (กรกฎาคม ๒๕๓๐) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ชาญวิทย์ เกษตร

ศิริ และวรรณี สำราญเวทย์ ได้เขียนบทความเรื่อง "*ภาพยนตร์ไทยกับการ "สร้างชาติ" : เลือดทหารไทย-พระเจ้าช้างเผือก-บ้านไร่นาเรา*" ลงใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๖ นอกจากนั้น ก็มีการเขียนถึง *พระเจ้าช้างเผือก* ในหนังสือพิมพ์ เช่น *มติชน* รายวัน ฉบับวันจันทร์ ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ และในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปีภาพยนตร์โลก ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ นั้น องค์การยูเนสโกหรือองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ออกแบบสอบถามให้ประเทศต่างๆ ส่งรายชื่อภาพยนตร์ที่ถือเป็นมรดกของชาติในโอกาสนี้ และเมื่อองค์การยูเนสโกจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปีภาพยนตร์โลกขึ้น โดยการจัดเทศกาลภาพยนตร์ที่ได้รับการอนุรักษ์ในหัวข้อเกี่ยวกับขันติธรรม ระหว่างวันที่ ๙-๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับสันติภาพโดยตรงก็ได้รับเกียรติให้ฉายในงานนี้ร่วมกับภาพยนตร์จากทั่วโลกกว่า ๕๐ เรื่อง (*พระเจ้าช้างเผือก* ร่วมฉลอง ๑๐๐ ปีภาพยนตร์โลก, ๒๕๓๘ : ๓๙)

จะเห็นได้ว่า นอกจากความสำคัญในด้านของเนื้อหาที่เกี่ยวกับการสื่อความคิดของผู้บริหารประเทศในระดับสูงในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมืองและความเป็นความตายของประเทศแล้ว ภาพยนตร์เรื่องนี้ยังมีความสำคัญในเชิงศิลปะ วัฒนธรรม ในแง่ที่เป็นมรดกทางภาพยนตร์ที่สำคัญของชาติ และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวในทางอุดมการณ์ของผู้สร้างงาน และความเคลื่อนไหวในการใช้สื่อทางศิลปะเพื่อเหตุผลทางการเมืองอีกด้วย การเดินทางอันยาวนานของ *พระเจ้าช้างเผือก* ก่อนกลับสู่มาตุภูมินั้น อาจมีส่วนทำให้ใครที่เคยได้สัมผัสกับนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ ได้ตระหนักในการเก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ที่อาจมีส่วนเติมเต็มบางหน้าของประวัติศาสตร์ที่ขาดหายไป

๓.๓ *"พระเจ้าช้างเผือก"* : ความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและ

ภาพยนตร์

ความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและภาพยนตร์ดูเหมือนจะมีมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นการนำนวนิยายมาสร้างเป็นภาพยนตร์ หรือต่อมาได้มีการเผยแพร่บทภาพยนตร์โดยการตีพิมพ์จำหน่ายเช่นเดียวกับนวนิยาย สิ่งนี้ทำให้เห็นว่า ธรรมชาติของการใช้สื่อทั้งสองชนิดนี้มีลักษณะร่วมบางประการ จะเห็นได้ว่า ทั้งนวนิยายและภาพยนตร์ต่างก็เป็นศิลปะการ "เล่าเรื่อง" เพียงแต่นวนิยายใช้ตัวหนังสือเป็นสื่อ ในขณะที่ภาพยนตร์ใช้ภาพและเสียงเป็นสื่อ อย่างไรก็ตาม ศิลปะทั้งสองแขนงต่างก็มีองค์ประกอบร่วมที่สำคัญ เช่น โครงเรื่อง ซึ่งประกอบด้วยปมปัญหาหรือความขัดแย้ง จุดสูงสุด การคลี่คลายเรื่อง และจุดจบ นอกจากนั้นยังมีแนวคิดหลักหรือแก่นเรื่องหรือสารที่ผู้สร้างงานต้องการสื่อไปยังผู้อ่านนวนิยายหรือชมภาพยนตร์ รวมทั้งมีตัวละคร ฉาก และองค์ประกอบอื่นๆ ซึ่งสามารถศึกษาได้อย่างเป็นระบบตามการจัดองค์ประกอบและการให้ความสำคัญในส่วนประกอบปลีกย่อยต่างๆ ของผู้ศึกษาแต่ละคน อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบเหล่านี้เมื่อรวมกันจะเป็นเรื่องราวที่มีเนื้อหาและสารตามจุดประสงค์ของผู้สร้างงาน และด้วยธรรมชาติที่ใกล้เคียงกัน หรือการมีลักษณะร่วมบางประการของนวนิยายและภาพยนตร์ ทำให้มีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของศิลปะหรือสื่อทั้งสองแขนงนี้มาโดยตลอด นอกจากนั้นด้วยธรรมชาติของการ "เล่าเรื่อง" ของนวนิยายและภาพยนตร์ ทำให้บางครั้งมีผู้นำสื่อทั้งสองแขนงนี้ไปเป็นเครื่องมือในการ "เล่าเรื่อง" ที่มีเนื้อหาอย่างเดียวกัน โดยอาจจะมีความหวังว่า การถ่ายทอดสารของตนจะมีลักษณะที่หลากหลายและกระจายไปยังกลุ่มเป้าหมายอย่างทั่วถึง สิ่งนี้ทำให้ได้เห็นตัวอย่างและลักษณะร่วมของการใช้ศิลปะการเล่าเรื่องทั้งสองแขนงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งแสดงให้เห็นประสิทธิผลของการใช้สื่อต่างแขนงกันในการส่งผ่านหรือถ่ายทอดเนื้อหาเดียวกันได้มากขึ้น

๓.๓.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายกับภาพยนตร์ : การศึกษาและพัฒนาการ

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและภาพยนตร์จากงานวิจัยที่พบมักจะเป็นการศึกษาการดัดแปลงนวนิยายไปสู่ภาพยนตร์ เช่น วิทยานิพนธ์ปี ๒๕๓๘ เรื่อง *จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์ : กรณีศึกษาเรื่อง From Emperor to Citizen และเรื่อง The Last Emperor* ของ อัมพร เสงี่ยมวิบูลย์ หรือวิทยานิพนธ์ปี ๒๕๓๙ เรื่อง *แผลเก่า : จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์* ของรังสิมา กุลพัฒน์ งานวิจัยทั้งสองเล่มนี้เป็นของภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการศึกษาการดัดแปลงนวนิยายของผู้ประพันธ์คนหนึ่งไปยังภาพยนตร์ของผู้สร้างอีกคนหนึ่ง นอกจากนั้นก็มีการศึกษาการใช้ศิลปะภาพยนตร์ในการประพันธ์นวนิยาย เช่น บทความเรื่อง “ในเขาวงกต : ภาพยนตร์ในรูปแบบนวนิยาย” ของ อิราวดี ไตลังคะ (*วรรณคดี-ศิลปะ ประสานศิลป์*, ๒๕๓๖ : ๗๘-๘๕) หรือการศึกษาถึงความเป็นมาในการนำนวนิยายไปสร้างเป็นภาพยนตร์ เช่น บทความเรื่อง “หนังสือที่กลายเป็น ‘หนัง’ เริ่มต้นกันมาอย่างไร” ของ กิตติศักดิ์ สุวรรณโภคิน (*วรรณคดี-ศิลปะ ประสานศิลป์*, ๒๕๓๖ : ๗๓-๗๗) งานวิจัยเหล่านี้ นอกจากจะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของนวนิยายและภาพยนตร์และลักษณะร่วมของการใช้ศิลปะทั้งสองชนิดแล้ว ยังทำให้เห็นว่าได้มีความพยายามของศิลปินในการถ่ายทอด “เนื้อหา” อย่างเดียวกัน โดยใช้สื่อที่ต่างกันทั้งสองแบบมาโดยตลอด

ในประเทศไทย การดัดแปลงนวนิยายสู่ภาพยนตร์มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ โดยนวนิยายเรื่องแรกที่มีผู้สันนิษฐานว่านำมาสร้างเป็นภาพยนตร์คือ นวนิยายเรื่อง *ลูกกำพร้า* ของ ป. อินทรปาลิต จัดสร้างโดยบริษัทศรีบูรพาภาพยนตร์ นำออกฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ส่วนนวนิยายเรื่องที่สองที่มีการนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์คือ นวนิยายเรื่อง *แผลเก่า* สร้างจากบทประพันธ์ของไม้ เมืองเดิม โดยบูรพาศิลป์ภาพยนตร์ และมีการนำมาจัดฉายในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ และในปีเดียวกันนี้ บริษัทละโว้ภาพยนตร์

ได้นำเรื่อง *หนามยอก หนามบ่ง* มาสร้างเป็นภาพยนตร์ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๘๔ นวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์ ก็ได้รับการนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์พูดภาษาอังกฤษเรื่องแรกโดยบริษัทปรีดีภาพยนตร์ (ดู รังสิมา กุลพัฒน์, ๒๕๓๙ : ๓๙-๔๐)

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีข้อแตกต่างที่น่าสนใจในแง่ที่ผู้ประพันธ์นวนิยายและผู้สร้างภาพยนตร์เป็นคนๆ เดียวกัน นอกจากนั้นจากระยะเวลาของการประพันธ์นวนิยายซึ่งแล้วเสร็จเมื่อ ๑[illegible] พฤศจิกายน ๒๔๘๓ และได้รับการตีพิมพ์โดยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองเมื่อ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๔ และการนำภาพยนตร์ออกฉายรอบปฐมทัศน์เมื่อ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ เป็นเวลาเพียงหนึ่งเดือนหลังจากการเผยแพร่นวนิยาย ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ผู้สร้างงานคือปรีดี พนมยงค์ ต้องการเผยแพร่งานของตนเองทั้งในรูปแบบของนวนิยายและภาพยนตร์ไปพร้อมๆ กัน

๓.[illegible].๒ องค์ประกอบในการวิเคราะห์ "พระเจ้าช้างเผือก" จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์

โดยทั่วไปแล้วกระบวนการดัดแปลงนวนิยายสู่ภาพยนตร์มีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

พระเจ้าช้างเผือก อาจผ่านขั้นตอนการดัดแปลงในลักษณะดังกล่าว แต่จากการค้นคว้าของผู้วิจัยไม่ปรากฏว่ามีบทภาพยนตร์ที่เป็นเอกสารหลักฐานหลงเหลืออยู่ แม้ในรายชื่อคณะทำงานจะระบุว่า แดง คุณะดิลก เป็นผู้เขียนบทและบทเจรจา แต่สันนิษฐานว่าคงไม่ได้มีการดัดแปลงจากตัวนวนิยายมากนัก เพราะเมื่อศึกษาเปรียบเทียบตัวบทนวนิยายซึ่งแบ่งออกเป็น ๒๑ บท และตัวบทภาพยนตร์ซึ่งมีความยาวประมาณ ๑ ชั่วโมง ๔๐ นาที กล่าวได้ว่า นวนิยายแต่ละบทคือฉากแต่ละฉากที่ปรากฏอยู่

ในภาพยนตร์ ถึงแม้จะมีการตัดทอนบางส่วนของนวนิยายออกไปเมื่อสร้างเป็นภาพยนตร์ แต่ในแง่ของบทเจรจาที่ปรากฏในภาพยนตร์เรียกได้ว่าถ่ายทอดมาจากนวนิยายเกือบทุกตัวอักษร ส่วนลักษณะท่าทางของตัวละครในนวนิยายก็คล้ายกันอย่างมากกับการแสดงในภาพยนตร์

ในการศึกษาเปรียบเทียบ *พระเจ้าช้างเผือก* ในฐานะนวนิยายและภาพยนตร์ ผู้วิจัยจะใช้นวนิยายฉบับภาษาอังกฤษ (๑๙๙๐) และฉบับแปลภาษาไทย (๒๕๓๓) โดยสมาคมธรรมศาสตร์ แห่งนครลอสแองเจลลิส เป็นเอกสารในการเปรียบเทียบกับตัวภาพยนตร์ ซึ่งอยู่ในรูปวิดีทัศน์ความยาว ๑ ชั่วโมง ๔๐ นาที

โดยทั่วไปแล้ว เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์ตัวบทนวนิยาย นักวิชาการส่วนใหญ่มักศึกษาจากองค์ประกอบของนวนิยาย โดยมักแบ่งออกเป็นโครงเรื่องและเหตุการณ์ในเรื่อง (Plot and Events) สารัตถะหรือแก่นเรื่อง (Theme) เวลาและสถานที่ (Setting) ตัวละครในเรื่องและบทสนทนา (Characters and Dialogues) เทคนิคหรือกลวิธีในการแต่ง (Techniques) สไตล์ (Style) การแต่ง หางเสียงของผู้แต่ง (Tone) และแนวคิดหรือปรัชญาในการแต่ง (Philosophy) (กุหลาบ มัลลิกะมาส, ๒๕๑๘ : ๗๘) หรือแบ่งเป็นเนื้อเรื่อง ตัวละคร การดำเนินเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่องและโครงเรื่อง สถานที่ บรรยากาศและน้ำเสียง ภาษา สัญลักษณ์และการอ้างถึง แนวเรื่องหรือแก่นเรื่อง (ชัดสุณี สินธุสิงห์, บรรณาธิการ, ๒๕๓๒ : ๑๐-๑๒) จะเห็นได้ว่า การแบ่งรายละเอียดปลีกย่อยเช่นในแง่ของการวิเคราะห์ทางวรรณศิลป์ เช่น การใช้ภาษา ซึ่งบางครั้งอาจจะเน้นการวิเคราะห์ลักษณะทางวรรณศิลป์อย่างละเอียด เพราะนวนิยายบางเรื่องผู้แต่งเน้นความสวยงามหรือความลุ่มลึกทางวรรณศิลป์ แต่โดยทั่วไปแล้ว สิ่งที่นักวิชาการมักจะคำนึงถึงเสมอในการวิเคราะห์องค์ประกอบของนวนิยาย คือ

๑. โครงเรื่อง
๒. เนื้อเรื่อง
๓. แก่นเรื่อง

๔. ตัวละคร

๕. ฉากหรือเวลาและสถานที่

๖. เทคนิคในการดำเนินเรื่องหรือมุมมองในการนำเสนอ

๗. ภาษาหรือท่วงทำนองในการแต่ง

ส่วนองค์ประกอบที่ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายและภาพยนตร์นั้น มีผู้แบ่งแนวทางวิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจคือ

๑. ภาษาของนวนิยายและภาพยนตร์

๒. เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง

๓. ตัวละครหรือนักแสดง

๔. ฉาก

๕. เทคนิคในการเล่าเรื่องของภาพยนตร์เปรียบเทียบกับนวนิยาย (รังสิมา กุลพัฒน์, ๒๕๓๙ : ๑๖๘)

ในที่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ประเด็นสำคัญที่ไม่ควรมองข้ามในการวิเคราะห์เปรียบเทียบองค์ประกอบของนวนิยายและภาพยนตร์คือแก่นเรื่องหรือสารสำคัญที่ผู้ประพันธ์นวนิยายต้องการสื่อ เพราะสารสำคัญหรือแก่นเรื่องเป็นอีกประเด็นที่สามารถนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบได้ว่า ผู้สร้างภาพยนตร์ได้ดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงนวนิยายเรื่องนั้นๆ ไปมากน้อยแค่ไหน โดยเฉพาะในการสื่อ "สาร" ของผู้ประพันธ์ และยังเป็นตัวที่แสดงให้เห็นลักษณะที่แตกต่างกันในธรรมชาติและข้อจำกัดของการใช้สื่อต่างชนิดกัน รวมทั้งแสดงให้เห็นประสิทธิผลของสื่อต่างชนิดในการส่งสารไปยังผู้รับสาร

ทั้งนี้ ดังได้กล่าวไปแล้วว่า นวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับบทภาพยนตร์อย่างมากจนสามารถกล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ขึ้นมาเพื่อเตรียมไว้สำหรับการทำเป็นภาพยนตร์ไปด้วยในตัว ดังนั้นในการเปรียบเทียบนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์การเปรียบเทียบโดยการประยุกต์จากองค์ประกอบที่ใช้ในการวิเคราะห์นวนิยายควบคู่ไปกับองค์

ประกอบที่ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนวนิยายกับภาพยนตร์ โดยจะเน้นในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. โครงเรื่อง

๑.๑ ที่มาของโครงเรื่อง : ศึกษาเปรียบเทียบ *พระเจ้าช้างเผือก* กับพงศาวดาร

๑.๒ โครงเรื่อง : จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์

๒. แนวคิดหลักและกลวิธีการนำเสนอ : ศึกษาเปรียบเทียบนวนิยายและภาพยนตร์

๒.๑ แนวคิดหลักและกลวิธีการนำเสนอแนวคิดหลักในนวนิยาย

๒.๒ แนวคิดหลักและกลวิธีการนำเสนอในภาพยนตร์ : ความเหมือนและความต่างจากนวนิยาย

๓. จากตัวละครสู่ตัวแสดง : การถ่ายทอดจากนวนิยายสู่ภาพยนตร์

๔. ฉากและบรรยากาศ : การประยุกต์ประวัติศาสตร์สู่เหตุการณ์ร่วมสมัย

๕. เทคนิคในการเล่าเรื่อง : หลากมุมมองของสื่อต่างชนิด

๑. โครงเรื่อง

พระเจ้าช้างเผือก เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่ผู้ประพันธ์ได้จินตนาการถึงเรื่องราวความสัมพันธ์ไทย-พม่าในสมัยอยุธยา ที่เกิดกรณีบาดหมางกันในเรื่องช้างเผือกเนื่องจากการรุกรานของฝ่ายพม่า และกลายเป็นสงครามระหว่างสองอาณาจักร แต่เนื่องจากพระราชประสงค์ของพระเจ้าจักราพระมหากษัตริย์แห่งอโยธยา ที่ไม่ทรงต้องการให้บรรดาทหารต้องเสียเลือดเนื้อ พระองค์จึงทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะใช้วิธีการรบแบบยุทธหัตถี คือการชนช้างแบบตัวต่อตัวกับพระเจ้ากรุงหงสาวดีผู้รุกราน ผลการรบพระเจ้าจักราเป็นผู้ชนะ แต่ด้วยพุทธพจน์ที่พระองค์ทรงยึดมั่น

ในเรื่องของการไม่จองเวร ทำให้พระองค์ทรงปล่อยทหารชาวหงสาวดีกลับสู่บ้านเมือง และทรงสั่งสอนให้ทหารหาญของทั้งสองราชอาณาจักรได้เรียนรู้ถึงการให้อภัยและการไม่จองเวรต่อกัน เพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลังต่อไป

โครงเรื่องที่ผู้ประพันธ์สมมติขึ้นมีส่วนผสมผสานระหว่างเรื่องราวในสมัยสงครามช้างเผือกและสงครามยุทธหัตถีที่มีระบุไว้ในพงศาวดารที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทยกับพม่าในสมัยอยุธยา แต่ผู้ประพันธ์ไม่ได้ระบุช่วงเวลาและสถานที่รวมทั้งตัวละครที่แน่นอน เพียงแต่เป็นการบรรยายคร่าว ๆ ว่า เป็นเรื่องราวของกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทยในสมัยอโยธยาหรืออยุธยาคือพระเจ้าจักรา เสด็จขึ้นครองราชย์ในปีพุทธศักราช ๒๐๘๓ และเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรม ทรงจำเริญพระชันษาอยู่ในวัดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ด้วยการถวายการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนจากพระสงฆ์ผู้ชราภาพ ส่วนกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรพม่านั้น ผู้ประพันธ์เพียงแต่เรียกว่าพระเจ้าหงสา แต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่า ทรงขึ้นครองราชย์ในสมัยใด เพียงแต่ระบุว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะเผด็จการ หลงมัวเมาในสุราและสตรีเพศ ทรงพอพระทัยในการสงครามและการขยายพระราชอาณาจักร โดยไม่ทรงคำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม ในแง่ของโครงเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์ ได้เขียนไว้ในบทความเรื่อง "ภาพยนตร์ไทยกับการสร้างชาติ : *เลือดทหารไทย-พระเจ้าช้างเผือก-บ้านไร่นาเรา*" ว่า

"... 'พระเจ้าช้างเผือก' เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ นำเค้าโครงเรื่องราวมาจากสงครามช้างเผือกและสงครามยุทธหัตถีของอยุธยา แต่ตีความในแง่ที่ว่า พระเจ้าจักราแห่งอโยธยาเป็นธรรมราชา สนพระทัยในความทุกข์สุขของราษฎร ไม่พอพระทัยในประเพณีที่ล้าหลัง เช่น การที่ต้องมีพระสนมมากมายถึง ๓๖๕ องค์ ส่วนพระเจ้าหงสาเป็นทรราช มีนโยบายรุกรานดังนั้นเมื่อเกิดสงครามขึ้นระหว่างอโยธยาและหงสา พระเจ้าจักราท้าพระเจ้า

หงสาชนช้างตัวต่อตัว พระเจ้าจักราทรงถือว่าสงครามความขัดแย้งนั้นเป็นเรื่องระหว่างกษัตริย์ ไม่ต้องการให้ไพร่ทหารบาดเจ็บล้มตาย การต่อสู้ของกษัตริย์มิได้ต้องการพิชิตสงครามตามความหมายเก่า แต่ทรงต้องการสันติภาพในความหมายใหม่" (๒๕๓๖ : ๑๐๒)

๑.๑ *ที่มาของโครงเรื่อง : ศึกษาเปรียบเทียบ "พระเจ้าช้างเผือก" กับพงศาวดาร*

เมื่อศึกษาจากรายละเอียดต่าง ๆ ของโครงเรื่องจากทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ พบว่า โครงเรื่อง ตัวละคร การบรรยายฉาก ลักษณะการสู้รบต่าง ๆ เป็นการอ้างอิงและเปรียบเทียบลักษณะเด่น ๆ มาจากประวัติศาสตร์ไทยในสมัยอยุธยาเป็นราชธานีอย่างเห็นได้ชัด แต่มีการใช้สัญลักษณ์และการเสนอเรื่องทำนองเปรียบเทียบที่ทำให้เนื้อหามีการตีความได้เข้ากับบริบทของสมัยแห่งการสร้างงาน ผู้ประพันธ์ได้ระบุไว้ในคำนำของนวนิยายเกี่ยวกับโครงเรื่องของ *พระเจ้าช้างเผือก* ว่า

"นวนิยายเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก' นี้มีพื้นเรื่องเดิมมาจากเสี้ยวหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยอันเป็นที่รู้จักกันดี คือการรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งมักจะยกเรื่องช้างเผือกจำนวนไม่กี่เชือกมาบังหน้า แต่แท้ที่จริงก็เพื่อขยายการมีอานุภาพส่วนตัว"

จากการศึกษาพบว่า ผู้ประพันธ์ได้นำเรื่องราวการสู้รบระหว่างกษัตริย์ของทั้งสองอาณาจักรมาจากสงครามครั้งสำคัญ ๆ ระหว่างพม่ากับไทยในสมัยอยุธยา ซึ่งขณะนั้นมีเมืองหงสาวดีและอโยธยาเป็นราชธานี ในหนังสือพงศาวดารเรื่อง *ไทยรบพม่า* พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น องค์นิพนธ์ได้ทรงกล่าวถึงสงครามระหว่างไทยหรืออยุธยากับพม่าหรือหงสาวดีไว้อย่างละเอียด โดยมีสงครามทั้งหมด ๒๔ ครั้ง ทั้งที่พม่าบุกรุกไทยและไทยบุกรุกพม่า ในส่วนที่พม่าบุกรุกไทยนั้นมีการ

แบ่งเป็นสงครามยุคใหญ่ๆ ๒ ยุค คือยุคที่รบกับพระเจ้าหงสาวดี ๓ องค์ ติดๆ กันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๙๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมาจน ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเมื่อมีสงครามกับพระเจ้าอังวะ [illegible] องค์ คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศน์แห่งกรุงศรีอยุธยาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และในหนังสือพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* ได้เริ่มบันทึกพุทธศักราชที่ไทยกับพม่าเริ่มทำสงครามกันครั้งแรกเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๒๐๘๑ นั่นคือสงครามครั้งที่ ๑ คราวพม่าตีเมืองเชียงกราน

ส่วนสงครามที่กล่าวถึงการทำยุทธหัตถีระหว่างกษัตริย์ไทยและกษัตริย์พม่านั้น ในพงศาวดารกล่าวถึงไว้ ๒ ครั้ง คือในสงครามครั้งที่ ๒ คราวสมเด็จพระสุริโยทัยทรงออกศึกปกป้องพระสวามีในปีวอก พ.ศ. ๒๐๙๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระจักรพรรดิ และในสงครามครั้งที่ ๑๐ คราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้างกับพระมหาอุปราชในปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕ ซึ่งสงครามในครั้งนี้ได้ทำให้พระนามของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเลื่องลือไปทั่วทั้งบูรพาทิศ และครั้งนั้นศัตรูผู้รุกรานคือพม่าก็ต้องหยุดการรุกรานไปนานหลายปี

ในส่วนของสงครามช้างเผือกนั้น ตามหนังสือพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้บันทึกไว้ในตอนที่ชื่อว่า "คราวรบกันด้วยเรื่องช้างเผือก" ในปีกุน พ.ศ. ๒๑๐๖ ซึ่งเป็นสงครามครั้งที่ ๓ ขณะที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

จากเรื่องราวในพงศาวดารที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เมื่อนำมาเปรียบเทียบปี พ.ศ. และเหตุการณ์การสู้รบ สาเหตุ และลักษณะการสู้รบ รวมทั้งพระนามและลักษณะของพระมหากษัตริย์ไทยและพม่ากับโครงเรื่องของ *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งเป็นเรื่องราวของการสู้รบระหว่างกษัตริย์จักราแห่งอโยธยาและกษัตริย์แห่งหงสา โดยใช้วิธีการแบบยุทธหัตถีหรือการสู้รบโดยช้างแบบตัวต่อตัว พบว่า ผู้ประพันธ์นวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* น่า

จะนำเหตุการณ์จากประวัติศาสตร์ไทยในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีระหว่างปีจอ พุทธศักราช ๒๐๘๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชถึงในระหว่างปีกุน พุทธศักราช ๒๑๐๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หรือในระหว่างสงครามครั้งที่ ๑ ถึงสงครามครั้งที่ ๓ ตามการแบ่งของหนังสือพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการประพันธ์นวนิยาย

ในส่วนของตัวละครในประวัติศาสตร์นั้น ผู้ประพันธ์ระบุไว้ว่านวนิยายเริ่มเรื่องขึ้น ณ เมืองหลวงแห่งราชอาณาจักรไทย อันมีนามว่าอโยธยา พุทธศักราช ๒๐๘๓ เป็นรัชสมัยยุวกษัตริย์จักรา เมื่อศึกษาจากพงศาวดารฉบับของกรมพระยาดำรงราชนุภาพ พบว่าในปี พ.ศ. ๒๐๘๓ นั้น อยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าไชยราชาธิราช ซึ่งทรงเสวยราชสมบัติมาจนถึงปีมะเมีย จุลศักราช ๙๐๘ หรือ พ.ศ. ๒๐๘๙ เมื่อคราวสงครามครั้งที่ ๑ ตามพงศาวดาร ซึ่งเป็นสงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงกราน เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ นั้น พระไชยราชาธิราชได้เสด็จยกกองทัพหลวงไปรบกับพม่าและสามารถตีพม่าแตกพ่ายไป และในพงศาวดารยังบันทึกอีกด้วยว่า สมัยนั้นมีพวกโปรตุเกสไปทัพด้วย เพราะพวกนี้ชำนาญการใช้ปืนไฟจึงถูกเกณฑ์ไปช่วยทัพ ซึ่งใน *พระเจ้าช้างเผือก* เอง ก็มีการกล่าวถึงตัวละครที่เป็นชาวต่างชาติ คือพวกพ่อค้าโปรตุเกสที่มาเข้าเฝ้าถวายความเคารพพระเจ้าจักรา ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ให้ความสำคัญกับฉากนี้มาก โดยมีเนื้อหาถึงเกือบหนึ่งบท อย่างไรก็ตาม ในนวนิยายไม่ได้กล่าวถึงการช่วยรบของทหารต่างชาติแต่อย่างใด แต่มีการกล่าวถึงการใช้ปืนซึ่งถือเป็นอาวุธสมัยใหม่ในขณะนั้น โดยผู้ประพันธ์ได้กล่าวไว้ว่า ทหารส่วนหนึ่งของเมืองกาญจนบุรีซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของอโยธยาใช้ปืนยิงสู้รบกับทหารของกองทัพหงสาผู้รุกราน แต่เนื่องจากทหารของกาญจนบุรีขาดความถนัดในการใช้อาวุธ ทำให้กระสุนปืนที่ยิงออกไปไม่แม่นยำ การใช้ปืนจึงไม่ได้ผลมากนัก

ส่วนนามสมเด็จพระมหาจักพรรดิซึ่งปรากฏเป็นพระนามของพระเจ้าจักรา ในคราวที่เสด็จกลับจากการสู้รบกับกษัตริย์หงสาในนวนิยายเรื่อง

พระเจ้าช้างเผือก นั้น ตามพงศาวดารปรากฏเป็นพระนามของพระเทียรราชา ซึ่งเป็นราชอนุชาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระไชยราชาธิราช ขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อปีวอก จุลศักราช ๙๑๐ พ.ศ. ๒๐๙๑ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดินี่เองที่ปรากฏตำนานการชนช้างแบบยุทธหัตถีขึ้นเป็นครั้งแรกในพงศาวดารการสู้รบระหว่างไทยกับพม่าสมัยที่มีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ต่อมาเรื่องราวการทำยุทธหัตถีก็มีการบันทึกไว้ในพงศาวดารอีกครั้งในสงครามครั้งที่ ๑๐ คราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้าง เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕ ดังนั้น โครงเรื่องใน *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์ ส่วนหนึ่งจึงน่าจะเป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องราวของสงครามยุทธหัตถีในสมัยอยุธยาทั้งสองครั้ง

ในการศึกษาเปรียบเทียบจากพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* และจากนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยการศึกษารายละเอียดของการสงครามทั้งจากลักษณะการสู้รบคือสงครามยุทธหัตถีและจากสาเหตุการเกิดสงครามคือสงครามช้างเผือก พบว่า ในพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพปรากฏเรื่องราวของสงครามยุทธหัตถีระหว่างไทยกับพม่าในคราวที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑) ครั้งนั้นกองทัพของหงสาวดีมีกำลังพลที่ยิ่งใหญ่มาก และพระมหาจักรพรรดิได้ "แต่งกองทัพออกไปตั้งขัดตาทัพคอยต่อสู้อยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีแห่งหนึ่ง ด้วยเมืองสุพรรณบุรีในสมัยนั้นมีป้อมปราการ เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันพระนครอยู่ทางทิศตะวันตก และให้ตระเตรียมพระนครศรีอยุธยาเป็นที่มั่นสำหรับจะรบพุ่งขับเคี่ยวกับข้าศึกในที่สุด (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๑๕) องค์พระมหาจักรพรรดิเองได้ทรงปักหลักสู้รบอยู่ในราชธานีเพราะไทยมียุทธศาสตร์ที่ได้เปรียบกว่า แต่เมื่อพระมหาจักรพรรดิทรงทราบว่า กองทัพของพม่ายกมาใกล้จะถึงกรุงศรีอยุธยา ก็เสด็จยกกองทัพหลวงออกไปเพื่อลองกำลังข้าศึก ดังที่ในหนังสือพงศาวดารได้บันทึกไว้ว่า

"... ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเมื่อทรงทราบว่า กองทัพพระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาใกล้จะถึงกรุงฯ เสด็จยกกองทัพหลวงออกไปหวังจะลองกำลังข้าศึกดูว่าจะหนักเบาสักเพียงใด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จไปคราวนั้นทรงคชาธาร และสมเด็จพระสุริโยทัยพระมเหสี ก็แต่งพระองค์เป็นชายอย่างพระมหาอุปราช ทรงพระคชาธารตามเสด็จไปพร้อมด้วยพระราเมศวรและพระมหินทร ราชโอรสทั้งสองพระองค์ กองทัพสมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกออกไปปะทะกองทัพพระเจ้าแปร ซึ่งเป็นทัพหน้าของพระเจ้าหงสาวดี ไพร่พลทั้งสองฝ่ายรบพุ่งกัน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าแปรต่างทรงช้างขับพลหนุนมาพบกันเข้า **ก็ชนช้างกันตามแบบยุทธในสมัยนั้น** *ช้างพระที่นั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสียทีแล่นหนีช้างข้าศึกเอาไว้ไม่อยู่ พระเจ้าแปรขับช้างไล่มา สมเด็จพระสุริโยทัยเกรงพระราชสวามีจะเป็นอันตราย จึงขับช้างทรงเข้าขวางช้างข้าศึกไว้ พระเจ้าแปรได้ทีฟันสมเด็จพระสุริโยทัยด้วยสำคัญว่าเป็นชาย สิ้นพระชนม์ซบลงกับคอช้าง พอพระราเมศวรกับพระมหินทรทั้งสองพระองค์ ขับช้างทรงเข้าต่อสู้พระเจ้าแปรก็ถอยไป จึงกันเอาพระศพสมเด็จพระชนนีกลับมาได้ ในการที่รบกันวันนั้นเห็นจะสิ้นเวลาลงเพียงนั้น ไม่ถึงแพ้ชนะกัน กองทัพไทยก็ถอยกลับเข้าพระนคร ..."* (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๑๗-๑๘ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

ส่วนสงครามยุทธหัตถีที่ยิ่งใหญ่ และถือเป็นรูปแบบการสงครามแบบยุทธหัตถีที่เป็นที่ภาคภูมิใจของไทยจนถึงทุกวันนี้ คือการทำยุทธหัตถีในคราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้าง เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕ ซึ่งคราวนั้นเป็นการชนช้างระหว่างพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชแห่งทัพหงสา ในการศึกครั้งนี้ไทยเสียเปรียบในเรื่องของไพร่พล แต่ได้เปรียบในเรื่องของกำลังใจเพราะพระมหากษัตริย์ไทย คือสมเด็จพระนเรศวรนั้นทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านการรบเป็นที่เลื่องลือ ดังที่พระยาลอ ขุนนางคนหนึ่งแห่งกรุงหงสาวดี ได้ทูลกับพระเจ้าหงสาวดีว่า

"กรุงศรีอยุธยานั้นสำคัญที่พระนเรศวรองค์เดียว เพราะกำลังหนุ่ม รบพุ่งเข้มแข็ง ทั้งบังคับบัญชาผู้คนก็สิทธิ์ขาด รี้พลทั้งนายไพร่กลัวพระนเรศวรเสียยิ่งกว่ากลัวความตาย เจ้าให้รบพุ่งอย่างไรก็ไม่คิดชีวิตด้วยกันทั้งนั้น คนน้อยจึงเหมือนคนมาก" (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๑๓๔)

จะเห็นได้ว่า สงครามยุทธหัตถีทั้งสองครั้ง เป็นเสมือนต้นแบบให้ผู้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้นำมาใช้เป็นข้อมูลในการสร้างสรรค์เรื่องราวของนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่องนี้ขึ้น โดยให้ตัวเอกของเรื่องคือพระเจ้าจักราทรงท้าทำการยุทธหัตถีกับพระเจ้ากรุงหงสา ซึ่งจะเห็นว่า ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น แม้แต่พระราชดำรัสของพระเจ้าจักราตอนที่เชิญเสด็จพระเจ้าหงสาให้ออกมาทำการยุทธหัตถีนั้น มีใจความคล้ายคลึงกับที่พระนเรศวรมหาราชทรงตรัสเชิญชวนพระมหาอุปราชแห่งกองทัพหงสาวดีให้มาทำการยุทธหัตถีกัน ดังที่ในพงศาวดารได้กล่าวถึงเหตุการณ์และพระราชดำรัสตอนที่พระนเรศวรทรงเชิญเสด็จพระมหาอุปราชให้ออกมาสู้รบแบบยุทธหัตถีไว้ว่า

"เจ้าพี่ จะยืนช้างอยู่ในร่มไม้ทำไม เชิญเสด็จมาทำยุทธหัตถีกันให้เป็นเกียรติยศเถิด กษัตริย์ภายหน้าที่จะชนช้างได้อย่างเราไม่มีแล้ว" (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๑๔๕)

ข้อความในตอนนี้มีความคล้ายคลึงกันมากกับตอนที่พระเจ้าจักราเชิญเสด็จพระเจ้าหงสาออกมาทำการยุทธหัตถีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือ

"เจ้าพี่ ท่านยังจะรอสิ่งใดอีกเล่า เราทั้งสองต่างก็เป็นหน่อกษัตริย์ สมควรแล้วที่เราทั้งสองจะชนช้างเพื่อเป็นขวัญตาแก่เหล่าทหารได้ชื่นชม

ในบารมี ...”

และพระเจ้าจักราตรัสในประโยคต่อไปว่า

“... นี่เป็นยุทธหัตถีของเราทั้งสองผู้เป็นชายชาตรีและผู้สืบสันตติวงศ์แห่งราชา ในอนาคต จะไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดอีกแล้วที่จะประลองยุทธกันเช่นนี้ ...” (*พระเจ้าช้างเผือก*, หน้า ๑๓๔-๑๓๕)

ส่วนเรื่องราวของสงครามช้างเผือกในสมัยอยุธยานั้น เป็นเหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้ประพันธ์ *พระเจ้าช้างเผือก* ได้นำมาใช้ในการผูกโครงเรื่องของนวนิยาย และใช้เป็นการเริ่มต้นจุดขัดแย้ง (conflict) ในเรื่อง โดยที่ในสมัยอยุธยาได้เกิดสงครามที่เรียกว่า “สงครามช้างเผือก” ขึ้นในสงครามครั้งที่ ๓ ตามการแบ่งในหนังสือพงศาวดาร *ไทยรบพม่า* ตอนที่ชื่อว่า “คราวรบกันด้วยเรื่องช้างเผือก” ในปีกุน พ.ศ.๒๑๐๖ หนังสือพงศาวดารได้บันทึกสาเหตุของการที่พม่ามารบกับไทยในครั้งนี้ว่า

“เหตุที่พม่ามารบกับไทยในครั้งนี้ เป็นด้วยกิตติศัพท์ที่สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่ามีบุญญาธิการมาก ได้ช้างเผือกถึง ๗ ช้าง เลื่องลือออกไปถึงเมืองหงสาวดี ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีกำลังมีอานุภาพมาก แต่เผอิญไม่มีช้างเผือก ครั้งได้ยินคำสรรเสริญสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสมอว่ามีบุญญาธิการยิ่งกว่าก็คิดริษยาเห็นว่าจะละไว้ให้เป็นคู่แข่งไม่ได้ จึงคิดจะเข้าตีเมืองไทย แต่ทำนองความจะปรากฏอยู่แก่พระหฤทัยว่า พวกมอญไม่ใคร่เต็มใจจะมาตีเมืองไทย... พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองฉลาดในราโชบายจึงทำเอาดีต่อไทยให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระจักรพรรดิเป็นทำนองเจริญทางพระราชไมตรี ในพระราชสาส์นกล่าวเป็นเนื้อความว่า ได้ข่าวเลื่องลือไปถึงกรุงหงสาวดีว่า สมเด็จพระเชษฐา (คือพระมหาจักรพรรดิ-ผู้วิจัย)

มีบุญญาธิการมาก มีช้างเผือกมาสู่พระบารมีถึง ๗ ช้าง กรุงหงสาวดียังหามีช้างเผือกสำหรับพระนครไม่ ขอให้สมเด็จพระเชษฐาเห็นแก่ไมตรีขอประทานช้างเผือกให้ข้าพเจ้าผู้เป็นอนุชาไปไว้เป็นศรีนครสัก ๒ ช้าง ทางพระราชไมตรีทั้ง ๒ พระนคร ได้เจริญวัฒนาสืบไป

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงทราบพระราชสาส์นของพระเจ้าหงสาวดีก็ทรงเข้าพระหฤทัยข้อความสำคัญของเรื่องพระราชสาส์นที่มีมา ถ้าไม่ประทานช้างเผือกให้ตามที่ขอ พระเจ้าหงสาวดีก็คงขัดเคืองว่าทำให้อัปยศอดสู อาจจะยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีเมืองไทย แต่ถ้าประทานช้างเผือกให้ตามที่ขอ ก็เหมือนกรุงศรีอยุธยายอมเป็นเมืองน้อยอยู่ในอำนาจพระเจ้าหงสาวดี เพราะช้างเผือกเป็นของคู่บุญญาภินิหารไม่มีเยี่ยงอย่างประเพณีที่พระราชาธิบดีผู้มีอิสริยยศเสมอกันจะให้แก่กัน มีแต่เจ้าของประเทศราชถวายพระเจ้าราชาธิราช ว่าโดยย่อความสำคัญที่เกิดเป็นปัญหาขึ้นในครั้งนั้น ไม่ใช่ว่าจะควรประทานช้างเผือก ๒ ช้าง แก่พระเจ้าหงสาวดีหรือไม่ ที่แท้จะต้องเลือกว่าจะรบกับพระเจ้าหงสาวดีซึ่งมีอานุภาพใหญ่หลวง หรือจะยอมให้เมืองอยู่ใต้ฉายาอำนาจของพระเจ้าหงสาวดี" (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๓๐-๓๑)

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวในพงศาวดารกับโครงเรื่องใน *พระเจ้าช้างเผือก* มีความคล้ายคลึงกันมาก ไม่ว่าจะเป็นแสนยานุภาพของพระเจ้าหงสาวดีที่กำลังเกรียงไกรไปทั่วทิศ หรือกลอุบายของพระเจ้าหงสาวดีในการแผ่อำนาจเข้ามาในไทย โดยการส่งสาส์นมากับราชทูตเพื่อทูลขอช้างเผือกจากกษัตริย์แห่งอยุธยา ทั้งๆ ที่พระเจ้ากรุงหงสาวดีก็ทรงทราบแก่พระทัยอยู่แล้วถึงคติ ความเชื่อ และเงื่อนไขในการถวายช้างเผือก ซึ่งถ้าหากว่าพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยายอมถวายช้างเผือกแก่พระเจ้ากรุงหงสาวดีก็เท่ากับยอมตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงหงสาวดีนั่นเอง ในนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้ประพันธ์ ได้ตั้งเงื่อนไขต่างๆ ไว้เหมือนกับเรื่องราวในพงศาวดาร ไม่ว่าจะเป็นการให้หงสาวดีเป็นเมืองที่มีอำนาจทางการทหาร

มาก โดยให้กษัตริย์หงสาเป็นพันธมิตรกับกษัตริย์โมกุลที่กำลังแผ่อำนาจเข้ามาในอินเดียและประเทศใกล้เคียง หรือการที่ให้ตัวละครเอกคือพระเจ้าจักราสามารถจับช้างเผือกได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาธิการของกษัตริย์ และการใช้ข้ออ้างเรื่องช้างเผือกของกษัตริย์หงสาในการทำกลอุบายเข้ามาขอผูกไมตรีกับทางอโยธยา โดยการขอพระราชทานช้างเผือกจากพระเจ้าจักรา

เป็นที่น่าสังเกตว่าการกำหนดโครงเรื่อง (Plot) ของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต ด้วยการนำเสนอประวัติศาสตร์บางส่วนจากเรื่องราวของสงครามช้างเผือกและการทำสงครามยุทธหัตถีมาเป็นแบบในการสร้างโครงเรื่องนั้นมีลักษณะที่เป็นการสร้างโครงเรื่องให้ตรงกับโครงเรื่องในประวัติศาสตร์ (Plot in History) กระบวนการสร้างโครงเรื่อง (Plot) ในประวัติศาสตร์นั้นเป็นแนวคิดที่เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส (Graig J. Raynolds) นำเสนอไว้ในบทความเรื่อง "โครงเรื่องในประวัติศาสตร์ไทย : ทฤษฎีและการปฏิบัติ" และธงชัย วินิจจะกูล นำเสนอไว้ในบทความเรื่อง "ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ กรณีพระมหาธรรมราชา : ผู้ร้ายกลับใจหรือถูกใส่ความ โดยโครงเรื่อง (Plot) ของนักประวัติศาสตร์" ตีพิมพ์ในหนังสือ *'ไทยคดีศึกษา' : รวมบทความทางวิชาการเพื่อการแสดงมุทิตาจิต อาจารย์ พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา* (๒๕๓๓) โดยมีสุนทรี อาสะไวย์ วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ และกาญจนี ละอองศรี เป็นบรรณาธิการ ผู้เขียนทั้งสองท่านได้เสนอแนวคิดเรื่องโครงเรื่อง (Plot) ในประวัติศาสตร์ไว้ โดยเรย์โนลด์ส มองว่า วิธีการเล่าเรื่องหรือบรรยายเรื่องที่ปรากฏในงานเขียนทางประวัติศาสตร์นั้นถูกกำกับโดยโครงเรื่องที่นักประวัติศาสตร์ประดิษฐ์หรือสร้างขึ้น โครงเรื่องในงานเขียนทางประวัติศาสตร์จะออกมาในแนวใดขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของยุคสมัย โดยได้ยกตัวอย่างการวางโครงเรื่องในงานเขียนทางประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ในงานของหลวงวิจิตรวาทการ (ดู เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส, ๒๕๓๓ :

๑๑, ๑๐๓-๑๒๒) ส่วนธงชัย วินิจจะกู■ เสนอให้เห็นว่า ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อกันว่าเป็นการรื้อฟื้นอดีตขึ้นมาใหม่นั้น อาจเป็นผลผลิตที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ด้วยมาตรฐานทางคุณค่าที่เป็นคนละชุดกับที่เคยมีในอดีต ด้วยการยกกรณีของพระมหาธรรมราชาที่ถูกประเมินว่าเป็นผู้ร้าย อันเนื่องมาจากการใส่โครงเรื่องแบบหนึ่งลงไปในการอ่านพงศาวดาร และสร้างเป็นคำอธิบายขึ้นมา ซึ่งหากเปลี่ยนโครงเรื่องใหม่ คำอธิบายเกี่ยวกับตัวพระมหาธรรมราชาก็จะเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นผู้เขียนได้เสนอให้เห็นว่า การเข้าใจงานเขียนทางประวัติศาสตร์นั้นต้องเข้าใจว่า ความรับรู้หรือคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ นั้นได้ผ่านกระบวนการสร้างโครงเรื่องหรือ Plot ซึ่งมีความเกี่ยวพันอย่างเหนียวแน่นกับขนบของการเขียนงานประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย (ดู ธงชัย วินิจจะกูล, ๒๕๓๓ : ๑๓, ๑๗๓-๑๙๖)*

ในกรณีของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* การที่ผู้สร้างงานกำหนดโครงเรื่องให้เป็นการทำสงครามช้างเผือกระหว่างพระเจ้าหงสาและพระเจ้าจักรา ซึ่งต่อมาได้รับการถวายพระนามว่าพระมหาจักรพรรดิ เพราะทรงสามารถกระทำยุทธหัตถีชนะพระเจ้าหงสา ซึ่งแม้จะทรงมีพระราชอำนาจมาก แต่ถ้าพิจารณาตามคติโบราณแล้ว ทรงไม่อาจเทียบบุญบารมีกับพระเจ้าจักราได้ ดังจะเห็นได้จากการที่ไม่ได้ทรงมีช้างเผือกไว้ในครอบครองอย่างพระเจ้าจักรา เมื่อดูจากความเป็นจริงในประวัติศา■ตร์เรื่องของพระมหาจักรพรรดิ (เทียรราชา) ก็ไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของการกำหนดโครงเรื่องในประวัติศาสตร์ไทยใน■มัยของการสร้างชาติ ที่ต้องการนำเสนอให้เห็นความยิ่งใหญ่ของการสร้างชาติและความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต (ดู ๕.๑.๒) ดังนั้นเพื่อให้เป็นไปตามความถูกต้องของโครงเรื่องในประวัติศาสตร์ หรือตามที่ผู้เขียนงานทางประวัติศาสตร์คิดว่าควรจะ

---

* ผู้วิจัยขอขอบพระคุณรองศา■ตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ที่ได้กรุณาแนะนำแนวคิดเรื่อง "โครงเรื่องในประวัติศาสตร์" และได้กรุณาแนะนำแหล่งข้อมู■ในการทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าว

เป็น ผู้สร้างงานจึงกำหนดให้พระมหาจักรพรรดิ (จักรา) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อม เช่น ทรงมีบุญญาธิการมากโดยทรงมีช้างเผือกไว้ในครอบครอง และเพราะทรงมีบุญญาธิการเช่นนั้นจึงทรงมีพระปรีชาสามารถมาก และด้วยบุญญาธิการรวมทั้งพระปรีชาสามารถจึงทรงสามารถทำศึกชนะอริราชศัตรู และสามารถปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ และด้วยคุณสมบัติทั้งมวลนี้ทำให้พระมหาจักรพรรดิ (จักรา) ทรงมีคุณสมบัติที่ครบถ้วนตามที่โครงเรื่องในประวัติศาสตร์ต้องการ ซึ่งเมื่อศึกษาจากความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ พบว่า พระมหาจักรพรรดิ (เทียรราชา) ไม่ได้ทรงมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่โครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ต้องการ ดังจะเห็นได้ว่า ในความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นั้น พระมหาจักรพรรดิ (เทียรราชา) ไม่ได้ทรงชนช้างชนะกองทัพของพระเจ้ากรุงหงสาวดี แต่ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น พระมหาจักรพรรดิ (จักรา) ทรงมีพระปรีชาสามารถในการรบและทรงสามารถเอาชนะพระเจ้าหงสาได้อย่างง่ายดาย

จะเห็นได้ว่า อันที่จริงแล้วคุณสมบัติข้อนี้เป็นคุณสมบัติของพระนเรศวรมหาราช แต่ในความจริงทางประวัติศาสตร์ พระนเรศวรฯ ก็ไม่ได้ทรงมีช้างเผือกไว้ในครอบครองสมดังคติความเชื่อโบราณในเรื่องบารมีของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการที่ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นำประวัติศาสตร์ในสมัยของพระมหาจักรพรรดิ (เทียรราชา) มาผสมผสานกับประวัติศาสตร์ในสมัยพระนเรศวร ทำให้เรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* มีโครงเรื่องที่เป็นไปตามคติความเชื่อในเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ในสมัยโบราณอย่างครบถ้วน และเป็นการสร้างโครงเรื่องที่สอดคล้องกับโครงเรื่องที่น่าจะเป็นไปตามความถูกต้อง หรือการกำหนดโครงเรื่องในประวัติศาสตร์ในสมัยของการสร้างชาติ โดยเฉพาะในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เองเป็นผลผลิตโดยตรงของยุคสมัยดังกล่าว หรืออันที่จริงแล้วกล่าวได้ว่า ผู้สร้างงานก็คือผู้เปิดศักราชให้กับยุคสมัยดังกล่าว

๑.๒ โครงเรื่อง : จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์

ส่วนประกอบที่สำคัญของโครงเรื่อง หรือ Plot ในการเขียนนวนิยาย คือ ความขัดแย้ง หรือ Conflict นักเขียนมักวางเค้าโครงเรื่องไว้ จากนั้นจะทำให้นวนิยายเริ่มต้นเรื่องและดำเนินเรื่องด้วยการสร้างความขัดแย้งให้กับตัวละคร โดยอาจจะเป็นความขัดแย้งภายนอก เช่น ความขัดแย้งระหว่างตัวละครด้วยกันเอง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม หรืออาจเป็นความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร เช่น ความขัดแย้งในเรื่องความรู้สึกผิดชอบชั่วดีที่มีอยู่ในสำนึกของตัวละคร จากความขัดแย้งในเรื่องจะพัฒนาไปสู่ขั้นวิกฤตหรือ Crisis ของเรื่อง จากนั้นจะนำไปสู่ขั้นสุดยอดหรือ Climax ของเรื่องและนำไปสู่การคลี่คลายของเรื่องและการจบเรื่องในที่สุด พัฒนาการขั้นต่างๆ ของความขัดแย้งในเรื่องคือส่วนที่เรียกว่าโครงเรื่อง

ในส่วนของภาพยนตร์นั้นลักษณะของโครงเรื่องก็ไม่แตกต่างจากนวนิยาย เนื่องจากในขณะที่โครงเรื่องในนวนิยายคือกลวิธีการเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องให้ดำเนินต่อเนื่องเป็นเรื่องราวอย่างมีเหตุผลตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง และก่อให้เกิดผลตามความต้องการของผู้แต่ง โครงเรื่องในภาพยนตร์ก็เป็นศิลปะที่ต้องการความต่อเนื่อง (Continuity) และความสมเหตุสมผล เพื่อทำให้ผู้อ่านหรือผู้ชมเกิดความรู้สึกและได้รับแก่นเรื่องเช่นเดียวกับที่ผู้เขียนหรือผู้สร้างตั้งเป้าหมายไว้ (รังสิมา กุลพัฒน์, ๒๕๓๙ : ๑๗๙)

ในการศึกษาโครงเรื่องของนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า ผู้สร้างได้นำเสนอโครงเรื่องในสองลักษณะ คือโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง โดยโครงเรื่องหลักเป็นการนำเสนอสารสำคัญหรือแก่นของเรื่อง ในขณะที่โครงเรื่องรองคือสีสันในตัวงาน โดยผู้สร้างไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเสนอรายละเอียดในโครงเรื่องรองมากนัก นอกจากนั้นพบว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งของตัวละครในเรื่อง เป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่การวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์

หลักประการหนึ่งของงานวิจัยชิ้นนี้

๑. โครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง

ในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้สร้างงานได้วางโครงเรื่องหลักไว้เหมือนกัน แต่อาจจะมีความแตกต่างกันบ้างในส่วนรายละเอียดของเนื้อหา ในนวนิยายผู้ประพันธ์ปูพื้นเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง โดยการบอกให้คนอ่านทราบถึงการแผ่ขยายอำนาจของกษัตริย์โมกุลมายังเมืองหงสา และคาดการณ์ให้เห็นล่วงหน้าถึงผลร้ายของการที่กษัตริย์หงสาจะแผ่ขยายอำนาจเข้ามาในอโยธยา อันเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่พระเจ้าจักราในการเสริมกำลังทัพเพื่อการป้องกันตนเองโดยการออกจับช้างเพิ่มเติม และในการออกจับช้างครั้งนี้พระเจ้าจักราทรงสามารถจับช้างเผือกซึ่งถือเป็นช้างคู่บ้านคู่เมือง คู่บารมีของพระมหากษัตริย์ การจับช้างเผือกเป็นเหตุการณ์สำคัญที่กลายเป็นเครื่องมือในการเข้ามาทำสงครามของฝ่ายศัตรูไปในที่สุด

จากเหตุการณ์ตรงนี้ “ความขัดแย้ง” (Conflict) ของเรื่องเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้าหงสาทรงใช้ช้างเผือกเป็นข้อต่อรองเพื่อความชอบธรรมในการประกาศสงคราม การปูพื้นเรื่องราวและการแสดงให้เห็นเบื้องหลังของเจตนารมณ์ของตัวละครทั้งสองฝ่ายมาตั้งแต่ต้น ทำให้พระเจ้าจักราทรงมีความชอบธรรมในการป้องกันศักดิ์ศรีของประเทศ และมีความชอบธรรมในการทำสงครามเพื่อปกป้องอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ และเมื่อความขัดแย้งได้พัฒนาไปถึงขั้นวิกฤต (crisis) คือพระเจ้าหงสาทรงยกกองทัพเข้าบุกกาญจนบุรี โดยไม่ได้ทรงประกาศสงครามอย่างเป็นทางการ ความรุนแรงจากความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นและพัฒนาไปถึงขั้นสุดยอด (climax) เมื่อพระเจ้าจักราทรงประกาศชนช้างแบบตัวต่อตัวกับพระเจ้าหงสา และเมื่อพระเจ้าหงสาทรงเป็นผู้ปราชัย และพระเจ้าจักราทรงประกาศปลดปล่อยเชลยชาวหงสาเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จุดนี้เป็นการคลี่คลายของเหตุการณ์และเป็นการจบเรื่องราวความขัดแย้งอย่างมีความสุข หรือ happy

Ending

ส่วนโครงเรื่องรองหรือเหตุการณ์ย่อยในเรื่องก็ตรงกันทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ คือการอภิเษกของพระเจ้าจักรากับเรณู โดยในตอนเปิดเรื่อง ท่านเสนาบดีกรมวังผู้เป็นบิดาของเรณูได้พยายามให้พระเจ้าจักราทรงกระทำตามโบราณราชประเพณี โดยการมีมเหสีและนางสนมรวม ๓๖๕ คน ซึ่งขัดกับพระราชประสงค์ของพระเจ้าจักราเป็นอย่างมาก แต่เหตุการณ์ได้พัฒนาไป โดยในที่สุดพระเจ้าจักราได้ทรงประจักษ์ในความเฉลียวฉลาดของเรณู บุตรีของท่านเสนาบดีกรมวัง และได้ทรงสถาปนาเรณูให้เป็นพระมเหสี รวมทั้งทรงยกเลิกประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะมีมเหสีได้ ๓๖๕ คน เพราะทรงถือว่าเป็นประเพณีที่ไร้สาระ เหตุการณ์ในเรื่องจึงคลี่คลายไปในทางที่ดีและจบลงด้วยความสุขของทุกฝ่าย

จะเห็นได้ว่า ในแง่ของการวางโครงเรื่องหลักนั้น ผู้สร้างงานพยายามให้พัฒนาการของเรื่องดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ มีการผูกปมความขัดแย้งในตัวพระเจ้าจักรา โดยในนวนิยายผู้ประพันธ์ปูพื้นให้เห็นว่า พระเจ้าจักราเป็นผู้ที่ทรงใฝ่หาการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับผู้อื่น แต่ขณะเดียวกันเมื่อมีการรุกรานอย่างไม่ชอบธรรมของศัตรูอันเป็นเหตุให้ต้องสู้รบเพื่อป้องกันประเทศนั้น ศักดิ์ศรีและความปลอดภัยของประเทศเป็นตัวกำหนดให้ผู้ใฝ่สันติอย่างพระเจ้าจักราต้องทรงเข้าร่วมสงคราม

ความขัดแย้งในตัวพระเจ้าจักราได้เกิดขึ้นในจุดนี้ เพราะกษัตริย์หนุ่มพระองค์นี้จะต้องทรงตัดสินพระทัยระหว่างการยอมมอบช้างเผือกให้กษัตริย์หงสาเพื่อหลีกเลี่ยงการทำสงครามแต่ต้องยอมได้ชื่อว่าเป็นเสมือนเมืองประเทศราชของหงสา หรือการเข้าร่วมสงครามเพื่อศักดิ์ศรีของประเทศจะได้ไม่ถูกย่ำยีแต่ต้องยอมแลกกับการเสียเลือดเนื้อของทหาร และในที่สุดพระเจ้าจักราก็ทรงเลือกศักดิ์ศรีของประเทศ นอกจากนั้นการที่ผู้ประพันธ์สร้างให้ฝ่ายพระเจ้าหงสามีลักษณะเป็นทรราช เป็นกษัตริย์ที่ชอบใช้กำลังฝักใฝ่ในอบายมุข และขาดสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลานั้น เป็นการสร้างภาพที่ขัดกันอย่างเด่นชัดระหว่างกษัตริย์ทั้งสองเมือง และเป็นการสร้าง

ความชอบธรรมให้แก่ตัวเอกของเรื่องคือพระเจ้าจักราในการต้องเข้าร่วมสงครามมากยิ่งขึ้น เพราะในแง่หนึ่งก็เป็นเสมือนการปราบอธรรมไปด้วยในตัว ดังนั้นความขัดแย้งในตัวเองของพระเจ้าจักราก็สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว เพราะตัวเอกมีเหตุผลที่ชอบธรรมในการประกาศเข้าร่วมสงคราม จะเห็นได้ว่า ปมขัดแย้งที่ผู้สร้างงานกำหนดไว้ทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์มีความเป็นธรรมชาติและมีน้ำหนักพอสมควรในการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาเนื้อหาของเรื่อง เพื่อนำไปสู่การคลี่คลายของเหตุการณ์ในเรื่อง

อย่างไรก็ตามในส่วนของโครงเรื่องย่อย คือเรื่องราวด้านความรักของพระเจ้าจักรานั้น ผู้สร้างงานให้ความสำคัญน้อยมาก โดยเฉพาะในด้านปมขัดแย้งนั้นเรียกได้ว่าแทบจะไม่ปรากฏในนวนิยาย ผู้ประพันธ์ไม่ได้เน้นให้เห็นพัฒนาการทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างตัวเอกทั้งสองคือพระเจ้าจักรากับเรณูมากนัก สิ่งที่ผู้ประพันธ์เน้นคือทัศนคติในเรื่องการมีคู่ครองของพระเจ้าจักราที่ไม่ทรงนิยมเรื่องการมีสนมเป็นจำนวนมากตามโบราณราชประเพณี อย่างไรก็ตามมีตอนสำคัญที่แสดงให้เห็นคุณลักษณะอันเป็นที่พึงใจของเรณูต่อพระเจ้าจักรา นั่นคือ ฉากบริเวณวัดในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่เรณู ตัวเอกฝ่ายหญิงกำลังเล่านิทานให้เด็ก ๆ ฟัง เพื่อเป็นการสั่งสอนถึงเรื่องโทษของการพูดโดยไม่รู้จักกาละเทศะซึ่งบังเอิญพระเจ้าจักราทรงแอบได้ยินและทรงรู้สึกพอพระทัยสาวน้อยผู้นี้ แต่เนื้อหาในตอนนี้ก็ถูกตัดไปเมื่อนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ อย่างไรก็ตามพัฒนาการของโครงเรื่อง ผู้สร้างงานได้เน้นให้เสนาบดีกรมวัง ซึ่งเป็นบิดาของเรณูเข้ามามีบทบาทในการจัดการเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าจักราและเรณูเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะเสนาบดีกรมวังนั้นมีความปรารถนาอยู่ตลอดเวลาที่จะให้ลูกสาวของตนเองได้อภิเษกเป็นพระราชินีของพระเจ้าจักรา อย่างไรก็ตามเนื้อหาและปมความขัดแย้งเล็ก ๆ น้อย ๆ ในเรื่องเป็นเสมือนการเพิ่มสีสันให้กับเนื้อเรื่องมากกว่าที่จะมีความสำคัญต่อโครงเรื่องหลัก

๒. ความขัดแย้ง (conflict)

ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาแนวคิดสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือการศึกษาความขัดแย้งและวิธีการในการแก้ไขความขัดแย้งของตัวละครในเรื่อง เพราะสิ่งนี้จะเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นว่า นวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้นำเสนอแนวคิดสันติวิธีหรือไม่ และนำเสนอในลักษณะใด

ในทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์โดยทั่วไปจะแบ่งความขัดแย้ง (conflict) ออกเป็น ๒ แบบใหญ่ๆ คือ

๒.๑ ความขัดแย้งภายนอก เป็นความขัดแย้งพื้นฐานที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่าย ได้แก่

ก. ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร

ข. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับธรรมชาติ

ค. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ง. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม

๒.๒ ความขัดแย้งภายใน เป็นความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร ซึ่งเข้าใจได้ยากกว่าความขัดแย้งภายนอก เช่น การต่อสู้ระหว่างสำนึกผิดชอบชั่วดี หรืออำนาจฝ่ายสูง ฝ่ายต่ำในใจ (ดู ธเนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๓๗ : ๕๑-๕๒)

จากการศึกษาประเด็นความขัดแย้งในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่าผู้ประพันธ์นำเสนอลักษณะความขัดแย้ง ๒ แบบ คือ ความขัดแย้งภายนอกคือความขัดแย้งระหว่างตัวละคร และความขัดแย้งภายในคือความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร

ก. ความขัดแย้งภายนอก

ความขัดแย้งภายนอกที่นำเสนอในเรื่อง เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละคร ความขัดแย้งที่เด่นชัดและเป็นประเด็นหลักในการพัฒนาโครงเรื่องและเนื้อหาของเรื่องคือความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าจักรากับพระเจ้าหงสา โดยผู้ประพันธ์ได้ปูพื้นเรื่องความขัดแย้งจากพระราชประสงค์ของพระเจ้าหงสาในการแผ่ขยายพระราชอำนาจและพระราชอาณาจักร โดย

การเข้ายึดครองอาณาจักรของเพื่อนบ้าน ทั้งนี้โดยการหนุนหลังของกษัตริย์แห่งโมกุล ประเด็นความขัดแย้งได้พัฒนาขึ้นเป็นรูปธรรมเมื่อพระเจ้าหงสาทรงทราบว่า ทางอโยธยาได้ออกจับช้างป่าและพระเจ้าจักราทรงจับช้างเผือกได้ พระเจ้าหงสาจึงทรงส่งราชทูตไปทูลขอช้างเผือกจากพระเจ้าจักรา ทั้งที่ทรงทราบโบราณราชประเพณีว่า การมอบช้างเผือกให้กันหมายถึงการยอมตกเป็นเมืองขึ้นของอีกฝ่าย แต่พระเจ้าหงสาก็ทรงใช้โอกาสนี้เพื่อเป็นสาเหตุประกาศสงครามกับอโยธยา ความขัดแย้งได้พัฒนาไปจนถึงขั้นวิกฤติเมื่อพระเจ้าจักราไม่ทรงสนองคำขอของพระเจ้าหงสา เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาทรงถือโอกาสยกกองทัพเข้าโจมตีอโยธยาด้วยเหตุผลว่า การที่ทางอโยธยาออกจับช้างป่าไว้เป็นจำนวนมากนั้นเสมือนเป็นการประกาศสงครามกับหงสา เมื่อกองทัพแห่งหงสาบุกเข้าโจมตีกาญจนบุรีเมืองหน้าด่านของอโยธยาได้สำเร็จ และเตรียมยกกองทัพเข้าประชิดเมืองหลวง ความขัดแย้งก็ได้พัฒนามาถึงขั้นสุดยอดหรือ Climax ความขัดแย้งทั้งหมดไม่ใช่เรื่องของคนเพียงสองคน แต่เป็นเรื่องระหว่างราชอาณาจักร เป็นเรื่องของศักดิ์ศรี และเอกราชอธิปไตยของชาติ และความรุนแรงก็ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขความขัดแย้งในระยะแรก

อย่างไรก็ตาม ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอประเด็นการแก้ไขความขัดแย้งแบบใหม่ในตอนท้ายของเรื่อง ด้วยการจำกัดพื้นที่ความขัดแย้งจากระดับชาติมาเหลือเพียงระดับบุคคลหรือตัวต่อตัว คือระหว่างพระเจ้าหงสาและพระเจ้าจักรา โดยการนำเสนอความคิดที่ว่า สงครามเป็นความรับผิดชอบของผู้นำประเทศ ถ้าผู้นำต้องการประกาศสงครามก็ควรจะทำการรบกันเองแบบตัวต่อตัว ไม่ควรให้ประชาชนผู้บริสุทธิ์ต้องรับความเดือดร้อน แม้ท้ายที่สุด การแก้ไขความขัดแย้งจะจบลงด้วยความรุนแรง คือการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าหงสา แต่ผู้ประพันธ์ก็ได้สร้างความชอบธรรมให้พระเจ้าจักราในการสังหารพระเจ้าหงสา โดยการให้ภาพของพระเจ้าหงสาในฐานะอันธพาลที่ถูกครอบงำด้วยอำนาจแห่งกิเลสที่ชั่วร้าย และเป็นภาพของมารร้ายหรือฝ่ายอธรรมที่ต้องถูกกำจัดเพื่อความสงบสุขของมนุษยชาติ

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ได้ยกประเด็นการจำกัดพื้นที่ของสงครามและการใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาในเรื่องของการให้อภัยหรือการไม่จองเวรต่อกันมาเป็นข้อเสนอสำคัญในการแก้ปัญหาความรุนแรงระหว่างชาติ

จากการศึกษาประเด็นความขัดแย้งหลักและวิธีการแก้ปัญหาของตัวละคร พบว่า ตัวละครมีความพยายามในการลดพื้นที่ความรุนแรงลง และส่งเสริมการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี แต่ท้ายที่สุดก็ไม่ได้ใช้สันติวิธีอย่างเต็มรูปแบบในการแก้ปัญหา ด้วยเหตุผลในเรื่องความชอบธรรมของการเข้าสู่สงคราม หรือ ธรรมสงคราม (Just War) ซึ่งเป็นเงื่อนไขทางความชอบธรรมในการป้องกันตนเองจากผู้รุกราน

ความขัดแย้งภายนอกที่ปรากฏในเรื่องมีอีกหลายกรณี เช่น ความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าหงสากับประชาชนของตนที่ไม่เห็นด้วยกับการประกาศสงคราม ประเด็นความขัดแย้งจบลงด้วยความรุนแรง คือการที่พระเจ้าหงสาทรงประหารประชาชนผู้หนึ่งที่ออกมาคัดค้านด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง นอกจากนั้นยังมีความขัดแย้งระหว่างชาวเมืองกาญจนบุรีและทหารแห่งกองทัพหงสาซึ่งจบลงด้วยการเผาเมืองกาญจนบุรีโดยพระบัญชาของพระเจ้าหงสา แต่การใช้ความรุนแรงในกรณีเหล่านี้ ผู้ประพันธ์นำเสนอเพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นลักษณะที่ไร้ความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรง

ข. ความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร

ประเด็นขัดแย้งที่ผู้สร้างงานนำเสนอคือความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร คือ พระเจ้าจักรา ในกรณีการขอช้างเผือกของพระเจ้าหงสา การที่พระเจ้าจักราทรงถูกบีบจากพระเจ้าหงสาให้ต้องยอมรับข้อเสนอในเรื่องช้างเผือก เป็นประเด็นที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในพระทัยของพระเจ้าจักรา เนื่องจากพระเจ้าจักราไม่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะนำพระราชอาณาจักรเข้าสู่สงคราม เพราะทรงคำนึงถึงความเดือดร้อนของพสกนิกร แต่เพื่อเอกราชอธิปไตยของบ้านเมือง พระเจ้าจักราจึงไม่ทรงอาจยอมรับ

คำขอของพระเจ้าหงสาได้ และนั่นหมายถึงการที่พระราชอาณาจักรต้องเข้าสู่สภาวะสงคราม ความขัดแย้งภายในพระทัยของพระเจ้าจักราได้รับการแก้ไขให้หมดไปด้วยเหตุผลอันชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ในการที่ต้องทรงปกป้องพระราชอาณาจักร แม้บางครั้งจะต้องทรงยอมให้เกิดการเสียเลือดเนื้อของประชาชน แต่นั่นก็ด้วยเหตุผลแห่งการธำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมและความชอบธรรม โดยการที่ไม่ทรงยอมให้เกิดการยึดครองอำนาจของประชาชนอย่างไม่เป็นธรรมขึ้นในพระราชอาณาจักรของพระองค์

ประเด็นความขัดแย้งภายในอีกประการที่ถือเป็นประเด็นรองแต่เป็นสีสันของเรื่อง นั่นคือความขัดแย้งภายในพระทัยของพระเจ้าจักราในเรื่องโบราณราชประเพณี คือการที่ต้องทรงอภิเษกสมรสและมีนางสนมถึง ๓๖๕ คน พระเจ้าจักราได้ทรงขึ้นครองราชย์มาหลายปีแต่ยังไม่ทรงมีพระราชินีให้แก่แผ่นดินและยังไม่ทรงมีนางสนมแม้แต่คนเดียว ทั้งนี้ด้วยยังไม่ทรงพบหญิงใดที่ถูกพระทัย ผู้ประพันธ์นำเสนอให้เห็นความขัดแย้งภายในพระทัยของพระเจ้าจักรา เมื่อไม่ทรงต้องการยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวของโบราณราชประเพณี แต่ทรงถูกคะยั้นคะยอจากท่านเสนาบดีกรมวัง และในที่สุดได้ทรงแต่งตั้งลูกสาวของท่านเสนาบดีกรมวังเป็นพระราชินีกิตติมศักดิ์ แต่ด้วยความชาญฉลาดของเรณู ลูกสาวของท่านเสนาบดีกรมวัง ทำให้พระเจ้าจักราทรงพอพระทัย และทรงดำริว่า พระองค์ทรงพบหญิงสาวที่ทรงถูกพระทัยแล้ว ประเด็นความขัดแย้งในพระทัยของพระเจ้าจักราที่ไม่ทรงต้องการมีพระมเหสีจึงสิ้นสุดลงด้วยความสุขของทุกฝ่าย ส่วนเรื่องราวของนางสนมนั้นพระเจ้าจักราก็ทรงประกาศยกเลิกโบราณราชประเพณีดังกล่าวเพราะทรงถือว่าเป็นเรื่องไร้สาระ

จากการศึกษาพบว่า ประเด็นความขัดแย้งหลักของเรื่องได้รับการแก้ไขด้วยวิธีการใช้ความรุนแรง แม้ว่าผู้สร้างงานจะได้นำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธี แต่การได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของผู้ประพันธ์อาจจะได้มาด้วยวิธีการที่สันติหรืออาจจะด้วยวิธีการที่รุนแรง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลในการใช้ความรุนแรง จากเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า

ผู้ประพันธ์ส่งเสริมให้ใช้วิธีการแบบสันติหรือสันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และส่งเสริมการใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น ความเมตตากรุณา ขันติธรรม และการให้อภัยในการดำเนินชีวิต หรือแม้แต่ในการดำเนินนโยบายทางการเมืองของผู้นำประเทศ แต่ด้วยเหตุด้านความชอบธรรมในการป้องกันตนเองหรือการรักษาอธิปไตยของชาติ ผู้ประพันธ์ยอมรับการใช้ธรรมสงคราม (Just War) ว่าเป็นวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งได้ ประเด็นนี้จะวิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไปในบทที่ ๕ เรื่องกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ?

๒. แนวคิดหลักและกลวิธีการนำเสนอ : ศึกษาเปรียบเทียบนวนิยายและภาพยนตร์

จุดเด่นประการหนึ่งของวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือการนำเสนอแนวคิดหลักเรื่องสันติภาพและสันติวิธี ซึ่งในวงการภาพยนตร์ของไทยยังไม่เคยมีภาพยนตร์เรื่องใดที่นำเสนอแก่นเรื่องสันติภาพอย่างเด่นชัด แม้ในวงวรรณกรรมก็ยังไม่เคยมีนักประพันธ์ท่านใดที่ประกาศอย่างชัดเจนเช่นเดียวกับที่ปรีดี พนมยงค์ ได้ประกาศไว้ในคำนำของนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ว่า *"นวนิยายเรื่องนี้ (จึง) เขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่ "สันติภาพ" เพราะว่า "ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้นมิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่า ชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด"...."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ) อาจกล่าวได้ว่า *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นวรรณกรรมและภาพยนตร์ไทยเรื่องแรกที่เสนอแก่นเรื่องเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธี อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาแนวคิดหลักในนวนิยายและภาพยนตร์พบว่าลักษณะการนำเสนอสารสำคัญในภาพยนตร์บางประการมีความแตกต่างจากในนวนิยาย และส่งผลต่อการนำเสนอสารสำคัญของเรื่องซึ่งจะได้ศึกษาต่อไป

๒.๓ กลวิธีการนำเสนอแนวคิดหลักในนวนิยาย

เมื่อพิจารณาถึงคำว่า "สันติภาพ" ในนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า ในนวนิยายขนาดสั้นหนา ๑๕๔ หน้าเล่มนี้ มีคำว่า "สันติ" "สันติภาพ" "สันติสุข" ปรากฏอยู่ในบทต่างๆ จำนวน ๒๙ ครั้ง การศึกษาในเชิงปริมาณความถี่ในการใช้คำว่า "สันติ" "สันติภาพ" และ "สันติสุข" ทำให้ทราบว่า ผู้ประพันธ์ได้พยายามอยู่ตลอดเวลาในการเน้นย้ำแนวคิดหลักหรือสารของเรื่อง นั่นคือแนวคิดเรื่องสันติภาพ การย้ำถึงสารที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่ออยู่ตลอดเวลาเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านรับสารของผู้ประพันธ์ได้รวดเร็วและแม่นยำขึ้น ลักษณะการเน้นย้ำนั้นอาจทำได้หลายวิธี เช่น โดยการสื่อสารผ่านคำพูดและความคิดคำนึงของตัวละคร ฉาก หรือแม้แต่ชื่อสถานที่หรือการตั้งชื่อตอนต่างๆ ในนวนิยาย รวมทั้งกลวิธีการใช้สัญลักษณ์ดังจะวิเคราะห์เป็นประเด็น ดังนี้

๑. การตั้งชื่อสถานที่

คำว่า "สันติภาพ" คำแรกที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องนี้ เป็นลักษณะของการตั้งชื่อสถานที่โดยผู้ประพันธ์ได้ตั้งชื่อเมืองที่เป็นที่อยู่ของตัวละครเอก คือพระเจ้าจักราหรือพระเจ้าช้างเผือกว่า "อโยธยา" ซึ่งผู้ประพันธ์ได้อธิบายไว้ว่า *"อโยธยา เป็นคำในภาษาบาลีโบราณ หมายความว่าปราศจากสงคราม นั่นคือ สันติภาพ ..."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๔)

๒. การตั้งชื่อตอนในนวนิยาย

คำว่า "สันติ" และ "สันติภาพ" ปรากฏเป็นชื่อตอนในนวนิยายอยู่ ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๔ "พระเจ้าจักราผู้รักสันติ" (King Chakra the Peace-lover) เป็นตอนที่ผู้ประพันธ์บรรยายลักษณะของตัวละครเอก และตอนที่ ๒๑ ซึ่งชื่อว่า "สันติภาพนิรันดร์" (Peace Everlasting) และเป็นตอนสุดท้ายหรือตอนอวสานของเรื่อง เป็นตอนสั้นๆ แต่มีการเสนอสารเรื่องสันติภาพโดยการนำเสนอภาพแห่งความสุขที่เกิดขึ้นในชีวิตของตัวเอกฝ่ายชายคือพระ

เจ้าจักราและตัวเอกฝ่ายหญิงคือเรณูซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระราชินี และเป็นการทำให้เรื่องจบลงแบบ "Happy Ending" และนำเสนอพุทธภาษิตเรื่องสันติภาพที่ว่า นตฺถิ สนฺติ ปรมํ สุขํ หมายความว่า ไม่มีสุขใดเสมอด้วยความสงบ ซึ่งถือเป็นภาษิตปิดท้ายเรื่องที่ตอกย้ำแนวคิดหลักของเรื่องอีกครั้งหนึ่ง

๓. นำเสนอผ่านลักษณะนิสัยของตัวละครเอก

ผู้ประพันธ์ได้สร้างให้พระเจ้าจักราทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่รักความเรียบง่ายและความสงบ ทรงโปรดปรานการศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่ทรงโปรดชีวิตที่หรูหรา ซึ่งพระเจ้าจักราทรงเห็นว่าความหรูหราหรือสิ่งบำรุงบำเรอความสุขทางโลกต่างๆ นั้นเป็นตัวกีดกันมนุษย์จากการเข้าถึงรสพระธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น ในตอนที่กล่าวถึงสิ่งที่พระเจ้าจักราทรงโปรดปรานคือหนังสือโบราณ ซึ่งเป็นเอกสารที่ *"ทรงคุณค่ามากเสียจนพระเจ้าจักราอ่านซ้ำแล้วซ้ำอีก"* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๒๗) และเอกสารเหล่านี้เป็นเอกสารที่ *"บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า คำสอนเหล่านี้กล่าวถึงคุณประโยชน์ที่ขาดมิได้ของการสร้างสันติภาพ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ต่อประชาราษฎร์ของพระองค์..."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๒๗-๒๘) การกล่าวถึงลักษณะนิสัยและความชอบของตัวละครในตอนนี้เป็นการนำเสนอแนวคิดสำคัญในเรื่องสันติภาพ นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพระมหากษัตริย์หรือผู้นำตามทัศนะของผู้ประพันธ์ว่า คือ "การรักษาสันติภาพ"

๔. การนำเสนอผ่านความคิดและคำพูดของตัวละคร

กลวิธีที่สำคัญและได้ผลมากอีกประการหนึ่งในการนำเสนอสารของผู้ประพันธ์คือการนำเสนอผ่านความคิดและคำพูดของตัวละคร ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้ประพันธ์ใช้ตัวละครเป็นกระบอกเสียงให้ตนเองอยู่ตลอดเวลา เช่น ในบทที่ ๔ ซึ่งชื่อว่า "พระเจ้าจักราผู้รักสันติ" ขณะที่พระเจ้า

จักราทรงอยู่ในห้องอ่านหนังสือและทรงหยิบหนังสือธรรมะเล่มหนึ่งออกมาอ่าน ในตอนนี้ผู้ประพันธ์ได้ใช้พระเจ้าจักราเป็นกระบอกเสียงในการเสนอสารของตน โดยได้บรรยายไว้ว่า

“พระเจ้าจักราทรงหยิบหนังสือที่คุ้นเคยขึ้นมาพิจารณาอีกเล่มหนึ่ง ทรงอ่านบทวัจนะของโกตถิตะด้วยสุรเสียงเบาๆ ‘ผู้ใดก็ตามที่รักความสงบและสันติ ไม่ลุ่มหลงต่อทางโลก สามารถเปล่งปัญญามนตร์อันเร้นลับด้วยจิตที่ปราศจากอสาระ’ ...” (*พระเจ้าช้างเผือก,* น. ๒๙)

นอกจากนั้นในบทเดียวกันนี้ก็มีการเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพผ่านความคิดและคำพูดของตัวละครอยู่ตลอดเวลา เช่น ฉากการสนทนาระหว่างพระภิกษุกับพระเจ้าจักรา ซึ่งเป็นการนำเสนอทัศนะเรื่องสันติภาพและการต่อต้านสงครามที่ชัดเจนมาก นอกจากนั้นในคำสนทนาระหว่างพ่อค้าที่มาจากตะวันตกกับพระเจ้าจักราก็เป็นการนำเสนอสารเรื่องสันติภาพและการต่อต้านสงครามผ่านความคิดและคำพูดของตัวละครอย่างชัดเจน คือตอนที่พ่อค้าฝรั่งชาวโปรตุเกสเข้าเฝ้าพระเจ้าจักราและได้มีการสนทนากันในเรื่องการทำสงครามในดินแดนตะวันตก ผู้ประพันธ์ได้สื่อสารเรื่องสันติภาพและการต่อต้านสงครามผ่านพระราชดำรัสของพระเจ้าจักราหลายตอน ที่สำคัญมากคือพระราชดำรัสส่งท้ายของพระเจ้าจักราต่อผู้มาเข้าเฝ้า โดยพระเจ้าจักราได้ตรัสถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องขันติธรรม ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเป็นธรรมะสำคัญที่ค้ำจุนสันติภาพของโลก (ดูตัวอย่างในหัวข้อ ๒.๒ แนวคิดหลักและการนำเสนอในภาพยนตร์)

๕. การนำเสนอผ่านคำพูดของผู้ประพันธ์

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในนวนิยายเรื่องนี้มีอยู่หลายตอนที่ผู้ประพันธ์จะเข้าไปปรากฏตัวอยู่ในนวนิยายของตน โดยการพรรณนาความรู้สึกของผู้ประพันธ์ ตอนที่เห็นเด่นชัดมากคือในตอนที่ชื่อว่า “สงคราม” ซึ่งเป็น

ฉากที่พระเจ้าหงสาทรงประกาศสงครามต่ออโยธยาต่อหน้าประชาชนของพระองค์ ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาไว้ในตอนสุดท้ายของฉากนี้ว่า

"พลกนิกรเข้าใจในความหมายนั้น ต่างพากันทยอยกลับไปบ้านเรือนของตนในเมืองอย่างช้าๆ ***ความใกล้ชิดกับผู้ยิ่งใหญ่นำมาซึ่งความเดือดร้อน และการไร้ความปลอดภัย ความสุขเป็นตรีคูณของบุคคลอยู่ที่การไม่มีใครรู้จักและปลีกตัวอยู่แต่ในความสงบ แต่ความสุขเป็นร้อยเท่าของบุคคลจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อบ้านเมืองตนมีสันติภาพอย่างแท้จริง สันติภาพที่ค้ำประกันโดยสติปัญญาและความเด็ดเดี่ยวมั่นคงของผู้ปกครอง มิใช่การยอมแพ้อย่างขลาดเขลาและไร้เกียรติ จะเป็นสันติภาพและรางวัลของสันติภาพซึ่งมีค่าสุดประมาณ*** *..."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๗๒-๗๓ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

จากความคิดเรื่องสันติภาพที่ผู้ประพันธ์นำเสนอในตอนนี้ เห็นได้ชัดถึงเสียงของผู้ประพันธ์ที่ปรากฏในนวนิยาย โดยที่ผู้ประพันธ์มองว่าประเทศชาติจะมีสันติภาพได้นั้นต้องขึ้นอยู่กับ "สติปัญญาและความเด็ดเดี่ยวของผู้นำ" และในฉากนี้ ผู้อ่านก็ได้รับทราบแนวคิดสำคัญทางการเมือง รวมทั้งทัศนคติในการดำรงชีวิตของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏในงานชิ้นนี้ จากตัวอย่างที่ยกมา จะรู้สึกได้ถึงน้ำเสียงของผู้ประพันธ์ในการพรรณนาถึงความปรารถนาในการมีชีวิตที่สงบและสันโดษ แต่ความปรารถนาของปรีดี พนมยงค์ ในการมีชีวิตอยู่อย่างสงบและสันโดษดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้เลยในระยะแรกของช่วงชีวิต เนื่องจากความจำเป็นในการทำงานเพื่อความเจริญของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน ทำให้ปรีดี พนมยงค์ ต้องนำตนเองเข้ามาเผชิญกับความวุ่นวายในวงการทางการเมือง และถูกมรสุมการเมืองลูกแล้วลูกเล่าพัดพาให้ชีวิตของนักการเมืองผู้มีอุดมการณ์ท่านนี้ต้องล่องลอยไป โดยเกือบไม่มีวันได้หยุดพักอย่างสงบสุขดังที่ตนเองปรารถนา

๖. การนำเสนอผ่านสัญลักษณ์และการกระทำของตัวละคร

สัญลักษณ์แห่งสันติภาพที่ผู้ประพันธ์ใช้ในเรื่องนี้คือ "ช้างเผือก" และ "การต่อสู้แบบยุทธหัตถี" จะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้ตั้งชื่อนวนิยายเรื่องนี้ว่า *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งนี้เพราะช้างเผือกเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของสันติภาพและความมั่นคงของประเทศ ตามคติโบราณนั้น ถ้าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรงมีช้างเผือกไว้ในครอบครองก็แสดงว่าทรงเป็นผู้มีบุญบารมี และจะทรงสามารถปกครองบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบร่มเย็น คือมีสันติสุขได้ ดังนั้น พระเจ้าจักรา ตัวละครเอกในเรื่อง ซึ่งทรงสามารถจับช้างเผือกไว้ในครอบครองได้ และเป็นผู้นำสันติภาพมาสู่บ้านเมืองของพระองค์ด้วยชัยชนะในการป้องกันประเทศจากข้าศึก จึงทรงได้รับการถวายพระนามว่า *"พระเจ้าช้างเผือก"* ในตอนที่ ๕ เรื่อง *"การจับช้าง"* นั้น ผู้ประพันธ์ได้เสนอแนวคิดเรื่องช้างเผือกและสัญญลักษณ์ทางสันติภาพไว้ว่า

"ประเพณีโบราณได้กล่าวว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใดที่ทรงจับช้างเผือกได้ ก็จะทรงปกครองประชาราษฎร์ให้อยู่อย่างสันติ ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๔)

และในตอนเดียวกันนี้ พระเจ้าจักราก็ได้ทรงประกาศหลังจากที่ทรงจับช้างเผือกได้ว่า

"ช้างเผือกเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนำสันติสุขมายังประชาราษฎร์ ดังนั้น ขอให้ช้างเผือกเป็นสัญลักษณ์แห่งธงประจำชาติเรา" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๔)

ในส่วนของการใช้การรบแบบยุทธหัตถีเป็นสัญลักษณ์ของสันติภาพนั้น ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอแนวคิดผ่านพระราชดำรัสของพระเจ้าจักราว่า

"จงเล่าขานให้ลูกหลานของเจ้าฟังถึงเรื่องในวันนี้ เรื่องของกษัตริย์ต่อกษัตริย์ทรงกระทำยุทธหัตถีกัน เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้รับรู้และกำชับผู้นำของตนให้กระทำเยี่ยงนี้บ้างหากพวกเขาจำต้องต่อสู้กัน ด้วยวิถีทางนี้เท่านั้นจึงจะทำให้ชนทั้งผองในโลกได้รอดพ้นจากสงครามอันไร้ประโยชน์และความเดือดร้อนที่ไม่จำเป็น ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๔๑)

นอกจากนั้น การที่พระเจ้าจักราทรงสละพระองค์เองเข้าต่อสู้ในสงครามและทรงเลือกใช้ยุทธหัตถีเป็นวิธีการในการต่อสู้ แสดงให้เห็นว่าในความคิดของผู้ประพันธ์ สงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำ ส่วนประชาชนเป็นผู้ต้องรับเคราะห์กรรมเพราะความต้องการของผู้นำ ดังนั้นถ้าผู้นำต้องการทำสงครามก็ควรจะเป็นสงครามแบบ "ยุทธหัตถี" คือการทำสงครามแบบตัวต่อตัว ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ต้องสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน และเป็นการแสดงความรับผิดชอบของตัวผู้นำเอง รวมทั้งแสดงความคิดของผู้ประพันธ์เกี่ยวกับหน้าที่และคุณสมบัติของผู้นำที่ต้องรับผิดชอบต่อประชาชนด้วยชีวิตของตนเอง

๒.๒ แนวคิดหลักและการนำเสนอในภาพยนตร์ : ความเหมือนและความต่างจากนวนิยาย

การวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดหลักในบทภาพยนตร์และนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ค่อนข้างจะเป็นความสะดวกแก่ผู้วิจัยในแง่หนึ่งคือผู้สร้างงานวรรณกรรมและภาพยนตร์เป็นคนๆ เดียวกัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การนำเสนอแนวคิดหลักหรือสารสำคัญในภาพยนตร์ได้รับการถ่ายทอดโดยการตีความจากผู้ประพันธ์นวนิยายโดยตรง และจากความสมบูรณ์ของฟิล์มภาพยนตร์ที่ยังหลงเหลืออยู่ ทำให้สามารถศึกษาเปรียบเทียบระหว่างตัวบทนวนิยายและตัวบทภาพยนตร์ได้อย่างเต็มที่ และทำให้การวิเคราะห์เปรียบเทียบการนำเสนอแนวคิดหลักที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อมีความสะดวกมากขึ้น

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดแนวคิดหลักจากนวนิยายไปสู่ภาพยนตร์นั้น ค่อนข้างสมบูรณ์ในแง่ของการสื่อแนวคิดสำคัญเรื่องสันติภาพและสันติวิธี โดยในภาพยนตร์ได้มีการเสนอแนวคิดหลักผ่านการกระทำของตัวเอก คือพระเจ้าจักราหรือพระเจ้าช้างเผือก ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของผู้นำประเทศที่ทรงคุณธรรม เมื่อเกิดเหตุขัดแย้งขึ้นระหว่างหงสาและอโยธยา พระเจ้าจักราได้ทรงประกาศกับบรรดาทหารและข้าราชบริพารของพระองค์และของประเทศที่มารุกรานว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างอโยธยาและหงสาไม่ใช่ความขัดแย้งของประชาชนหรือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แต่เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากผู้นำประเทศที่ต้องการขยายอำนาจ

ในเนื้อหาของภาพยนตร์มีพระราชดำรัสของพระเจ้าจักราหลายตอนที่ทรงประกาศกับทหารของอโยธยามีใจความว่า พระเจ้าหงสากำลังรบด้วยความทะเยอทะยานของพระองค์เอง แต่ทำให้ประชาชนของพระองค์ต้องเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อการนั้น และได้ทรงสั่งกำชับกับทหารของพระองค์ว่าให้สู้รบกับการรุกรานและผู้ปกครองที่ทำการรุกรานไม่ใช่รบกับชาวหงสา รวมทั้งทรงแสดงให้ประชาชนของพระองค์เห็นว่า การที่ประเทศเพื่อนบ้านของอโยธยาหาเหตุเข้ามาบุกรุกอโยธยาโดยไร้ความชอบธรรม โดยการใช้ช้างเผือกเป็นข้ออ้างในการนำประเทศเข้าสู่สงครามนั้น เป็นการแสดงให้เห็นความไร้คุณธรรมของผู้นำประเทศที่เข้ามารุกราน ดังนั้นการต่อสู้เพื่อหยุดการรุกรานจึงถือเป็นความชอบธรรมเพราะจะนำมาซึ่งสันติภาพของทั้งสองฝ่าย

นอกจากนี้ เนื้อหาของนวนิยายและภาพยนตร์ก็ได้แสดงอย่างชัดเจนว่า ประชาชนชาวหงสาเองไม่ได้เห็นด้วยกับการกระทำของผู้นำของตน และต้องการให้ยุติข้อขัดแย้งด้วยวิธีการที่สันติ ดังนั้นการบุกรุกของพระเจ้าหงสาจึงเป็นการนำประชาชนผู้บริสุทธิ์เข้ามารับเคราะห์กรรม ทั้งนี้เพียงเพราะความฝักใฝ่ในสงครามและความต้องการอำนาจของตัวผู้นำเพียงคนเดียว

ฝ่ายอโยธยานั้นเมื่อไม่สามารถหลีกเลี่ยงสงครามได้ พระเจ้าจักรา

ผู้นำที่เป็นตัวแทนของกษัตริย์ผู้มีคุณธรรม ก็ทรงเลือกใช้ยุทธวิธีการรบแบบยุทธหัตถี ซึ่งเป็นวิธีการที่เสียเลือดเนื้อน้อยที่สุด และเป็นการแสดงความรับผิดชอบของตัวผู้นำเองมากที่สุด นอกจากนั้นลักษณะการสู้รบแบบยุทธหัตถีซึ่งเป็นฉากใหญ่ทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อให้เห็นว่า หลายครั้งหลายหนที่ผู้นำประเทศต่าง ๆ ได้นำประเทศของตนเข้าสู่สงครามนั้น ประชาชนในประเทศเป็นเสมือนแพะรับบาป เป็นผู้ที่ต้องรับเคราะห์กรรมจากการตัดสินใจของผู้นำของตน และการที่ประชาชนเหล่านี้ต้องมาเสียเลือดเนื้อไปโดยไม่จำเป็นก็เพียงเพราะผู้นำที่ขาดคุณธรรมเท่านั้นเอง ดังนั้นการใช้วิธีการแบบยุทธหัตถีจึงเป็นการแสดงความรับผิดชอบของผู้นำต่อการกระทำของตนและเป็นการปกป้องอาณาประชาราษฎร์ของตนจากการเสียเลือดเนื้อ และสิ่งนี้ก็เป็นการย้ำเตือนว่า สันติภาพจะเกิดขึ้นได้ด้วยนโยบายและการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่ถูกต้องของผู้นำ

จะเห็นได้ว่า แนวคิดหลักที่ปรากฏในภาพยนตร์ไม่ได้แตกต่างจากที่มีการนำเสนอในนวนิยายเลย แสดงให้เห็นความต้องการของผู้สร้างงานที่จะใช้นวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นสื่อในการประกาศอุดมการณ์เรื่องสันติภาพและสันติวิธีและการต่อต้านสงครามอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของการนำเสนอรายละเอียดในภาพยนตร์นั้นได้มีการตัดทอนฉากสำคัญ ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการนำเสนอแนวคิดหลักของเรื่องที่ปรากฏในนวนิยายไปอย่างน่าเสียดายหลายตอน เช่น ในตอนที่พระเจ้าจักราสนทนากับพระภิกษุ และตอนที่พระเจ้าจักราเสด็จออกต้อนรับแขกเมืองชาวตะวันตก ณ ท้องพระโรง ซึ่งฉากเหล่านี้ ล้วนแสดงให้เห็น “สาร” เรื่อง “สันติภาพและสันติวิธี” ที่ผู้สร้างงานต้องการเน้นย้ำ และจากการสัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ทราบว่า เหตุผลที่ต้องตัดไปก็เพราะเรื่องความไม่สะดวกในการถ่ายทำ อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า ฉาก ๒ ฉากนี้ มีความสำคัญมากในการนำเสนอแนวคิดสันติวิธี โดยเฉพาะ “พุทธสันติ” หรือแนวคิดสันติวิธีตามหลักของพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัย

คิดว่า เป็นแนวคิดสันติวิธีที่ปรีดี พนมยงค์ ต้องการจะสื่อให้ผู้อ่านและผู้ชมได้รับทราบ ทั้งนี้สังเกตได้จากการที่ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครอย่างพระเจ้าจักราให้มีพื้นฐานความรู้ทางพุทธศาสนา โดยให้พระองค์ทรงจำเริญพระชันษาในวัดโดยมีพระสงฆ์ผู้ชราภาพเป็นผู้อบรมสั่งสอน หรือจากความคิดคำนึงของพระเจ้าจักราถึงเรื่องราวในประวัติศาสตร์สมัยหลังพุทธกาล เช่น เรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ได้ทรงยกทัพไปบุกประเทศกลิงค์ และได้ทรงประจักษ์ด้วยพระองค์เองถึงความเหี้ยมโหดแห่งสงคราม จนในที่สุดได้ทรงประกาศยุติการทำสงคราม และอุทิศชีวิตของพระองค์เองให้กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นชัยชนะแห่งธรรมะของพระพุทธเจ้า อันเป็นที่มาของคำนำที่ผู้สร้างงานเขียนไว้ในนวนิยายและปรากฏในตอนต้นเรื่องของภาพยนตร์ที่ว่า *“นวนิยายเรื่องนี้จึงเขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่ “สันติภาพ” เพราะว่าชัยชนะแห่งสันติภาพนั้น มิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด”* สันติภาพในที่นี้คือสันติภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งหลักคำสอนทางพุทธศาสนานั่นเอง

นอกจากนั้นบทสนทนาระหว่างพระภิกษุและพระเจ้าจักราก็เป็นการนำเสนอแนวคิดสันติวิธีตามวิถีแบบพุทธอย่างชัดเจน ดังตอนที่พระเจ้าจักราได้ถามพระภิกษุเกี่ยวกับ *“ความรัก ความเมตตาแก่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง”* อันเป็นคุณลักษณะอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ว่า ความรักเช่นที่ว่านี้มีจริงหรือ ซึ่งเมื่อพระภิกษุได้ตอบคำถามนี้ไปทำให้พระเจ้าจักราได้ข้อสรุปที่ว่า

“... เป็นจริงดังนี้พระคุณเจ้า ... พระเจ้าแผ่นดินจักต้องแสดงให้ประชาราษฎร์ประจักษ์ถึงคุณความดีของพระองค์ว่ามิได้ทรงหมกมุ่นอยู่กับความสุขส่วนพระองค์ และทรงมีขันติธรรมอย่างยอดเยี่ยม ทรงเป็นเหมือนดอกบัวที่ผุดเหนือโคลนตม พระเจ้าแผ่นดินจักต้องแสดงให้ประชาราษฎร์ประจักษ์ว่า ทรงสามารถสละสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม เพื่อแสดงว่า พระองค์สมควรจะเป็นผู้นำสูงสุดด้านจิตใจของพสกนิกร ...” (พระ

เจ้าช้างเผือก, น. [illegible]๒)

นอกจากนั้นในฉากที่พระเจ้าจักราเสด็จออกยังท้องพระโรงเพื่อเปิดโอกาสให้ “ฝรั่ง” เข้าเฝ้านั้น ก็เป็นการนำเสนอแนวคิดสันติวิธีผ่านตัวละครอย่างชัดเจน เช่น ตอนที่พระเจ้าจักราตรัสกับพ่อค้าชาวโปรตุเกสว่า

“พวกท่านชาวฝรั่งเป็นพวกที่ชอบการแสวงโชค พวกเราได้ทราบข่าวโปรตุเกสโจมตีประเทศเพื่อนบ้านในระยะเวลาสองสามปีที่ผ่านมา พวกฝรั่งเขาต่อสู้กันเองด้วยความเหี้ยมกระหายเหมือนกันหรือนี่” (*พระเจ้าช้างเผือก,* น. ๓๗)

และเมื่อพ่อค้าเล่าให้พระเจ้าจักราฟังว่า พวกฝรั่งชอบการต่อสู้ และในทศวรรษที่แล้ว สงครามระหว่างกษัตริย์ฝรั่งเศสกับกษัตริย์อังกฤษนั้นยืดเยื้อมาไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยปี ทำให้พระเจ้าจักราต้องทรงถอนพระทัยก่อนจะตรัสตอบว่า

“... ถ้าเช่นนั้น บ้านเมืองเราก็ไม่ใช่แห่งเดียวซินะที่มีความบ้าในการอยากทำสงคราม ทำไมกษัตริย์เหล่านี้ถึงอยากทำสงครามบ่อยๆ ไม่คิดสงสารประชาชนของตนบ้างหรือ ...”

นอกจากนั้น ในตอนสุดท้ายของฉากนี้ซึ่งเป็นพระราโชวาทของพระเจ้าจักราต่อผู้ที่มาเข้าเฝ้าก็เป็นการนำเสนอแนวคิดหลักหรือสารของผู้สร้างงานเกี่ยวกับความคิดเรื่อง *“สันติภาพและสันติวิธี”* อย่างชัดเจน ดังนี้

“ขันติธรรมเป็นเพชรน้ำหนึ่งในมงกุฎของกษัตริย์ทั้งหลายในราชวงศ์อโยธยา คุณธรรมข้อนี้ได้ให้วิญญาณแห่งการรักสันติแก่เรา ดังเช่นที่พระเจ้าอโศกมหาราชกล่าวไว้ในประกาศิตกฤษฎีกาว่า ชัยชนะทางธรรมย่อม

ยิ่งใหญ่กว่าชัยชนะทางสงคราม ในการสงคราม มนุษย์ต้องประสบกับความรุนแรง การสูญเสียชีวิต การพลัดพรากจากคนรัก พวกเรามีความปรารถนาเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ในการรักษาสันติสุขแก่ทุกชีวิต เคารพต่อชีวิตและสันติภาพ การกระทำเช่นนี้คือชัยชนะแห่งธรรม ... นี่แหละคือชัยชนะอันแท้จริง ซึ่งทรงค่าทั้งในโลกนี้และโลกหน้า" (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๔๒)

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดคงพอจะทำให้เห็นได้ว่า บทสนทนาในฉากนี้มีความสำคัญต่อแนวคิดหลักหรือสารที่ผู้สร้างงานต้องการจะนำเสนอมากน้อยแค่ไหน แต่ไม่ได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นตัวภาพยนตร์

อย่างไรก็ตาม ในภาพยนตร์นั้น นอกจากการถ่ายทอดลักษณะทั้งภายในและภายนอกของพระเจ้าจักราให้เป็นผู้ที่ฝักใฝ่ในธรรมและเป็นกษัตริย์ผู้เปี่ยมคุณธรรมแล้ว ยังมีพระดำรัสของพระเจ้าจักราหลายตอนที่เป็นการถ่ายทอด "สาร" เรื่อง "สันติภาพและสันติวิธี" ออกมาในภาพยนตร์อย่างชัดเจน เช่น พระราชโองการของพระเจ้าจักราที่ทรงย้ำกับทหารของพระองค์อยู่ตลอดเวลาในแง่ที่ว่า พระองค์มารบครั้งนี้ก็เพื่อต่อสู้กับผู้นำที่ไร้คุณธรรมของหงสาไม่ใช่ทรงต้องการต่อสู้กับชาวหงสา

พระดำรัสนี้ปรากฏตรงกันทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ คือ *"We are fighting against aggression.* ***Remember! We fight not against the people of Honsa, but against their Ruler..."*** (*The King of the White Elephant*, p.122) และอีกตอนหนึ่งที่ว่า *"So it is. Stay where you are. I am going to challenge him to fight man to man. Do not harm any more of his men. Take them prisoners if you will.* ***Remember! We have not come to fight the people of Honsa, but only their Leader."*** (*The King of the White Elephant*, p.144 -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

นอกจากนั้นพระราชโองการที่พระเจ้าจักราทรงประกาศอย่างห้าวหาญต่อทหารของพระเจ้าหงสา ในขณะที่พระองค์ทรงอยู่ต่อหน้ากองทัพ

ของหงสาทั้งกองทัพนั้น ก็เป็นการแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ในการทำสงครามของพระองค์ที่ทรงต้องการทำเพื่อดำรงความเป็นธรรมและเพื่อปกป้องประชาราษฎร์ของพระองค์เท่านั้น ไม่ใช่เพื่อการรุกราน พระเจ้าจักราทรงคิดว่า สงครามเป็นเรื่องความรับผิดชอบของผู้นำ ดังนั้นจึงไม่เป็นการถูกต้องที่จะให้ประชาชนผู้บริสุทธิ์ต้องมาสังเวยชีวิตเพราะความต้องการอำนาจของผู้นำ และพระราชโองการของพระเจ้าจักราในฉากนี้ก็ตรงกันทั้งในนวนิยายและในภาพยนตร์คือ

"Stay! Listen, Soldier of Honsa! I am in your hands and you can kill me if you will, But though I may perish, my kingdom of Ayodaya will still live on. That, you will never be able to destroy. You do not need the sound of my victorious troops to remind you of that, ***But my quarrel is not with you. I am here to seek your King. For he alone is responsible for all this bloodshed between us. Let him come forth and fight me man to man! ..."*** *(The King of the White Elephant,* p.147-148 -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

จากการศึกษานวนิยายและภาพยนตร์พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามนำเสนอแนวคิดที่ว่า ความจริงแล้วสงครามทั้งหมดที่เกิดขึ้นในโลกนั้น เกิดมาจากความต้องการหรือความขัดแย้งของผู้นำ อันอาจมีเหตุผลมาจากความต้องการอำนาจของผู้นำเอง หรือความต้องการที่จะขยายดินแดนของบรรดาผู้นำประเทศ การกระทำเหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งการขาดสันติภาพของมนุษยชาติ ดังนั้นการแก้ไขจึงควรเกิดจากจิตสำนึกของผู้นำในการดำเนินนโยบายที่นำไปสู่สันติภาพและความพยายามในการแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธี แต่ความแตกต่างในการนำเสนอในรูปแบบของภาพยนตร์โดยการตัดเนื้อหาบางส่วนในนวนิยายออกไป และเป็นส่วนที่สำคัญอย่างมากต่อการนำเสนอแนวคิดหลักหรือสารสำคัญของเรื่อง ทำให้

ภาพยนตร์ขาดความหลากหลายและขาดความลุ่มลึกในการนำเสนอสารสำคัญที่ผู้สร้างงานต้องการจะสื่อไปอย่างน่าเสียดาย

อย่างไรก็ตามสิ่งที่โดดเด่นในการนำเสนอเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งในรูปแบบของนวนิยายและภาพยนตร์ คือการที่ผู้สร้างงานให้ความสำคัญอย่างมากกับสัญลักษณ์ของสงครามยุทธหัตถี และการตีความยุทธหัตถีที่แตกต่างไปจากเดิม จะเห็นได้ว่า ฉากการทำยุทธหัตถีเป็นฉากที่สำคัญมากทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ และภาพหน้าปกของนวนิยายนั้นก็เป็นภาพการทำยุทธหัตถีของกษัตริย์ไทยและกษัตริย์พม่าในอดีต แสดงให้เห็นว่า ผู้สร้างงานให้ความสำคัญกับการทำยุทธหัตถีอย่างมาก และสิ่งที่น่าสนใจอย่างมากคือ ผู้สร้างงานได้ตีความหรือให้ความสำคัญกับสงครามยุทธหัตถีแตกต่างออกไปจากการแสดงให้เห็นแสนยานุภาพที่ยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ไทยในอดีต โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ยุทธหัตถีน่าจะหมายถึงการกู้ชาติ พระปรีชาสามารถ และพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ขององค์พระมหากษัตริย์ เพราะหลังจากสงครามครั้งนั้น ไทยก็ร้างสงครามกับพม่าต่อไปอีกเป็นเวลานาน แต่สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ เน้นย้ำอย่างมากผ่านเรื่องราวการทำยุทธหัตถีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือการที่ผู้นำต้องออกมารับผิดชอบประชาชนของตนเองด้วยชีวิต และการหลีกเลี่ยงการเสียเลือดเนื้อของประชาชนโดยไม่จำเป็นแทนการเน้นย้ำให้เห็นชัยชนะในการทำยุทธหัตถีของพระเจ้าจักรา ซึ่งในที่นี้จะเห็นได้ว่า แตกต่างอย่างมากกับการกล่าวถึงการทำยุทธหัตถีในวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์เรื่องอื่นของไทย เช่น *ลิลิตตะเลงพ่าย* ที่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของสงครามและความกล้าหาญขององค์พระมหากษัตริย์ แต่ไม่ใช่การตีความยุทธหัตถีในแง่การหลีกเลี่ยงการเสียเลือดเนื้อของประชาชน โดยการลดพื้นที่การทำสงครามมาอยู่ที่ตัวผู้นำเพียงสองคนเหมือนอย่างที่ได้มีการนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

นอกจากนั้น การทำยุทธหัตถียังแสดงให้เห็นวิธีการในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างชนเผ่าซึ่งเป็นรูปแบบการต่อสู้แบบดั้งเดิมชนิดหนึ่ง และ

แสดงให้เห็นลักษณะของประเพณีการต่อสู้หรือสงครามที่เป็นการจัดตั้งขององค์กรทางการเมืองเพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์ชนิดหนึ่งที่แตกต่างไปจากสงครามในสมัยนี้ ในแง่ของการจำกัดพื้นที่การใช้ความรุนแรง ลักษณะการต่อสู้เช่นนี้มีความน่าสนใจในแง่ที่น่าจะเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญของนักมานุษยวิทยาในสายที่เชื่อว่า สงครามเป็นรูปแบบของการจัดตั้งในประเพณีทางการเมืองของมนุษย์ และเป็นทางออกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งประการหนึ่งของมนุษย์ที่ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับลักษณะทางชีวภาพในเรื่องของการใช้ความรุนแรง โดยเฉพาะสงครามระหว่างชนเผ่าในอดีตหรือสงครามที่เรียกว่าธรรมสงคราม (Just War) ที่การต่อสู้จะจำกัดตัวอยู่ในสมรภูมิและไม่ใช่การทำลายล้างในวงกว้าง

Bronislow Malinowski (1968) ได้เขียนบทความชื่อ “An Anthropological Analysis of War” เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่า ความเชื่อที่ว่าความรุนแรงเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้นเป็นความเชื่อที่ผิด Malinowski ชี้ให้เห็นว่าความจริงแล้วสงครามไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันเลยกับลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์ ไม่ใช่สิ่งที่แสดงให้เห็นว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เป็นผู้ที่ใช้ความรุนแรง แต่สงครามเป็นสิ่งที่เกี่ยวโยงอย่างลึกซึ้งกับวัฒนธรรมและรูปแบบของการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองของมนุษย์ Malinowski กล่าวว่า ปฏิกริยาตอบกลับที่ออกมาในลักษณะของการใช้ความรุนแรงในระดับบุคคลจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมนุษย์อยู่ในสภาวการณ์ที่ผิดปกติ เช่น อยู่ในสภาพวิกลจริต อยู่ในสภาพที่เสียขวัญ รูปแบบเหล่านี้เป็นลักษณะที่เขาเรียกว่าความแตกสลายทางบุคลิกภาพหรือทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้มนุษย์มีปฏิกิริยาต่อต้านสังคมหรือการแสดงออกในลักษณะที่เรียกว่าอาชญากรรม แต่ในสภาวการณ์ปกตินั้น มนุษย์จะใช้ความรุนแรงเข้าหากันน้อยมาก การใช้ความรุนแรงต่อกันจะเกิดขึ้นในลักษณะที่มีองค์กรทางสังคมรองรับ และส่วนมากการใช้ความรุนแรงต่อกันจะเกิดในกลุ่มชนที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน มีการยอมรับกฎกติกาต่างๆ ร่วมกัน เขาได้ยกตัวอย่างกรณีในสังคมที่สามีเป็นใหญ่ และบอกว่า สามีอาจใช้ความรุนแรงกับภรรยาเนื่องจากได้

รับการยอมรับในรูปแบบของประเพณีทางสังคม ซึ่งไม่ได้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติของการใช้ความรุนแรงแต่อย่างใด นอกจากนั้นการใช้ความรุนแรงในระดับบุคคลจะถูกทำให้กลายเป็นความขัดแย้งระหว่างเผ่าหรือเป็นสงครามระหว่างกลุ่มชนก็ด้วยรูปแบบของการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองเท่านั้น เขาบอกว่า มนุษย์จะไม่ต่อสู้กันในระดับที่กว้างขวางหรือที่เรียกว่าสงครามเพียงเพราะความขัดแย้งส่วนบุคคล แต่มนุษย์จะสู้รบกันและเตรียมการสำหรับการสู้รบในแบบสงครามเนื่องจากประเพณีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชนเผ่า เนื่องจากระบบและคำสอนทางศาสนาหรือเนื่องจากความรักชาติในแบบที่ก้าวร้าว เหล่านี้ล้วนเกิดจากการปลูกฝังทางวัฒนธรรม แต่ไม่ใช่เพราะเหตุผลที่ว่า ความรุนแรงเป็นธรรมชาติ ดังนั้นการใช้ความรุนแรงของมนุษย์จึงเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ไม่ใช่ลักษณะทางธรรมชาติหรือลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์ Malinowski ได้ยกตัวอย่างความขัดแย้งระหว่างชนเผ่าแบบดั้งเดิมที่นำไปสู่การต่อสู้ระหว่างชนเผ่า และชี้ให้เห็นว่า การต่อสู้นั้นจะไม่ได้เกิดขึ้นทันทีที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน แต่จะมีการจัดตั้งรูปแบบการต่อสู้ และบางครั้งการต่อสู้นั้นก็จะออกมาในรูปแบบของการไม่ใช้ความรุนแรง เช่น การร้องเพลงเพื่อดูบประมาทกันของชาวเอสกิโม (Eskimo) ดังนั้นเขาจึงสรุปว่า การศึกษาทางมานุษยวิทยาได้ชี้ให้เห็นว่า การต่อสู้ระหว่างชนเผ่าหรือระหว่างชาติที่เรียกว่าการทำสงครามนั้น ไม่ได้เกิดจากความรุนแรงส่วนบุคคล แต่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งขององค์กรที่มีลักษณะทางการเมือง หรือลักษณะทางวัฒนธรรมรองรับอยู่

ข้อพิสูจน์เหล่านี้สอดคล้องกับทฤษฎีสันติภาพในแง่หนึ่ง คือการที่ทฤษฎีสันติภาพมองว่า สงครามหรือความรุนแรงไม่ใช่ธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นการสั่งสมทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดทัศนคติที่ผิดพลาดในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งของมนุษย์ ดังนั้นการแก้ปัญหาด้วยความรุนแรงหรือการใช้สงครามจึงสามารถขจัดให้หมดสิ้นไปได้โดยการแก้ไขทัศนคติที่ผิดพลาดในการยอมรับการใช้ความรุนแรงเป็นทางออกในการแก้ปัญหา

เมื่อพิจารณาการต่อสู้ในแบบยุทธหัตถี โดยใช้แนวคิดของ Malinowski จะเห็นได้ว่า ยุทธหัตถีก็คือรูปแบบหนึ่งของการจัดตั้งทางการเมืองในการแก้ไขความขัดแย้งของมนุษย์ โดยมีความคิดเบื้องหลังในทางประเพณีการสงครามรองรับอยู่ และเป็นการยอมรับร่วมกันของผู้ที่มีค่านิยมหรือความเชื่อที่ใกล้เคียงกันหรือเหมือนกัน ซึ่งในที่นี้คือประเพณีการสงครามของโลกตะวันออกในบริบททางสังคมขณะนั้น ที่ยอมรับให้การทำยุทธหัตถีเป็นที่สิ้นสุดประการหนึ่งของการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง การใช้ยุทธหัตถีมีจุดเด่นที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อสู้ในแบบดั้งเดิมที่พื้นที่การใช้ความรุนแรงได้ถูกจำกัดอยู่ที่ตัวผู้นำ ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นว่า มนุษย์ไม่ได้แก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่อกันในลักษณะที่ล้างผลาญอย่างไม่มีข้อจำกัด ดังนั้น การจะเปลี่ยนการทำยุทธหัตถีซึ่งมีพื้นที่ของการใช้ความรุนแรงน้อยอยู่แล้ว ให้มาเป็นการต่อสู้ในรูปแบบอื่นโดยการไม่ใช้ความรุนแรงก็น่าจะมีความเป็นไปได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทัศนคติในการยอมรับการใช้ความรุนแรงของมนุษย์ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้เพราะการใช้ความรุนแรงต่อกันของมนุษย์นั้น เป็นเพียงการจัดตั้งทางวัฒนธรรม ไม่ใช่สิ่งที่เป็นคุณสมบัติทางชีวภาพที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้แต่อย่างใด

๓. จากตัวละครสู่ตัวแสดง : การถ่ายทอดจากนวนิยายสู่ภาพยนตร์

ในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ตัวละคร พระเจ้าจักราและเรณูถือว่าเป็นตัวละครเอก เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง ส่วนพระเจ้าหงสาและท่านมหาเสนาบดีกรมวังรวมทั้งบรรดาข้าราชบริพารของพระเจ้าจักราและพระเจ้าหงสาถือได้ว่าเป็นตัวละครประกอบ มีหน้าที่ทำให้เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตัวละครเอกเคลื่อนไหวไปสู่จุดหมายปลายทาง การสร้างตัวละครทั้งหมดในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีลักษณะเป็นตัวละครด้านเดียว (Flat character) เพราะตัวละครขาดพัฒนาการในด้านบทบาทและบุคลิก นอกจากนั้น จากพฤติกรรมหรือ

บทบาทของตัวละครยังทำให้สามารถแบ่งฝ่ายของตัวละครออกเป็นฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรมได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ตัวละครที่มีลักษณะด้านเดียวซึ่งผู้สร้างงานนำเสนอนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความเป็นภาพจำลองหรือ Stereotype ที่อยู่ในใจของผู้สร้างงาน โดยเฉพาะตัวพระเจ้าหงสาหรือตัวละครฝ่ายอธรรมนั้น พบว่า เป็นภาพของกษัตริย์พม่าที่มีพัฒนาการมาเป็นระยะในเรื่องราวความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างไทยกับพม่าตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นราชธานี (ดู ๕.๑.๒) ส่วนพระเจ้าจักราก็เป็นภาพของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของผู้สร้างงาน และตัวละครเอกฝ่ายหญิงหรือเรณูก็คือภาพของกุลสตรีไทยในอุดมคติของผู้สร้างงาน เป็นภาพที่มีความผสมผสานระหว่างความเป็น “ไทย” และความเป็น “สากล” ส่วนตัวละครที่มีลักษณะเฉพาะตัวและน่าสนใจมากอีกตัวหนึ่งคือ มหาเสนาบดีกรมวัง ซึ่งพบว่า ผู้สร้างงานได้ใช้ตัวละครตัวนี้เป็นกระบอกเสียงแทนตนเองในการนำเสนอแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและประเพณีนิยมของคนในสังคมได้อย่างน่าสนใจ การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้เลือกตัวละครที่เห็นว่ามีบทบาทสำคัญต่อเรื่อง และสามารถวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจนถึงการถ่ายทอดตัวละครในนวนิยายสู่ตัวแสดงในภาพยนตร์ โดยจะเลือกศึกษาตัวละคร ๔ ตัว คือ พระเจ้าจักรา พระเจ้าหงสา เรณู และท่านมหาเสนาบดีกรมวัง

๑. พระเจ้าจักรา *(King Chakra)*

ในนวนิยาย ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงลักษณะภายนอกของพระเจ้าจักราไว้ว่า *“... พระองค์ทรงปรากฏพระวรกายอย่างสง่างามน่าเกรงขาม พระเนตรดูแหลมคมราวกับจะหยั่งรู้ถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้ร่วมสนทนา ...”* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๔) นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงภูมิหลังของพระเจ้าจักราไว้ว่า ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีลักษณะพิเศษพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยทรงจำเริญชันษาในวัดโดยมีพระสงฆ์ชราภาพเป็นผู้อบรมเลี้ยงดู และในระหว่างนั้นก็ได้ทรงแสดงถึงพระปัญญาใน

การศึกษาพุทธศาสนา และปรับพระองค์เข้ากับกฎเกณฑ์ทุกประการของศาสนา และเมื่อพระองค์ทรงขึ้นเถลิงราชสมบัติสืบเนื่องมาจากการเสด็จสวรรคตอย่างกระทันหันของพระราชบิดา พระเจ้าจักราก็ทรงมีพระบัญชาสั่งงดการเฉลิมฉลองภายในราชสำนักทั้งปวง และทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงระเบียบขนบธรรมเนียมต่างๆ ให้สอดคล้องกับพระราชอัธยาศัยที่เรียบง่ายและสมถะ

ผู้ประพันธ์ได้แสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของพระเจ้าจักราอย่างชัดเจนในบทที่ ๔ โดยได้บรรยายภาพพระตำหนักส่วนพระองค์ของพระเจ้าจักราและลักษณะนิสัยของพระเจ้าจักราไว้ว่า

"... พระเจ้าจักราเสด็จพระราชดำเนินกลับพระตำหนักส่วนพระองค์ที่นั่นไม่ปรากฏความหรูหราฟุ่มเฟือยแม้แต่น้อย พระเจ้าจักราทรงมีพระหทัยโปรดความเรียบง่าย ไม่โปรดชีวิตที่หรูหราแวดล้อมไปด้วยสิ่งต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นอนิจจัง อันเป็นอุปสรรคขวางกั้นมิให้มนุษย์เข้าถึงชีวทัศน์แห่งการไม่ยึดมั่นถือมั่น

สิ่งโปรดปรานของพระเจ้าจักราคือตู้กระจกเก็บหนังสือโบราณที่เขียนขึ้นด้วยลายมือลงน้ำมันชักเงาทรงสูงและแคบแบบเดียวกับตัวโบสถ์ซึ่งทำขึ้นเป็นพิเศษโดยช่างแกะไม้และช่างตกแต่งภายในพระราชสำนักเพื่อเก็บเอกสารซึ่งทรงคุณค่ามากเสียจนพระเจ้าจักราทรงอ่านซ้ำแล้วซ้ำอีก ..."
(พระเจ้าช้างเผือก, น. ๒๗)

ลักษณะนิสัยของพระเจ้าจักราที่ผู้ประพันธ์นำเสนอรวมไว้ซึ่งคุณสมบัติอันเป็นเลิศที่พระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทยควรจะเป็น นอกจากจะดำรงพระองค์อยู่ในกฎเกณฑ์ทางพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นกษัตริย์ผู้ทรงมีวิสัยทัศน์ก้าวไกลและมีความทันสมัย ดูได้จากการที่ทรงติดต่อกับบรรดาแขกเมืองจากแดนไกล และทรงสนทนากับแขกเมืองด้วยความรู้รอบในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลก

นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ยังสร้างให้พระเจ้าจักราทรงมีความกล้าหาญและทรงพระปรีชาในการรบ ทรงบุกเข้าไปท่ามกลางกองทัพแห่งหงสา โดยไม่ทรงเกรงกลัวว่าจะถูกลอบทำอันตราย และทรงท้าชนช้างแบบตัวต่อตัวกับพระเจ้าหงสาด้วยความกล้าหาญ ทั้งนี้เพื่อสงวนไว้ซึ่งชีวิตและเลือดเนื้อของบรรดาทหารหาญของทั้งสองอาณาจักร จะเห็นว่า พระเจ้าจักราเป็นแบบอย่างแห่งกษัตริย์หรือผู้นำที่มีความรับผิดชอบต่อมวลราษฎรของพระองค์อย่างเต็มกำลังพระปรีชาสามารถ ทรงคำนึงถึงความสุขของราษฎรก่อนความสุขของพระองค์เองเสมอ และทรงสละได้แม้ชีวิตเพื่อมวลราษฎรของพระองค์

อย่างไรก็ตามผู้ประพันธ์ไม่ได้แสดงให้เห็นพัฒนาการต่างๆ ของตัวละครตัวนี้มากนักและไม่ได้แสดงมิติที่ลุ่มลึกของตัวละคร ผู้อ่านรู้จักพระเจ้าจักราด้วยการบรรยายของผู้ประพันธ์เป็นส่วนใหญ่ บทบาทหรือพฤติกรรมที่ตัวละครแสดงออกทั้งเรื่องเป็นเพียงการยืนยันคำบอกเล่าของผู้ประพันธ์ แต่ไม่ได้แสดงให้เห็นขั้นตอนพัฒนาการต่างๆ ของตัวละคร ทำให้ตัวละครมีลักษณะที่เรียกว่า Flat character คือเป็นตัวละครด้านเดียว ผู้อ่านไม่มีโอกาสได้รู้จักพระเจ้าจักรามากไปกว่าการเป็นตัวแทนของฝ่ายธรรม มีพระจริยวัตรเยี่ยงกษัตริย์ที่ดีตามคุณลักษณะของกษัตริย์ผู้ปฏิบัติพระองค์อยู่ในทศพิธราชธรรม ทัศนะในการเลือกคู่ครองของพระเจ้าจักราอาจจะเป็นอีกลักษณะหนึ่งที่ผู้ประพันธ์พยายามนำเสนอ แต่ก็ไม่ได้ให้มิติที่ใหม่มากไปกว่าการยืนยันในคุณลักษณะอันดีงามของพระเจ้าจักรา นั่นคือการที่ไม่ยึดติดกับรูปลักษณะภายนอก เพราะพระเจ้าจักราไม่ได้ทรงสนพระทัยในตัวเรณูเลย จนเมื่อได้ทรงสัมผัสกับความฉลาดและความดีงามของเธอ สิ่งนี้นอกจากเป็นการแสดงทัศนะเรื่องคู่ครองของพระเจ้าจักราแล้ว ยังเป็นการยืนยันในลักษณะของพระเจ้าจักราที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในตอนต้นในแง่ที่ไม่ทรงยึดติดกับสิ่งอันเป็นอนิจจัง

เมื่อถ่ายทอดออกมาเป็นตัวแสดงในภาพยนตร์ พระเจ้าจักราก็ยังคงลักษณะของพระกษัตริย์ที่ดี ไม่ทรงยึดติดกับโบราณราชประเพณีที่ไร้สาระ

เช่น การมีสนมถึง ๓๖๕ คน นอกจากนั้น ยังเป็นผู้มีความกล้าหาญและทรงสละได้แม้แต่ชีวิตของพระองค์เองเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม การนำเสนอในภาพยนตร์ได้ตัดฉากต่างๆ ที่แสดงให้เห็นลักษณะสำคัญอื่นๆ ของพระเจ้าจักราออกไป เช่น ในภาพยนตร์ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยในพระพุทธศาสนาและความผูกพันกับพระพุทธศาสนาของพระองค์อย่างที่ได้รับการนำเสนอในนวนิยาย เพียงแต่นำเสนอว่า พระเจ้าจักราไม่ทรงโปรดสิ่งที่ไร้สาระ เช่น สาวงามหรือการฟ้อนรำ และแสดงให้เห็นว่า ทรงสนพระทัยแต่ความสงบสุขของราษฎรของพระองค์ โดยไม่ทรงคำนึงถึงความสุขส่วนพระองค์

สิ่งที่น่าสนใจในภาพยนตร์คือเกณฑ์ในการคัดเลือกตัวแสดงของผู้สร้างงาน เพราะการที่ภาพของพระเจ้าจักราพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรที่อยู่ทางตอนใต้ของแหลมอินโดจีน ทรงปรากฏพระองค์ด้วยลักษณะที่มีส่วนผสมของความเป็น "ฝรั่ง" เรียกได้ว่าเป็นพระเอกลูกครึ่งคนแรกของเมืองไทย ทำให้พระเจ้าจักรามีความน่าสนใจในแง่การถ่ายทอดความคิดของผู้สร้างงาน นอกจากจะสันนิษฐานได้ว่า เป็นการคัดเลือกตัวแสดงโดยคำนึงถึงความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษของตัวแสดง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้นักแสดงสำคัญในเรื่องส่วนใหญ่มีเชื้อสายทางยุโรปแล้ว สิ่งหนึ่งที่มองได้จากลักษณะของพระเจ้าจักราคือการนำเสนอภาพลักษณ์แห่งความเป็น "สากล" ของคนไทย เพราะในนวนิยายนั้นผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ว่ากรุงอโยธยามีการติดต่อกับชาติสำคัญในส่วนต่างๆ ของโลกขณะนั้น เป็นเมืองที่มีชื่อระบือไปไกลจนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวจากเมืองจีน และชาวต่างถิ่น ชาวอินเดีย และชาวยุโรปที่เดินทางมาเพื่อค้าขาย ดังนั้นภาพของพระเจ้าจักราที่มีลักษณะผสมผสานระหว่าง "ตะวันตกและตะวันออก" น่าจะเป็นภาพที่แสดงให้เห็นความเป็นแหล่งรวมทางวัฒนธรรมของอโยธยา ซึ่งหากดีความตามบริบททางสังคมในขณะที่มีการสร้างงาน การที่ปรีดี พนมยงค์ ต้องการสื่อลักษณะความเป็นกลางของประเทศไทยผ่านนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ น่าจะมีส่วน

ทำให้การคัดเลือกตัวแสดงออกมาในลักษณะดังกล่าว

๒. พระเจ้าหงสา (King Honsa)

ลักษณะของพระเจ้าหงสาเป็นภาพด้านตรงข้ามกับพระเจ้าจักราโดยสิ้นเชิง เพราะลักษณะนิสัยที่ผู้ประพันธ์นำเสนอ แสดงให้เห็นแต่ความร้ายกาจของพระเจ้าหงสาในด้านต่าง ๆ ตัวละครตัวนี้เรียกตามภาษาทางวรรณกรรมว่าฝ่ายปฏิปักษ์หรือ antagonist เรียกภาษาชาวบ้านว่า ผู้ร้าย ผู้ประพันธ์นำเสนอตัวละครตัวนี้ในลักษณะของตัวละครด้านเดียวหรือ flat character ด้วยเช่นกัน เนื่องจากผู้อ่านจะรู้จักลักษณะนิสัยของพระเจ้าหงสาเฉพาะที่เป็นด้านลบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความโหดเหี้ยม ความมัวเมาในกิเลส ความไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ และความฝักใฝ่ในสงครามซึ่งเป็นสาเหตุใหญ่ที่นำไปสู่จุดขัดแย้งในตัวเรื่อง ผู้ประพันธ์เปิดตัวของพระเจ้าหงสาในบทที่ ๖ ตอน "พระเจ้าหงสาวดีทรงขอช้างเผือก" เป็นฉากภายในพระตำหนักของพระเจ้าหงสา โดยผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ว่า

"... ภายในตำหนัก พระเจ้าหงสาวดีทรงบรรทมอยู่บนพระที่เตี้ย ๆ ซึ่งคลุมด้วยขนสัตว์ที่ทรงล่ามา พระเจ้าหงสาทรงเป็นนักล่าสัตว์และนักดื่มที่ยิ่งใหญ่ และทรงโปรดปรานหญิงสาวหน้าตางดงามทั้งหลายที่ธรรมชาติสร้างไว้ประดับโลก ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๖)

ในภาพยนตร์ ลักษณะของพระเจ้าหงสาก็ไม่แตกต่างไปจากในนวนิยาย เมื่อเปิดฉากขึ้นมาในนวนิยาย ผู้ประพันธ์ได้แนะนำให้ผู้อ่านรู้จักกับ "นักล่า" ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระอุปนิสัยที่โหดเหี้ยมของพระเจ้าหงสา และการเป็น "นักดื่ม" ผู้ยิ่งใหญ่ ก็แสดงให้ผู้อ่านเห็นลักษณะของพระเจ้าหงสาที่ทรงหมกมุ่นอยู่กับของมึนเมา นอกจากนั้นการเสนอให้เห็นทัศนคติของพระเจ้าหงสาเกี่ยวกับสตรีที่ทรงมองว่า สตรีที่งดงามทั้งหลายคือสิ่งที่ธรรมชาติสร้างไว้ประดับโลก ก็เป็นการชี้นำ

ให้ผู้อ่านเห็นความไร้คุณธรรมและความมักมากในกามารมณ์ของพระเจ้าหงสาผู้ซึ่งต่างกับพระเจ้าจักรา ผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรมอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ เพราะขณะที่พระเจ้าหงสาทรงโปรดปรานการล่าสัตว์ สาวงาม และสุรา สิ่งที่พระเจ้าจักราทรงโปรดปรานคือหนังสือธรรมะของพระพุทธเจ้า ทรงโปรดความเรียบง่าย และไม่โปรดชีวิตที่หรูหราแวดล้อมไปด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจัง ซึ่งพระเจ้าจักราทรงเล็งเห็นว่าเป็นอุปสรรคขวางกั้นมิให้มนุษย์เข้าถึงชีวทัศน์แห่งการไม่ยึดมั่นถือมั่นและการบรรลุนิพพาน ในภาพยนตร์ฉากแรกที่ผู้ชมได้รับการแนะนำให้รู้จักกับพระเจ้าหงสา คือฉากในพระตำหนักของพระองค์ในขณะที่ทรงถูกแวดล้อมไปด้วยบรรดาสาวงามเช่นเดียวกับที่มีการบรรยายไว้ในนวนิยาย นอกจากนั้น ภาพลักษณ์ภายนอกของพระเจ้าหงสาซึ่งรับบทโดยคุณประดับ ระบิลวงศ์ พนักงานหนุ่มจากธนาคารอินโดจีน ก็เป็นภาพที่แสดงออกถึงความดุดันและมีอารมณ์ที่ฉุนเฉียวอยู่เสมอในเกือบทุก ๆ ฉาก โดยเฉพาะในฉากที่พระเจ้าหงสาทรงสั่งให้เผาเมืองกาญจนบุรี และฉากที่พระองค์ทรงเมามายไม่ได้สติจนควบคุมพระองค์เองไม่ได้นั้นเป็นฉากที่คุณประดับถ่ายทอดได้ดีมาก

นอกจากนั้นทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ก็ได้ให้ตัวอย่างอีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะนิสัยที่ฝักใฝ่ในกามารมณ์และขาดความรับผิดชอบในหน้าที่ของพระเจ้าหงสา คือตอนที่ เมื่อทางหงสาเข้าตีเมืองกาญจนบุรีได้สำเร็จและจับเชลยมาได้ พระเจ้าหงสาทรงถือโอกาสนำเชลยสาวที่จับได้มาใช้สนองความต้องการของพระองค์เองแม้จะอยู่ระหว่างสงครามซึ่งเป็นภารกิจของบ้านเมือง และยังทรงปล่อยปละละเลยหน้าที่ในฐานะหัวหน้ากองทัพ โดยไม่ได้ทรงสนพระทัยการรบที่กำลังจะดำเนินต่อไปว่าจะเป็นอย่างไร ในแง่นี้จะเห็นว่า การสร้างลักษณะนิสัยของพระเจ้าหงสามีลักษณะที่ค่อนข้างขาดความสมจริง โดยผู้สร้างงานแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยเพียงด้านเดียว คือด้านที่เป็นลบ จนลืมความเป็นจริงและความสมเหตุสมผล ทั้งนี้เพราะ การที่พระเจ้าหงสาจะทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มีพระราชอำนาจแผ่ไปไกลอย่างที่ผู้ประพันธ์วางเงื่อนไขไว้ในนวนิยายตั้งแต่ต้น

เรื่องนั้น อย่างน้อยพระเจ้าหงสาต้องทรงรู้จักแยกแยะระหว่างหน้าที่และความสำราญส่วนพระองค์ การที่ผู้สร้างงานมุ่งเสนอให้เห็นแต่ลักษณะที่ไร้คุณธรรมของพระเจ้าหงสาเพียงด้านเดียว และไม่ได้แสดงให้เห็นลักษณะด้านอื่นเลย ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมเกิดความคลางแคลงใจว่า พระเจ้าหงสาจะทรงเป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่และแผ่พระราชอำนาจออกไปไกลได้อย่างไร ในเมื่อยังไม่ทรงสามารถแยกแยะแม้กระทั่งหน้าที่และความสำราญส่วนพระองค์ออกจากกันได้ และยังเป็นกษัตริย์ที่ทรงขาดความรับผิดชอบต่อพระองค์เองและต่อกองทัพของประเทศชาติอย่างใหญ่หลวงด้วย

นอกจากนั้น ทั้งในนวนิยายและในภาพยนตร์ก็ได้ย้ำให้เห็นลักษณะนิสัยที่นิยมความก้าวร้าวรุนแรง และน้ำพระทัยที่โหดเหี้ยมของพระเจ้าหงสาอยู่ตลอดเวลา เช่น ในฉากที่ทรงฉีกข้อตกลงสันติภาพที่เคยทำกับอโยธยาไว้ออกเป็นเสี่ยงๆ ด้วยความกริ้วเพราะไม่ทรงพอพระทัยที่บรรดาเสนาบดีทูลคัดค้านเรื่องที่จะทรงประกาศสงครามกับอโยธยา หรือในฉากที่ทรงขัดเคืองพระทัยกับการคัดค้านการนำหงสาเข้าสู่สงครามของทหารชราผู้หนึ่งที่เคยเป็นทหารของหงสามาชั่วชีวิต (รับบทโดยหลวงวิลาสปริวัตร หรือครูเหลี่ยม ผู้แต่งนวนิยายเรื่อง *ความไม่พยาบาท*) โดยเมื่อสิ้นคำคัดค้านของชายชรา พระเจ้าหงสาก็ทรงสังหารชายชราโดยการพุ่งหอกไปปักที่อกของชายชราสิ้นชีวิตทันที การแสดงออกของพระเจ้าหงสาที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในนวนิยายมีลักษณะท่าทางที่ตรงกันกับการแสดงออกของพระเจ้าหงสาในภาพยนตร์

นอกจากนั้นการประกาศสงครามกับอโยธยาเป็นลักษณะอีกประการที่แสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ที่คับแคบและฝักใฝ่ในสงครามของพระเจ้าหงสา พระองค์ทรงวางแผนการในการประกาศสงครามกับอโยธยาโดยไม่ได้คำนึงถึงความชอบธรรมในการสู้รบ ทั้งนี้ด้วยความมุ่งหวังเพียงแต่ประโยชน์และความยิ่งใหญ่ของพระราชอาณาจักรของพระองค์เองเป็นที่ตั้ง ดังจะดูได้จากแผนการที่ชั่วร้ายในการที่ทรงสั่งให้เตรียมการทำสงคราม ซึ่งนำเสนอตรงกันทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ดังนี้

"... เจ้าจงไปเตรียมการทำสงครามเดี๋ยวนี้ ในขณะที่ข้าจะส่งคณะฑูตไปเรียกร้องให้พระเจ้ากรุงอโยธยายกช้างเผือกให้ข้า ซึ่งพระเจ้าจักราคงจะไม่ยินยอมอย่างแน่นอน จากนั้นข้าก็จะถือว่าการไม่ยอมให้ช้างเผือกเป็นการยั่วยุให้เกิดสงคราม เจ้าจงรีบไปกรุงอโยธยาทันทีโดยบอกเขาว่าหากยังต้องการอยู่ต่อไปอย่างสันติ ก็ต้องมอบช้างเผือกมาให้ข้า หาไม่แล้วข้าจะทำลายกรุงอโยธยาลงให้พินาศ ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๙)

จากพระราชดำรัสของพระเจ้าหงสาในตอนนี้ เป็นการชี้ให้ผู้อ่านทราบถึงความไร้คุณธรรมของกษัตริย์หงสาได้อย่างเด่นชัด เพราะพระเจ้าหงสาได้ทรงใช้แผนการที่สกปรกในการดึงอโยธยาให้เข้าสู่สงคราม เนื่องจากพระเจ้าหงสาเองก็ทรงทราบเป็นอย่างดีถึงคติความเชื่อเรื่องช้างเผือก แต่ก็ถือโอกาสที่พระเจ้าจักราทรงจับช้างเผือกได้มาเป็นข้อต่อรอง ทั้งนี้เพื่อให้ทางอโยธยาต้องประกาศทำสงคราม

จะเห็นได้ว่า ลักษณะนิสัยของพระเจ้าหงสาที่ได้รับการนำเสนอทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ ล้วนแล้วแต่เป็นนิสัยในแง่ลบ ทำให้ภาพของตัวละครพระเจ้าหงสาในสายตาของผู้อ่านและผู้ชมเป็นภาพของผู้ร้ายกักขพะมากกว่าจะเป็นภาพของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นภาพที่ตัดกันอย่างชัดเจนกับพระเจ้าจักรา พระมหากษัตริย์แห่งอโยธยา

๓. *เรณู (Renoo)*

ตัวละครเรณูเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงหรือ "นางเอก" ในภาษาชาวบ้าน ลักษณะเด่นของเรณูคือความสวย ซึ่งเป็นค่านิยมพื้นฐานของตัวเอกฝ่ายหญิง และแม้แต่ตัวเอกฝ่ายชายในวรรณกรรมไทยส่วนใหญ่ ที่ตัวเอกก็มักมีรูปสมบัติที่โดดเด่น ผู้ประพันธ์ได้บรรยายลักษณะของเรณูไว้ว่า

"พระวิสูตรทางซ้ายเบิกออก สาวงามคนหนึ่งอายุราวสิบห้าปีปรากฏกายขึ้น รูปร่างของหญิงสาวงดงามยิ่ง ต้นคอเล็กระหงและไหล่ที่พาดลง

ปราศจากตำหนิ กระดูกแขนข้อต่อที่ดูงดงามและอ่อนช้อย เธอมีผมสีดำและนัยน์ตาสีดำ ทำให้สาวงามนางนี้เป็นแบบแห่งความงามของหญิงไทยที่แท้จริง เธอเป็นส่วนหนึ่งของเผ่าพันธุ์สตรีที่เป็นที่ติดตาตรึงใจแก่ผู้เดินทางจากต่างแดน ซึ่งนึกไม่ถึงว่าจะได้พบกับสาวงามประหลาดเช่นนี้ในอาณาจักรไทย" (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๑๘)

นอกจากนั้น คุณสมบัติประการอื่นของเรณูก็เป็นไปตามค่านิยมพื้นฐานของหญิงไทยสมัยโบราณ คือมีความสามารถด้านศิลปะไทย เช่น การปรุงอาหาร การเย็บปักถักร้อย การดนตรี ซึ่งตัวเรณูเองนอกจากจะมีรูปสมบัติแล้วยังมีคุณสมบัติที่โดดเด่นคือ ความสามารถในการฟ้อนรำและร้องเพลง

อย่างไรก็ตามคุณสมบัติโดดเด่นที่สุดของเรณูและเป็นส่วนที่สามารถผูกพระทัยพระเจ้าจักราไว้ได้ก็คือการมีปัญญาที่เป็นเลิศ ดังตัวอย่างจากตอนที่เรณูเล่านิทานให้บรรดาเด็ก ๆ ที่ลานวัดฟัง นิทานที่นำมาเล่าเป็นนิทานชาดกที่แสดงให้เห็นโทษของการพูดมากโดยไม่รู้จักกาละเทศะ ซึ่งทำให้บรรดาเด็ก ๆ ที่กำลังส่งเสียงดังในบริเวณพระอารามหลวงต่างก็เงียบเสียงลงได้ และทำให้พระเจ้าจักรา ซึ่งทรงแอบได้ยินโดยบังเอิญทรงบังเกิดความพอพระทัยในตัวเรณูเป็นอย่างมาก

ความเฉลียวฉลาดและความกล้าหาญของเรณูปรากฏแก่พระเจ้าจักราอีกครั้ง ตอนที่พระเจ้าจักราได้ทรงแต่งตั้งเธอเป็นราชินีกิตติมศักดิ์ ซึ่งหมายความว่าเธอจะเป็นราชินีที่ไม่มีพระตำหนัก ไม่มีเบี้ยหวัด ทั้งนี้เพราะพระเจ้าจักราทรงตัดความรำคาญบิดาของเรณู คือท่านเสนาบดีกรมวังที่พยายามจะให้พระเจ้าจักราอภิเษกลูกสาวของตัวเองเป็นพระราชินีให้ได้ แต่จะเห็นได้ว่า แทนที่เรณูจะเสียใจที่พระเจ้าจักราทรงทำเช่นนั้น เธอกลับเข้าใจพระเจ้าจักรา และทูลขอต่อพระเจ้าจักราในฐานะพระราชินีกิตติมศักดิ์ให้พระเจ้าจักราทรงยกเลิกระบบการมีนางสนมถึง ๓๖๕ คน เพราะเธอเล็งเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์ และควรจะนำพระราชทรัพย์

ส่วนนี้ไปใช้ในการส่งเสริมความกินดีอยู่ดีของประชาชนและความรุ่งเรือง ของประเทศ และนี่เองที่ทำให้พระเจ้าจักราทรงดำริว่า พระองค์ได้พบหญิงที่ถูกพระทัยแล้ว ดังนั้นพระองค์จึงทรงแต่งตั้งเธอเป็นพระราชินีที่แท้จริง

จะเห็นได้ว่า จากลักษณะการปฏิบัติตนของเรณูที่มีต่อพระเจ้าจักรานั้น ผู้ประพันธ์ได้ใส่ลักษณะของความเป็นหญิงสมัยใหม่เข้าไปในตัวเอกตัวนี้ โดยให้เรณูมีความกล้าที่จะกราบทูลในสิ่งที่ถูกต้อง ซึ่งอาจจะผิดวิสัยของหญิงไทยสมัยโบราณที่โดยมากมักจะต้องสงบปากสงบคำ และไม่ค่อยมีบทบาทในการวิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นอะไรมากนัก ดังนั้นตัวละครเรณูจึงถือได้ว่า เป็นตัวแทนทางความคิดด้านค่านิยมเกี่ยวกับสุภาพสตรีในทัศนะของผู้ประพันธ์ได้ในระดับหนึ่ง โดยที่สตรีในทัศนะของผู้ประพันธ์นั้น นอกจากจะดำรงค่านิยมแบบไทย คือสุภาพเรียบร้อยและมีความสามารถในทางศิลปะไทยแล้ว ยังต้องมีความฉลาดหลักแหลมและกล้าแสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึกของตนเองในทางที่ถูกด้วย

ส่วนภาพของเรณูที่ปรากฏในภาพยนตร์นั้น ก็ไม่ได้ทำให้ผู้ชมผิดหวังในแง่ของรูปร่างหน้าตา เพราะผู้ที่แสดงเป็นเรณูคือคุณไพลิน เนลเสน หรือ นามสกุลไทยว่า นิสรังสี ซึ่งมีเลือดผสมไทย-เดนมาร์กนั้น มีรูปร่างหน้าตาที่งดงามมาก และมีความสวยแบบไทยมากกว่าจะมองดูเป็นลูกครึ่ง แต่ในแง่ของท่าทางการแสดงนั้น อาจเพราะเป็นมือสมัครเล่นจึงยังมีท่าทางที่ขัดเขินและขาดความเป็นธรรมชาติอยู่มาก คิดว่าผู้กำกับไม่ได้เข้มงวดกับท่าทางการแสดงของนางเอกเท่าที่ควร ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเพราะท่าทางการแสดงที่ขาดความเป็นธรรมชาติทำให้ขาดอรรถรสในการรับชมไปมากพอสมควร แม้ว่ารูปร่างหน้าตาและรอยยิ้มของนางเอกจะมีความน่าประทับใจมากก็ตาม

๔. มหาเสนาบดีกรมวัง (The Lord Chamberlain)

ตัวละครตัวนี้ถือเป็นสีสันที่สำคัญของเรื่อง เนื่องจากเป็นตัวรับส่งบทกับตัวพระเจ้าจักราในหลายตอน ท่านเสนาบดีกรมวังเป็นเสมือนตัวแทน

ของระบอบประเพณีเก่าแก่ของราชอาณาจักรอโยธยา ซึ่งมีทั้งสิ่งที่ควรอนุรักษ์และสิ่งที่ควรยกเลิก ผู้ประพันธ์นำเสนอให้เห็นลักษณะของมหาเสนาบดีกรมวังที่ยึดติดอยู่กับประเพณีดั้งเดิมที่ไร้สาระ เช่น การที่พระเจ้าแผ่นดินต้องมีสนมถึง ๓๖๕ คน ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่ามหาเสนาบดีกรมวังคือผู้สืบทอดโบราณราชประเพณีที่มีคุณค่า และเป็นผู้รอบรู้ในเรื่องราวของบรรพบุรุษแห่งบูรพกษัตริย์ และเป็นผู้ที่คอยถวายคำปรึกษาแด่พระเจ้าจักราเกี่ยวกับข้อปฏิบัติต่างๆ ตามประเพณีอันดีงามของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันผู้ประพันธ์ได้สอดใส่ลักษณะที่สำคัญอีกประการให้แก่มหาเสนาบดีกรมวัง นั่นคือ ความรักชาติ เพราะทันทีที่ท่านมหาเสนาบดีกรมวังทราบข่าวการบุกโจมตีของหงสา ก็ได้แสดงออกถึงความกล้าหาญและเจตนารมณ์อันแน่วแน่ในการปกป้องพระราชอาณาจักร ผู้อ่านจะเห็นพัฒนาการที่เด่นชัดของมหาเสนาบดีกรมวังในขณะที่ทราบข่าวการศึก จากผู้ที่เคยสนุกสนานและพยายามคะยั้นคะยอให้พระเจ้าจักราทรงปฏิบัติตามโบราณราชประเพณีในการทรงมีพระสนม ลักษณะที่เด็ดเดี่ยวและเข้มแข็งของมหาเสนาบดีกรมวังปรากฏชัดในยามที่ทราบว่าบ้านเมืองกำลังจะมีภัย อย่างไรก็ตาม ผู้ประพันธ์ก็ยังคงลักษณะที่สำคัญของท่านมหาเสนาบดีกรมวัง คือการเป็นผู้รักษาโบราณราชประเพณีไว้ แม้จนนาทีที่กำลังจะต้องออกศึก โดยไม่ลืมที่จะถวายคำแนะนำให้พระเจ้าจักราทรงมีนางสนมก่อนที่จะทรงนำทัพไปรับมือกับพระเจ้าหงสา

ลักษณะของมหาเสนาบดีกรมวังเป็นเสมือนปากเสียงให้ผู้ประพันธ์ในการแสดงทัศนะต่อข้อปฏิบัติ ประเพณี หรือทัศนะบางอย่างที่มีการสืบทอดกันมา ที่ผู้ประพันธ์เห็นว่า การอนุรักษ์และสืบทอดสิ่งที่ดีไว้เป็นความจำเป็นต่อการเป็นชาติที่มีอารยธรรม แต่ขณะเดียวกันข้อปฏิบัติหรือทัศนะที่ล้าหลัง ไม่เป็นประโยชน์ และโดยเฉพาะที่เป็นโทษต่อชาติบ้านเมือง เป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังควรมีความกล้าหาญที่จะลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลง

ในการถ่ายทอดลักษณะของท่านมหาเสนาบดีกรมวังออกมาบนแผ่นฟิล์มนั้น เกณฑ์แรกที่ผู้คัดเลือกตัวแสดงใช้น่าจะเป็นความสามารถ

ในการใช้ภาษาอังกฤษของตัวแสดงด้วยเช่นกัน เพราะท่านมหาเสนาบดีกรมวังมีบทเจรจายาวมากที่ต้องตอบโต้กับพระเจ้าจักรา โดยเฉพาะในฉากแรก ณ ท้องพระโรงของพระบรมมหาราชวังแห่งอาณาจักรอโยธยา อย่างไรก็ตาม รูปร่างหน้าตาของท่านมหาเสนาบดีกรมวังมีลักษณะออกไปทางตะวันตกมากกว่าความเป็นไทย ทั้งนี้เพราะตัวแสดงคือคุณสุวัฒน์ เนลเสน หรือ นิลรังสี นั้นคือพี่ชายแท้ๆ ของผู้ที่แสดงเป็นตัวเอกฝ่ายหญิงคือคุณไพลิน เนลเสน ดังนั้นรูปร่างหน้าตาของท่านมหาเสนาบดีกรมวังข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยอโยธยาที่ปรากฏบนจอภาพยนตร์จึงมีจมูกโด่งและรูปร่างสูงโปร่งเหมือน "ฝรั่ง" แต่ในส่วนของบทบาทการแสดงของคุณสุวัฒน์นั้น คิดว่าสามารถถ่ายทอดความเป็นท่านมหาเสนาบดีกรมวังที่มักจะคอยคะยั้นคะยอให้พระเจ้าจักราทรงอภิเษกสมรส โดยเฉพาะกับลูกสาวของตน ได้ดีพอสมควร แม้ว่าท่าทางการแสดงจะยังขัดเขินและไม่เป็นธรรมชาติเท่าที่ควร แต่การเป็นมือสมัครเล่นคงทำให้ได้รับการอภัยจากผู้ชมได้ในระดับหนึ่ง

บทบาทของตัวละครทั้ง ๔ ตัว ที่วิเคราะห์มา คงนำไปสู่จุดประสงค์ของผู้สร้างงานในการนำเสนอเรื่องราวและแนวคิดหลักของเรื่องสันติภาพและสันติวิธี และเป็นการนำเสนอทัศนะด้านต่างๆ ของผู้สร้างงานได้พอสมควร บทบาทของพระเจ้าจักราและพระเจ้าหงสาเป็นการแสดงให้เห็นแนวคิดที่สำคัญของผู้ประพันธ์เกี่ยวกับภาพผู้นำในอุดมคติ และภาพผู้นำที่ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่างในทัศนะของผู้สร้างงาน รวมทั้งเป็นปากเสียงให้ผู้สร้างงานในการนำเสนอความคิดเรื่องนโยบายทางการเมืองในการดำรงไว้ซึ่งสันติภาพของบ้านเมืองและความผาสุกของประชาชน ส่วนตัวละครเรณูเป็นกระบอกเสียงสำคัญในการนำเสนอสถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมตามทัศนะของผู้สร้างงาน โดยมองว่า สตรีที่ดีควรคงไว้ซึ่งลักษณะของความเป็นกุลสตรีไทย แต่ขณะเดียวกันก็ต้องมีความกล้าหาญ และที่สำคัญคือมีจิตสำนึกในความรักชาติ ซึ่งผู้สร้างงานมองว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนในชาติ ส่วนมหาเสนาบดีกรมวังเป็นกระบอกเสียงให้แก่ผู้สร้างงาน

ในการแสดงทัศนะต่อการอนุรักษ์และยกเลิกข้อปฏิบัติและแนวคิดที่มีการสืบทอดกันมาในสังคมไทย ผู้สร้างงานไม่ปฏิเสธการคงไว้ซึ่งสิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์ต่อการธำรงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมของไทย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการสืบทอดแนวคิดที่ล้าหลังและไม่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศชาติ อย่างไรก็ตาม บทบาทของตัวละครในการถ่ายทอดสารต่าง ๆ ทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์คงมีประสิทธิภาพมากกว่านี้ ถ้าผู้สร้างงานใส่ความลุ่มลึกและความมีชีวิตชีวาให้กับตัวละครและตัวแสดงมากกว่าที่เป็นอยู่ รวมทั้งให้ความสำคัญกับท่าทางการแสดงให้มีความสมจริงมากกว่านี้ อย่างไรก็ตาม ความบกพร่องในส่วนนี้อาจเป็นเพราะตัวแสดงเป็นมือสมัครเล่น ทำให้ท่าทางในการแสดงและการเจรจามีลักษณะที่ขาดความสมจริง ลักษณะการพูดดูเหมือนเป็นการท่องบทมากกว่าจะพูดอย่างเป็นธรรมชาติ นอกจากนั้น บทสนทนาที่เป็นภาษาอังกฤษอาจทำให้นักแสดงบางคนที่ไม่ถนัดในการใช้ภาษาต่างประเทศมีความกังวลเพิ่มขึ้น ทำให้ผู้กำกับรวมทั้งตัวแสดงมุ่งเน้นที่บทสนทนาเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาด การขาดความเข้มงวดในรายละเอียดเหล่านี้ทำให้ภาพยนตร์ที่ออกมาขาดความสมจริงและส่งผลต่ออรรถรสในการชมและประสิทธิภาพในการสื่อสารสำคัญของเรื่องไปอย่างน่าเสียดาย

๔. ฉากและบรรยากาศ : การประยุกต์ประวัติศาสตร์สู่เหตุการณ์ร่วมสมัย

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นนวนิยายและภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา แต่เป็นเหตุการณ์สมมติที่ปรีดี พนมยงค์จินตนาการขึ้น โดยใช้พื้นฐานทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาช่วงต่าง ๆ มาผสมผสานกัน เช่น การใช้เหตุการณ์ในสงครามช้างเผือกและสงครามยุทธหัตถีมาเป็นส่วนสำคัญในเรื่องราวการทำสงครามของตัวละคร อย่างไรก็ตามพบว่า ฉากและบรรยากาศหลายตอนทั้งที่นำเสนอในนวนิยายและ

ภาพยนตร์เป็นการประยุกต์ประวัติศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ ของอยุธยาให้เข้ากับบรรยากาศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนั้น การบรรยายฉากในนวนิยายก็ไม่ได้เน้นรายละเอียดของสถานที่มากนัก ส่วนมากจะเน้นการบรรยายลักษณะท่าทางของตัวละครมากกว่าการบรรยายฉากหรือบรรยากาศของเรื่อง และถ้ามีการบรรยายฉากก็มักจะเน้นในการแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร เช่น การบรรยายฉากพระตำหนักของพระเจ้าจักราและพระตำหนักของพระเจ้าหงสาที่สะท้อนลักษณะนิสัยของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ อย่างไรก็ตาม ในตอนต้นเรื่องของนวนิยายมีการกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนชาวอโยธยา แต่ฉากเหล่านั้นก็ไม่ได้รับการถ่ายทอดสู่สื่อภาพยนตร์ แต่ในทางตรงกันข้าม ภาพที่ปรากฏในตอนต้นของภาพยนตร์กลับเป็นภาพบรรยากาศของกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นบรรยากาศร่วมสมัยกับผู้สร้างงาน

ลักษณะการประยุกต์ภาพในประวัติศาสตร์สู่เหตุการณ์ร่วมสมัยที่เห็นชัดเจนคือฉากและบรรยากาศในพระบรมมหาราชวังแห่งราชอาณาจักรอโยธยา ในการนำเสนอเรื่องราวความเป็นไปรวมทั้งข้อปฏิบัติต่างๆ ของตัวละครที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ผู้ประพันธ์ไม่ได้คำนึงถึงความสมจริงตามวันเวลาและสถานที่ในสมัยราชอาณาจักรอโยธยา พุทธศักราช ๒๐๘๓ แต่อย่างใด แต่เป็นจินตนาการของผู้ประพันธ์ถึงช่วงเวลาดังกล่าว โดยนำภาพที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับผู้ประพันธ์ใส่ไว้ในฉากและบรรยากาศของเรื่อง ทั้งนี้อาจเป็นด้วยเหตุผลหลายประการ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในนวนิยายคือ ความคิดของผู้ประพันธ์ที่ว่า การปฏิรูปประเพณีโบราณหลายอย่างเกิดขึ้นในแผ่นดินไทยพร้อมๆ กับที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตก พบได้จากคำบรรยายของผู้ประพันธ์ถึงเรื่องราวการปฏิรูประบบประเพณีของไทยที่ผู้ประพันธ์ระบุว่า ไม่ได้แตกต่างไปจากความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตก ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักราหลังจากที่ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ไว้ว่า

"เมื่อพระองค์ทรงขึ้นเถลิงราชสมบัติสืบเนื่องมาจากการเสด็จสวรรคตอย่างกระทันหันของพระราชบิดา พระเจ้าจักราทรงมีพระบัญชาสั่งง[redacted]การเฉลิมฉลองภายในราชสำนักทั้งปวง และทรงแก้ไขขนบธรรมเนียมต่างๆ ให้สอดคล้องกับพระราชอัธยาศัยที่เรียบง่ายและสมถะ กล่าวได้ว่าในขณะที่ความต้องการจะเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมเริ่มเกิดขึ้นในประเทศตะวันตกนั้น แผ่นดินของไทยโดยพระเจ้าแผ่นดินเองได้ทรงเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อการเปลี่ยนแปลงในแบบเดียวกัน

แผ่นดินไทยจึงเริ่มมีการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณีหลายๆ อย่างที่เหมาะ[redacted]มเกิดขึ้นโดยพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้นำในเวลาเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตะวันตก" (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๑๐-๑๑)

จากทัศนะดังกล่าวของผู้ประพันธ์ส่งผลให้ลักษณะของประเพณีปฏิบั[redacted]ในพระราชสำนักที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* หลายประการแตกต่างไปจากความเป็นจริง เช่น การที่ข้าราชบริพารยืนและสวมเสื้อขณะเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ ดังที่ผู้ประพันธ์บรรยายไว้ในนวนิยายว่า

"นับแต่ตอนเช้า บรรดาข้าราชบริพารและข้าราชสำนักรีบพากันมายังพระบรมราชวัง เพื่อถวายความจงรักภักดีและถวายพระพรแก่พระเจ้าแผ่นดินของตน บานทวารประตูพระราชวังเปิดกว้างเต็มที่ โดยมีองครักษ์ถือหอกและโล่ห์ปิดทองยืนเรียงแถวตลอดแนวทางเดิน

*ข้าราชบริพารแต่ละคน แต่งกายโอ่อ่าสำหรับเฉลิมฉลองตามยศศักดิ์ของตน **เสื้อผ้าอาภรณ์อันมีค่าทอด้วยไหมปักดิ้นเงินและทอง หมวกแห[redacted]มที่ยอ[redacted]เป็นประกาย เสื้อ[redacted]ลุมยาว[redacted]อเป็นลวด[redacted]ายที่[redacted]ด้วยด้ายสีทองเป็นลวดลายดอกไม้ มีดาบพิธีเล่มโตพร้อมกับโล่ห์เงางาม ด้ามกริชประดับด้วย[redacted]ณีอันมีค่า บรรดาข้ารา[redacted]บริพารต่างยืน** อยู่ในท้องพระโรงรอคอยเวลาอันเป็นอุดมมงคลฤกษ์ ที่พระสงฆ์จะเป็นผู้กำหนดสำหรับพระราชพิธีสำคัญดังกล่าว*

บรรดาข้าราชบริพารต่างยืนรอเวลาจนกระทั่งเสียงสังข์ดังขึ้น ตามด้วยเสียงรัวของกลอง ภายในพระราชฐาน เหล่าเสนาทำท่าวันทยาวุธเมื่อได้รับคำสั่ง ราชเลขาธิการกระทบพื้นท้องพระโรงสามครั้งด้วยไม้เท้าของตน จากนั้นก็ประกาศทูลอัญเชิญการเสด็จออกของพระเจ้าแผ่นดิน" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๓-๑๔ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

จากคำบรรยายจะเห็นว่า ข้าราชบริพารของพระเจ้าจักราต่างยืนเข้าเฝ้า และมีการแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม รวมทั้งมีการพกอาวุธเข้ามาในเขตพระราชฐาน เช่น ดาบ โล่ห์ และกริชที่ประดับประดาสวยงาม หากในความเป็นจริง การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ตามประเพณีไทยสมัยโบราณ ผู้เข้าเฝ้าจะต้องหมอบกราบและไม่อนุญาตให้สวมเสื้อ ประเพณีเหล่านี้ได้รับการเปลี่ยนแปลงในสมัยราชวงศ์จักรีนี่เอง แต่ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งผู้ประพันธ์ระบุว่าเป็นเรื่องราวสมัยอโยธยา กลับพบว่า ข้อปฏิบัติต่างๆ มีลักษณะที่ร่วมสมัยกับผู้ประพันธ์ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้สอดใส่จินตนาการของตนเข้าไปในการกำหนดฉากและบรรยากาศของเรื่องมากกว่าจะคำนึงถึงความสมจริงตามช่วงเวลาในประวัติศาสตร์

การถ่ายทอดฉากและบรรยากาศดังกล่าวจากนวนิยายสู่ภาพยนตร์นั้น ผู้สร้างงานก็เน้นการประยุกต์ให้เข้ากับเหตุการณ์ร่วมสมัย โดยจะเห็นได้ว่า ตัวแสดงในภาพยนตร์ของฝ่ายอโยธยานั้น ต่างก็ยืนเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ของตน ไม่ได้มีการหมอบกราบอย่างที่ควรจะเป็นตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสามัญชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนการแต่งกายนั้น บรรดาข้าราชบริพารของพระเจ้าจักราต่างก็สวมเสื้อขณะเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรา

ส่วนสถานที่ในการถ่ายทำนั้น พระราชวังของพระเจ้าจักราใช้บริเวณวัดพระแก้วเป็นสถานที่ถ่ายทำ ส่วนพระราชวังของพระเจ้าหงสาใช้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓ : ๒๘) ส่วนเครื่องราชูปโภคและเครื่องตกแต่งฉากต่างๆ นั้น ได้รับความอนุเคราะห์จากสำนัก

พระราชวังให้ยืมมาใช้ในการเข้าฉาก โดยมีพระยาเทวาธิราชเป็นผู้ประสานงานให้ ส่วนเสื้อผ้า เครื่องแต่งกายก็มีการหยิบยืมกันมาจากผู้ที่รู้จัก (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐) ในการถ่ายทอดฉากและบรรยากาศต่างๆ สู่แผ่นฟิล์มนั้น พบว่ายังมีลักษณะที่เห็นได้ชัดถึงการสมมติสถานที่และบรรยากาศขึ้นมา มีลักษณะเป็นฉากที่จัดทำขึ้นเพื่อการถ่ายละครมากกว่าเป็นฉากในภาพยนตร์ เพราะขาดความสมจริงและขาดรายละเอียดที่มีชีวิตชีวา และทำให้รู้สึกว่า กำลังชมเหตุการณ์สมมติมากกว่าการชมเรื่องราวใน พ.ศ. ๒๐๘๓ แห่งราชอาณาจักรอโยธยา ซึ่งในแง่นี้ จากการสัมภาษณ์ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ท่านได้ให้ความกระจ่างไว้ว่า ฉากในพระราชวังหรือในท้องพระโรงนั้น เป็นการสร้างฉากขึ้นมาและถ่ายทำกันในโรงถ่าย ดังนั้นภาพที่ออกมาในภาพยนตร์จึงเป็นเหมือนฉากของละครเวทีที่มีการสร้างฉากขึ้นมากกว่าจะดูเหมือนสถานที่จริง

ส่วนในแง่ของดนตรีประกอบที่เป็นการสร้างบรรยากาศให้กับเรื่องนั้นพบว่า ในภาพยนตร์ มีการนำเพลงที่ผู้ประพันธ์ได้ประพันธ์เนื้อร้องไว้ในนวนิยายมาใส่ดนตรีเป็นเพลงไทยเดิม ชื่อว่าเพลง *"ครวญ"* โดยให้นางเอกคือ เรณู เป็นผู้ขับร้อง (แต่จะสังเกตได้ว่าเนื้อเพลงจะเป็นภาษาไทยในขณะที่บทสนทนาจะใช้ภาษาอังกฤษ) เนื้อหาของเพลงกล่าวถึงเรื่องการทำดีได้ดี และความสมหวังของความรักที่เกิดจากการทำดีในชาติปางก่อน และการใช้วงดนตรีไทยเดิมมาบรรเลงก็ให้บรรยากาศของเมืองไทยสมัยโบราณได้มากพอสมควร อย่างไรก็ตาม เพลงประกอบเพลงอื่นๆ เช่น เพลงที่ใช้เปิดเรื่อง ใช้ในการสรรเสริญพระเจ้าจักรา หรือใช้ในการปิดเรื่องนั้นล้วนแล้วแต่ใช้ดนตรีสากลในการบรรเลง ซึ่งก่อให้เกิดบรรยากาศร่วมสมัยมากกว่าการย้อนยุคไปยังสมัยอโยธยา จากการให้สัมภาษณ์ของท่านผู้หญิงพูนศุขและจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับการถ่ายทำ *พระเจ้าช้างเผือก* ที่คุณชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ *เมืองไทยสมัยก่อน* นั้น ทำให้ทราบว่า ฝ่ายศิลป์ได้เลือกใช้เพลงไทยตามที่บันทึกไว้ในจดหมายเหตุ

ของลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยเป็นทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อกว่า ๔๐๐ ปี มาแล้ว และได้เขียนโน้ตเพลงไว้ในหนังสือจดหมายเหตุของตน โดยระบุไว้ว่าเป็น "เพลงไทย" ชื่อเพลง สายสมร และทางผู้จัดทำได้นำมาแต่งเป็นเพลงสรรเสริญพระเจ้าจักรา โดยใช้ดนตรีสากลซึ่งมีทำนองที่ไพเราะมาก และปัจจุบันก็มักจะยังได้ยินเพลงนี้กันอยู่เสมอ ท่านผู้หญิงพูนสุขเล่าว่า ในสมัยก่อนเมื่อใครได้ยินเพลงนี้ก็มักจะกล่าวว่า "ท่าน" (หมายถึงปรีดี พนมยงค์ ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* -ผู้วิจัย-) กำลังจะกลับมาสู่เมืองไทย *"...โถ! แต่ก่อนนี่ใครนะ ระหว่างที่เราตกทุกข์ได้ยาก ใครได้ยินเสียงเพลงนี้ก็บอกว่า เอ้า! ท่านจะกลับแล้ว..."* (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒[illegible] มกราคม ๒๕๔๐)

อย่างไรก็ตาม ทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์มีฉากที่ได้รับการเน้นมากคือฉากการจับโขลงช้าง โดยในนวนิยาย ผู้ประพันธ์ได้อธิบายวิธีการคล้องช้างไว้อย่างละเอียด และในภาพยนตร์ก็ได้ถ่ายทอดออกมาค่อนข้างตรงกับที่อธิบายไว้ในนวนิยาย มีการถ่ายทำในสถานที่จริงคือที่จังหวัดแพร่ และมีการกำกับโขลงช้างกันจริงๆ ฉากการคล้องช้างเป็นฉากที่ยิ่งใหญ่และหาชมได้ยากมากในปัจจุบัน เพราะการเกณฑ์โขลงช้างมาเป็นจำนวนมากเช่นนั้นทำได้ไม่ง่ายนักในปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ตาม ฉากการคล้องช้างนี้มีลักษณะเป็นสารคดีมากกว่าภาพยนตร์ เพราะเป็นเหมือนการบันทึกภาพการคล้องช้างโดยปล่อยให้เหตุการณ์ดำเนินไปเรื่อยๆ อย่างเป็นธรรมชาติ และไม่สนใจในรายละเอียดของตัวละครที่เป็นคนมากนัก ความจริงแล้วฉากนี้ดูเหมือนจะเป็นฉากหลักฉากหนึ่งของเรื่อง ทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ แต่การให้รายละเอียดของการคล้องช้างไม่ได้มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องหรือมีความเกี่ยวพันกับแก่นเรื่องมากนัก นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าจักราเป็นผู้มีบุญญาธิการเพราะสามารถจับช้างเผือกได้ และเป็นการแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของการคล้องช้างและพลังของช้างไทย ซึ่งถ้าจุดมุ่งหมายเพื่อการแสดงให้ชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะ

ประเทศในโลกตะวันตก เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของชาติไทย ก็คงเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ แต่ในแง่ของพัฒนาการของ "สาร" หรือ "แก่นเรื่อง" นั้น ฉากนี้ไม่ได้มีผลดังกล่าวนัก แม้จะเป็นฉากที่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่และความพยายามในการถ่ายทำภาพยนตร์ก็ตาม แต่การที่ผู้สร้างให้ความสำคัญอย่างมากกับการถ่ายทอดฉากนี้ออกมาในภาพยนตร์ และตัดฉากอื่นๆ ในตัวบทนวนิยายที่เป็นส่วนสนับสนุนความหนักแน่นของสารสำคัญของเรื่องออกไป ทำให้ผู้ชมอาจรู้สึกได้ว่า กำลังชมสารคดีเรื่องการคล้องช้างมากกว่าชมภาพยนตร์ที่กำลังเสนอสารสำคัญเรื่องสันติภาพ อย่างไรก็ตาม ฉากที่น่าชื่นชมอย่างยิ่งอีกฉากหนึ่งในการถ่ายทอดตัวบทนวนิยายออกมาเป็นภาพยนตร์ และเป็นฉากที่ถ่ายทำอย่างยิ่งใหญ่อีกฉากหนึ่งโดยใช้ท่าเลที่จังหวัดแพร่เช่นกันคือ ฉากการสู้รบระหว่างทหารของหงสาและอโยธยา ซึ่งในด้านเทคนิคการถ่ายทำนั้นนับว่ายอดเยี่ยมมากเมื่อเทียบกับช่วงเวลาในสมัยของการถ่ายทำ ภาพของกองทัพช้างที่ปรากฏ ให้ความรู้สึกที่ยิ่งใหญ่ตระการตา และแสดงถึงแสนยานุภาพของพระมหากษัตริย์แห่งบูรพาทิศในสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการใช้ภาพมุมต่ำของเทคนิคภาพยนตร์ ทำให้ผู้ชมรู้สึกเหมือนกองทัพช้างกำลังเดินข้ามศีรษะไป การถ่ายทำมีการขุดหลุมเพื่อนำกล้องลงไปถ่ายภาพช้างที่กำลังเดินอย่างรวดเร็วผ่านหน้ากล้องไป ฉากนี้แสดงถึงความสามารถของตากล้องคือคุณปราสาท สุขุม ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นฉากการสู้รบที่ถ่ายทอดออกมาอย่างสมจริงทำให้ผู้ชมภาพยนตร์ได้ภาพความโหดเหี้ยมของสงครามของเรื่องได้อย่างดีเช่นกัน

๕. เทคนิคในการเล่าเรื่อง : หลากมุมมองของสื่อต่างชนิด

ในนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น เทคนิคการเล่าเรื่องส่วนใหญ่คือการใช้สายตาพระเจ้า โดยผู้แต่งเป็นผู้หยั่งรู้เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในเรื่อง รวมทั้งความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร และผู้แต่งสมมติตัวเองเป็น

ผู้รู้แจ้งหรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นพระเจ้า เทคนิคดังกล่าวในนวนิยายเทียบได้กับการเล่าด้วยมุมมองผู้รู้แจ้ง (Objective Camera Angle) ในเทคนิคของภาพยนตร์ การเล่าเรื่องด้วยมุมมองผู้รู้แจ้งในภาพยนตร์นี้ เป็นการใช้มุมกล้องที่ถ่ายจากรอบนอกของเหตุการณ์หรือการแสดง ทำให้ผู้ชมรู้สึกเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ ในบางครั้งจึงเรียกมุมกล้องประเภทนี้ว่า "มุมคนดู" มุมกล้องประเภทนี้ต้องมีความเป็นกลาง และเนื่องจากตัวแสดงทุกตัวจะไม่รู้สึกว่ามีผู้อื่นแอบดูอยู่ ดังนั้นตัวแสดงจะหันมามองกล้องไม่ได้ (ปิยกุล เลาวัณย์ศิริ, ๒๕๒๘ : ๗) ในภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ผู้สร้างก็ใช้มุมมองแบบผู้รู้แจ้ง (Objective Camera Angle) เช่นกัน ซึ่งทำให้ผู้ชมรู้สึกเหมือนกำลังสังเกตการณ์ความเป็นไปในเรื่องเช่นเดียวกับการอ่านนวนิยาย แต่สิ่งที่แตกต่างไปในการเล่าเรื่องด้วยเทคนิคของภาพยนตร์ คือภาพในใจของผู้อ่านได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นภาพให้ได้รับชมกัน ซึ่งอาจจะถูกใจหรือตรงกับที่ผู้อ่านจินตนาการไว้ในขณะอ่านนวนิยายหรือไม่ก็ได้ ในกรณีของ *พระเจ้าช้างเผือก* เนื่องจากตัวบทนวนิยายและบทภาพยนตร์มีความใกล้เคียงกันมากจนสามารถสันนิษฐานได้ว่า ผู้สร้างคือปรีดี พนมยงค์ มีความตั้งใจที่จะถ่ายทอดเรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ออกมาด้วยสื่อทั้งสองชนิดไปในเวลาเดียวกัน คือเขียนตัวบทนวนิยายออกมาเพื่อใช้สำหรับสร้างภาพยนตร์ จะพบว่า ท่าทางการแสดงและบทสนทนาในนวนิยายมีความใกล้เคียงหรือตรงกับในภาพยนตร์อย่างเห็นได้ชัด ในบางตอนพบว่า บทสนทนาในภาพยนตร์นั้นนำมาจากบทสนทนาในนวนิยายเกือบทุกตัวอักษร นอกจากนั้นสังเกตได้ว่า นวนิยายทั้ง ๒๑ ตอน นั้นเรื่องราวในแต่ละตอนจะปรากฏเป็นภาพยนตร์แต่ละฉาก แม้จะมีบางตอนในนวนิยายที่ไม่ได้รับการนำเสนอออกมาเป็นภาพยนตร์ แต่ขั้นตอนการนำเสนอหรือแม้แต่การตัดต่อภาพในแต่ละฉากของภาพยนตร์นั้นเรียกได้ว่านำมาจากนวนิยายเป็นตอนๆ เลยทีเดียว ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่ยกมาจากบทสนทนาในนวนิยายและในภาพยนตร์ ดังนี้

หลังจากที่สองบทแรกในนวนิยายเป็นการบรรยายถึงสภาพบ้านเมือง

และภาพวิถีชีวิตของชาวอโยธยา ส่วนฉากแรกในภาพยนตร์เป็นการนำเสนอภาพสถานที่สำคัญของกรุงเทพฯ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม วัดอรุณราชวราราม ถนนราชดำเนินแล้ว ฉากต่อมาที่ปรากฏต่อสายตาผู้ชมภาพยนตร์เป็นภาพขนาดไกล (Long Shot) แสดงให้เห็นท่านมหาเสนาบดีกรมวังและบรรดาข้าราชบริพารกำลังยืนรอรับเสด็จพระเจ้าจักรา จากนั้นท่านมหาเสนาบดีกรมวังได้เบิกตัวพระเจ้าจักราเสด็จออกยังท้องพระโรงในวันฉัตรมงคล ซึ่งเป็นวันเฉลิมฉลองการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ บทสนทนาในฉากนี้เหมือนกันทั้งในนวนิยายและในภาพยนตร์ โดยที่ท่านมหาเสนาบดีกรมวังได้กราบบังคมทูลต่อพระเจ้าจักราในเรื่องการรักษาโบราณราชประเพณีโดยที่ต้องทรงเลือกนางสนมให้ครบ ๓๖๕ คน

"May it please Your Majesty, I hope to be able today to go to the people and tell them the good news that you have followed the custom of your forefathers. The people will, I feel sure, be very glad; for it is three years now since Your Majesty ascended the Throne and Your Majesty has not yet observed the custom of your ancestors."

"What custom are you referring to ?" asks the King.

"The custom that a King takes to himself three hundred and sixty-five wives."

"Is not that too many ?" says the King.

"No! not too many, Your Majesty. The King of Honsa, your neighbour, has broken the record. He has three hundred and sixty six."

"Three hundred and sixty six! But there are at the most only three hundred and sixty five days in a year ?"

"The King of Honsa is a clever man. All he does is to raise his first wife to the position of an honorary queen and give her a

separate palace with a large pension thrown in."

(*The King of the White Elephant*, p.16)

บทสนทนาที่ยกตัวอย่างมาเป็นฉากการสนทนาฉากแรกที่ปรากฏทั้งในนวนิยายและในภาพยนตร์ และแสดงให้เห็นว่า เป็นการนำเอาบทสนทนาในนวนิยายมาทุกตัวอักษร การบรรยายลักษณะท่าทางของตัวแสดงที่เขียนไว้ในนวนิยายนั้นก็ตรงกับท่าทางของผู้แสดงที่ปรากฏในภาพยนตร์เป็นอย่างมาก

นอกจากบทที่ยกตัวอย่างมานี้แล้ว ก็ยังมีตอนอื่นๆ อีกมากที่แสดงให้เห็นว่า บทสนทนาและแม้แต่การตัดต่อฉากนั้นตรงกันทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ เช่น ในฉากเปิดตัวพระเจ้าหงสา หรือ King Honsa นั้นทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ต่างก็มีรายละเอียดที่คล้ายคลึงกัน คือภาพตัดมาที่ภายในพระตำหนักของพระเจ้าหงสาซึ่งกำลังสำราญพระวรกายอยู่บนแท่นบรรทมขนาดเตี้ย แวดล้อมไปด้วยนางสนมและบรรดาเสนาบดีที่กำลังรอฟังข่าวสำคัญจากพระเจ้าหงสา บทสนทนาในฉากนี้ทั้งฉากก็ตรงกันทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ เป็นการกล่าวถึงพระราชประสงค์ของพระเจ้าหงสาในการขยายพระราชอาณาจักรไปยังอโยธยา ดังตัวอย่าง

"We have just received a reply from the Great Mogul," says the King. " He is also of our opinion. For the satisfaction ('great' ในบทภาพยนตร์) of our country, Ayodaya must be destroyed."

"May it please Your Majesty," interposes the Lord Chamberlain, "there should be reasonable cause for a war. Ayodaya has no qurrel with us, and King Chakra has always been our good neighbour, I do not understand why we have to fight him."

It is not the opinion of the Prime Minister, who disposes of the difficulty to his own satisfaction by stating peremptorily :

"May it please Your Majesty! Your Majesty's command is sufficient cause."

"Your Majesty!" continues the Lord Chamberlain. "If you attack Ayodaya you will have the whole world against you."

This causes the King of Honsa surprise; he bursts into laughter.

"The whole world ? You think the whole world will form themselves into a league against me ?"

"But, Your Majesty," replies the Lord Chamberlain timidly, "It was only last month that you signed the Arbitration Treaty with Ayodaya."

Another burst of laughter from the king of Honsa; he turns to the Prime Minister :

"Listen to him : treaties indeed! I will show you what to do with treaties."

....

(*The King of the White Elephant*, p.60-61)

จากตัวอย่างที่ยกมาคงพอจะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้นำเสนอเรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ผ่านสื่อทั้งสองชนิดคือวรรณกรรมและภาพยนตร์ โดยไม่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาหรือรายละเอียดมากนัก แต่พบว่า เนื้อหาในนวนิยายบางตอนไม่ได้รับการนำเสนอในภาพยนตร์ทั้งๆ ที่เป็นตอนสำคัญซึ่งกล่าวถึงแก่นของเรื่องโดยตรง ดังได้วิเคราะห์ไปก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าชื่นชมในการถ่ายทอดเรื่องราวผ่านมุมมองของกล้องภาพยนตร์ คือความพยายามของผู้สร้างภาพยนตร์ในการถ่ายทอดจินตนาการของผู้เขียนบทนวนิยายให้ออกมาเป็นภาพที่ยิ่งใหญ่ในตัวภาพยนตร์ เช่น ภาพของการคล้องช้างและกองทัพช้าง โดยเฉพาะการถ่ายทอดภาพของกองทัพช้างนั้น แสดงให้เห็นความสามารถในการเล่าเรื่อง

ด้วยเทคนิคของภาพยนตร์ได้เป็นอย่างดี การใช้ภาพมุมต่ำ (Low Angle) คือการถ่ายภาพโดยการตั้งกล้องไว้ในระดับที่ต่ำกว่าสิ่งที่จะถ่าย รวมทั้งการถ่ายภาพขนาดใกล้ (Close Up) ถึงใกล้มากๆ (Extreme Close Up) และใช้มุมมองแบบคนดูที่รู้แจ้ง (Point of View Camera Angle) ในการถ่ายภาพช้างที่กำลังวิ่งเข้ามาหากล้อง ทำให้ผู้ชมรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ของกองทัพช้าง สิ่งนี้การเล่าด้วยมุมมองของนวนิยายอาจไม่สามารถแสดงความยิ่งใหญ่ของกองทัพช้างให้ออกมาเป็นภาพได้ ในนวนิยายผู้อ่านจะต้องใช้จินตนาการส่วนตัวสร้างภาพออกมาเอง*

ความแตกต่างของมุมมองของสื่อต่างชนิดกันเช่นนี้ ทำให้ภาพที่ออกมาในใจของผู้อ่านและในสายตาของผู้ชมอาจแตกต่างกันไป และทำให้เกิดความหลากหลายในการถ่ายทอดเรื่องราว รวมทั้งเป็นผลดีต่อผู้อ่านและผู้ชมในการเลือกรับการถ่ายทอดสารตามความพอใจ สิ่งนี้ทำให้ผู้สร้างงานมีโอกาสมากขึ้นในการถ่ายทอดสารของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพตามความถนัดของแต่ละบุคคล รวมทั้งให้โอกาสแก่ผู้รับสารมากขึ้นในการเลือกรับสารตามรสนิยมหรือความชอบของแต่ละคน

๓.๓.๓ วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง พระเจ้าช้างเผือก : "สาร" ที่ต้องการ "สื่อ"

จากการศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งในฐานะวรรณกรรมและภาพยนตร์ พบว่า ผู้ประพันธ์และผู้สร้างงานซึ่งเป็นคนๆ เดียวกัน พยายามนำเสนอ "สาร" อย่างเดียวกัน โดยใช้ "สื่อ" ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้อาจจะ

* อ่านคำศัพท์ภาพยนตร์ได้ใน ปิยกุล เลาวัณย์ศิริ, ๒๕๒๘, *การวางมุมกล้อง*, กรุงเทพฯ : คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, และ รังสิมา กุลพัฒน์, ๒๕๓๙, *แผลเก่า : จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์*, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๓๒๖-๓๓๒

โดยความตั้งใจของผู้สร้างงานเองที่ต้องการเสนอแนวคิดของตนผ่านสื่อทั้งสองแบบ อย่างไรก็ตาม เรื่องราวใน *พระเจ้าช้างเผือก* คงได้รับการนำเสนอสารที่สมบูรณ์กว่านี้ ถ้ามีการใช้สื่ออย่างมีประสิทธิภาพมากกว่านี้ทั้งในแง่ของนวนิยายและภาพยนตร์ แต่เนื่องจากงานชิ้นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นงาน “เฉพาะกิจ” เป็นการทำแบบมือสมัครเล่นและไม่ได้หวังผลกำไรทางการค้าแต่อย่างใด แม้จะมีการเกณฑ์ผู้เชี่ยวชาญมาไม่น้อย โดยเฉพาะในวงการภาพยนตร์ เช่น ตากล้องฝีมือดีอย่างคุณประสาท สุขุม ผู้สำเร็จหลักสูตรการถ่ายภาพมาจากอเมริกา แต่ภาพยนตร์เรื่องนี้ก็ยังมีข้อบกพร่องอีกมากโดยเฉพาะในแง่ของการนำเสนอสารและการที่ไม่ได้มุ่งแสดงความลุ่มลึกของตัวละครทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์ ทำให้ *พระเจ้าช้างเผือก* ขาดความมีชีวิตชีวา และกลายเป็นงานในระดับมือสมัครเล่นไปอย่างน่าเสียดาย ทั้งๆ ที่ผู้สร้างงานและผู้แสดงต่างก็ทุ่มเทเวลา แรงกาย แรงใจ สติปัญญา และทุนทรัพย์ให้กับงานชิ้นนี้ไปอย่างมาก โดยเฉพาะปรีดี พนมยงค์ นั้น งานชิ้นนี้คือนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องแรกและเรื่องเดียวที่ได้ฝากผลงานไว้ในวงการศิลปะทั้งสองแขนงของไทย และด้วยความตั้งใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะให้มีประสิทธิผลถึงขนาดประกาศอุดมการณ์ของชาติไทยให้ชาวโลกได้รับรู้ โดยเฉพาะเป็นอุดมการณ์เพื่อความผาสุก ไม่เฉพาะของชนชาวไทยเท่านั้น แต่เพื่อความผาสุกของมนุษยชาติโดยส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม มีทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารที่น่าสนใจและสามารถให้คำอธิบายข้อจำกัดในการสื่อสารหรือการบอกเล่าเรื่องราวใน *พระเจ้าช้างเผือก* ได้อย่างสำคัญในอีกลักษณะหนึ่งคือ แนวคิดของ มาร์แชล แมคลูฮัน (Marshall McLuhan) นักวิชาการชาวคานาดา ผู้เขียนหนังสือที่สำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทคโนโลยีชื่อ *Understanding Media : The Extensions of Man (1964)* ประโยคที่ว่า “the medium is the message” เป็นประโยคที่โด่งดังและเป็นตัวกำหนดแนวคิดที่สำคัญของแมคลูฮัน ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๓) ได้อธิบายแนวคิดของแมคลูฮันโดยสรุปได้อย่างน่าสนใจว่า บรรดาสื่อกลางที่ใช้ในการสื่อสารหรือบอกเล่า

เรื่องราวทั้งหลายนั้นมีความเกี่ยวข้องกับสารที่ต้องการจะสื่อออกไปเป็นอย่างมาก เพราะหัวใจของการสื่อสารคือการที่สารจะถึงมือผู้รับได้หรือไม่ และการที่สารจะถึงมือผู้รับได้หรือไม่ได้นั้น “สื่อ” หรือตัวสื่อกลางเป็นผู้กำหนด ไม่ใช่ผู้บอกเป็นตัวกำหนด เพราะในตัวสื่อกลางแต่ละอย่างนั้นต่างก็มี “สาร” ของตัวเองที่จะบอกกับผู้รับสารอยู่แล้ว ดังนั้นถ้าสารของผู้บอกไม่ตรงกับสารของสื่อกลาง ถึงจะบอกอย่างไร สารนั้นก็ไม่สามารถดังผ่านสื่อกลางนั้นไปได้ และผู้รับก็จะรับเอาสารที่ผิดไปบอก ดังนั้น แมคลูอันจึงสรุปแนวคิดของเขาไว้ว่า “สื่อกลางคือตัวข่าวสาร” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓ : ๔๕)*

ถ้าพิจารณา *พระเจ้าช้างเผือก* ผ่านแนวคิดของแมคลูฮันในแง่หนึ่งจะพบว่า ผู้สร้างงานได้พยายามบอกเล่าสารของตนเองโดยคำนึงถึงข้อจำกัดของ “สื่อ” หรือ “ตัวสื่อกลาง” ที่แตกต่างกัน และคำนึงถึง “สารเดิม” ที่เป็นของ “สื่อ” หรือสื่อกลางแต่ละชนิด ดังนั้นจึงมีความพยายามในการใช้สื่อที่แตกต่างกันเพื่อบอกเล่าข่าวสารของตน นอกจากนั้น ตัวอย่างจากเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก็แสดงให้เห็นว่า ตัวสื่อกลางมีส่วนอย่างมากในการกำหนดสารที่ผู้สร้างงานต้องการบอก เพราะด้วยสื่อที่แตกต่างกัน สารที่ออกมาจึงมีเสียงที่ดังหรือค่อยที่แตกต่างกัน พบว่า ในการใช้นวนิยายเป็นสื่อกลางนั้น ข้อจำกัดของผู้ส่งสารหรือผู้สร้างงานมีน้อยกว่าในบางลักษณะ เช่น ในนวนิยายผู้สร้างงานสามารถใช้จินตนาการได้เต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นการสมมติเรื่องราว วันเวลา ลักษณะของตัวละคร แต่ในการถ่ายทอดสารด้วยสื่อภาพยนตร์นั้น ผู้สร้างงานต้องคำนึงถึงข้อจำกัดในแง่ของงบประมาณ ความสามารถของตัวแสดง ข้อจำกัดในเรื่องสถานที่การถ่ายทำ เป็นต้น ขณะเดียวกันภาพยนตร์ก็มีข้อได้เปรียบในอีกบางลักษณะ เช่น ในภาพยนตร์

---

* อ่านตัวอย่างการอธิบายแนวคิดของแมคลูฮันได้ในบทความของศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “ความล้ำลึกของ ‘น้ำเน่า’ ในหนังไทย” ตีพิมพ์ใน วารสาร *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๑ หน้า ๔๔-๕๓

ผู้สร้างงานสามารถเพิ่มเติมรายละเอียดในการสื่อสารหรือบอกเล่าเรื่องราว เช่น การใช้เพลงประกอบ การใช้มุมกล้อง จะเห็นได้ว่าในแง่หนึ่ง ภาษาของภาพยนตร์เป็นสิ่งที่เอื้อให้ผู้สร้างงานสามารถสื่อสารหรือเล่าเรื่องราวได้ต่างไปจากนวนิยาย ดังนั้นถ้าพิจารณาตามแนวคิดของแมคลูฮัน ความสามารถหรือความเชี่ยวชาญในการประพันธ์นวนิยายหรือการสร้างภาพยนตร์ของผู้สร้างงาน ไม่ได้เป็นการจำกัดการบอกเล่าสารของเรื่องแต่เพียงอย่างเดียว แต่สื่อกลางที่ใช้ในการส่งสารก็มีผลต่อประสิทธิภาพในการส่งสารด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การเปิดรับสารของผู้รับสารไม่ได้ขึ้นอยู่กับชนิดของสื่อเพียงอย่างเดียวแต่รวมไปถึงสภาพแวดล้อม ทัศนคติ หรือวัฒนธรรมของผู้รับสารด้วย ดังนั้นในแง่หนึ่งแม้การบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสันติภาพ การต่อต้านสงคราม และการส่งเสริมการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาที่เป็นสารสำคัญในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อมากกว่าหนึ่งชนิด แต่สารที่ได้รับการถ่ายทอดไปนั้น จะถึงผู้รับสารหรือไม่ ตัวกำหนดไม่ใช่ผู้บอกเล่าเพียงฝ่ายเดียว แต่ยังรวมถึงผู้รับสารด้วย ความตระหนักในส่วนนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อผู้รณรงค์เรื่องสันติภาพและสันติวิธี เพราะถึงแม้การใช้สื่อจะมีประสิทธิภาพมากเพียงไร อย่างเช่น ในโลกแห่งวิทยาการการสื่อสารที่ก้าวหน้าเช่นปัจจุบัน ผู้รณรงค์เรื่องสันติภาพและสันติวิธีสามารถสร้าง *พระเจ้าช้างเผือก* ออกมาได้อีกมากมายหลากหลายรูปแบบ และด้วยวิธีการที่ทันสมัยน่าสนใจ แต่ถ้าแนวคิดทัศนคติ หรือวัฒนธรรมของผู้รับสารยังถูกครอบงำอยู่ในกระแสของความรุนแรงและสงคราม ตราบนั้นสารที่ต้องการบอกกล่าวแม้จะผ่านสื่อที่มีประสิทธิภาพหรือหลากหลายเพียงใด ก็อาจไม่สามารถส่งถึงผู้รับได้อย่างที่ต้องการ

นอกจากนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า "สาร" ที่ปรีดี พนมยงค์ ต้องการจะสื่อไปยังผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย คงสามารถได้รับการถ่ายทอดอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่านี้ ถ้ามีการปรับปรุงวิธีการใช้สื่อให้ดีกว่าเดิม และ

ที่สำคัญคือ ถ้านวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ได้รับการเผยแพร่ออกไปมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะ "สาร" เรื่อง "สันติภาพ สันติวิธี และการต่อต้านสงคราม" ที่ปรีดี พนมยงค์ ต้องการนำเสนอในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ดูเหมือนจะไม่มีวันล้าหลัง ถ้าตราบใดที่มนุษย์ยังยึดติดอยู่กับแนวคิดที่ว่า สงครามเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และมนุษย์ยังขาดการร่วมมือกันในการขจัดความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยสันติวิธี รวมทั้งยังขาดความคำนึงที่จะอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งที่เป็นเพื่อนร่วมโลกอย่างมีสันติภาพ

๓.๔ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง *พระเจ้าช้างเผือก* กับ บริบททางสังคมการเมือง

วัตถุประสงค์ประการหนึ่งในการทำวิจัยเรื่องนี้คือ เพื่อศึกษาสภาพทางสังคมการเมืองที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้มีการประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ขึ้น จากการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ทางการเมืองของไทยและของโลกมีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างงานชิ้นนี้ ความสัมพันธ์บางประการระหว่างเหตุการณ์ทางสังคมการเมืองและเหตุการณ์ในนวนิยายและภาพยนตร์ได้รับการนำเสนอในรูปของเหตุการณ์สมมติ และบางครั้งก็มีการวิจารณ์อย่างเปิดเผย การศึกษาพบว่า ผู้สร้างงานในฐานะผู้มีบทบาททางการเมือง ได้ใช้นวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นกระบอกเสียงในการนำเสนอนโยบายทางการเมืองภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งนำเสนออุดมการณ์ทางการเมืองบางประการของตนเอง เช่น การต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหาร การต่อต้านการใช้ความรุนแรงในกรณีพิพาทอินโดจีน การประกาศนโยบายความเป็นกลางของประเทศไทย และการนำเสนอภาพผู้นำในอุดมคติ

จากช่วงระยะเวลาของการสร้างงาน คือการเขียนนวนิยายในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๘๓ การ

สร้างเป็นภาพยนตร์ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๓ และการนำภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ออกฉายรอบปฐมทัศน์เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ณ ศาลาเฉลิมกรุง นั้น เป็นช่วงที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศมากมาย เช่น เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเริ่มก่อชนวนขึ้นในยุโรปและระเบิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ บรรยากาศการเมืองภายในประเทศที่มีการใช้นโยบายชาตินิยม และมีกลุ่มบุคคลที่นิยมลัทธิชาตินิยมทางทหารที่มีบทบาทอยู่ในรัฐบาล ได้มีการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อเผยแพร่แนวคิดดังกล่าว เช่น การจัดตั้งยุวชนทหารและการเผยแพร่วินัยทหารแบบบูชิโด มีการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส และได้เกิดสงครามขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๔ รวมทั้งมีการแผ่ขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นในประเทศต่างๆ ของเอเชีย โดยมีการเข้าแทรกแซงการเมืองของไทย รวมทั้งการยกกองทัพเข้ามาในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ซึ่งได้กลายเป็นความขัดแย้งภายในของผู้นำรัฐบาลไทยในการเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมสงครามในสงครามโลกครั้งที่ ๒ กับญี่ปุ่น และนำมาซึ่งการก่อตั้งกองกำลังใต้ดินในไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น และล้มรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในบทความเรื่อง *"ภาพยนตร์ไทยกับการ 'สร้างชาติ' : 'เลือดทหารไทย-พระเจ้าช้างเผือก-บ้านไร่นาเรา' "* ของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์ นั้น ผู้เขียนได้วิเคราะห์เหตุการณ์ทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ออกมาทวนกระแสภาพยนตร์ไทยในขณะนั้นไว้ว่า

"ในช่วงก่อนการบุกของญี่ปุ่นนั้น นายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังร่วมกันในคณะรัฐมนตรี แต่ก็มี พระเจ้าช้างเผือก ที่ทวนกระแสภาพยนตร์ไทย ออกมาฉายเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ เป็นรอบปฐมฤกษ์ ออกฉายในช่วงที่ได้เกิดการสู้รบในอินโดจีนไปแล้ว และก่อนที่ไทยจะลงนามสันติภาพกับฝรั่งเศส (พฤษภาคม ๒๔๘๔) ที่กรุง

โตเกียวเพียงหนึ่งเดือน ดังนั้นจึงดูเหมือนว่า พระเจ้าช้างเผือก สะท้อนความคิดของนายปรีดี พนมยงค์ ในบรรยากาศที่ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้วในยุโรป ขณะเดียวกันก็อยู่ในบรรยากาศของ "ลัทธิชาตินิยม" ที่ก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้นในประเทศ ซึ่งการระดมเรียกร้องดินแดนกำลังเป็น "พลัง" ที่ไม่สามารถจะทัดทานได้" (๒๕๓๖ : ๑๑๐)

เมื่อวิเคราะห์ถึงช่วงที่ปรีดี พนมยงค์ เขียนนวนิยายเรื่องนี้แล้วเสร็จ คือเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๘๓ ตามบันทึกในคำนำของนวนิยาย และการนำภาพยนตร์ออกฉายเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ จะพบความสอดคล้องของเรื่องราวความคิดในนวนิยายและภาพยนตร์กับภูมิหลังทางสังคมการเมืองของไทยและของโลกในช่วงแห่งการสร้างงานได้อย่างชัดเจน

จากการศึกษาภูมิหลังทางการเมืองไทยและของโลกในช่วงเวลาของการสร้างงานคือการเขียนนวนิยาย ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ ซึ่งต่อมาได้ใช้เป็นบทภาพยนตร์ด้วย และการสร้างภาพยนตร์ซึ่งออกฉายในต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๔ นั้น ได้เกิดสงครามโลกขึ้นแล้วในยุโรปตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยที่ลัทธิการเมืองแบบชาตินิยมทางทหาร เช่น นาซีของเยอรมัน และฟาสซิสต์ของอิตาลีกำลังประสบความสำเร็จอย่างมากในยุโรป เห็นได้จากความยิ่งใหญ่และชัยชนะของกองทัพเยอรมนีที่มีต่อประเทศต่าง ๆ เช่น การที่เยอรมนีสามารถบดขยี้โปแลนด์จนแหลกรานภายในสามสัปดาห์ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ และได้รุกเข้าไปในประเทศนอรเวย์เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ และการที่ฝรั่งเศสต้องปราชัยต่อกองทัพเยอรมนีในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นผลสำเร็จอย่างดีเยี่ยมของลัทธิชาตินิยมทางทหาร นอกจากนั้นในเอเชียเอง กองทัพของญี่ปุ่นก็กำลังขยายอำนาจออกไปอย่างมหาศาล โดยเริ่มจากการบุกเข้ายึดครองทางตอนเหนือของประเทศจีนได้เป็นผลสำเร็จและสามารถสร้างรัฐบาลหุ่นขึ้นในแมนจูกัวได้ รวมทั้งได้ขยายอำนาจออกไปในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอย่างกว้างขวาง

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๙-๒๔๘๒ ในช่วงก่อนและระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศมหาอำนาจต่างๆ ทั้งในยุโรปและเอเชีย ในการเดินทางครั้งนั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้รับรู้และสัมผัสกับบรรยากาศทางการเมืองของประเทศต่างๆ โดยเฉพาะประเทศในกลุ่มที่นิยมลัทธิทหารและลัทธิชาตินิยมทั้งในยุโรปและเอเชีย ดังที่ท่านได้บันทึกไว้ว่า

"หลังจากที่ข้าพเจ้าเดินทางกลับมาประเทศสยามแล้ว ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับนักการเมืองชาติอื่นๆ ในสมัยนั้น คือความขัดแย้งที่ใช้อาวุธได้เริ่มขึ้นในญี่ปุ่น อิตาลี และเยอรมัน และได้แพร่ขยายออกไปทั่วโลก ..." (ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๙)

ดังนั้น เมื่อกลับมาประเทศไทย ปรีดี พนมยงค์ จึงได้ผลักดันให้มีกฎหมายว่าด้วยความเป็นกลางขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๒

ส่วนบรรยากาศทางการเมืองในประเทศไทยนั้น หลังการขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ.๒๔๘๑ ประเทศไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการ "สร้างชาติ" โดยใช้นโยบายชาตินิยม และต่อมาในช่วงหลังของการดำรงตำแหน่งก็เริ่มมีแนวโน้มของการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำมากขึ้น และทำให้นักวิชาการบางท่านถึงขนาดลงความเห็นว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม คือผู้นำที่ใช้นโยบายเผด็จการทางทหาร ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้วิเคราะห์ลักษณะนโยบายการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไว้ในประวัติการเมืองไทยว่า

"หลวงพิบูลสงคราม สมาชิกฝ่ายทหารชั้นอ่อนอาวุโสคนสำคัญของคณะราษฎรก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างปี ๒๔๘๑-๒๔๘๗ เป็นระยะเวลากว่า ๕ ปี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวถือได้ว่าเป็นยุคใหม่ของการ

เมืองไทยอีกยุคหนึ่ง คณะราษฎรได้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญทางการบริหารอย่างแท้จริง นามทางการของประเทศเปลี่ยนจาก "สยาม" เป็น "ไทย" (ปี ๒๔๘๒) ประเทศไทยเข้าสู่ยุคของ "การสร้างชาติ" มีความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงทางด้านวัฒนธรรม ประเทศไทยเข้าสู่วงโคจรแห่งอำนาจของญี่ปุ่น ความอ่อนแอของ "ลัทธิรัฐธรรมนูญ" ทำให้ผู้นำใหม่หันไปสร้างความสนับสนุนของตนด้วย "ลัทธิชาตินิยม" และเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ระเบิดขึ้นในเอเชีย รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็สร้างความสนับสนุนเพิ่มเติมด้วย "ลัทธิทหาร" และ "ลัทธิผู้นำ" ไทยเข้าสู่สงครามครั้งนั้นในฝ่ายของญี่ปุ่น ไทยเป็นประเทศเล็กประเทศเดียวที่ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ อย่างเป็นทางการ" (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๕๙)

นอกจากนั้น ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ยังได้กล่าวถึงบรรยากาศการเมืองระหว่างประเทศและการเมืองภายในประเทศไว้ว่า การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ มีความเกี่ยวพันที่สำคัญกับการเมืองระหว่างประเทศ อันจะนำไปสู่การที่ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๒ "และทำให้ทิศทางของการเมืองไทยในรูปแบบของประชาธิปไตยโดยรัฐสภาได้หันเหไปสู่ความเป็นลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร ซึ่งได้รับอิทธิพลของระบอบเผด็จการทหารนาซีฟาสซิสต์ที่กำลังเฟื่องฟู และดูจะมีประสิทธิภาพดังที่ปรากฏในเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น" (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๖๐) ปัจจัยเหล่านี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งด้านนโยบายทางการเมืองของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ และนำมาซึ่งการแบ่งฝ่ายทางการเมืองอย่างชัดเจนในหมู่คณะราษฎร คือฝ่ายที่มีอำนาจทางการเมืองอย่างสูงขณะนั้นนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายของนายปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม แม้เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดขึ้นแล้วในยุโรปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลไทยก็ยังประกาศนโยบายเป็นกลางอย่างเคร่ง

ครัด และได้พยายามขอให้มหาอำนาจชาติต่างๆ ช่วยค้ำประกันความเป็นกลางของไทย เช่น เมื่อฝรั่งเศสขอทำสัญญาไม่รุกรานกับประเทศไทย รัฐบาลไทยก็เห็นด้วย นอกจากนั้น รัฐบาลไทยยังเสนอขอทำสัญญาไม่รุกรานกับอังกฤษและญี่ปุ่นอีกด้วย และได้ลงนามในสัญญาไม่รุกรานกับอังกฤษและฝรั่งเศส ในวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๘๓ และในวันเดียวกันนั้น ก็ได้ลงนามในสัญญามิตรภาพกับญี่ปุ่น แต่เนื่องจากต่อมาฝรั่งเศสไม่ยอมเจรจากับรัฐบาลไทย ซึ่งเสนอขอปรับปรุงเขตแดนไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสให้เป็นไปตามหลักสากล รัฐบาลไทยจึงไม่ได้ให้สัตยาบันในสัญญาไม่รุกรานที่ได้ทำไว้กับฝรั่งเศส (ดู กระมล ทองธรรมชาติ, ๒๕๒๕ : ๓๒๙) ดังนั้นในกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๓ กระแสการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสจึงเข้มข้นขึ้นอย่างมาก และได้รับความสนับสนุนจากมหาชนอย่างล้นหลาม

การที่ไทยเปลี่ยนนโยบายจากการเจรจาทางการทูตมาเป็นการใช้กำลังทหารในกรณีของสงครามอินโดจีนนั้น ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า มีปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ คือ การที่ฝรั่งเศสคู่กรณีของไทยประสบความพ่ายแพ้ต่อเยอรมนี จากการที่เคยประกาศความเป็นกลางท่าทีของรัฐบาลไทยโดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เปลี่ยนไปโดยเสนอข้อแม้ว่า นอกจากการใช้ร่องน้ำลึกในการแบ่งปันพรมแดนในอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสแล้ว ถ้าหากมีการเปลี่ยนอำนาจอธิปไตยในอินโดจีนจากฝรั่งเศส ก็ขอให้ลาวและกัมพูชาตกเป็นของไทย ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องที่ฝรั่งเศสไม่อาจยอมรับได้ และเหตุผลประการที่ ๒ ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม หันมาใช้กำลังทางทหารกับฝรั่งเศสก็เพราะการเข้ามาของทหารญี่ปุ่นในเวียดนาม ทำให้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลัวว่า ถ้ากองกำลังของญี่ปุ่นสามารถเข้ามาถึงลาวและกัมพูชาก็จะทำให้ไทยอาจไม่ได้ดินแดนดังกล่าวตามนโยบายที่วางไว้ ดังนั้นการสู้รบระหว่างไทยและอินโดจีนฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้น และญี่ปุ่นได้เสนอตัวเข้ามาเป็นอนุญาโตตุลาการหรือผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท ตกลงให้มีการหยุดยิง เมื่อ

วันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๘๔ และมีการลงนามในอนุสัญญาโตเกียว เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔ เป็นผลให้ไทยได้ดินแดนไชยบุรี จำปาศักดิ์ เสียมราฐ และพระตะบองซึ่งต่อมาก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดอยู่ภายใต้การปกครองไทย (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๒๒๐-๒๒๑) ส่วนกอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร (๒๕๓๒) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า สาเหตุของการเกิดสงครามในอินโดจีนนั้น เกิดจากความดื้อดึงของฝรั่งเศสเองที่ยืนยันจะใช้กำลังทางทหารป้องกันอินโดจีนจากการโจมตีใด ๆ ทั้งมวล รวมทั้งรัฐบาลไทยยังถูกกดดันจากสถานการณ์หลายอย่างทั้งภายในและภายนอกประเทศ

จากการศึกษาบริบททางสังคมการเมืองควบคู่ไปกับการศึกษาตัวบทนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทำให้พบว่า ผู้สร้างงานต้องการใช้นวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้เพื่อนำเสนอนโยบายทางการเมืองของตนทั้งในระดับประเทศและในระดับนานาชาติ ดังจะได้วิเคราะห์เป็นประเด็นดังนี้

๑. *การต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหาร*

นวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* มีการสื่อสารที่สำคัญประการหนึ่งคือ การต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหาร จากการศึกษาบริบททางสังคมการเมืองในช่วงที่สร้างงาน และจากการศึกษารายละเอียดในตัวบทนวนิยายและภาพยนตร์พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้วิพากษ์วิจารณ์และแสดงทัศนะในการต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหาร ซึ่งดูเหมือนจะเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่กำลังเบ่งบานและแสดงแสนยานุภาพอย่างเต็มที่อยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลกขณะนั้น ในส่วนของประเทศไทยเองนั้น ปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ประชาชนชาวไทยก็ได้นายกรัฐมนตรีคนใหม่ที่มาจากสายทหาร พันตรีหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางต่อมาในนามจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขึ้นดำรงตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองคือ ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ ด้วยวัยเพียง ๔๑ ปี

ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (๒๕๓๗) ไว้วิเคราะห์ลักษณะนโยบายทางการเมืองรวมทั้งลักษณะแนวคิดส่วนตัวของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ไว้ว่า

"จอมพล ป. พิบูลสงคราม อาจจะเหมือนกับกลุ่มผู้นำของ ๒๔๗๕ ที่มองว่า ตนเป็นผู้สร้างสังคมใหม่ให้กับประเทศชาติ ซึ่งต่อมาจะใช้คำอย่างแน่นอนว่า 'การสร้างชาติ' ในเมื่อสมัยของ 'การสร้างชาติ' อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ ดังนั้นกองทัพและทหารจะต้องเป็นผู้นำที่เข้มแข็งในการแก้ปัญหาของประเทศชาติ สำหรับจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง ... จากประสบการณ์ของนักเรียนนายทหารทั้งจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกและจากต่างประเทศที่ฟองเตนโบล ... ทำให้ท่านมีความโน้มเอียงไปในทางที่จะเห็นด้วยกับความเป็นผู้นำที่ทรงอำนาจและระบบเบ็ดเสร็จ สถานการณ์ของเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษที่ ๑๙๓๐ ความสำเร็จของระบอบอำนาจนิยมนาซี-ฟาสซิสต์ที่ปรากฏในเยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่น ก็ยิ่งย้ำให้เห็นถึงความน่าชื่นชมของระบบทหารและผู้นำ ในสมัยที่เป็นรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้เคยเขียนบทความลงในหนังสือ 'ยุทธโกษ' ของกองทัพบกเองเมื่อปี ๒๔๗๗ ว่าในสมัยของ 'การสร้างชาติ' และวิกฤตการณ์ของโลกนั้น ประเทศต้องการผู้นำที่เข้มแข็งเหมือน 'กับฝูงสัตว์ต้องมีหัวหน้า' และก็ดูเหมือนจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะเป็นนักการเมืองไทยคนแรกในสมัยใหม่ที่ทำให้คำว่า 'ผู้นำ' กลายเป็นคำสำคัญในความหมายของการเมืองไทย ..." (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๖๗-๑๖๘)

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็ได้เริ่มดำเนินนโยบายชาตินิยมอย่างเต็มที่ เช่น การประกาศนโยบายรัฐนิยมถึง ๑๒ ฉบับ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๕ ตามมาด้วยแนวโน้มการนำลัทธิทหารและลัทธิผู้นำมาใช้ในการบริหารประเทศในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม "ลัทธิผู้นำ" ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้ในช่วงก่อนการเข้าร่วมสงครามอย่างเต็มที่กับฝ่ายญี่ปุ่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๕ นั้นยังเป็นการผสมผสานไปกับลัทธิประชาธิปไตย โดยการพยายามหาความร่วมมือจากสภาผู้แทนราษฎร ดังที่มีผู้วิเคราะห์การดำเนินนโยบายทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไว้ว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ ในช่วงแรก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๔ เป็นการนำเอาลัทธิชาตินิยมออกมาอธิบายเรื่องการสร้างชาติ โดยอยู่ในกรอบใหญ่ของประชาธิปไตย และในช่วงที่สอง ปี พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๗ เป็นการใช้ลัทธิชาตินิยมที่มีลัทธิของการยึดถือในตัวบุคคลหรือ "ลัทธิผู้นำ" ซึ่งมีตัวของจอมพล ป. พิบูลสงครามเองเป็นแกนกลาง (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๖๙-๑๗๐) และแม้แต่ปรีดี พนมยงค์ เองก็กล่าวถึงจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่า ในระยะแรกของการเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ได้ปกครองบ้านเมืองโดยเป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย (ดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕ : ๘๐)

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาผู้สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้น มีผู้นิยมแนวคิดชาตินิยมสุดโต่ง เช่น หลวงวิจิตรวาทการ นายประยูร ภมรมนตรี ผู้อำนวยการยุวชนแห่งชาติ ผู้นำแนวหน้าของขบวนการปลุกระดมชาตินิยมก้าวร้าวเพื่อการผนวกดินแดน ซึ่งได้ทวีกำลังมากขึ้นในช่วงหนึ่งปีหลังจากที่มีการจัดตั้งรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดู กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒ : ๓๙) กลุ่มคนเหล่านี้ เป็นกลุ่มทางการเมืองที่มีความคิดตรงข้ามกับกลุ่มของปรีดี พนมยงค์ ความหวาดระแวงของปรีดี พนมยงค์ ที่ว่า นายกรัฐมนตรีอาจจะมีแนวโน้มในการใช้ลัทธิชาตินิยมทางทหารน่าจะมีความเป็นไปได้ และ *พระเจ้าช้างเผือก* น่าจะมีหน้าที่ในการสื่อสารความคิดดังกล่าวของปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสะกิดเตือนผู้มีแนวคิดดังกล่าวได้ตระหนักถึงความไม่ชอบธรรมของลัทธิชาตินิยมทางทหาร และเป็นการยืนยันในระดับนานาชาติถึงนโยบายอันแท้จริงของรัฐบาลไทย ดังจะเห็นได้ว่า มีการเขียนนวนิยายและผลิตภาพยนตร์เป็นภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ด้วยตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังที่ดำรง

อยู่ในขณะนั้น ปรีดี พนมยงค์ คงไม่มีอำนาจสั่งการ และสิทธิในการดำเนินนโยบายทางการเมือง โดยเฉพาะการเมืองระหว่างประเทศให้เป็นไปตามความประสงค์ของตนมากนัก สิ่งที่ทำได้คงเป็นเพียงการแสดงความคิดเห็นในรัฐสภา ส่วนความคิดเห็นที่ต้องการแสดงออกไปในระดับนานาชาตินั้น การสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* น่าจะเป็นหนึ่งในความพยายามดังกล่าวของปรีดี พนมยงค์

ถึงแม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะเป็นพันธมิตรทางการเมืองที่แน่นแฟ้นกับปรีดี พนมยงค์ มาโดยตลอด แต่จะเห็นได้ว่า นโยบายทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มแตกต่างจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ในคณะราษฎรอย่างนายปรีดี พนมยงค์ มากขึ้นตามลำดับ เช่น เริ่มมีความแตกต่างทางความคิดในกรณีลงโทษผู้ต้องหาวางแผนล้มรัฐบาลในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๘๒ ปรีดี พนมยงค์ มีความเห็นขัดแย้งกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการลงโทษประหารชีวิตนักโทษทางการเมืองขณะนั้น นอกจากนั้นก็มีความขัดแย้งตามมาเป็นระยะ เช่น นโยบายทางการเงินและการเศรษฐกิจในแง่ของการผูกค่าเงินบาทไว้กับสกุลเงินของอังกฤษหรืออเมริกัน นโยบายทางเศรษฐกิจที่ปรีดี พนมยงค์ ไม่เห็นด้วยอย่างมาก คือนโยบายของนายกรัฐมนตรีที่ยินยอมให้ข้าราชการและรัฐมนตรีเข้ามามีบทบาททางการค้าโดยตรง ซึ่งปรีดี พนมยงค์ เห็นว่า จะทำให้เกิดการใช้อิทธิพลทางการเมืองในการฉ้อโกงรัฐและประชาชน (ดู กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒ : ๑๒-๑๔) และเมื่อเกิดกรณีเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศสนั้น ปรีดี พนมยงค์ เห็นว่า ควรดำเนินการให้เป็นไปตามกติกาทางการทูตดังที่รัฐบาลได้ดำเนินมา ดังจะเห็นว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้เรียกร้องให้นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองยุติการเดินขบวน และได้พยายามชี้แจงให้เห็นว่าไทยสามารถเจรจาเอาดินแดนคืนมาได้โดยสันติวิธี ความแตกต่างทางความคิดระหว่างผู้นำรัฐบาลกับปรีดี พนมยงค์ มีมากยิ่งขึ้นเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม สั่งให้คนไทยวางอาวุธเมื่อญี่ปุ่นบุกไทย เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ และได้

ลงนามในกติกาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ และประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ซึ่งทำให้ความหวาดระแวงของปรีดี พนมยงค์ ที่ว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะหันไปใช้อำนาจเผด็จการทางทหารในการปกครองบ้านเมืองแทนการใช้ระบอบประชาธิปไตยเป็นจริงขึ้น และทำให้เกิดความแตกหักด้านอุดมการณ์ทางการเมืองในที่สุด (ดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕ : ๗๘-๘๒)

ในความเป็นจริงแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ต่อต้านทหาร ดังจะเห็นได้ว่า ผู้สนับสนุนทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ มีทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน (ดูภาคผนวก ค) แต่สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ต่อต้านคือการใช้ลัทธิทหารหรือระบบเผด็จการทหารแบบเบ็ดเสร็จ อันเป็นที่มาของการใช้กำลังทางทหารและความรุนแรงในทางการเมืองการปกครอง และเป็นสิ่งที่ขัดกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ปรีดี พนมยงค์ยึด และใน *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น เสียงสะท้อนของปรีดี พนมยงค์ ในการต่อต้านการใช้ลัทธิชาตินิยมทางทหารและการวิจารณ์ลักษณะของผู้นำที่นิยมสงครามหรือการใช้ความรุนแรงก็ปรากฏอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ในฉากที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรา และเล่าให้พระองค์ฟังถึงการทำสงครามของประเทศในยุโรป เช่น การแสวงหาอาณานิคมของโปรตุเกส หรือสงครามร้อยปีระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส พระเจ้าจักราก็ได้ทรงแสดงความเห็นว่า

"ถ้าเช่นนั้น บ้านเมืองเราก็ไม่ใช่แห่งเดียวแล้วซินะที่มีความบ้าในการอยากทำสงคราม ทำไมกษัตริย์เหล่านี้จึงอยากทำสงครามบ่อยๆ ไม่คิดสงสารประชาชนของตนบ้างหรือ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๘)

จะเห็นว่าความคิดของผู้ประพันธ์ที่เสนอผ่านคำพูดของตัวละครนั้นเป็นการวิจารณ์ลักษณะของกษัตริย์หรือผู้นำที่มีความฝักใฝ่ในการทำสงคราม ซึ่งถ้าวิเคราะห์ตามเหตุการณ์ทางการเมืองของโลกในขณะนั้นแล้ว ประเทศที่มีผู้นำซึ่งใช้ระบอบเผด็จการและใช้นโยบายชาตินิยมทางทหาร

กำลังแผ่ขยายอำนาจอยู่อย่างเต็มที่ และได้ใช้กำลังบุกเข้าโจมตีประเทศเพื่อนบ้านโดยไร้ความชอบธรรม ดังจะเห็นได้จากกรณีของผู้นำอย่างฮิตเลอร์ของเยอรมัน มุสโสลินีของอิตาลี และรัฐบาลแห่งพระมหาจักรพรรดิของญี่ปุ่น

นอกจากการวิจารณ์ผู้นำที่ชื่นชอบลัทธิชาตินิยมทางทหารโดยใช้คำพูดของตัวละครเป็นปากเสียงให้ผู้ประพันธ์ดังได้ยกตัวอย่างไปแล้วนั้น ผู้ประพันธ์ยังได้สร้างตัวละครในฝ่าย antagonist หรือผู้ร้าย คือ พระเจ้าหงสา ผู้นำของเมืองหงสาวดีที่มาโจมตีอโยธยา ให้มีลักษณะที่กระหายสงครามและขาดจริยธรรมโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ผู้ประพันธ์ใช้ในการวิจารณ์ผู้นำทางการเมืองของชาติต่างๆ ที่ใช้นโยบายทางทหารว่าเป็นผู้ที่กระหายสงครามและไร้ศีลธรรมเช่นกัน เพราะกำลังพาคนในชาติของตนไปสู่ภาวะสงคราม โดยทั้งหมดนั้นก็เป็นเพียงเพราะความต้องการของผู้มีอำนาจเพียงไม่กี่คน แต่ประชาชนต้องกลายเป็นแพะรับบาป ดังที่ผู้ประพันธ์ได้อธิบายภาพความหวาดวิตกของประชาชนชาวหงสาขณะที่กษัตริย์ของตนกำลังเรียกชุมนุมเพื่อประกาศภาวะสงครามไว้ว่า

"... ในเวลาไม่นาน เสียงของฝูงชนที่มาชุมนุมรอบๆ พระราชวังก็ดังเซ็งแซ่ขึ้นเป็นลำดับด้วยสีหน้าที่แฝงไว้ด้วยความวิตกกังวลในยามที่สบตากัน ราษฎรต่างหวาดเกรงว่ายังจะมีภัยอันใดที่จะมาเยือนบ้านเมืองหงสาวดี ซึ่งเท่าที่เป็นอยู่นี้ชีวิตก็ไม่เคยรู้รสแห่งความสุขเลย ทั้งนี้เพียงเพื่อสนองความพอใจของคนบางคน..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๗๐)

"เพื่อสนองความพอใจของคนบางคน" ที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึงในที่นี้ให้นัยของความเป็นเผด็จการ และแสดงถึงความไม่พอใจของผู้ประพันธ์ต่อระบบ หรือต่อผู้ที่มีแนวโน้มไปในทางที่จะใช้ระบบดังกล่าว เพราะลักษณะเช่นนั้น ขัดต่อแนวคิดประชาธิปไตยที่ต้องเคารพเสียงของประชาชน ไม่ใช่การตัดสินใจโดยเอาความพอใจของ "ผู้นำ" เป็นเกณฑ์

นอกจากนั้น การสร้างงานเป็นภาษาอังกฤษเพื่อเผยแพร่ไปยังต่างประเทศ และการกล่าววิจารณ์ถึงชาติในยุโรปที่มีการสู้รบกันเอง และมีการแสวงหาอาณานิคมก็เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้สร้างงานต้องการวิจารณ์รัฐบาลของชาติมหาอำนาจต่าง ๆ ที่กำลังรุกรานชาติอื่น ๆ อยู่ในขณะนั้น เช่น จากบทสนทนาระหว่างพระเจ้าจักรากับพระราชอาคันตุกะชาวโปรตุเกสที่ว่า

"พวกท่านชาวฝรั่งเป็นพวกที่ชอบแสวงโชค พวกเราได้ทราบข่าวโปรตุเกสโจมตีประเทศเพื่อนบ้านในระยะเวลาสองสามปีที่ผ่านมา พวกฝรั่งเขาต่อสู้กันเองด้วยความเหี้ยมกระหายเหมือนกันหรือนี่"

"เป็นเช่นนั้น พ่ะย่ะค่ะ" ... "พวกเขาเป็นพวกชอบการต่อสู้อยู่แล้ว ในศตวรรษที่แล้ว สงครามระหว่างกษัตริย์ฝรั่งเศสกับกษัตริย์อังกฤษนั้นยืดเยื้อมาเป็นเวลาไม่น้อยไปกว่าหนึ่งร้อยปีพ่ะย่ะค่ะ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๗-๓๘)

และในบทสนทนาตอนต่อมา ผู้ประพันธ์ก็ได้วิจารณ์การยึดครองอาณานิคมของโปรตุเกส ผ่านคำถามที่ว่า

"... ถ้าเช่นนั้นจงบอกมาซิว่า มีเหตุผลอันใดที่ต้องไปยึดครองทรัพย์สมบัติและเอาสิทธิเสรีภาพเขามา" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๔๐)

น้ำเสียงที่แฝงมาในบทสนทนาตอนนี้ แสดงให้เห็นทัศนะของผู้ประพันธ์ที่ต่อต้านการใช้สงคราม และการเข้ายึดครองดินแดนต่าง ๆ ของประเทศล่าอาณานิคม การกล่าวถึงนโยบายของชาติที่รุกรานผู้อื่นเช่นนี้ น่าจะมีส่วนมาจากความไม่เห็นด้วยของปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อนโยบายทางการเมืองของชาติมหาอำนาจต่าง ๆ ของโลก ที่มีการใช้กำลังทางทหารเข้าครอบครองชาติอื่นอย่างไร้ความชอบธรรม และประสบความ

สำเร็จอย่างสูงในการขยายอำนาจอยู่ในหลายส่วนของโลกขณะนั้น ทั้งในกรณีของเยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่น การนำเสนอแนวคิดที่ไม่เห็นด้วยกับการรุกรานชาติอื่นดังที่ยกตัวอย่างมาจึงเสมือนเป็นการแสดงตัวเป็นปากเสียงให้กับประเทศไทย เพื่อบอกกล่าวให้ชาติต่างๆ ได้ทราบว่า ไทยไม่เห็นด้วยกับการใช้ลัทธิทหารและการบุกรุกผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม ผู้ประพันธ์ก็ได้ยืนยันจุดยืนของตนเองในแง่ของการใช้กำลังทางทหารไว้อย่างชัดเจน โดยพบว่า ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ สงครามไม่ใช่เป็นสิ่งเลวร้ายเสมอไป ถ้าสงครามนั้นเป็นเรื่องของการป้องกันชีวิตและศักดิ์ศรีของชาติ และคนในชาติในกรณีที่ถูกรุกรานอย่างไม่เป็นธรรม การที่ปรีดี พนมยงค์ ไม่ยอมรับการใช้สงครามเพราะเห็นว่าสงครามเป็นสิ่งที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน แต่ถ้าเมื่อไรที่เป็นความจำเป็นในแง่ของการป้องกันชาติ ปรีดี พนมยงค์ ก็ไม่รอช้าที่จะสนับสนุนให้คนในชาติยอมสละชีวิตของตนเองเพื่อส่วนรวม เพราะในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ แล้ว "การอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ" เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ และการมีชีวิตอยู่จะมีความหมายก็ต่อเมื่อได้อยู่อย่างเป็นไทเท่านั้น ซึ่งแนวคิดนี้ก็ได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และในการดำเนินนโยบายทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะในกรณีการบุกโจมตีประเทศไทยของญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ซึ่งปรีดี พนมยงค์ เห็นว่า ประเทศไทยกำลังถูกรุกรานโดยไร้ความชอบธรรม ดังนั้น นโยบายที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นคือการป้องกันตัวเองอย่างสุดความสามารถ และได้คัดค้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำรัฐบาลในขณะนั้นอย่างเต็มที่ในกรณีที่รัฐบาลสั่งให้คนไทยวางอาวุธและยอมให้ญี่ปุ่นใช้ประเทศเป็นทางผ่านไปยังพม่าและมลายู เพราะในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั้น การกระทำดังกล่าว คือ "การยอมแพ้อย่างขลาดเขลาและไร้เกียรติ" และสันติภาพที่ได้มาจากการยอมวางอาวุธนั้นก็ไม่ใช่สันติภาพอย่างแท้จริง เพราะนั่นหมายถึงการยอมสูญเสียเอกราชของแผ่นดินให้แก่ศัตรูโดยไม่คิดแม้แต่จะลุกขึ้นเพื่อป้องกันศักดิ์ศรี

ของชาติ

๒. *การประกาศนโยบายความเป็นกลางของไทย*

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร (๒๕๓๒) ได้วิเคราะห์นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลไทยในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๔ ไว้ว่า นโยบายเป็นกลางเป็นนโยบายทางการของรัฐบาล เป้าหมายสำคัญของรัฐบาลในการดำเนินนโยบายดังกล่าวก็เพื่อจรรโลงเอกราชอธิปไตยของชาติ ท่ามกลางความผันผวนทางการเมืองระหว่างประเทศ คณะรัฐบาลทั้งหมดในขณะนั้นมีความเห็นสอดคล้องกันว่า ในสภาวการณ์ที่เป็นอยู่ นโยบายเป็นกลางมีประสิทธิภาพมากที่สุดในการผ่อนปรนการแทรกแซงของชาติมหาอำนาจต่อกิจการภายในของไทย (กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒ : ๒๐-๒๑)

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้นจะเห็นได้ว่า นอกจากการต่อต้านการใช้ลัทธิชาตินิยมทางทหารแล้ว ผู้ประพันธ์ยังใช้วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องนโยบายความเป็นกลางของรัฐบาลไทยอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ทางการเมืองระดับโลกในขณะนั้น บรรยากาศของสงครามกำลังปกคลุมอยู่โดยทั่วไป และฝ่ายที่กำลังได้เปรียบในขณะนั้นคือประเทศที่ดำเนินนโยบายชาตินิยมทางทหาร ดังนั้นการยืนยันในความคิดที่ไม่เห็นด้วยกับบรรดาผู้นำประเทศที่มีลักษณะเป็นเผด็จการทางทหาร และแสดงการคัดค้านนโยบายทางการเมืองที่มีลักษณะรุกรานและใช้ความรุนแรงอย่างไม่เป็นธรรมจึงเป็นเสมือนการประกาศจุดยืนของผู้ประพันธ์ต่อกรณีสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ต้องการให้ไทยดำเนินนโยบายความเป็นกลางอย่างถึงที่สุด และในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้สร้างงานก็ได้นำเสนอนโยบายดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา เช่น ในคำนำของนวนิยายนั้น ผู้ประพันธ์ได้ประกาศจุดยืนของตนเองเรื่องการส่งเสริมสันติภาพและเอกราชอธิปไตยของเพื่อนบ้าน แต่ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่า ไทยไม่ยอมรับการล่วงล้ำอธิปไตยจากชาติอื่นเช่นกัน

ลักษณะการต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหาร และการนำเสนอจุดยืน

ของผู้สร้างงานต่อกรณีสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว เช่น การที่ผู้สร้างงานวิจารณ์ผู้นำของบรรดาประเทศในยุโรปที่สู้รบกันเอง และโดยเฉพาะการใช้ลัทธิจักรวรรดินิยม แสดงให้เห็นจุดยืนทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ต่อกรณีสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในยุโรปขณะนั้น โดยปรีดี พนมยงค์ ได้แสดงออกอย่างชัดเจนในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ถึงความไม่เห็นด้วยกับการรุกรานของบรรดาประเทศมหาอำนาจที่ใช้นโยบายชาตินิยมทางทหาร และมีการยืนยันอย่างชัดเจนว่า ไทยไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามที่ไม่เป็นธรรมในทุกกรณี สิ่งเหล่านี้นอกจากจะเป็นผลโดยตรงจากปัจจัยทางการเมืองแล้ว ยังเป็นการยืนยันในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง ดังที่ท่านได้ให้สัมภาษณ์ไว้ใน "จุลสาร*โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*" (๒๕๑๙) ว่า

"การที่ทางฝ่ายทหารนิยมนาซีเยอรมันและท่านไม่นิยมนั้น เป็นการขัดแย้งในปัญหาอุดมคติ สันติภาพกับสงคราม แตกต่างกันในพื้นฐานของประชาธิปไตยกับลัทธิฟาสซิสต์ ... เป็นเรื่องของอุดมคติ คือสงครามอธรรมต้องแพ้สงครามที่เป็นธรรม เพียงแต่จะช้าหรือเร็ว อันนี้เป็นพื้นฐานปรัชญาของมนุษย์ เชื่อว่าประชาธิปไตยต้องชนะเผด็จการ ประชาธิปไตยเป็นอำนาจของคนทั้งหลายจะต้องชนะ เพียงแต่เงื่อนเวลาช้าหรือเร็วเท่านั้น ถ้าไปเห็นเขาชนะอยู่ในปัจจุบัน แล้วเข้าร่วมด้วยเพียงเพื่อประโยชน์ชั่วคราวก็เป็นลูกขุนพลอยพยัก ..." (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๒๗๐-๒๗๑)

๓. *การวิจารณ์การใช้ความรุนแรงต่อกรณีพิพาทอินโดจีน*

นอกจากการต่อต้านลัทธิชาตินิยมทางทหารและการประกาศนโยบายความเป็นกลางของไทยแล้ว ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ปรีดี พนมยงค์ ยังได้แฝงน้ำเสียงของการวิจารณ์การใช้ความรุนแรงต่อกรณีพิพาทอินโดจีนในกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึงต้นปี ๒๔๘๔ อีกด้วย ทั้งนี้เพราะปรีดี พนมยงค์

ยืนยันในกรณีข้อพิพาทอินโดจีนว่า ไทยสามารถได้ดินแดนคืนมาด้วยการเจรจาทางการทูต ดังนั้นการที่เริ่มมีแนวโน้มของการใช้ความรุนแรงโดยเฉพาะการเคลื่อนไหวของขบวนการหรือกลุ่มชาตินิยมก้าวร้าวซึ่งมีเสียงทั้งพอสมควร โดยเฉพาะในกลุ่มทหารที่ใช้วารสารของตนเผยแพร่แนวคิดการรวมดินแดนเผ่าพันธุ์ไทย เช่น *วารสารยุทธโกษ* ประจำเดือนสิงหาคม ๒๔๘๑ มีบทความสนับสนุนการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส (กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒ : ๓๙)

การเคลื่อนไหวเหล่านี้ ต่อมาได้เกิดผลในวงกว้าง เช่น มีการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืนของบรรดานิสิต นักศึกษา และประชาชน และต่อมาก็ได้เกิดสงครามขึ้นในปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึงต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๔ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่เปิดช่องทางให้ญี่ปุ่นได้เข้ามามีอิทธิพลต่อไทยในเวลาต่อมา เหตุการณ์เหล่านี้มีความเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งต่อนโยบายความเป็นกลางของไทยที่ได้ประกาศไว้ในขณะที่สถานการณ์ของโลกกำลังล่อแหลมต่อการใช้ความรุนแรงอย่างมาก และเหตุการณ์กรณีพิพาทอินโดจีนก็มีส่วนทำให้นโยบายความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดของไทยได้กลายมาเป็นนโยบายเป็นกลางที่มีแนวโน้มเข้าหาญี่ปุ่นในช่วงครึ่งหลัง พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึงกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๔ (กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒ : ๓๕) ปรีดี พนมยงค์ คงจะต้องเผชิญกับเหตุการณ์เหล่านี้อยู่ตลอดเวลาในฐานะคนของรัฐบาล ดังนั้น *พระเจ้าช้างเผือก* จึงน่าจะเป็นความพยายามประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ในการดำรงนโยบายความเป็นกลางของไทยเพื่อป้องกันการแทรกแซงของต่างชาติ ขณะเดียวกันก็เป็นการพูดกับกลุ่มบุคคลในคณะรัฐบาลที่นิยมการใช้กำลังเพื่อการผนวกดินแดน ดังจะเห็นได้ว่า ผู้สร้างงานได้วิจารณ์การใช้ความรุนแรงต่อกรณีพิพาทระหว่างเพื่อนบ้านไว้อย่างชัดเจนในหลายตอน เช่น ในตอนที่เป็นบทสนทนาระหว่างพระเจ้าหงสากับมหาเสนาบดีกรมวังแห่งเมืองหงสา ผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกแนวคิดในเรื่อง "สนธิสัญญาว่าด้วยการยุติกรณีพิพาทโดยมีผู้ไกล่เกลี่ย" ไว้ โดยการให้มหาเสนาบดีกรมวังทูลคัดค้านพระเจ้าหงสาในกรณีจะทำสงครามกับ

อโยธยาเนื่องจากพระเจ้าหงสา "... เพิ่งจะมีสนธิสัญญาว่าด้วยการยุติกรณีพิพาทโดยมีผู้ไกล่เกลี่ยอย่างสันติกับกรุงอโยธยา ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๘) และในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ก็ได้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าหงสาไม่ได้ทรงต้องการรักษาข้อสัญญานั้น และถึงขนาดทรงฉีกทำลายข้อสัญญาด้วยพระองค์เอง การที่ผู้ประพันธ์นำเสนอแนวคิดในเรื่องสนธิสัญญาว่าด้วยการยุติกรณีพิพาทนั้น จะเห็นว่าในแง่หนึ่งน่าจะมีความสอดคล้องกับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ทางการเมืองไทยกับฝรั่งเศสขณะนั้น เพราะไทยเพิ่งทำสัญญาไม่รุกรานกับอังกฤษและฝรั่งเศสในวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๘๓ (ดู ดิเรก ชัยนาม, ๒๕๑๓ : ๒๔-๒๖) ถึงแม้ว่า ในความเป็นจริงทางการเมืองรัฐบาลไทยไม่ได้ "ฉีกสัญญา" เหมือนดังที่พระเจ้าหงสาได้ทรงกระทำ เพราะยังไม่ได้มีการให้สัตยาบันต่อกันระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศส แต่การที่ไทยหันกลับไปใช้นโยบายทางทหารในตอนหลังเป็นเสมือนการเสียคำพูด แม้ในทัศนะของนักวิชาการส่วนหนึ่งมองว่า การดำเนินนโยบายดังกล่าวของรัฐบาลไทยเกิดจากการถูกกดดันจากการเข้ามาของญี่ปุ่นในอินโดจีน และเกิดจากการที่ฝรั่งเศสเองเป็นผู้ที่ไม่ยินยอมปรับปรุงดินแดนให้เป็นไปตามข้อตกลงที่เป็นธรรม แต่ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ การใช้กำลังทหารของรัฐบาลในกรณีนี้ เป็นการแสดงออกถึงยุทธวิธีที่หันเหออกจากนโยบายที่จะไม่รุกรานต่อกัน ซึ่งในแง่นี้ขัดแย้งกับความคิดของปรีดี พนมยงค์ ที่ต้องการให้ดำรงนโยบายความเป็นกลางและการดำเนินการเจรจาทางการทูตเอาไว้

การวิจารณ์นโยบายของรัฐบาลไทยต่อกรณีข้อพิพาทดังกล่าว ยังปรากฏชัดในตอนที่พระเจ้าหงสาประกาศต่อประชาชนของตนว่า จะใช้กำลังในการเรียกร้องช้างเผือกจากพระเจ้าจักรา ได้มีประชาชนชาวหงสาคนหนึ่งได้ออกมาคัดค้านว่า เรื่องที่เรียกร้องสามารถได้มาด้วยวิธีการเจรจาอย่างสันติ ดังคำพูดของตัวละครที่ว่า

"... พสกนิกรของฝ่าพระบาทต่างเหนื่อยล้าจากการทำสงครามไป

ทั่วทุกคน ในชีวิตของข้าพระพุทธเจ้าได้ถูกสั่งให้ไปทำสงครามมากกว่าสิบหน และครั้งนี้เพื่อช้างเผือกเพียงเชือกเดียว ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเชื่อมั่นเหลือเกินว่า สิ่งที่ฝ่าพระบาทมีพระราชประสงค์ให้พวกข้าพระพุทธเจ้าไปตายเพื่อให้ได้มานั้น ย่อมสามารถได้มาด้วยวิธีการเจรจาโดยสันติ ...” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๗๑)

จะเห็นได้ว่าความคิดที่นำเสนอผ่านคำพูดของตัวละคร เป็นเสมือนการวิจารณ์การใช้ความรุนแรงในกรณีความขัดแย้งระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน และสอดคล้องกับแนวความคิดในการดำเนินนโยบายสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในกรณีการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสอย่างชัดเจน ดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้เขียนไว้ในหนังสือ *ดร. ปรีดี พนมยงค์* ในกรณีที่ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองห้ามมิให้นักศึกษาเดินขบวนในกรณีการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสว่า

“ดร. ปรีดี พนมยงค์ ... ในฐานะผู้ประศาสน์การ (ม.ธ.ก.) ... ได้ห้ามมิให้นักศึกษาเดินขบวน มิใช่ไม่สนับสนุนการที่ไทยเรียกร้องเอาดินแดนคืน คนไทยอื่นๆ อยากได้ดินแดนที่ฝรั่งเศสเอาไปจากไทยอย่างไร ดร. ปรีดี พนมยงค์ ก็อยากได้เช่นนั้น แต่เวลานั้นนักศึกษาทั้งหลายอยู่ในฐานะเลือดเข้าตา มิได้เชื่อฟังคำห้ามปราม และแล้วก็พากันเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน อิทธิพลของการโฆษณา การปลุกใจมีมากมายนัก แต่ในที่สุดนักศึกษาทั้งหลายก็ได้เข้าสู่ห้องประชุมฟังผู้ประศาสน์การของตนพูด พูดถึงวิธีการที่ไทยจะได้รับความยุติธรรมที่ไทยจะได้ดินแดนคืนโดยวิธีสันติ ... นักศึกษาทุกคนเงียบ ... และวันนั้นเองที่ ... ได้พบกับความไม่พอใจอย่างยิ่งของผู้ประศาสน์การ” (๒๕๒๖ : ๕๓๔)

๔. การเสนอภาพผู้นำในอุดมคติ

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง

พระเจ้าช้างเผือก กับบริบททางสังคมการเมือง คือการเสนอภาพผู้นำในอุดมคติของผู้ประพันธ์ ตลอดทั้งเรื่อง ผู้สร้างงานจะแสดงให้เห็นบทบาทของกษัตริย์หรือผู้นำอยู่ตลอดเวลา และโดยเฉพาะในนวนิยายนั้น ผู้ประพันธ์จะบรรยายถึงคุณลักษณะ ทัศนคติ และการกระทำของพระเจ้าจักราซึ่งเป็นภาพของพระมหากษัตริย์หรือผู้นำในอุดมคติของผู้ประพันธ์อย่างชัดเจน เช่น การบรรยายลักษณะนิสัยของพระเจ้าจักราว่า ทรงโปรดความเรียบง่าย ดำรงพระองค์อย่างสมถะ ไม่ทรงโปรดความฟุ้งเฟ้อ และไม่ทรงยึดติดกับค่านิยมและประเพณีเก่าแก่ที่ไร้สาระของราชสำนัก นอกจากนั้น น้ำเสียงของผู้ประพันธ์ที่แฝงมาในการบรรยายลักษณะคำพูดของพระเจ้าจักราก็เป็นการนำเสนอให้เห็นว่า ผู้นำที่ดีควรมีการดำเนินนโยบายทางการเมืองอย่างไร ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ว่า พระมหากษัตริย์หรือผู้นำที่ดีควรมีลักษณะดังนี้คือ

"... พระราชโองการมักจะแสดงถึงพระปรีชาสามารถ ทรงเลือกใช้ถ้อยคำที่สามารถแสดงความคิดส่วนพระองค์ได้อย่างกระจ่างชัดและถูกต้อง พระบรมราชโองการจะไม่มีลักษณะกำกวม ไม่แน่นอน ทำให้บรรดาผู้เฝ้าติดตามทั้งหลายมีความรู้สึกมั่นใจในพระราชประสงค์ ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๔-๑๕)

การเสนอภาพของผู้นำในอุดมคติดังกล่าวเกี่ยวพันกับการนำเสนอแนวคิดเรื่องการปกครอง ซึ่งในแง่หนึ่งเกี่ยวพันกับเรื่องราวทางการเมือง เพราะขณะที่สร้างงานนั้น ประเทศไทยเพิ่งเปลี่ยนผู้นำรัฐบาลคนใหม่ได้เพียงหนึ่งปี ผู้นำรัฐบาลขณะนั้นถือเป็นคนรุ่นใหม่ที่เติบโตในทางการเมืองมาพร้อมกับผู้สร้างงาน และเป็นเพื่อนร่วมก่อการที่มีอุดมการณ์ร่วมกันในแง่ของการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไปสู่สังคมที่ดีกว่า การที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอแนวคิดดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นไปได้ว่าต้องการนำเสนอแนวคิดของตนต่อผู้ปกครองของประเทศว่า ในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้ปกครอง

ที่ดีควรมีลักษณะอย่างไร

นอกจากนั้นการตั้งชื่อตัวละครเอกว่า "จักรา" น่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนการกล่าวถึงอำนาจของผู้ปกครอง เพราะในคติทางพราหมณ์นั้น "จักร" เป็นสัญลักษณ์ของผู้ปกครอง "จักร" คืออาวุธของผู้ปกครองแสดงถึงความยิ่งใหญ่และพระราชอำนาจที่แผ่ไพศาล แต่ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ภาพของพระมหากษัตริย์กลับมีลักษณะที่ทรงฝักใฝ่ในธรรมะและทรงต่อต้านการใช้สงคราม โดยเฉพาะการทำสงครามเพื่อการขยายอำนาจ "จักร" ที่เป็นอาวุธของผู้ปกครองได้เปลี่ยนความหมายจากอำนาจที่ยิ่งใหญ่มาเป็นการใช้อาวุธหรืออำนาจภายใต้เงื่อนไขคือเพื่อการป้องกันตัวเท่านั้น ดังนั้นผู้ปกครองหรือผู้นำในอุดมคติของผู้ประพันธ์จึงไม่ใช่ผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถพิชิตดินแดนต่างๆ ได้ดังเช่นคติความเชื่อในอดีตในเรื่องพระจักรพรรดิราช (ดู ๕.[illegible].๒) หรือแนวคิดที่กำลังเกิดขึ้นในขณะที่มีการสร้างงานเช่น แนวคิดชาตินิยมฟาสซิสต์ นาซี หรือแนวคิดในการรวมมหาเอเชียบูรพาของญี่ปุ่น

ในอีกแง่หนึ่งคำว่า "จักรา" น่าจะมีความเกี่ยวโยงกับราชวงศ์จักรีในบางประการ ดังจะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่เปลี่ยนระบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนหนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับคณะราษฎร จนในที่สุดรัชกาลที่ ๗ ต้องสละราชสมบัติ และมีการเปลี่ยนแปลงองค์พระมหากษัตริย์เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งขณะนั้นยังทรงพระเยาว์ การที่ผู้สร้างงานหยิบยกเรื่องราววีรกรรมของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตมาเป็นโครงเรื่องของนวนิยายและภาพยนตร์ และนำเสนอภาพของพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะเป็นผู้ปกครองในอุดมคติของผู้สร้างงานนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะมีความเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ดังกล่าว โดยผู้ประพันธ์อาจต้องการถวายคำแนะนำแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงลักษณะของผู้นำ โดยเฉพาะ

ลักษณะของพระมหากษัตริย์ในยุคที่ไทยกำลังก้าวไปสู่ความเป็นชาติสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้สร้างงานได้สร้างตัวละครเอกให้เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล และนำพาประเทศไปสู่การพัฒนาที่ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญประการหนึ่งของรัฐบาลคณะราษฎร นอกจากนั้นการเน้นย้ำถึงภาพของพระมหากษัตริย์ที่ทรงพอพระทัยในวิถีชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ และใฝ่พระทัยในธรรมะของพระพุทธองค์ และทรงพร้อมเสมอที่จะสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อความสุขของบรรดาประชาราษฎร น่าจะเป็นความคาดหวังประการสำคัญของผู้สร้างงานต่อองค์พระประมุขของไทยที่กำลังจะเจริญพระชันษา และจะต้องกลับมาเป็นมิ่งขวัญของปวงชนชาวไทยต่อไป

จากประวัติทางการเมืองไทยและการเมืองระหว่างประเทศที่สรุปไปจากนโยบายทางการเมืองการปกครองบางประการของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และจากแนวคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง *พระเจ้าช้างเผือก* กับสภาพการณ์ทางสังคมการเมืองอย่างชัดเจน นอกจากนั้นการสร้างสรรค์วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่องนี้ยังได้แสดงให้เห็นถึงการนำวรรณคดีและสื่อภาพยนตร์ไปใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมืองอย่างชัดเจนอีกด้วย

แนวคิดสันติภาพและสันติวิธี ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* :

อิทธิพลจากแนวคิดทางศาสนาและทัศนะทางการเมือง

ความตระหนักในการดำรงไว้ซึ่งสันติภาพของประชาชนในประเทศและสันติภาพของมนุษยชาติเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำประเทศ เพราะหากผู้นำของประเทศต่างๆ มีนโยบายที่แน่นอนในการใฝ่หาสันติภาพ ปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศและระหว่างประเทศก็จะได้รับการแก้ไขโดยคำนึงถึงสันติภาพของส่วนรวมเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการไปสู่สันติภาพซึ่งเป็นภาวะที่มนุษยชาติโดยส่วนรวมมีความปรารถนาร่วมกันนั้น การได้มาซึ่งสันติภาพยังเป็นข้อถกเถียงที่ทำให้มนุษย์มีทัศนะที่แตกต่างกัน โดยสามารถแบ่งได้เป็นวิธีการใช้ความรุนแรงและวิธีการไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี วรรณกรรมและภาพยนตร์ไทยเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นกรณีศึกษาที่สำคัญกรณีหนึ่งในวงวรรณกรรมและภาพยนตร์ไทย ที่ผู้มีบทบาททางการเมืองได้ใช้

ศิลปะทั้งสองแขนงเป็นสื่อในการนำเสนอความคิดและนโยบายทางการเมืองของตน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสันติภาพของคนในประเทศและของเพื่อนร่วมโลก รวมทั้งการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง จากการศึกษาพบว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นนักเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ และมีนโยบายที่โน้มเอียงไปในทางการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมือง แต่ขณะเดียวกันปรีดี พนมยงค์ ก็ไม่ใช่นักสันติวิธีตามนิยามของทฤษฎีสันติวิธี เพราะบางครั้งปรีดี พนมยงค์ ก็ยอมรับการใช้ความรุนแรง เช่น ในกรณีที่เป็นการป้องกันตัวจากการรุกรานอย่างไม่เป็นธรรม โดยยอมรับการใช้ธรรมสงคราม (Just War) หรือสงครามที่เป็นธรรม ซึ่งจะศึกษาประเด็นนี้อย่างละเอียดต่อไปในบทที่ ๕

ส่วนในบทนี้จะศึกษาถึงแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยศึกษาถึงที่มาทางความคิดของตัวผู้สร้างงานคือปรีดี พนมยงค์ ว่าได้รับอิทธิพลความคิดในแง่ของ “สันติภาพและสันติวิธี” มาจากแหล่งใด และแนวคิดดังกล่าวมีความสอดคล้องกับปรัชญาสันติภาพและสันติวิธีในทัศนะต่างๆ อย่างไร จากการศึกษาพบว่า อิทธิพลทางความคิดที่มีต่อการนำเสนอแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏชัดที่สุดคือ อิทธิพลจากแนวคิดทางศาสนาและอิทธิพลจากทัศนะทางการเมือง นอกจากนั้น จะพบความสอดคล้องของแนวคิดและทัศนะดังกล่าวกับปรัชญาความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในทัศนะต่างๆ อย่างชัดเจน

๔.๑ อิทธิพลจากแนวคิดทางศาสนา

จากการศึกษาตัวบทนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า อิทธิพลจากแนวคิดทางศาสนาที่ปรากฏในเรื่อง คืออิทธิพลจากแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยพบว่าคำสอนทางพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในตัวงาน รวมทั้งเป็นบ่อเกิดทาง

ความคิดที่สำคัญในการสร้างทัศนคติที่ใฝ่สันติให้แก่ตัวละคร และเมื่อศึกษาประวัติชีวิตของผู้ประพันธ์พบว่า พื้นฐานความศรัทธาในคำสอนทางพุทธศาสนาที่ผู้ประพันธ์ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่เยาว์วัยเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้ประพันธ์มีแนวคิดในเรื่องสันติภาพและสันติวิธี จากประวัติชีวิตพบว่า ปรีดี พนมยงค์ มีความเกี่ยวพันกับพุทธศาสนามาตั้งวัยเด็ก ด้วยพื้นฐานทางครอบครัวที่เป็นพุทธศาสนิกชนที่มีความเคร่งครัด ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

"ครอบครัวฝ่ายบิดามารดาผมจะมีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างใดก็ตาม แต่เป็นครอบครัวที่ปฏิบัติเคร่งครัดตามคำสอนของพุทธศาสนา ซึ่งผมสัมผัสตั้งแต่จำความได้" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๒๖ : ๒๑)

๔.๑.๑ พุทธศาสนาในทัศนะของปรีดี พนมยงค์

การวิเคราะห์อิทธิพลของแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะศึกษาโดยการทำความเข้าใจทัศนะของปรีดี พนมยงค์ที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น ทั้งนี้เพื่อให้การทำความเข้าใจการตีความพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ มีความกระจ่างขึ้น จากนั้นจะศึกษาถึงคำสอนทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะที่ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธี

ความสนใจในหลักธรรมทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ นั้น ปรากฏอยู่ตลอดเวลาทั้งจากแนวคิดและการปฏิบัติตัว ดังปรากฏในงานเขียนต่างๆ ที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอ เช่น การตั้งชื่อหนังสือหรือการนำเสนอแนวคิดทางการเมืองโดยใช้คติความเชื่อ หรือแม้แต่ศัพท์ทางพุทธศาสนาเป็นแม่แบบ ซึ่งแสดงให้เห็นความสนใจในหลักธรรมทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น หนังสือเรื่อง *ความเป็นอนิจจังของสังคม* หรือแนวคิดเรื่องโลกพระศรีอาริย์ หรือการใช้คำศัพท์ทางสังคมนิยมโดยอิงความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น การเรียกชนชั้นทางสังคม

ว่า *"วรรณะเบียดเบียน"* หรือการแปลชื่อนิคมแบบสังคมนิยมของโรเบิร์ต โอเวน ว่า *"นวศรีอารยะไมตรี"* (ดู เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓๖๖) เหล่านี้เป็นต้น

การตีความหลักธรรมทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ มีลักษณะที่เป็นตัวของตัวเอง และบ่งบอกถึงการผสมผสานปรัชญาวิทยาศาสตร์และการเมืองที่อยู่ในความสนใจของปรีดี พนมยงค์ เข้าไปอย่างมาก ดังที่ เฉลิมเกียรติ ผิวนวล (๒๕๒๙) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

"ดูเหมือนท่านปรีดีจะใช้พุทธศาสนาในแง่ของ 'คำศัพท์' และ 'อุดมคติ' ที่แฝงความเชื่อไว้เบื้องหลัง ส่วนการเข้าถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้นเป็นไปตามปรัชญาสสารธรรมวิทยา ... ท่านปรีดีคงตระหนักถึงแนวคิดเรื่อง 'กฎธรรมชาติแบบศีลธรรม' อันเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของความคิดทางการเมืองไทยโบราณ ... และพยายามผสานเข้ากับปรัชญาสสารธรรม" (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓๗๐)

ลักษณะการใช้ "ปรัชญาสสารธรรม" ซึ่งเป็นศัพท์ที่ปรีดี พนมยงค์ใช้เรียกแนวคิดวัตถุนิยม หรือ Materialism ทำให้ทัศนะทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะเรื่องของ "บาปบุญคุณโทษ" หรือเน้นในเรื่องของการหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือการบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั่วไปมักคิดว่าเป็นเรื่องยากที่จะเข้าถึง แต่พุทธธรรมในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ คือการผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ากับเรื่องราวทางโลก เช่น วิทยาศาสตร์และการเมืองที่มุ่งเน้นให้เกิดความสงบสุขของชีวิตในโลกนี้มากกว่าการแสวงหาความหลุดพ้นเพื่อชีวิตในโลกหน้า ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้ให้ข้อสรุปไว้ในหนังสือ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* ว่า

"ปุถุชนคนใดจะค้านแก่นธรรมแห่งคำสั่งสอนของพระอรรถกถาจารย์ว่าท่านคิดอย่างจิตธรรมหรือจิตนิยมแล้ว ก็ควรศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้เสีย

ก่อนว่า อะไรเป็นจิตธรรมและอะไรเป็นสสารธรรม พระอรรถกถาจารย์ได้ก้าวหน้ากว่าคนรุ่นเรามาก่อนแล้วหลายศตวรรษ ในการที่ท่านเข้าใจกฎแห่งอนิจจังของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง และได้นำมาใช้แก่กรณีของมนุษยสังคมได้อย่างถูกต้องตรงกับกฎธรรมชาติและกฎวิทยาศาสตร์ทางสังคม" (ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๑๘ : ๗๗)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏในงานทางการเมืองไม่ได้เน้นการตีความพุทธศาสนาในแง่ของ "จิตธรรม" หรือการให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางจิตใจมากไปกว่าการมุ่งที่จะนำหลักพุทธธรรมมาปรับใช้อย่างเป็นภาคปฏิบัติในสังคม โดยเน้นการตีความหลักธรรมของพระพุทธองค์โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้น แนวความคิดทางศาสนาที่ผสมผสานมากับการนำเสนอเรื่องราวความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ จึงไม่ใช่การมุ่งเน้นในเรื่องราวความเชื่อทางจิตวิญญาณ หรือการฝึกฝนในการทำสมาธิภาวนา หรือการฝึกจิตให้เกิดความผ่องใสเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นเรื่องราวภายในของปัจเจกบุคคล แต่ศาสนธรรมที่ปรีดี พนมยงค์ เน้นย้ำคือการที่ทำอย่างไรให้คนในสังคมมีความสงบสุข โดยได้รับความยุติธรรมหรือความเท่าเทียมกันในทางปัจจัยการดำรงชีพ และในทางสิทธิมนุษยชนด้านต่าง ๆ พร้อมกับการปรับใช้พุทธปรัชญาเพื่อการครองชีพอย่างมีสติและการใช้ปัญญา ซึ่งส่วนมากจะเป็นการมองปัญหาในทางสังคมการเมืองมากกว่าการมุ่งเน้นความหลุดพ้นหรือความสุขของปัจเจกบุคคล ดังที่เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ได้วิเคราะห์ไว้ใน *ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์* ว่า แนวคิดทางพุทธธรรมของปรีดี พนมยงค์ นั้น

"ถึงแม้จะเสนอเป้าหมายของสังคม หรือ 'สังคมในอุดมคติ' ตามสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา คือสังคมพระศรีอาริย์ แต่แนวทางที่ท่านปรีดีเสนอเพื่อบรรลุถึงสังคมเช่นนั้นก็ไม่ใช่แบบพุทธธรรมเลย ทั้งแนวคิดใน

"คำอธิบายกฎหมายปกครอง", "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ตลอดจนเค้าร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ และการถกเถียงเรื่องรัฐธรรมนูญ ดังปรากฏในความคิดเรื่องของความยุติธรรมทางสังคมของท่านนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการพยายามสร้าง 'หลักประกันภายนอก' สำหรับการดำรงอยู่ทางสังคม ซึ่งไม่ปรากฏการเน้นถึง 'ภายใน' ของบุคคลในแง่ทางศาสนาเป็นหลัก เช่นใน เค้าโครงฯ ได้กล่าวถึง 'ความเจริญ' ว่าหมายถึงการที่ 'ความต้องการของมนุษย์ได้มีมากขึ้น' ซึ่งหากจะพิจารณาจากแง่ของพุทธธรรมย่อมต้องมองในแง่ของการหยุดยั้งความอยาก ถึงแม้ว่าท่านปรีดีจะมิได้เสนอให้บุคคลเห็นแก่ตัวเองเป็นหลักหรือให้มุ่งเสพสุขทางวัตถุก็ตาม แทนที่จะพึ่งการควบคุมความประพฤติหรือหลักประกันจากภายนอก ซึ่งเป็นลักษณะแนวทางของทั้งฝ่ายเสรีนิยมและเสมอภาคนิยม พุทธธรรมได้เน้นหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาการควบคุมภายในหรือการควบคุมตนเอง ให้อยู่ในครรลองของ 'มรรคา' อันจะนำไปสู่ชีวิตที่แท้และสมบูรณ์ นี่เป็นเรื่องสำคัญที่นักคิดท่านนี้มิได้พิจารณา เพราะเราไม่อาจตอบสนองความต้องการอันไม่จำกัดของบุคคลได้ ภายในโลกที่มีขอบเขตของปัจจัยอันจำกัดนี้ แนวคิดของท่านปรีดีได้เน้นหนักไปทางปัญหาสังคม ทำให้เลยประเด็นนี้ไป" (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓๗๐-๓๗๒)

ไม่ว่าจะวิเคราะห์การตีความพุทธธรรมของปรีดี พนมยงค์ ในลักษณะใดก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับก็คือวัตรปฏิบัติของปรีดี พนมยงค์ นั้นเอง คือตัวอย่างของการตีความพุทธธรรมตามทัศนะของปรีดี พนมยงค์ และถึงแม้ว่าพุทธธรรมของปรีดี พนมยงค์ จะมุ่งเน้นเรื่อง 'ภายนอก' หรือการจัดการปัญหาในทางสังคม โดยการผสมผสานปรัชญาความคิดในทัศนะอื่นใดเข้าไป ทั้งนี้คงเป็นเพราะปรีดี พนมยงค์ คือนักการเมือง และเป็นนักปฏิบัติที่ต้องสัมผัสกับปัญหาความเป็นจริงทางสังคมในหลายรูปแบบ ไม่ใช่นักการศาสนาที่อาจทำหน้าที่อยู่ในสังคมสมมติที่ดีงาม และไม่ได้เป็นเพียงนักทฤษฎีที่อาจไม่ต้องลงปฏิบัติในภาคสนาม การตีความข้อ

ศาสนธรรมของปรีดี พนมยงค์ จึงมักจะออกมาในแง่ของการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมากกว่าการพูดถึงเรื่องราวทางจิตที่อาจจะเป็นเรื่องสัมผัสได้ยากสำหรับใครหลายๆ คน อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่น่าสรรเสริญยิ่งสำหรับปรีดี พนมยงค์ คือการเป็นนักการเมืองที่มีธรรมะอยู่ในใจ และใช้ธรรมะนั้นเพื่อการแสวงหาความหลุดพ้นให้กับสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกโดยวิธีการทางการเมือง ไม่ใช่การมุ่งเน้นเพียงความหลุดพ้นส่วนตน และสิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นเสมอในทุกย่างก้าวของชีวิตคือ ธรรมะของพระพุทธองค์ ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวย้ำกับคนรอบข้างเสมอว่า 'ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม' (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, สัมภาษณ์, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐) และสิ่งนี้คือธรรมะและการตีความศาสนธรรมของปรีดี พนมยงค์ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนำมาปรับใช้ในชีวิตอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นการตีความและการใช้ธรรมะของพระพุทธองค์ที่นักการเมืองที่พบเห็นในปัจจุบันน้อยคนนักจะคำนึงถึง หรือแม้แต่ผู้ที่เรียกตนเองว่านักศาสนธรรม น้อยคนนักที่จักปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมในสังคมได้อย่างปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม การศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า ผู้สร้างงานได้มุ่งเน้นเรื่องราวภายในจิตใจอย่างมาก ไม่ปรากฏว่าปรีดี พนมยงค์ จะมองข้ามประเด็นของการควบคุมภายในจิตใจหรือการควบคุมตนเองจากกิเลสแต่อย่างใด ยิ่งไปกว่านั้นปรากฏชัดว่า ผู้ประพันธ์ส่งเสริมเรื่องขันติธรรม ซึ่งเป็นธรรมะที่ต้องใช้ความสามารถในการควบคุมกิเลสของมนุษย์เป็นอย่างสูง ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไป

๔.๑.๒ แนวคิดพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก"

คำสอนและแนวคิดทางพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์ อย่างมากประการหนึ่ง มีหลายตอนที่ผู้ประพันธ์

อ้างถึงคำสอนทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเน้นถึงคำสอนหรือหลักธรรมที่กล่าวถึงการสร้างสันติภาพให้เกิดแก่มนุษยชาติ เช่น มีการกล่าวถึงคำสอนทางพุทธศาสนาไว้ในบทนำของเรื่อง มีการใส่แนวคิดและคำสอนทางพุทธศาสนาเข้าไปในความคิดและการกระทำของตัวละครตลอดเวลา และสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนตลอดทั้งเรื่อง มีการยกพุทธภาษิตต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์สันติภาพและการใช้แนวทางสันติวิธี นอกจากนั้นก็มีการใช้ตัวละครที่เป็นพระสงฆ์เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนความสงบและสันติสุข ส่วนตัวเอกของเรื่องคือพระเจ้าจักรานั้น ผู้ประพันธ์ก็สร้างให้เป็นผู้ที่ใฝ่ใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า และเติบโตขึ้นมาในวัดโดยการเลี้ยงดูของพระสงฆ์ การนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในลักษณะที่หลากหลายและชัดเจนตลอดทั้งเรื่องเช่นนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุคลิกภาพ ความคิด และความสนใจของผู้ประพันธ์ที่ใฝ่ใจในธรรมะของพระพุทธองค์ และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากพุทธศาสนาที่มีต่อการนำเสนอแนวคิดหลักในงานของปรีดี พนมยงค์ อย่างชัดเจน

คำสอนทางพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ปรากฏชัดเจนตั้งแต่ในคำนำของผู้ประพันธ์ โดยที่ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงชัยชนะอันเด็ดขาดของธรรมะเหนืออำนาจ (the decisive victory of right over might) หรือชัยชนะของการใช้ปัญญาเหนือการใช้กำลัง กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องกรุณาธรรม เมตตาธรรม การให้อภัย การตระหนักถึงโทษภัยของโทสจริตหรือความโกรธ และการตกเป็นทาสของโมหจริตหรือความหลง ปรีดี พนมยงค์ ได้นำเสนอคำสอนและแนวคิดเหล่านี้ผ่านเนื้อหาของวรรณกรรมและภาพยนตร์ และสอดใส่ในความคิดและการกระทำของตัวละคร นอกจากนั้น ในตัวบทนวนิยาย ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงคำสอนเรื่องอนิจจัง ซึ่งเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ของตัวละครเอกอีกด้วย ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั้น ความเข้าใจในคำสอนและแนวคิดเหล่านี้ รวมทั้งการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม จะเป็นที่มาของการเกิดสันติภาพที่ถาวรต่อมวล

มนุษยชาติ ในที่นี้จะศึกษาถึงแนวคิดและคำสอนที่กล่าวมา โดยจะแบ่งการวิเคราะห์เป็นประเด็นดังนี้

๑. *แนวคิดเรื่องชัยชนะของธรรมะเหนืออำนาจ*

อันที่จริงแล้วแนวคิดเรื่องชัยชนะของธรรมะเหนืออำนาจหรือการใช้กำลังนั้น เป็นหลักคำสอนที่เป็นสากลของมนุษยชาติ เพราะนอกจากแนวคิดนี้จะปรากฏในคำสอนของศาสนาต่างๆ แล้ว ในความคิดทางศีลธรรมโดยทั่วไปก็ย่อมเชื่อว่า ธรรมะต้องเป็นฝ่ายชนะอธรรม อย่างไรก็ตาม ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้สร้างงานได้เน้นถึงที่มาทางความคิดดังกล่าวของตนเอง โดยการนำเสนอผ่านตัวละครเอกคือพระจ้าจักราว่า ได้รับความคิดในเรื่องชัยชนะของธรรมะที่ย่อมยิ่งใหญ่เหนือชัยชนะของสงครามมาจากเรื่องราวของพระเจ้าอโศก พระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งในสมัยหลังพุทธกาล ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถในทางการรบ และทรงสามารถขยายพระราชอำนาจออกไปอย่างกว้างขวางด้วยกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ แต่เมื่อได้มีโอกาสสัมผัสกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ได้ทรงตระหนักในคุณค่าแห่งธรรมะของพระพุทธองค์ ดังนั้น จึงทรงหยุดการทำสงครามเพื่อแผ่ขยายพระราชอาณาจักร แต่ได้ทรงหันมาเผยแผ่คำสอนของพระพุทธองค์แทน ด้วยทรงตระหนักว่า ชัยชนะหรือความยิ่งใหญ่อันแท้จริงคือชัยชนะแห่งธรรมะของพระพุทธองค์

ส่วนในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ในคำนำของนวนิยาย ผู้ประพันธ์ได้กล่าวไว้ว่า นวนิยายเรื่องนี้เป็นการแสดงให้เห็น 'ชัยชนะอันเด็ดขาดของธรรมะเหนืออำนาจ' ซึ่งเสมือนเป็นการกำหนดแนวคิดหลักของเรื่องนั่นคือ การกล่าวถึงชัยชนะของการใช้ปัญญาเหนือการใช้กำลัง การกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นความเชื่อมั่นของผู้ประพันธ์ต่อการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาของมนุษย์เหนือการใช้กำลัง และหากมนุษย์ยึดมั่นในการแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยปัญญา โดยเฉพาะการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างกัน มนุษย์ก็จะหันมาใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาแทนการใช้กำลัง เมื่อนั้น สังคมที่มี

สันติสุขก็จะเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม จะเห็นได้ว่า แนวคิดของปรีดี พนมยงค์ สอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีอย่างมากในแง่ของการส่งเสริมการใช้ "ปัญญา" ในการแก้ไขปัญหาแทนการใช้ "กำลัง" และบ่อเกิดทาง "ปัญญา" ของปรีดี พนมยงค์ ก็คือคำสอนของพระพุทธองค์ ดังนั้นจะเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดทางความคิดที่สำคัญที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ คำนึงถึงการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยสันติวิธี

๒. *คำสอนเรื่องอนิจจัง*

ในนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงคำสอนเรื่อง "อนิจจัง" ไว้เพียงครั้งเดียว คือในการบรรยายฉากพระตำหนักของพระเจ้าจักรา การกล่าวถึงคำสอนดังกล่าวแม้จะมีเพียงครั้งเดียว แต่เป็นเสมือนการกำหนดทัศนคติส่วนบุคคลที่สำคัญมากของตัวละครเอกของเรื่อง ทำให้ตัวละครตัวนี้ใช้ชีวิตอยู่อย่างเข้าใจความเป็นไปในกฎอนิจจังของโลก และไม่ยึดมั่นถือมั่นกับความสุขสบายในฐานะกษัตริย์ หรือหลงใหลกับสิ่งบำรุงบำเรอความสุขจากภายนอก ซึ่งตัวละครมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการหลุดพ้นหรือวิมุตติในศัพท์ทางพุทธศาสนา ในเนื้อเรื่อง ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องอนิจจังไว้ในการพรรณนาถึงพระตำหนักส่วนพระองค์ของพระเจ้าจักราดังนี้

"พระเจ้าจักราเสด็จพระราชดำเนินกลับพระตำหนักส่วนพระองค์ ที่นั่นไม่ปรากฏความหรูหราฟุ่มเฟือยแม้แต่น้อย พระเจ้าจักราทรงมีพระหทัยโปรดความเรียบง่าย ไม่โปรดชีวิตหรูหรา แวดล้อมไปด้วยสิ่งต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นอนิจจัง อันเป็นอุปสรรคขวางกั้นมิให้มนุษย์เข้าถึงชีวทัศน์แห่งการไม่ยึดมั่นถือมั่น" (*พระเจ้าเชือกเผือก*, น. ๒๗)

คำสอนเรื่อง "อนิจจัง" เป็นหนึ่งในหลักธรรมที่สำคัญของพุทธศาสนา คือหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เมื่อเปรียบเทียบ

กับคำสอนเรื่องอนิจจังที่ปรีดี พนมยงค์ กล่าวถึงใน *พระเจ้าช้างเผือก* กับการตีความแนวคิดเรื่องอนิจจังในทัศนะของโยฮัน กัลตุง นักวิชาการทางสันติภาพ และพระธรรมปิฎก พระสงฆ์ผู้มีผลงานการศึกษาทางสันติภาพที่เป็นที่ยอมรับ จะพบว่า ทั้งสามท่านนำคำสอนเรื่องเดียวกันนี้มาใช้ในการอธิบายแนวคิดเพื่อสันติภาพของตน แต่มีการมุ่งเน้นในประเด็นที่ต่างกัน

การที่ปรีดี พนมยงค์ กำหนดให้ตัวละครมีทัศนคติส่วนบุคคลดังที่ยกตัวอย่างไป คือการเข้าใจในกฎแห่งอนิจจัง เป็นการปูพื้นไปสู่แนวคิดสันติภาพที่มีการนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในแง่ที่แสดงให้เห็นคุณลักษณะที่สร้างสรรค์ในตัวละครเอก ทำให้ตัวละครเอกเป็นผู้มีความเข้าใจในความเป็นไปของโลก และเมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้นกับบ้านเมืองก็ไม่หลงระเริง หรือยึดติดอยู่กับความสุขสบายส่วนตน แต่สามารถเสียสละตนเองเพื่อความผาสุกของราษฎรได้ จะเห็นว่า ตัวละครพระเจ้าจักราแสดงออกให้เห็นอยู่ตลอดเวลาถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวในการต่อสู้กับความอยุติธรรม ไม่รู้สึกหวาดหวั่นแม้แต่น้อยในการต้องเข้าสู่สงครามเพื่อพิทักษ์ความเป็นธรรม ไม่เคยสนใจในความปลอดภัยของตนเองมากไปกว่าความปลอดภัยของเหล่าทหารและราษฎร และยอมสละแม้แต่ชีวิตของตนเองเพียงเพื่อให้อาณาประชาราษฎร์มีชีวิตอยู่อย่างสันติสุข

คุณลักษณะของพระเจ้าจักราเช่นนี้เป็นอุทาหรณ์ที่ดีสำหรับผู้นำในทุกยุคทุกสมัย ผู้ที่ยังหลงติดอยู่กับอำนาจ ตำแหน่ง ยังมีความยึดมั่นอยู่กับความสุขสบายที่ได้มาจากผลประโยชน์ในหน้าที่ บุคคลเหล่านี้เป็นเสมือนกาฝากสังคมที่คอยดูดเลือดกินเนื้อของประชาชนในประเทศ และเป็นที่มาของการขาดสันติภาพในบ้านเมือง แม้ว่าบ้านเมืองจะไม่ต้องเผชิญกับสงครามอย่างเป็นรูปธรรมก็ตาม แต่ตราบใดที่ผู้มีอำนาจในบ้านเมืองยังไม่รู้กฎของความเป็นอนิจจัง และหลงติดอยู่ในรสชาติแห่งความสุขที่พยายามแสวงหามาบำรุงบำเรอตนเองและพรรคพวก เมื่อนั้นการแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ของบรรดาคนเหล่านี้ก็คงเป็นเสมือนสงครามที่คอยมาบั่นทอนสันติสุขของประชาชนในสังคมอยู่ตลอดเวลา และยังรวมไปถึงความเดือด

ร้อนของสรรพสิ่งที่แวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ สัตว์ป่า หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ

ส่วนโยฮัน กัลตุง มองว่า หลักอนิจจังหรือคำสอนเรื่องความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งมีความเกี่ยวโยงกับการกำหนดแผนการสร้างสันติภาพ ในแง่ที่ต้องคำนึงถึงสภาวการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของสรรพสิ่ง ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดที่ว่า ไม่มีโครงสร้างใดที่แน่นอนตายตัวในการสร้างสรรค์สันติภาพ ผู้ที่ทำงานเพื่อสันติภาพจึงต้องไม่ยึดติดอยู่กับกระบวนการอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการในการสร้างสรรค์สันติภาพ โดยคำนึงถึงธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จะเห็นว่า การมองคำสอนเรื่องอนิจจังของกัลตุงเป็นการเน้นที่ความไม่แน่นอนของสรรพสิ่ง ซึ่งกัลตุงได้นำมาใช้ในการชี้ให้เห็นถึงความไม่มีกฎที่ตายตัวของวิธีการในการสร้างสรรค์สันติภาพ กัลตุงมองว่า การที่มนุษย์จะต่อสู้เพื่อสันติภาพของโลกนั้นจะต้องรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสภาวการณ์ต่างๆ ของโลกด้วย และมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการในการทำงานเพื่อสันติภาพได้อย่างรู้เท่าทัน (ดู โยฮัน กัลตุง, ๒๕๓๘ : ๒๕)

ส่วนพระธรรมปิฎกหรือพระราชวรมุนี (๒๕๒๙) กล่าวถึงคำสอนเรื่องอนิจจังในแง่ของการทำให้มนุษย์มีอิสรภาพจากกิเลส ซึ่งเป็นตัวนำไปสู่สันติภาพหรือสันติภาวะในที่สุด พระธรรมปิฎกได้อธิบายคำสอนเรื่องอนิจจังไว้ว่า "อนิจจังทำให้เกิดกระบวนการที่แน่นอน" ซึ่งถ้าหากฟังโดยผิวเผินเหมือนจะเป็นปฏิพากย์ในตัวเอง เนื่องจากเมื่อกล่าวถึงความเป็นอนิจจัง ก็มักจะมาพร้อมกับจะคำว่า ความไม่แน่นอน เพราะอนิจจังแปลว่า ไม่เที่ยง ไม่คงที่ แต่พระธรรมปิฎกกล่าวถึงการเกิดกระบวนการที่แน่นอน โดยได้ให้คำอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า

"อนิจจังความไม่เที่ยงนั้น เรามองดูในรูปหยาบก็เรียกว่าเป็นความเปลี่ยนแปลง แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้มีกฎเกณฑ์ของมันอยู่ว่า การเปลี่ยนแปลงหรือเกิดดับนั้นมีการสืบต่อด้วย คือเมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดแล้วดับไป

นั้น เมื่อมันเกิดขึ้นมาใหม่มันจะสืบทอดคุณสมบัติที่มีอยู่เดิมมาด้วย ... ประการที่สอง สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หมายความว่า สิ่งหนึ่งมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นในการที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่ นอกจากจะเกิดขึ้นมาในลักษณะที่อาศัยการสืบทอดคุณสมบัติเดิมแล้ว ยังได้รับอิทธิพลจากสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องหรือองค์ประกอบอื่นที่เข้ามาสัมพันธ์อีกด้วย จึงกลายเป็นว่า ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายมิใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเลื่อนลอย แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เมื่อสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่เลื่อนลอย เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย มันก็มีผลรวมออกมา คือ มีความเป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น เรื่องอนิจจังที่ว่าไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอนนั้น ก็กลับเป็นความแน่นอนขึ้นมาอย่างนี้ เพราะอาศัยความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และความเป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัยนี้ ก็คือหลักที่เรียกว่าธรรมนิยาม ธรรมนิยามในแง่นี้ก็คือหลักที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ..." (พระราชวรมุนี, ๒๕๒๙ : ๒๘๗-๒๘๘)

ความรู้ที่ว่ากระบวนการของสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างแน่นอนนั้น ทำให้มนุษย์มีอิสระที่จะเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น ด้วยการกระทำและความต้องการของมนุษย์ และสิ่งสำคัญที่ทำให้มนุษย์สามารถเข้าร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยได้อย่างมีสติและดำรงความเป็นอิสรภาพไว้ได้ก็คือต้องมีความรู้หรือปัญญา และความรู้ที่จะทำให้มนุษย์มีอิสรภาพและนำไปสู่สันติภาพนั้นก็คือความรู้ในเรื่องอนิจจัง ซึ่งรวมไปถึงความรู้ในหลักการที่ว่า สิ่งทั้งหลายนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมนุษย์มีความรู้ในเรื่องกฎเกณฑ์ของความเป็นอนิจจังก็จะเกิดการไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะเข้าใจในความเป็นไปของสรรพสิ่ง และนั่นคือที่มาแห่งอิสรภาพจากกิเลสซึ่งจะก่อให้เกิดสันติสุขแก่ตนเองและผู้อื่น

จะเห็นได้ว่า แม้การตีความหลักธรรมเรื่อง "อนิจจัง" ของปรีดี พนม

ยงค์ โยฮัน กัลตุง และพระธรรมปิฎก จะมีการมุ่งเน้นที่แตกต่างกัน โดยปรีดี พนมยงค์ และพระธรรมปิฎกมุ่งเน้นที่การเข้าถึงภาวะแห่งความเป็นอนิจจังของปัจเจกบุคคล โดยมองว่า การที่มนุษย์แต่ละคนเข้าใจความเป็นไปของโลก และไม่ยึดติดกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ก็จะทำให้เกิดการหลุดพ้นจากกิเลสของแต่ละคน และจะนำมาซึ่งสันติภาพของส่วนรวมในที่สุด เพราะมนุษย์ไม่ยึดติดกับสิ่งปรุงแต่งภายนอก รวมทั้งรู้เท่าทันกระบวนการของการเกิดเหตุปัจจัย ขณะเดียวกัน กัลตุงตีความหลักธรรมเรื่องอนิจจังโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นผลต่อการไม่หยุดนิ่งที่จะเรียนรู้ถึงวิธีการสร้างสรรค์สันติภาพ ที่ต้องปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามการเปลี่ยนแปลงของโลก และนั่นจะทำให้การเรียนรู้เรื่องสันติภาพไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ และมีการสร้างสรรค์วิธีการได้มาซึ่งสันติภาพอยู่ตลอดเวลา

๓. คำสอนเรื่องโทษของโทสจริต

ประเด็นต่อมาที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึงคือคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่องโทษของโทสจริต โดยในตัวเรื่อง ผู้ประพันธ์จะกล่าวถึงคำสอนเรื่องนี้ในการอธิบายลักษณะนิสัยของพระเจ้าหงสา เช่น ตอนที่พระเจ้าหงสากำลังจะทรงประกาศให้ประชาชนของพระองค์ทราบว่า พระองค์กำลังจะทำสงครามกับอโยธยา และมีประชาชนคนหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตทหารของหงสา ได้ออกมาคัดค้านเนื่องจากเห็นว่า เหตุผลในการทำสงครามของพระเจ้าหงสานั้นไม่ถูกต้อง เพราะในความเป็นจริงแล้วสิ่งที่พระเจ้าหงสาทรงประสงค์นั้นสามารถเจรจากันได้ด้วยสันติวิธี พระเจ้าหงสาไม่ทรงพอพระทัยอย่างมาก และได้ทรงแสดงให้เห็นความโกรธที่ครอบงำพระองค์อยู่ตลอดเวลา และในฉากนี้ผู้ประพันธ์ได้สะท้อนให้เห็นว่า ความโกรธหรือโทสจริตนี่เอง ที่เป็นตัวการนำมาซึ่งสงครามและการเข่นฆ่ากันของมนุษยชาติ

ผู้ประพันธ์ได้บรรยายปฏิกิริยาของพระเจ้าหงสาหลังจากที่ได้ทรงฟังคำคัดค้านของชายชราผู้เป็นประชาชนและอดีตทหารชาวหงสาไว้ว่า

"พระพักตร์ของพระเจ้าหงสาแสดงให้เห็นความขุ่นเคืองและตะลึงงัน พระพิโรธครอบงำพระองค์ ...

พระเจ้าหงสาทรงไม่อาจควบคุมพระอารมณ์ต่อไปได้ ทรงหมดสิ้นความเคารพต่อชีวิตของมนุษย์ ... พระองค์ทรงกวาดพระเนตรที่กระหายเลือดออกไปรอบ ๆ ทรงเอื้อมพระหัตถ์ไปหยิบหอกของทหารองครักษ์ข้าง ๆ พุ่งออกไปด้วยความชำนาญ หอกพุ่งออกไปราวกับฟ้าแลบ ทะลุเสื้อผ้าทิ่มผ่านเนื้อหนังมังสา และปักหัวใจของชายชรา ซึ่งโดยมิได้ถอนใจก็ล้มลงถึงแก่ความตายในทันที ...

นี่อาจจะเป็นชัยชนะครั้งแรกในสงครามครั้งนี้ของพระเจ้าหงสา แต่มิได้ทรงมีชัยชนะเหนือพระองค์เอง ดังที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้อย่างแน่นอน ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๗๒)

การกล่าวถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องโทษของโทสจริตหรือความโกรธที่แสดงให้เห็นว่ากำลังครอบงำพระเจ้าหงสาถึงขนาดทำให้พระองค์ทรงหมด **ความเคารพในชีวิตมนุษย์ นั้น** เป็นการแสดงให้เห็นผลร้ายของการที่มนุษย์ถูกครอบงำด้วยอำนาจดังกล่าว เพราะเมื่อมนุษย์ถูกความโกรธเข้าครอบงำ และขาดซึ่งความเคารพในชีวิตของผู้อื่นก็จะสามารถเข่นฆ่ากันได้เหมือนไม่ใช่มนุษย์ และนั่นคือที่มาแห่งหายนะอันใหญ่หลวง นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ยังได้วิจารณ์ไว้ว่า การที่ความโกรธเข้าครอบงำผู้ใดก็แสดงให้เห็นถึงความพ่ายแพ้ของผู้นั้น เป็นความพ่ายแพ้ต่ออารมณ์ฝ่ายต่ำของตนเอง ซึ่งเป็นตัวต้นเหตุแห่งการกระทำในเชิงทำลายล้างของมนุษย์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และนั่นคือสิ่งที่นำมาซึ่งการขาดสันติภาพของมนุษยชาติ

จะเห็นได้ว่า แนวคิดที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอในตอนนี้ สอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธี โดยเฉพาะในแง่ของการ "เคารพในชีวิตของผู้อื่น" นั่นคือความคิดที่ว่า ทุกชีวิตมีสิทธิในการดำรงชีวิตอยู่ หรือ Survival ซึ่งเป็นหนึ่งในเงื่อนไขแห่งการเกิดสันติภาพในสังคมตามทัศนะของโยฮัน กัลตุง

นอกจากนั้น การกล่าวถึงความเคารพในชีวิตอื่นของผู้ประพันธ์ตอนนี้ยังสอดคล้องกับการตีความคำสอนทางพุทธศาสนาของกัลตุงที่ว่า คำสอนในเรื่อง "อนัตตา" ของพุทธศาสนาทำให้มนุษย์ก้าวข้ามพรมแดนของความเป็นตัวตนของตนไปยังตัวตนของชีวิตอื่น ทำให้เกิดความรู้สึกที่ว่า มีส่วนหนึ่งของชีวิตเราหรือส่วนหนึ่งของตัวเราอยู่ในชีวิตอื่น และมีส่วนหนึ่งของชีวิตอื่นอยู่ในตัวเรา (๒๕๓๘ : ๑๘) ดังนั้นมนุษย์ก็จะเกิดความรู้สึก "เคารพในชีวิตอื่น" และนั่นจะเป็นบ่อเกิดของการหันเข้าหาวิธีการแห่งสันติในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะมนุษย์ไม่อาจใช้ความรุนแรงกับชีวิตอื่นที่มีส่วนหนึ่งของตนอยู่ในนั้น หลักการพื้นฐานในเรื่อง "ความเคารพในชีวิตอื่น" นี้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติของคานธีในเรื่อง "อหิงสา" ด้วยเช่นกัน เพราะหลักการอหิงสาซึ่งคานธีถือเป็นวิธีการของสัตยาเคราะห์นั้น คือการปฏิเสธที่จะทำร้ายผู้อื่น เนื่องจากความเชื่อที่ว่า พระเจ้าสถิตย์อยู่ในสรรพชีวิต เพราะฉะนั้นความศรัทธาในพระเจ้าต้องนำไปสู่การไม่ทำลายสรรพชีวิตด้วย

นอกจากการแสดงให้เห็นโทษของความโกรธแล้ว ผู้ประพันธ์ยังได้แสดงให้เห็นถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการระงับความโกรธ และความเชื่อมั่นในการใช้ความดีชนะความชั่ว ซึ่งเป็นหลักประกันสันติภาพของมนุษยชาติอีกด้วย โดยที่ผู้ประพันธ์นำเสนออย่างชัดเจนผ่านลักษณะและทัศนคติของตัวละครเอกคือพระเจ้าจักรา

ในฉากที่พระเจ้าจักราทรงทราบถึงการบุกโจมตีเมืองกาญจนบุรีโดยพระเจ้าหงสานั้น พระองค์ทรงรู้สึกโกรธอย่างมาก แต่ก็พยายามระงับความโกรธไว้ โดยการนึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในเรื่องราวของสาวกของพระองค์ คือพระสารีบุตรซึ่งถูกปีศาจร้ายกลั่นแกล้งโดยการทุบศีรษะด้วยกำลังที่ "สามารถล้มช้างสูงเจ็ดศอกหรือทำลายภูเขาได้" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๐๕) แต่ปีศาจตนนั้นก็ไม่สามารถทำอันตรายพระสารีบุตรได้ ทั้งนี้ด้วยบารมีแห่งความดีงามของพระสารีบุตรทำให้ท่านไม่ตกเป็นทาสของโทสจริตและกระทำการโต้ตอบปีศาจตนนั้น และขณะเดียว

กันบารมีแห่งเมตตาธรรมและการให้อภัยก็เป็นตัวปกป้องท่านให้พ้นจากการปองร้ายของปีศาจตนนั้นได้ และในเรื่องราวครั้งนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์อันเป็นอมตะไว้ว่า

> *"ผู้มีจิตแกร่งดังหิน*
> *ไม่มีอะไรผ่านเข้าไปได้ ไม่มีสิ่งใดรบกวนได้*
> *ผู้ซึ่งโลกียสุขไม่สามารถทำให้ตื่นเต้น*
> *ผู้ซึ่งการยั่วแหย่ไม่ทำให้โกรธ*
> *ผู้ฝึกฝนจิตดีแล้ว*
> *ยังมีสิ่งร้ายใดมาเยือนเขาได้ ?"* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๐๕)

คำสอนของพระพุทธเจ้าตอนนี้เป็นเครื่องเตือนใจพระเจ้าจักราให้ทรงสามารถระงับความโกรธได้ และทรงตั้งพระทัยมั่นในการใช้ความดีชนะความชั่วเหมือนที่พระสารีบุตรได้แสดงเป็นตัวอย่างไว้ เรื่องราวของพระสารีบุตรเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นถึงชัยชนะแห่งธรรมะหรือความดีงามที่มีเหนืออธรรมหรือความชั่วร้าย ซึ่งเป็นคำสอนที่ผู้ประพันธ์ยึดมั่นและนำเสนออยู่ตลอดเวลา

นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ยังเสนอความคิดไว้ด้วยว่า การที่มนุษย์จะเอาความดีชนะความชั่วนั้น คุณสมบัติประการสำคัญของผู้ต่อสู้คือ ความอดทน การให้อภัย และการไม่ตอบโต้ด้วยวิธีการที่ชั่วร้าย เพราะวิธีการที่ชั่วย่อมไม่นำไปสู่ผลที่ดีงาม ดังนั้นในตอนที่พระเจ้าจักราทรงทราบเรื่องราวการบุกโจมตีของพระเจ้าหงสาในครั้งนี้ พระราชดำริของพระองค์ก็คือ

> *"... ในปัจจุบัน อโยธยาต้องมั่นคงดังพระสารีบุตร เมื่อปีศาจตนที่อาศัยอยู่อีกฟากเขาเข้ามาบุกรุกอย่างไร้เหตุผล อโยธยาจะส่งปีศาจกลับไปสู่นรกด้วยความดีแห่งตนดังเช่นพระสารีบุตรได้กระทำแล้วนั่นแล ..."*

(พระเจ้าช้างเผือก, น. ๑๐๕)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดในเรื่องการเอาชนะความชั่วด้วยความดี หรือการไม่ตอบโต้ความชั่วด้วยวิธีการที่ชั่วร้ายเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีอย่างมาก ในแง่ที่สันติวิธีคำนึงถึง "วิธีการ" ควบคู่ไปกับ "เป้าหมาย" เสมอ การได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของสันติวิธีจะต้องได้มาด้วยวิธีการแห่งสันติเท่านั้น ดังนั้นการใช้ความรุนแรงในการตอบโต้ความรุนแรงจึงไม่อาจยอมรับได้ในทัศนะของสันติวิธี

๔. คำสอนเรื่องความเมตตากรุณาและขันติธรรม

นอกจากการกล่าวถึงชัยชนะเหนืออำนาจแล้ว ในคำนำของนวนิยายผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงคำสอนสำคัญของพระพุทธองค์อีกประการ นั่นคือคำสอนเรื่อง "กรุณาธรรมและเมตตาธรรม" ซึ่งผู้ประพันธ์ระบุว่า เป็น *"คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแม้กาลเวลาจะล่วงเลยมากว่าสองพันสี่ร้อยปีก็ยังเป็นประดุจประทีปแห่งความกรุณาที่ฉายแสงนำทางจิตใจของมนุษยชาติทั้งมวลให้หลุดพ้นจากความหายนะ"* (พระเจ้าช้างเผือก, คำนำ) แนวคิดเรื่องเมตตาธรรมนั้น ตามทัศนะของโยฮัน กัลตุง นักวิชาการทางสันติภาพที่ได้ศึกษาคำสอนทางพุทธศาสนาผ่านทฤษฎีสันติภาพได้ให้ทัศนะไว้ว่า หลักคำสอนเรื่องเมตตากรุณาหรือเมตตาธรรมซึ่งเป็นหนึ่งในเบญจธรรมนั้น เป็นคำสอนสำคัญของพุทธศาสนาที่นำไปสู่สันติภาพ เพราะจากคำสอนนี้แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับหลักการเรื่องสันติภาพในเชิงปฏิเสธหรือสิ่งที่เป็นข้อห้ามเท่านั้น แต่คำสอนนี้นำมาซึ่งสันติภาพในเชิงปฏิฐานหรือข้อควรปฏิบัติเพื่อการเกิดสันติภาพด้วย ดังนั้น จึงไม่ใช่เป็นเพียงการละเว้นจากสงคราม แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์อันดีที่มนุษย์พึงมีต่อกัน (๒๕๓๘ : ๑๘) การที่มนุษย์ยึดมั่นในคำสอนเรื่องกรุณาธรรมและเมตตาธรรมนั้นจะนำมาซึ่งสันติภาพของมนุษยชาติ เพราะถ้าหากมนุษย์มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วย

กันก็จะรู้จักการให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่มีความคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อมนุษย์มีความรักให้กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันรวมทั้งสรรพสิ่งที่อยู่ร่วมโลก ก็จะไม่เกิดการเบียดเบียนหรือมุ่งทำลายกัน เกิดความปรารถนาดีต่อกัน เมื่อนั้นความสงบสุขหรือสันติภาวะก็จะตามมา ส่วนคำสอนทางพุทธศาสนาที่สำคัญมาก และผู้ประพันธ์จะกล่าวถึงควบคู่กับคำสอนเรื่องความเมตตากรุณาเสมอ รวมทั้งได้แสดงตัวอย่างไว้ทั้งในแนวคิด คำพูด และการกระทำของตัวละครคือคำสอนเรื่องขันติธรรม ทั้งนี้ถ้ามนุษย์มีขันติธรรมก็จะมีความพยายามในการเข้าใจผู้อื่น มองผู้อื่นในแง่ดี มีการให้เกียรติและยอมรับในความแตกต่างของผู้อื่น และมีความอดทนในการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น และนั่นจะนำมาซึ่งสันติภาพของมนุษย์ในที่สุด

ในตอนที่ ๔ ของนวนิยาย ซึ่งชื่อว่า "พระเจ้าจักราผู้รักสันติ" เป็นการนำเสนอหลัก "ขันติธรรม" ที่ชัดเจนมาก โดยเฉพาะขันติธรรมในการนับถือศาสนา โดยผู้ประพันธ์ได้เสนอผ่านคำเทศนาของพระสงฆ์และพระดำรัสของพระเจ้าจักรา ขณะที่ทรงให้โอวาทแก่แขกชาวโปรตุเกสที่มาเข้าเฝ้าพระองค์ ตอนที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสได้เล่าถึงการต่อสู้หรือการทำสงครามในดินแดนตะวันตกว่า มีสาเหตุมาจากการเผยแผ่ศาสนานั้น พระภิกษุผู้เป็นที่นับถือของพระเจ้าจักรา และร่วมอยู่ในพิธีการรับแขกเมืองได้กล่าวขึ้นว่า

"... เราจะต้องเคารพต่อทุกความเชื่อที่ต่างจากของเรา ขันติธรรมเป็นดั่งบุปผาอันงดงามประดับในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาและเผ่าพันธุ์ของเรา เป็นการสอนมิให้เรารักศาสนาในทางที่ผิด หรือมิให้เราดูถูกหรือปรามาสศาสนาอื่น ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง การกระทำความดีนั้นเป็นกฎแห่งพุทธศาสนา เพราะเมื่อผู้ใดดูถูกคุณค่าของศาสนาอื่น ผู้นั้นย่อมไม่ประสงค์ดีต่อศาสนานั้นและต่อศาสนาของตนเองด้วย ความสมานฉันท์เป็นสิ่งที่ดี และจะทำให้เกิดความก้าวหน้ารุ่งเรือง เพื่อทุกฝ่ายจักได้สามารถเรียนรู้ถึงศาสนาของผู้อื่น และรับฟังข้อคิดเห็นของผู้อื่น

อย่างพึงพอใจ" (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๔๑)

และในนวนิยายตอนเดียวกันนี้ ผู้ประพันธ์ก็ได้เสนอหลักคำสอนเรื่องขันติธรรมและเมตตาธรรม ซึ่งเกี่ยวโยงกับการสร้างสรรค์สันติภาพของโลกไว้ โดยเสนอผ่านพระราโชวาทของพระเจ้าจักราที่ทรงพระราชทานแก่ผู้มาเข้าเฝ้าดังนี้

"ขันติธรรมเป็นเพชรน้ำหนึ่งในมงกุฎของกษัตริย์ทั้งหลายในราชวงศ์อโยธยา คุณธรรมข้อนี้ได้ให้วิญญาณแห่งการรักสันติแก่เรา ดังเช่นที่พระเจ้าอโศกมหาราชกล่าวไว้ในประกาศิตกฤษฎีกาว่า ชัยชนะทางธรรมย่อมยิ่งใหญ่กว่าชัยชนะทางสงคราม ในการสงคราม มนุษย์ต้องประสบกับความรุนแรง การสูญเสียชีวิต การพลัดพรากจากคนรัก พวกเรามีความปรารถนาเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชในการรักษาสันติสุขแก่ทุกชีวิต เคารพต่อชีวิตและสันติภาพ การกระทำเช่นนี้คือชัยชนะแห่งธรรม ... นี่แหละคือชัยชนะอันแท้จริง ซึ่งทรงค่าทั้งในโลกนี้และโลกหน้า" (*พระเจ้าช้างเผือก,* น. ๔๒)

จะเห็นได้ว่าหลัก "ขันติธรรม" และ "เมตตาธรรม" เป็นคำสอนทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับปรัชญาการต่อสู้แบบสันติวิธีอย่างมาก เช่น ในทัศนะของคานธี ผู้นำเสนอหลักการเรื่องสัตยาเคราะห์โดยการใช้อหิงสาในการต่อสู้อย่างเป็นรูปธรรม ปรัชญาการต่อสู้ของคานธีตั้งอยู่บนพื้นฐานของขันติธรรมหรือความอดทน ซึ่งรวมความไปถึงความรัก ความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วย เนื่องจากการมีขันติธรรมหรือความอดทน ทั้งในแง่ของการเคารพในความแตกต่างของความเชื่อหรือศาสนา ในแง่ของความอดทนที่จะไม่โต้ตอบด้วยวิธีการที่รุนแรง และในแง่ของการแผ่เมตตาหรือมอบความรักนั้น จะนำมาซึ่งอหิงสธรรมหรือการไม่ใช้ความรุนแรงต่อชีวิตอื่น ซึ่งเป็นวิธีการสูงสุดของสันติวิธี ส่วนกัสดุงก็ได้ตีความหลักอหิงสาของ

พุทธศาสนาในแบบเดียวกับการตีความอหิงสธรรมของคานธี นั่นคือ อหิงสธรรมจะเป็นบรรทัดฐานของการไม่ทำร้ายผู้อื่น โดยกัลตุงตีความควบคู่ไปกับหลักอนัตตาของพุทธศาสนาในแง่ที่ว่า การทำร้ายผู้อื่นก็เหมือนการทำร้ายตนเอง เพราะความคำนึงที่ว่าในทุกๆ ชีวิตย่อมมีส่วนหนึ่งของชีวิตอื่นรวมอยู่ด้วย

จะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องขันติธรรมและเมตตาธรรมที่ปรีดี พนมยงค์นำเสนอนั้น มีความสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีอย่างสูง นอกจากนั้น การกล่าวถึงขันติธรรมในการนับถือศาสนานั้น ก็เป็นคุณลักษณะที่สำคัญต่อสันติภาพของมนุษยชาติ เพราะในโลกใบนี้ ผู้ที่มีความเชื่อต่างกันมากมาย ทั้งในรูปของลัทธิ ความเชื่อ ศาสนา และนิกายต่างๆ และถ้าคำนึงถึงบริบททางสังคมในขณะที่สร้างงาน จะสังเกตได้ว่า การที่ผู้ประพันธ์เน้นถึงคุณธรรมในเรื่องขันติธรรมในการนับถือศาสนานั้น เป็นเสมือนการให้ข้อคิดแก่ผู้นำประเทศในขณะนั้นทางหนึ่ง เนื่องจากนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำทางการเมืองในขณะที่มีการสร้างงานวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่องนี้ นอกจากจะเน้นในเรื่องของชาตินิยมและเชื้อชาตินิยมโดยใช้นโยบายนิยมไทยและต่อต้านคนจีนและการรวมเผ่าไทที่อยู่ในดินแดน ต่างๆ แล้ว (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๙๔-๒๐๒) ส่วนหนึ่งของนโยบายรัฐนิยมโดยเฉพาะฉบับที่ ๓ (๒๔๘๒) เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย ฉบับที่ ๙ (๒๔๘๓) เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี และฉบับที่ ๑๐ (๒๔๘๔) เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนในประเทศอย่างมาก โดยเฉพาะชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ทั้งนี้เพราะรัฐนิยมฉบับดังกล่าวขัดแย้งกับวิถีการดำเนินชีวิตและบัญญัติทางศาสนาของชาวไทยมุสลิมอย่างมาก เช่น การที่รัฐบาลห้ามการแต่งกายตามบทบัญญัติศาสนา แต่ให้แต่งกายตามรูปแบบที่รัฐบาลกำหนด โดยอ้างความศิวิไลซ์หรือความเป็นสากล หรือการห้ามการพูด เขียน หรือ เรียนภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาไทย ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อทั้งชาวจีนในไทยและชาวไทย

มุสลิม โดยเฉพาะต่อชาวไทยมุสลิมนั้นมีผลในเชิงความเชื่อทางศาสนาด้วย เพราะการเรียนรู้ศาสนบัญญัติของชาวไทยมุสลิมส่วนมากจะใช้ภาษาอาหรับและภาษามลายู (ดู ปิยนาถ บุนนาค, ๒๕๓๔ : ๗๙-๘๔ , รอง ศยามานนท์, ๒๕๒๐ : ๑๑๒-๑๑๗ และอิมรอน มะลูลีม, ๒๕๓๘ : ๑๐๖-๑๑๑) การที่ผู้นำดำเนินนโยบายโดยไม่คำนึงถึงขันติธรรมในทางศาสนาดังกล่าว อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของคนในชาติได้ ดังนั้นการนำเสนอคุณธรรมในเรื่องขันติธรรมทางศาสนาอาจเป็นความจงใจของผู้ประพันธ์ในการสะกิดเตือนผู้นำของประเทศในการดำเนินนโยบายด้านนี้ด้วยเช่นกัน

อีกตอนหนึ่งที่ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอธรรมะเรื่องขันติธรรมและเมตตาธรรมอย่างชัดเจนมาก คือ ตอนที่ ๑๙ ชื่อว่า "ขันติธรรมแห่งพระมหาจักรพรรดิ" ตอนนี้เป็นฉากที่พระเจ้าจักราสามารถเอาชนะกองทัพของหงสาได้แล้ว และทหารชาวหงสาก็ได้กลายเป็นเชลยของอโยธยาเรียบร้อยแล้ว ขณะที่ทหารแห่งหงสากำลังหวั่นวิตกกับชะตากรรมของตนเองอยู่นั้น พระเจ้าจักราทรงมองดูเชลยเหล่านั้นด้วยความเห็นใจ และทรงนึกถึงพุทธภาษิตบทหนึ่งที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" คำสอนข้อนี้ของพระพุทธองค์ทำให้พระเจ้าจักราทรงตัดสินพระทัยปล่อยเชลยทั้งหมด โดยตรัสกับบรรดาเชลยหรือทหารชาวหงสาเหล่านั้นว่า

"ทหารแห่งหงสาวดี ! เจ้าได้ถูกเกณฑ์มาทำสงครามกับข้า ซึ่งหวังเสมอที่จะได้อยู่กับพวกเจ้าอย่างสงบ เจ้าเป็นผู้แพ้อยู่ต่อหน้าพวกข้า แต่ข้าจะไม่คุมแค้นพวกเจ้าที่บังอาจทำร้ายพวกเรา กลับคืนบ้านเมืองของพวกเจ้าเถิด" (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๑๔๑)

พุทธภาษิตที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ซึ่งผู้ประพันธ์ได้นำเสนอในตอนนี้แสดงให้เห็นความตระหนักถึงความสำคัญของคำสอนเรื่องขันติธรรม เมตตาธรรม และการให้อภัยของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่าง

ดี และคำสอนเหล่านี้ก็เป็นการปฏิบัติที่ส่งเสริมให้มนุษยชาติได้อยู่รวมกันอย่างสันติ ในปรัชญาของสันติวิธีนั้น หลักการในเรื่องความเมตตากรุณาและหลักขันติธรรมเป็นสิ่งที่มักจะอยู่คู่กันและส่งเสริมซึ่งกันและกันเสมอ แม้นักสันติวิธีสายสังคมศาสตร์ที่พยายามไม่นำยุทธวิธีการต่อสู้แบบสันติวิธีของตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับคำว่า "ความเมตตากรุณา" และ "ขันติธรรม" เพราะเกรงว่าจะกลายเป็นเรื่องราวคำสอนทางศาสนา ก็ยังยอมรับว่า "การไม่เกลียดศัตรู" นั้นเป็นสิ่งที่จะช่วยส่งเสริมความสำเร็จของการต่อสู้แบบสันติวิธี

คติทางพุทธศาสนาที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" มีนัยของความเมตตากรุณาและขันติธรรมอยู่รวมกัน ทั้งนี้เนื่องจากหลักการดังกล่าวต้องอาศัยความมีขันติ คือความอดทนในการระงับความเคียดแค้นและความต้องการในการทำร้ายตอบต่อผู้ที่ทำร้ายเรา เพื่อไม่ให้เกิดการตอบโต้ด้วยวิธีการที่รุนแรง และต้องอาศัยการแผ่เมตตาแก่ผู้ที่ทำร้ายเรา เป็นการเอาชนะความเกลียดด้วยความรัก หลักคำสอนดังกล่าวของพุทธศาสนาสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอหิงสาของมหาตมะ คานธี ที่ต้องอาศัยความอดกลั้นหรือขันติธรรมในการไม่ทำร้ายฝ่ายตรงข้าม หรือการไม่ตอบโต้ด้วยการใช้ความรุนแรงแม้จะถูกกระทำด้วยความรุนแรงก็ตาม โดยยึดมั่นอยู่ในแนวคิดเรื่องความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ คานธีได้ให้คำอธิบายความสำคัญของกฎแห่งความรักความเมตตาที่มีต่อวิธีการแบบอหิงสาไว้ว่า

"การรักและเมตตาเฉพาะผู้ที่รักเรานั้นไม่ใช่อหิงสา การรักและเมตตาแก่ผู้ที่เกลียดเรานั่นแหละคืออหิงสา ข้าพเจ้าตระหนักดีว่า การปฏิบัติตนตามกฎแห่งความรักเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่การกระทำความดีความงามทุกอย่างล้วนเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น การรักคนที่เกลียดเรานั้นเป็นเรื่องยากที่สุด แต่ด้วยพระกรุณาธิคุณของพระผู้เป็นเจ้า แม้แต่เรื่องยากที่สุดเช่นนี้ก็กลายเป็นเรื่องง่ายได้ หากเรามีกำลังใจแน่วแน่" (มหาตมะ

คานธี, ๒๕๓๙ : ๑๓๘)

กฎของความรักความเมตตาของมหาตมะ คานธี นั้น สอดคล้องกับกฎของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงของยีน ชาร์ป ที่จะต้อง "ปฏิเสธที่จะเกลียด" (Refusal to Hate) ซึ่งเมื่อกล่าวถึงกฎข้อนี้ แม้ชาร์ปจะรีบชี้ให้เห็นว่า ผู้เข้าร่วมในปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีความรักให้แก่ศัตรู แต่ชาร์ปก็แนะนำว่า ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น หากผู้เข้าร่วมปฏิบัติการสามารถระงับตนเองไม่ให้เกลียดศัตรูหรือฝ่ายตรงข้ามของตนได้ และอาจจะเอาชนะใจฝ่ายตรงข้ามได้ ทำให้เกิดการประนีประนอมขึ้นในที่สุด ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้อธิบายแนวคิดนี้ของชาร์ปไว้ในบทความเรื่อง "Overcoming Illusory Division : Between Nonviolence as a Pragmatic Strategy and a Way of Life" ซึ่งเป็นบทความที่เสนอให้กับ International University of People's Peace (IPUIP) ประเทศอิตาลี เมื่อเดือนสิงหาคม ๑๙๙๖ ว่า

"Sharp is quick to point out that his theory of nonviolence does not require its practitioners to 'love' their opponents. Nevertheless, he suggests that the effectiveness of nonviolent technique may be increased if the practitioners can refrain from hatred and hostility. An absence of ill will may increase the likelihood of the conversion mechanism to take place and win over the hearts of the opponents. Or when fighting state apparatus with nonviolence, an absence of hatred or hostility can help undermine to loyalty of the police and troops. As a result, their efficiency in carrying out orders to deal with nonviolent actionists may be seriously compromised." (Chaiwat Satha-Anand, 1996 : 15-16)

ในบทความชิ้นนี้ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้พยายามชี้ให้เห็น

เส้นแบ่งที่เลือนลางระหว่างสันติวิธีในฐานะวิธีการและสันติวิธีในฐานะวิถีชีวิต โดยผู้เขียนได้ยกตัวอย่างให้เห็นว่า ในทางปฏิบัตินั้น บรรดานักสันติวิธีที่มีชื่อเสียงต่างก็ไม่สามารถแยกปฏิบัติการสันติวิธีในฐานะวิธีการและในฐานะวิถีชีวิตออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากสันติวิธีทั้งสองแบบนี้มีความเกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งในภาคปฏิบัติ เพราะฉะนั้น นักวิชาการทางสังคมศาสตร์ผู้พยายามทำให้สันติวิธีเป็นเรื่องของทฤษฎีอำนาจทางการเมืองอย่างยืน ชาร์ป ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า กฎของศีลธรรมในเรื่องของความไม่เกลียดศัตรู (ชาร์ปหลีกเลี่ยงที่จะใช้คำว่าความรักในศัตรู เพราะเกรงว่าจะทำให้ดูเป็นเรื่องของศาสนามากกว่าทฤษฎีทางการเมือง) ก็เป็นส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงได้ผลดียิ่งขึ้น หรือในขณะเดียวกัน ผู้ที่ได้ชื่อว่าใช้สันติวิธีในฐานะของวิถีชีวิตอย่างมหาตมะคานธี และมาร์ติน ลูเธอร์ คิง ก็ใช้สันติวิธีในฐานะของยุทธวิธีหรือวิธีการในการต่อสู้ทางการเมืองอยู่เสมอ และเป็นการใช้อย่างมีศาสตร์และศิลป์มีการวางแผนที่ดีเยี่ยมไม่น้อยไปกว่าการต่อสู้ทางการเมืองของนักรัฐศาสตร์หรือนักการทหาร

หลักคำสอนเรื่องความเมตตากรุณาในพุทธศาสนานี้ ในทัศนะของกัลตุงมองว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่เอื้อต่อสันติภาพของส่วนรวม และเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสันติภาพเชิงบวก เพราะเมตตาธรรมซึ่งเป็นหนึ่งในเบญจธรรมนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของข้อห้ามแต่เป็นเรื่องของข้อควรกระทำ ซึ่งถ้ามนุษย์ถือปฏิบัติก็จะไม่เพียงก่อให้เกิดการละเว้นจากการทำสงคราม แต่คำสอนเรื่องนี้ยังมีไว้เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างมนุษย์และสรรพสิ่งอีกด้วย กัลตุงมองว่า คำสอนในพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การบรรลุธรรมของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่มีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การบรรลุธรรมของทุก ๆ ชีวิต ซึ่งจะทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันในการใช้ชีวิต และก่อให้เกิดการรักษาสันติภาพร่วมกันของโลก นอกจากนั้น กัลตุงยังกล่าวถึงคำสอนเรื่องขันติธรรมว่า เป็นคำสอนที่ทำให้พุทธศาสนามีขันติธรรมต่อระบบความเชื่ออื่น ๆ และเป็นการเปิดโอกาสให้มีการอยู่ร่วมกับความเชื่ออื่นอย่าง

สันติ และยังมีแนวคิดไปถึงการให้การช่วยเหลือความเชื่อและศาสนาอื่นๆ อันจะนำมาซึ่งสันติภาพเชิงบวกอีกด้วย

นอกจากนั้นพุทธภาษิตเรื่อง "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ยังสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีในแง่ที่สอนให้ผู้ใช้สันติวิธีคำนึงถึงการระงับความรุนแรงด้วยการหยุดการตอบโต้ด้วยวิธีการที่รุนแรง ทั้งนี้ด้วยความคำนึงที่ว่า การหยุดความรุนแรงนั้นจะเป็นบ่อเกิดของวิถีทางไปสู่สันติภาพ เพราะถ้าตราบใดที่ยังมีการโต้กลับด้วยความรุนแรง ฝ่ายตรงข้ามก็จะไม่ได้ฉุกคิดถึงการระงับความรุนแรงของฝ่ายตน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักสันติวิธีต้องคำนึงคือ การไม่ใช้ความรุนแรงนั้นอาจได้รับการโต้กลับด้วยความรุนแรงก็ได้ ดังนั้น นักสันติวิธีจึงต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญมากอีกประการคือความกล้าหาญและความอดทนที่จะเผชิญกับความรุนแรงของฝ่ายตรงข้ามโดยไม่ย่อท้อ และด้วยความยึดมั่นที่ว่า การไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้นที่จะระงับความรุนแรงและนำมาสู่การแก้ปัญหาอย่างแท้จริง รวมทั้งนำมาซึ่งสันติภาพที่ถาวร ในแง่ของความกล้าในการเผชิญหน้ากับความรุนแรงนั้น คานธีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในปรัชญาของอหิงสาในแบบของคานธีซึ่งสอดคล้องกับคำสอนที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" อย่างมาก นั่นคือหลักการที่ว่าอหิงสานั้นมีสมรรถภาพพร้อมที่จะจู่โจมคู่ต่อสู้หรือใช้ความรุนแรงกับคู่ต่อสู้ได้ แต่อหิงสาจะไม่ทำเช่นนั้น เพราะหลักการของอหิงสาคือการฝึกและบังคับใจโดยไม่ยอมให้มีการทำร้ายหรือแก้แค้น นอกจากนั้น คานธียังกล่าวด้วยว่า การให้อภัยซึ่งเป็นปรัชญาสำคัญของการไม่จองเวรนั้น เป็นคุณธรรมที่สูงกว่าการใช้กำลังและการแก้แค้น เพราะในทัศนะของคานธี ทั้งการใช้กำลังและการแก้แค้นนั้นเกิดจากความอ่อนแอและความกลัว ดังนั้นคนที่ไม่กลัวย่อมไม่โกรธ ไม่เกลียด และไม่ปองร้ายผู้ใด คานธีกล่าวว่า อหิงสาและความขลาดนั้นไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ และคนที่มีอาวุธไว้ในครอบครองมากๆ ก็คือคนที่มีความขลาดมากนั่นเอง เพราะอาวุธในทัศนะของคานธีคือเครื่องหมายของความกลัวและความขลาด ดังนั้นอหิงสาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้หากยังมีความขลาดและความกลัวหลง

เหลืออยู่ (ดู มหาตมะ คานธี, ๒๕๓๙ : ๑๖๑)

ส่วนคำสอนของพุทธศาสนาเรื่องการให้อภัย อันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการไม่จองเวรกันนั้น ในคำนำของนวนิยาย ผู้ประพันธ์ก็ได้กล่าวไว้ด้วยเช่นกัน โดยกล่าวถึงเรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ว่า เป็นการดำเนินตามคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องการให้อภัยและการไม่จองเวรต่อกัน หรือการลืมเรื่องราวความบาดหมางในอดีตโดยได้บรรยายไว้ว่า

"พระเจ้าช้างเผือก เป็นการจำลองเรื่องราวในสมัยโบราณกาลของบรรดาประเทศแถบตะวันออก ยุคที่คนทั้งชาติจะลุกฮือขึ้นจับอาวุธเพียงแต่เมื่อพระเจ้าแผ่นดินบัญชาโดยไม่จำเป็นต้องรู้สาเหตุ นอกจากจะต้องปฏิบัติตามบัญชานั้น อาณาประชาราษฎร์เหล่านี้แหละ ที่ปัจจุบันได้รับแสงสว่างจากคำสอนของพระพุทธองค์ และได้ตระหนักถึงโมหจริตของบรรพบุรุษ พวกเขาได้ซาบซึ้งถึงการให้อภัยและการลืมเรื่องราวในอดีตกาล และไม่ว่าจะเป็นผู้ถูกรุกราน ผู้รุกราน ผู้ชนะ หรือผู้แพ้ ก็ได้หันมาร่วมแรงร่วมใจกันสมัครสมานฉันท์ เพื่อกิจการอันเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งปวง" (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ)

นอกจากหลักธรรมคำสอนพุทธศาสนาในประเด็นต่างๆ ที่ยกตัวอย่างมาแล้ว ในฉากสุดท้ายของเรื่องที่ชื่อว่า "สันติภาพนิรันดร์" ผู้ประพันธ์ได้เน้นย้ำถึงคำสอนทางพุทธศาสนาที่ส่งเสริมให้เกิดความคิดเรื่องสันติภาพที่สำคัญอีกครั้ง นั่นคือ การนำเสนอพุทธภาษิตที่ว่า "นตฺถิ สนฺติ ปรมํ สุขํ" หมายความว่า "ไม่มีสุขใดเสมอด้วยความสงบ" และดูเหมือนว่า พุทธภาษิตบทนี้ เป็นอีกบทหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นอยู่ตลอดชีวิตการทำงานและตลอดอายุขัย โดยพบว่า นอกจากการกล่าวถึงพุทธภาษิตบทนี้ไว้ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* แล้ว ปรีดี พนมยงค์ ยังได้กล่าวถึงพุทธภาษิตบทนี้ในข้อเขียนอื่นอีกด้วย

นอกจากการแสดงออกของตัวละครและการแฝงแนวคิดเรื่องสันติ

ภาพไว้ในความคิด การกระทำ และคำพูดของตัวละครดังได้ยกตัวอย่างไปแล้ว การนำเสนอแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนายังปรากฏในแง่อื่นอีก โดยเฉพาะในนวนิยาย เช่น การที่ผู้ประพันธ์สร้างภูมิหลังของตัวละครเอก คือ พระเจ้าจักราให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงจำเริญพระชันษาในวัด โดยมีพระสงฆ์ซึ่งชราภาพเป็นผู้อบรมสั่งสอนและเลี้ยงดู นอกจากนั้นยังให้ภูมิหลังไว้อีกด้วยว่าในระหว่างอยู่ที่วัดนั้น พระเจ้าจักราก็ได้ "ทรงแสดงถึงพระปัญญาในการศึกษาพุทธศาสนาและปรับพระองค์เข้ากับกฎเกณฑ์ทุกประการของศาสนา" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๐) การสร้างตัวละครเอก คือพระเจ้าจักรา ให้มีทัศนคติที่ฝักใฝ่ในคำสอนของพระพุทธองค์ ทำให้ตัวละครตัวนี้เป็นเหมือนตัวแทนทางความคิดของปรีดี พนมยงค์ ในการนำเสนอให้เห็นว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาคือวิถีทางที่จะได้มาซึ่งสันติภาพ และเนื่องจากการสร้างสันติภาพเป็นหน้าที่ของผู้นำ ดังนั้นผู้นำในอุดมคติของปรีดี พนมยงค์ จึงต้องมีลักษณะเหมือนพระเจ้าจักราในแง่ที่ต้องรู้จักการนำธรรมะของพระพุทธองค์มาใช้ในการสร้างสรรค์สันติภาพให้แก่ผู้ใต้ปกครองและเพื่อนมนุษย์ จะเห็นได้ว่า การให้ภูมิหลังของตัวละครเอกเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของผู้ประพันธ์ที่ยึดถือในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาว่าเป็นทางออกในการแก้ปัญหา ดังนั้นผู้ประพันธ์จึงใช้มาตรฐานทางพุทธศาสนาเป็นฐานในการตัดสินใจในการกระทำต่าง ๆ ของตัวเอกอยู่เสมอ รวมทั้งใช้เป็นมาตรฐานในการสร้างลักษณะนิสัยค่านิยมที่แสดงออกมาทางคำพูด และความคิดของตัวละครอีกด้วย

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการนำเสนอแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือ การสร้างตัวละครที่เป็นพระสงฆ์ ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงให้แก่ผู้ประพันธ์ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ตัวละครพระสงฆ์ยังทำให้แนวคิดทางพุทธศาสนาปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น โดยการเป็นสัญลักษณ์แห่งความสงบหรือสันติสุขแห่งพระนิพพานซึ่งเป็น "สันติภาวะ"

หรือ "สันติภาพ"ที่ถาวร

อิทธิพลทางคำสอนของพุทธศาสนาที่มีส่วนสำคัญในการนำเสนอแนวคิดหลักในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นอกจากจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความสนใจในคำสอนทางพุทธศาสนาของผู้ประพันธ์แล้ว ยังเป็นการนำเสนอแนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมไทย เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่อยู่ในชีวิตประจำวันของคนไทยเป็นส่วนใหญ่ การนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นตัวแทนในการนำเสนอความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธี จึงเสมือนการสะกิดเตือนผู้ที่หลงลืมหลักธรรมของพระพุทธองค์ในแง่ของการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษยชาติ ให้ได้หันมาตระหนักถึงคำสอนในแง่นี้ของพระพุทธองค์มากขึ้น เนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศในขณะที่มีการสร้างงานนั้น กำลังคุกรุ่นไปด้วยบรรยากาศแห่งสงคราม ดังนั้นการที่ปรีดี พนมยงค์ พยายามสะกิดเตือนให้เพื่อนร่วมชาติและเพื่อนร่วมโลก โดยเฉพาะผู้นำของประเทศต่าง ๆ ได้ตระหนักถึงโทษภัยของสงคราม และเรียนรู้ที่จะใช้ปัญญาในการแก้ปัญหามากกว่าการใช้ความรุนแรงจึงมีความสอดคล้องกับยุคสมัยหรือบริบททางสังคมในขณะนั้นอย่างยิ่ง

๔.๒ อิทธิพลจากทัศนะทางการเมือง

๔.๒.๑ ทัศนะทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์

เนื่องจากผู้ประพันธ์นวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นผู้ทำงานทางการเมือง จึงพบว่า ทัศนะทางการเมืองมีอิทธิพลอย่างมากต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของผู้สร้างงาน โดยจะเห็นความเกี่ยวพันอย่างต่อเนื่องระหว่างทัศนะทางการเมืองที่ส่งผลต่อการนำเสนอความคิดในเชิงสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นอกจากนั้นยังพบว่า ในฐานะนักการเมืองนั้น ปรีดี พนมยงค์ ดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ฝักใฝ่ในสันติภาพและมุ่งเน้นการใช้สันติวิธีเป็น

ส่วนใหญ่

ความสนใจทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ก่อกำเนิดมาจากพื้นฐานทางครอบครัว จากการที่ได้พบเห็นความเป็นจริงในชีวิตของราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศที่เรียกกันว่า "กระดูกสันหลังของชาติ" คือชาวนามาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และยังใช้ชีวิตอยู่ในจังหวัดอยุธยาบ้านเกิด เนื่องจากบิดาคือนายเสียง พนมยงค์ ก็เป็นชาวนา ดังนั้นภาพความยากลำบากของราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศจึงอยู่ในความทรงจำของปรีดี พนมยงค์ ตลอดมา และเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความสนใจเรื่องราวของสังคมการเมืองตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ดังที่เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ได้วิเคราะห์ไว้ในหนังสือ *ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์* ในเรื่อง "ชีวิตและงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์" ว่า

"อาชีพทำนาของนายเสียง พนมยงค์ ได้มีส่วนก่อจิตสำนึกทางสังคมของบุตรชาย -ปรีดี พนมยงค์- ตั้งแต่ในช่วงวัยเด็ก ดังที่ท่านปรีดีได้กล่าวถึงช่วงระยะนั้นว่า '... ผมเริ่มจำความได้เมื่ออายุประมาณ ๓-๔ ขวบ สภาพของสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นที่พอจำได้ก็คือ สังคมไทยเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๔๗ เป็นต้นมา ... บิดาผมเลือกอาชีพทำนาจึงประสบชะตากรรมอย่างชาวนา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว ผมประสบพบเห็นความอัตคัดของบิดามารดา และเมื่อไปอยู่กับบิดาก็พบเห็นความอัตคัดของชาวนาทั่วไป' ..." (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙)

การที่ปรีดี พนมยงค์ เริ่มความสนใจทางการเมืองของตนจากความรู้สึกที่ต้องการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในสังคมเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ มีความคิดทางการเมืองในลักษณะที่ก้าวหน้า และเป็นปัจจัยที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ ได้ก้าวเข้ามาเป็นผู้นำในการปฏิวัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕ และจะพบว่า จิตสำนึกในการทำงานเพื่อความเป็นธรรมในสังคม และการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิ เสรี

ภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพของคนในสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยนั้น ปรากฏชัดเจนตลอดเวลาในแนวทางการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม ปรีดี พนมยงค์ เรียกปรัชญาทางการเมืองของตนเองว่า "สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย" (Scientific Democratic Socialism) โดยให้เหตุผลไว้ว่าเพราะประชาธิปไตยและสังคมนิยมควรมีพื้นฐานเป็นวิทยาศาสตร์ ปรีดี พนมยงค์ กล่าวว่า ปรัชญาทางการเมืองของตนเองนั้นตั้งอยู่บนหลัก ๕ ประการ คือ เอกราชของชาติ อธิปไตยของชาติ สันติภาพ ความเป็นกลาง และความไพบูลย์ของประชาชน พร้อมด้วยประชาธิปไตยของประชาชน (ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๕ : ๖๑-๖๒)*

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นความพยายามอีกรูปแบบหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ในการนำเสนอแนวคิดทางการเมืองที่ยึดมั่นอยู่ในอุดมการณ์แห่งสันติภาพ การกล่าวถึงเอกราชและอธิปไตยของชาติ การนำเสนอนโยบายความเป็นกลางของประเทศไทย (ดู ๓.๔) นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงความไพบูลย์ของประชาชน (ดู ๕.๓.๒) จะเห็นได้ว่า การนำเสนอความคิดเหล่านี้มีความสอดคล้องกับปรัชญาทางการเมืองแบบสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์อย่างมาก

เมื่อศึกษาถึงการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ พบว่านโยบายหลักที่มักจะได้รับการกล่าวถึงเสมอ คือนโยบายในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษยชาติ การจะทำให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันตินั้น ต้องเริ่มจากสันติภาพของคนในชาติเดียวกันก่อน และการ

* อ่านคำอธิบายเรื่อง "ปรัชญาสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย" ของปรีดี พนมยงค์ ได้ใน เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙, *แนวคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*. พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, หน้า ๒๙๙-๓๒๑

ดำเนินนโยบายทางการเมืองเพื่อให้เกิดภาวะแห่งสันติภาพได้นั้นต้องเริ่มจากทัศนะที่ใฝ่สันติของผู้นำของชาติ ปรีดี พนมยงค์ คือตัวอย่างหนึ่งของผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำ ผู้ซึ่งได้พยายามสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นกับคนในชาติของตนและมนุษยชาติโดยส่วนรวม รวมทั้งพยายามส่งเสริมให้มีการใช้สันติวิธีโดยเฉพาะในด้านนโยบายทางการเมือง

จากการศึกษาถึงภารกิจทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ไม่ว่าขณะที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในตำแหน่งใดก็ตาม สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นเสมอในการทำงานทางการเมืองคือการสร้างสันติสุขให้แก่ประชาชน ผลงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* แม้จะประพันธ์และสร้างเป็นภาพยนตร์ขณะดำรงตำแหน่งทางการเมืองในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แต่ผลงานชิ้นนี้นับได้ว่า เป็นการนำเสนอแนวนโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ที่เด่นชัดมาก กล่าวได้ว่า เป็นลักษณะการนำเสนอนโยบายทางการเมืองของผู้มีบทบาททางการเมืองในอีกลักษณะหนึ่ง โดยการใช้สื่อทางวรรณกรรมและภาพยนตร์

ผู้วิจัยพบว่า บรรยากาศทางสังคมการเมือง สถานภาพของประชาชนในสังคม รวมทั้งชีวประวัติของผู้ประพันธ์ล้วนมีส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจงานชิ้นนี้ ทั้งนี้เพราะปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมา ต่างมีส่วนที่ทำให้ *พระเจ้าช้างเผือก* ปรากฏต่อสายตาสาธารณชนทั้งในรูปของนวนิยายและภาพยนตร์ และเนื่องจากผู้ประพันธ์เป็นคนในวงการการเมือง มีตำแหน่งเป็นผู้บริหารระดับสูงของประเทศ และจากคำนำของหนังสือที่ผู้ประพันธ์บันทึกไว้ว่า ตนเองได้สร้างงานชิ้นนี้ขึ้นเพื่ออุทิศให้กับสันติภาพ และจากการกล่าวถึงงานชิ้นนี้ในอีกหลายๆ ที่ต่อมาในงานเขียนทางการเมืองเล่มอื่นๆ ของผู้ประพันธ์ แสดงให้เห็นว่า ปรีดี พนมยงค์ มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะใช้วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นสื่อในการนำเสนอความคิดทางการเมืองของตนเอง โดยมีความมุ่งมั่นที่จะเผยแพร่ความคิดในเรื่องสันติภาพและส่งเสริมการใช้สันติวิธีที่ปรีดี พนมยงค์ เชื่อมั่นว่า จะนำมาซึ่งประโยชน์สุขของคนในชาติและของมนุษยชาติโดยส่วนรวม ดังนั้น

จึงพบว่า แม้ปรีดี พนมยงค์ จะไม่ใช่นักประพันธ์หรือผู้สร้างภาพยนตร์ แต่ด้วยเจตนารมณ์ดังกล่าว ทำให้ได้อุทิศเวลาอันมีค่าในการสร้างสรรค์งานชิ้นนี้ขึ้น โดยหวังว่า สิ่งที่ตนเองนำเสนอจะเป็นเครื่องสะกิดเตือนให้ผู้นำทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ ได้เห็นภัยของการใช้ความรุนแรง และได้เห็นคุณประโยชน์ของการยึดมั่นในวิธีการแบบสันติ และหวังว่าประชาคมโลกจะได้เห็นความยึดมั่นในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของไทยกับนานาอารยประเทศ

ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงนโยบายขณะดำรงตำแหน่งทางการเมืองว่า ตนเองได้ยึดมั่นในนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับประเทศต่าง ๆ เสมอมา และได้พยายามเผยแพร่ความคิดของตนเองอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวสุนทรพจน์ตามที่ต่าง ๆ การทำเอกสารเผยแพร่ หรือแม้แต่การลงแรงและลงทุนเขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกไว้ในหนังสือเรื่อง *ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน* ว่า

"ข้าพเจ้าได้กล่าวสุนทรพจน์ทางวิทยุหลายครั้ง ได้เขียนเผยแพร่เอกสารหลายชิ้นที่แสดงถึงอุดมคติที่ข้าพเจ้ายึดถือในเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ตลอดจนสันติภาพแห่งโลก ดังเช่นที่ข้าพเจ้าได้บรรยายไว้ในหนังสือเกี่ยวกับประเทศสยามที่สงบและในบทภาพยนตร์เรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก'

อันที่จริงแล้ว ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประมุขรัฐของประเทศต่าง ๆ ที่มีระบอบการปกครองทางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกัน ได้แสดงความพึงพอใจในนโยบายเป็นมิตรกับประชาชนในประเทศนั้น ๆ และในมิตรภาพเช่นนี้ ประเทศเหล่านี้ได้แสดงออกซึ่งความพอใจ โดยได้มอบเครื่องอิสริยาภรณ์ชั้นสูงแก่ข้าพเจ้า ในฐานะที่ได้สร้างความสัมพันธ์ฉันท์มิตรระหว่างประเทศสยามและประเทศที่เกี่ยวข้อง ... " (๒๕๒๙ : ๔๒-๔๓)

นอกจากนั้น ยังได้เล่าถึงภารกิจทางการเมืองขณะที่เดินทางไปเจริญ

สัมพันธไมตรีกับประเทศต่างๆ ไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ และเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงการดำเนินนโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศของรัฐบาลคณะราษฎรในช่วงแรกที่ยึดมั่นในแนวทางสันติวิธี และแสดงให้เห็นความพยายามของปรีดี พนมยงค์ ในการปฏิบัติภารกิจเพื่อการนี้ ดังที่ท่านได้บันทึกไว้ว่า

"ปี พ.ศ. ๒๔๗๙ หลังจากได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแล้ว รัฐบาลในสยาม 'คณะราษฎร' เห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่ควรจะหาทางยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ที่รัฐบาลภายใต้การปกครองระบบแบบเก่าได้ถูกบังคับให้ลงนามไว้ ตลอดจนหาทางลดอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืมเงินที่รัฐบาลเก่าได้ทำสัญญาไว้กับธนาคารอังกฤษแห่งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลในขณะนั้นจึงได้มอบหน้าที่ให้ข้าพเจ้าไปพบผู้นำประเทศมหาอำนาจต่างๆ ในยุโรป อเมริกา และเอเชียเพื่อเจรจาอย่างสันติกับประเทศเหล่านี้ ..." (๒๕๒๙ : ๓๑)

"การเจรจาอย่างสันติ" ที่กล่าวถึงนั้น ต่อมาได้รับความสำเร็จอย่างมาก โดยอังกฤษได้ลดอัตราดอกเบี้ยให้ประเทศสยามจากร้อยละหกเหลือร้อยละสี่ และสยามก็ได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่เคยเสียไปให้กับชาติมหาอำนาจต่างๆ กลับคืนมา และในการเดินทางครั้งนี้เช่นกันที่ปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกถึงการเข้าพบและพูดคุยกับนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น โดยบันทึกได้แสดงให้เห็นถึงนโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศของรัฐบาลสยามและอุดมการณ์ของปรีดี พนมยงค์ ที่ไม่เห็นด้วยกับการแบ่งแยกผิวและนโยบายเชื้อชาตินิยม เพราะถือว่าเป็นบ่อเกิดของการแตกแยกของมนุษยชาติ และได้ยืนหยัดในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของนานาชาติ ดังที่ท่านได้บันทึกไว้ว่า

"ข้าพเจ้าได้สนทนาเรื่องกิจการทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่าง

ประเทศสยามและญี่ปุ่นกับนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น ซึ่งประกอบขึ้นด้วยกลุ่มนายทหารหรือผู้สนับสนุนทหาร นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นได้พยายามชักจูงให้ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับการรวมตัวกันของกลุ่มประเทศเอเชียเพื่อต่อต้านประเทศผิวขาว ข้อนี้ข้าพเจ้าปฏิเสธที่จะเข้าร่วมด้วย เพราะในความเห็นของข้าพเจ้า เราไม่ควรมีความคิดเรื่องถือผิวหรือเชื้อชาติ แต่ควรยึดมั่นในความคิดที่ชนทุกชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติในโลกได้ โดยไม่มีการถือผิวหรือเชื้อชาติ ..." (๒๕๒๙ : ๔๐)

ความคิดในเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติโดยไม่มีการถือผิวหรือเชื้อชาตินั้น เป็นอุดมการณ์ที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นอยู่ตลอดเวลา และปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อปรีดี พนมยงค์ ได้มีท่าทีปฏิเสธการเข้าร่วมกับรัฐบาลญี่ปุ่นที่มีนโยบายการ "ร่วมวงไพบูลย์แห่งเอเชีย" และได้ใช้อำนาจทางทหารเข้ายึดครองประเทศต่างๆ ในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมื่อกลับมาจากการเดินทางรอบโลกในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ นั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และในโอกาสนี้ก็ได้ดำเนินนโยบายการเมืองที่เป็นกลาง และยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับประเทศต่างๆ ตลอดเวลา ดังที่ท่านได้บันทึกไว้ว่า

"หลังจากที่ข้าพเจ้าเดินทางกลับมาประเทศสยามแล้ว ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับนักการเมืองชาติอื่นในสมัยนั้น คือ ความขัดแย้งที่ใช้อาวุธได้เริ่มขึ้นในญี่ปุ่น อิตาลี และเยอรมนี และได้แผ่ขยายออกไปทั่วโลก เหตุนี้เองข้าพเจ้าจึงคิดว่า ในฐานะที่ประเทศเราเป็นเพียงประเทศเล็กๆ เราควรมีนโยบายต่างประเทศที่กอปรด้วยเหตุผล โดยการวางตัวเป็นกลาง หรือที่เราเรียกในปัจจุบันว่า นโยบายไม่ฝักใฝ่กับประเทศใดๆ ก็ตามที่มีภาวะขัดแย้งอยู่ และวิธีที่ดีที่สุดก็คือ ควรพยายามที่จะใช้หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับทุกประเทศที่มีระบอบการปกครองทั้งทางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกัน ..." (๒๕๒๙ : ๔๒)

จะเห็นได้ว่า จิตสำนึกส่วนตัวของปรีดี พนมยงค์ ที่ต้องการให้มนุษยชาติได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยมีพื้นฐานอยู่ที่ความเป็นธรรมทางสังคมการเมือง เป็นตัวผลักดันสำคัญที่ทำให้นักการเมืองผู้นี้ทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิตของตนเองเพื่องานทางการเมือง และเป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจนในการดำเนินนโยบายทางการเมืองการปกครองของปรีดี พนมยงค์ ที่ได้พยายามทำให้ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งเสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ และแนวคิดดังกล่าวเหล่านั้น ก็ปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งถือเป็นเครื่องมือทางการเมืองอีกชิ้นหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามสร้างขึ้น ทั้งนี้ด้วยความหวังว่า นโยบายทางการเมืองที่ฝักใฝ่ในสันติภาพของประเทศไทยนั้นจะได้เป็นที่รับรู้ในระดับนานาชาติ และจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ประชาชนคนไทยผู้บริสุทธิ์ได้รับความปลอดภัยจากอันตรายของสงครามที่กำลังคุกคามอยู่ทุกมุมโลกในขณะนั้น

๔.๒.๒ ทัศนะทางการเมืองที่ปรากฏในเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก'

จากการศึกษาตัวงานวรรณกรรมและภาพยนตร์ พบความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ และแนวคิดเรื่องสันติภาพที่ได้รับการนำเสนอในงานชิ้นนี้อย่างชัดเจน รวมทั้งมีการนำเสนอให้มีการใช้สันติวิธีเป็นทางเลือกที่สำคัญในทางการเมือง โดยผู้สร้างงานได้พยายามสอดแทรกแนวความคิดทางการเมืองในแง่ต่างๆ ของตนเองที่จะส่งผลต่อการเกิดสันติภาพ และการใช้นโยบายที่เอื้อต่อแนวทางการใช้สันติวิธีของมนุษยชาติไว้ตลอดเวลา เช่น การนำเสนอปรัชญาการเมืองในเรื่อง "ความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม" และความคิดในเรื่อง "ภราดรภาพ" หรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง

๑. แนวคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม

ผู้ประพันธ์ได้เสนอแนวคิดนี้ผ่านตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ **พระเจ้า**

จักรา และตัวเอกฝ่ายหญิง คือ **เรณู** บุตรีของท่านเสนาบดีกรมวัง รวมทั้งตัวละคร อื่นๆ เช่น บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และแม้แต่ในตัวละครประกอบที่มีบทบาทเพียงไม่กี่ฉาก เช่น ท่านเจ้าเมืองกาญจนบุรี

ความสำนึกในเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมเป็นคุณลักษณะที่พบได้ในตัวพระเจ้าจักรา ตัวละครเอกของเรื่องที่ไม่เคยแสวงหาความสุขหรือความเพลิดเพลินส่วนตัว จะเห็นได้ว่าพระราชภารกิจของพระเจ้าจักรานั้นเป็นไปเพื่อความสุขของอาณาประชาราษฎร์ ดังที่พระเจ้าจักราได้ตรัสกับพระภิกษุผู้เป็นอาจารย์ถึงหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินว่า

"พระเจ้าแผ่นดินจักต้องแสดงให้ประชาราษฎร์ประจักษ์ถึงคุณความดีของพระองค์ว่ามิได้ทรงหมกมุ่นอยู่กับความสุขส่วนพระองค์ ... จักต้องแสดงให้ประชาราษฎร์ประจักษ์ว่า ทรงสามารถสละประโยชน์สุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๑-๓๒)

จะเห็นได้ว่า การตีความภารกิจของพระมหากษัตริย์ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ มีความสอดคล้องกับการตีความของนักสันติวิธีอย่างมหาตมะ คานธี ในส่วนหนึ่ง นั่นคือ ขณะที่ปรีดี พนมยงค์ มองว่ากษัตริย์จะต้องทำหน้าที่เพื่อส่วนรวมโดยการเสียสละความสุขส่วนพระองค์นั้น คานธีได้ตีความภารกิจของกษัตริย์ในหลักการของศาสนาฮินดูว่า คือการรับใช้มนุษยชาติ หรือในแง่หนึ่งคือการรับใช้ประชาชน เพราะหน้าที่ของมนุษย์ในทัศนะของคานธีนั้นคือการรับใช้มนุษยชาติ ดังนั้นหน้าที่ของกษัตริย์ซึ่งเป็นมนุษย์คนหนึ่งก็คือการรับใช้มนุษยชาติ โดยในทัศนะของคานธีนั้น การกระทำเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงพลังแห่งสัจจะ ซึ่งเป็นปรัชญาการต่อสู้ของคานธี โดยคานธีถือว่า "**สัตย์ หรือ สัจจะนั้นเป็นสัจจะสูงสุดที่แสดงถึงเอกภาพของชีวิตทั้งมวล และเป็นการแสดงออกในรูปลักษณ์แห่งความรักและการรับใช้สรรพสัตว์**" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์,

๒๕๓๓ : ๘๖)

นอกจากนั้น ในคำพูดของเรณู ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ดูเหมือนจะไม่ได้มีบทบาทอะไรมากมายนักในเรื่อง ก็จะพบการนำเสนอแนวคิดดังกล่าวของผู้ประพันธ์ผ่านทางตัวละครตัวนี้ เช่น ในตอนที่เรณูกำลังได้รับแต่งตั้งเป็นราชินีกิตติมศักดิ์ เนื่องจากพระเจ้าจักราทรงทนการรบเร้าเรื่องที่เสนาบดีกรมวัง พ่อของเรณู ต้องการให้พระองค์มีมเหสีและให้มีนางสนมจำนวนถึง ๓๖๕ คน ตามโบราณราชประเพณีไม่ไหว เรณูได้รับการแต่งตั้งเป็นราชินีกิตติมศักดิ์โดยไม่มีเบี้ยหวัดเงินปีหรือแม้แต่ตำหนักส่วนพระองค์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตัดความรำคาญต่อท่านเสนาบดีกรมวัง แม้เหตุการณ์จะเป็นดังกล่าว แต่เรณูก็ไม่ได้โกรธพระเจ้าจักรา กลับเข้าใจที่พระองค์มีความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อบ้านเมือง ดังนั้นเธอจึงทูลต่อพระเจ้าจักราว่า

“ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเพคะ ถึงหม่อมฉันจะเป็นเพียงราชินีกิตติมศักดิ์ก็ขอให้หม่อมฉันได้ทูลว่า การเลี้ยงดูนางสนมทั้ง ๓๖๕ นางนั้นจะเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์อย่างมาก พระราชทรัพย์เหล่านี้ควรจะนำไปใช้ในการส่งเสริมความกินดีอยู่ดีให้แก่ประชาราษฎร์ และความรุ่งเรืองของประเทศ” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๔๘)

คำพูดและทัศนะดังกล่าวของเรณูทำให้พระเจ้าจักราทรงพอพระทัยในตัวเธอมาก และทรงประจักษ์ชัดว่า เรณูคือคนที่เข้าใจพระองค์มากที่สุด เหตุนี้จึงทรงเกิดความประทับใจ โดยเฉพาะในความเฉลียวฉลาดและความงามสง่าของเธอ ทั้งๆ ที่พระองค์ไม่เคยทรงสนพระทัยในรูปโฉมที่งดงามของเธอมาก่อนเลย ดังนั้น ท้ายที่สุดจึงได้ทรงแต่งตั้งเธอเป็นมเหสีหรือราชินีตัวจริงแห่งอโยธยา

จะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกแนวคิดในเรื่องความรักชาติและ

การเสียสละเพื่อส่วนรวมไว้ตลอดเวลา แม้แต่ใช้เป็นเกณฑ์ในการเลือกคู่ชีวิตของพระเจ้าจักรา โดยเหตุแห่งความพอพระทัยที่พระองค์ทรงมีต่อราชินีของพระองค์ก็คือความรักที่เธอมีให้กับประเทศชาติและราษฎร รวมทั้งความเฉลียวฉลาดของเธอ

ในอีกฉากที่ผู้ประพันธ์นำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมคือ ฉากที่ทหารแห่งหงสากำลังโจมตีเมืองกาญจนบุรีเมืองหน้าด่านของอโยธยา แม้เจ้าเมืองกาญจนบุรีจะรู้ว่ากำลังพลของตนเองกำลังอ่อนแอลงทุกที แต่ท่านก็ยังยืนยันให้ชาวเมืองทุกคนสู้ตาย ดังที่ท่านได้สั่งทหารของท่านว่า “ไม่ว่าอย่างไร จงสู้อยู่ตรงที่ของพวกเจ้า ตายตรงที่เจ้ายืนนั่นแหละ” (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๘๖) นี่คือคำสั่งที่ประกาศความกล้าหาญในการปกป้องอธิปไตยของชาติ แม้จะต้องแลกด้วยเลือดเนื้อและชีวิต

แนวคิดเรื่องการสละชีพเพื่อชาติที่นำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในตอนนี้ แม้จะไม่ใช่การนำเสนอในลักษณะของการต่อสู้โดยใช้สันติวิธี เพราะผู้ถูกรุกรานได้ต่อสู้ผู้รุกรานโดยใช้อาวุธและความรุนแรง แต่ในแง่ของความกล้าหาญและการยอมตนเพื่อปกป้องอธิปไตยของชาตินั้น จะเห็นได้ว่า นักสันติวิธีและผู้ที่ไม่ใช่นักสันติวิธีมีความคิดตรงกันในแง่หนึ่ง คือการยอมเจ็บปวดหรือแม้แต่ยอมสละชีพของตนได้เพื่อส่วนรวม แต่สิ่งที่นักสันติวิธีแตกต่างจากผู้ที่ไม่ใช้สันติวิธีคือ ถึงแม้จะยอมสละชีพของตน แต่นักสันติวิธีจะงดเว้นที่จะคร่าชีวิตของผู้อื่น แม้ในแง่เหตุผลเพื่อความชอบธรรมในการป้องกันตนเองก็ตาม

ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอความคิดในการยอมพลีชีพเพื่อชาตินี้อีกครั้งในฉากที่บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กำลังปรึกษากันเรื่องการเข้ามาโจมตีของกษัตริย์หงสา ท่านขุนวังหรือเสนาบดีกรมวัง ซึ่งโดยปกติตลอดทั้งเรื่องจะเป็นคนที่พยายามให้พระเจ้าจักราทรงเลือกบรรดานางสนมให้ครบ ๓๖๕ คน ตามโบราณราชประเพณี และพยายามจะนำเสนอลูกสาวของตนให้เป็นราชินีของพระเจ้าจักรา บัดนี้ได้แสดงความมุ่งมั่นในการปกป้อง

บ้านเมืองของตนแม้ด้วยชีวิต ท่านมหาเสนาบดีกรมวัง กล่าวว่า

"... และเมื่อจำเป็นก็ยอมสละชีพ เราจะต้องไม่ทรยศต่อประชาราษฎร์ด้วยการยอมจำนนอย่างสิ้นศักดิ์ศรี เราพอใจในการเสียสละยิ่งกว่าอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๙๘)

ผู้ประพันธ์ได้เน้นแนวคิดในเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมนี้อย่างชัดเจนอีกครั้ง ในฉากการสู้รบระหว่างกษัตริย์แห่งอโยธยาและกษัตริย์แห่งหงสา เมื่อพระเจ้าจักราทรงประกาศที่จะสู้รบกับพระเจ้าหงสาแบบตัวต่อตัวด้วยวิธีการยุทธหัตถี ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เป็นการเสียเลือดเนื้อของบรรดาข้าราชบริพาร และเนื่องจากในความคิดของพระเจ้าจักรานั้น การเกิดสงครามหาใช่เป็นความต้องการของประชาชนไม่ แต่เป็นเพราะความกระหายสงครามของผู้นำเท่านั้น ดังที่พระเจ้าจักราได้ทรงประกาศกับบรรดาทหารของพระองค์ทั้งๆ ที่อโยธยากำลังจะได้รับชัยชนะในการรบว่า

"เอาหละ ทุกคนหยุดอยู่กับที่ ข้าจะท้าพระเจ้าหงสาวดีประลองยุทธ์อย่างลูกผู้ชาย อย่าทำร้ายทหารศัตรู จับเป็นเชลยได้ถ้าพวกเจ้าต้องการ แต่จำไว้ให้ดีเราไม่ได้มาเพื่อสู้กับชาวหงสา เรามาสู้กับประมุขพวกเขาเท่านั้น" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๓๐)

ในฉากที่พระเจ้าจักราทรงได้รับชัยชนะต่อการกระทำยุทธหัตถีกับพระเจ้าหงสาแล้วนั้น พระองค์ก็ได้ทรงปล่อยบรรดาทหารหงสาให้เป็นอิสระและทรงประกาศกับกองทัพแห่งหงสาว่า

"จงเล่าขานให้ลูกหลานของเจ้าฟังถึงเรื่องในวันนี้ เรื่องของกษัตริย์ต่อกษัตริย์ทรงกระทำยุทธหัตถีกัน เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้รับรู้และกำชับ

ผู้นำของตนให้กระทำเยี่ยงนี้บ้าง หากพวกเขาจำต้องต่อสู้กัน ด้วยวิถีทางนี้เท่านั้นจึงจะทำให้ชนทั้งผองในโลกได้รอดพ้นจากสงครามอันไร้ประโยชน์และความเดือดร้อนที่ไม่จำเป็น ..." (พระเจ้าช้างเผือก, น. ๑๔๑)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะพบว่า แนวคิดทางการเมืองในเรื่อง "ความรักชาติ และการเสียสละเพื่อส่วนรวม" เป็นประเด็นสำคัญมากประเด็นหนึ่งที่ผู้ประพันธ์นำเสนออยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็ด้วยความคิดที่ว่า ถ้าหากผู้นำและประชาชนของชาติใดมีความคิดดังกล่าว ก็จะนำมาซึ่งสันติภาพของบ้านเมืองในที่สุด เพราะถ้าทุกคนมีความรักในชาติบ้านเมืองและมีความเสียสละเพื่อบ้านเมืองของตนอย่างพร้อมเพรียงแล้ว ประโยชน์สุขก็จะตกแก่บ้านเมืองของตนนั่นเอง

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ได้วิเคราะห์ไว้ในหนังสือ *แนวคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์* ในแนวคิดเรื่องความรักชาติและการเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวมของปรีดี พนมยงค์ ว่า

"สปิริตของการไม่เห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวมนี้ปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่ในความคิดระยะแรกของท่านปรีดีแล้ว ท่านได้เสนอ 'หลักกฎหมายทั่วไป' ใน คำอธิบายกฎหมายปกครอง ว่า คือเรื่อง 'สิทธิมนุษยชน' ซึ่งประกอบด้วยเสรีภาพ สมภาพ และภราดรภาพ ลักษณะประการสุดท้ายคือความช่วยเหลือกันฉันพี่น้อง กล่าวคือ เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันก็จำเป็นต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ... นอกจากนี้ ใน เค้าโครงฯ *ยังปรากฏถ้อยคำอย่าง 'การรักตัว' (Egoism) กับ 'การรักชาติ รักผู้อื่นที่เป็นที่ร่วมชาติ' (Altruism) ... สำหรับท่านปรีดี มนุษย์ไม่ใช่สัตว์ที่แสวงหาความสุขเพลิดเพลินส่วนตัว หากแต่เขามีสติปัญญาและความสำนึกที่จะตระหนักถึงตนเอง ในฐานะที่มีส่วนรับผิดชอบต่อเพื่อนมนุษย์และต่อสังคมส่วนรวม"* (๒๕๒๙ : ๓๓๒-๓๓๓)

นอกจากนั้นในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ได้กล่าวถึงแนวความคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไว้ โดยได้กล่าวถึงภาพของตัวละครเอกคือพระเจ้าจักราว่า

"ภาพพจน์ของพระเจ้าช้างเผือก (พระเจ้าจักรา) กษัตริย์แห่งอโยธยา (Ayodaya เป็นศัพท์บาลีเก่า ซึ่งหมายถึงการปลอดจากสงครามคือความสันติ) คือผู้ที่อุทิศพระองค์เพื่อสวัสดิภาพของชาติ ผู้ที่ปกป้องอาณาจักรของพระองค์ด้วยพระแสงดาบของพระองค์เองเมื่อมีภัยต่ออาณาจักร พระองค์จะต่อสู้อย่างกล้าหาญ "เพราะพระองค์ทรงรักสันติภาพ" สำหรับท่านปรีดี วรรณกรรมชิ้นนี้ เป็นเรื่องของชัยชนะที่ธรรมะมีต่อการใช้กำลัง จุดหมายสูงสุดก็คือ การเห็นแก่ส่วนรวม การรักผู้อื่นที่เป็นที่ร่วมชาติ การอุทิศตัวเองเพื่อสันติภาพ วรรณกรรมเรื่องนี้ได้ระบุว่าอุทิศให้กับสันติภาพ" (๒๕๒๙ : ๓๓๔)

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงให้เห็นแนวคิดทางการเมืองที่สำคัญของปรีดี พนมยงค์ นั่นคือ "ความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม" ซึ่งปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นอยู่เสมอในการทำงานทางการเมือง และเป็นแนวคิดสำคัญที่ปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าจะนำมาซึ่งสันติสุขของคนในสังคม อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญอย่างมากในแนวคิดเรื่องการรักชาติในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ก็คือ " ความรักชาติ" ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ไม่ใช่ "ความคลั่งชาติ" เพราะในขณะที่สอนเรื่องความรักชาตินั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้ตีความเรื่องความรักชาติในแง่ของการเห็นแก่ส่วนรวมเป็นสำคัญ ไม่ใช่ความรักชาติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเชิดชูชาติของตนเองและข่มเหงชาติอื่น ทั้งนี้จะดูได้จากนโยบายทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ที่มุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในระหว่างนานาชาติโดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในทางชาติพันธุ์หรือทัศนะทางการเมือง สิ่งที่นักการเมืองท่านนี้คำนึงถึงมากที่สุดคือ

สันติภาพของมนุษยชาติ ตราบใดที่ลัทธิทางการเมืองนั้นไม่ได้ขัดแย้งกับความสงบสุขของประชาชนหรือมนุษยชาติ ตราบนั้นทุกประเทศก็สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และสามารถร่วมมือร่วมใจกันในการสรรค์สร้างประโยชน์สุขแก่มนุษยชาติได้

ในประเด็นเรื่อง "ความรักชาติ" (Patriotism) ซึ่งต่างจากลัทธิคลั่งชาติ หรือเชื้อชาตินิยม (Racism) นี้ ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวไว้ว่า

"เป็นทัศนะประชาธิปไตยที่รักทุกชนชาติและเชื้อชาติที่ประกอบเป็น "ชาติ" เดียวกัน ครอบครองดินแดนประเทศเดียวกัน คือเป็นปิตุภูมิ (Patrie) เดียวกัน มีความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจอันเป็นรากฐานของสังคมเดียวกัน ยอมเสียสละส่วนตัวเพื่อชาติปิตุภูมิเป็นส่วนรวม ..." (อ้างถึง ใน เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓[illegible]๓)

จะเห็นได้ว่า ทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั้น "ความรักชาติ" ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตยที่ชนทุกเชื้อชาติ ซึ่งครอบครองผืนแผ่นดินเดียวกัน มีความรู้สึกร่วมกัน และในความคิดของปรีดี พนมยงค์ นั้น สิ่งนี้จะนำมาซึ่งความเป็นเอกภาพของคนในชาติ และนำมาซึ่งสันติสุขอย่างแท้จริง

๒. *ความคิดเรื่องภราดรภาพ*

นอกจากประเด็นในเรื่อง "ความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม" ที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว แนวคิดเรื่อง "*ภราดรภาพ*" หรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง เป็นอีกประเด็นที่ปรีดี พนมยงค์ ย้ำเสมอ ไม่ว่าในขณะที่เป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในขณะที่ทำงานทางการเมือง รวมทั้งในนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จากคำบอกเล่าของศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทิย์ ในการอภิปรายเรื่อง "ปรีดี พนมยงค์ : ชีวิตและผลงาน" เนื่องในงาน "**วันปรีดี พนมยงค์**" ณ หอศิลป

วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๙ จะพบกับแนวคิดอีกประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ที่ส่งเสริมให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ นั่นคือความคิดในเรื่อง "ภราดรภาพ" ซึ่งศาสตราจารย์จิตติได้เล่าว่า ในขณะที่ท่านเรียนกฎหมายอยู่กับอาจารย์ปรีดีนั้น สิ่งที่อาจารย์ย้ำอยู่เสมอคือเรื่องของภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง ดังที่ท่านได้ยกตัวอย่างคำสอนของอาจารย์ปรีดีในวิชา **กฎหมายปกครอง** ว่า

*"ผมอยากจะเรียนข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นผลจาก **กฎหมายปกครอง** ที่ท่านสอนอยู่ คือในขณะนั้น เรายังไม่มีความคิดเรื่องเสรีภาพ เรื่องเสมอภาค เรื่องภราดรภาพ อะไรพวกนี้ เกือบๆ จะว่าไม่เคยได้ยินเสียด้วยซ้ำไป แต่ว่าท่านเป็นคนที่นำศัพท์หรือบอกว่าเสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพเข้าใส่ในกฎหมายการปกครองให้เราได้รู้กันขึ้นมาได้ ทั้งๆ ที่มันไม่ใช่เป็นเรื่องกฎหมายการปกครองโดยเฉพาะ มันเป็นเรื่องกฎหมายรัฐธรรมนูญมากกว่า แต่ว่าเป็นที่เข้าใจกันว่า ท่านต้องการจะให้เกิดความคิดเรื่องเสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพขึ้นมาในประเทศไทย นี้เป็นข้อสำคัญอันหนึ่งที่ผมอยากกราบเรียน คือเมื่อมีการปฏิวัติฝรั่งเศส เกิดคำสามคำนี้ขึ้นมา ท่านเอาสามคำนี้มาบรรจุลงไปในคำสอนกฎหมายการปกครองว่า คนเรานี้ก็มีเสรีภาพ มีเสมอภาค มีภราดรภาพ **แต่ความสำคัญที่สุดมันอยู่ที่คำสุดท้ายคือคำว่าภราดรภาพ ... คือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง** เดี๋ยวนี้เราสนใจคำว่าเสรีภาพกับเสมอภาค ส่วนภราดรภาพลืมเสียเลย ไม่รู้ว่ามันคืออะไร แต่ท่านให้เห็นว่า ความสำคัญที่สุดนั้นมันอยู่ที่ภราดรภาพนี้ คือว่าความอยู่ด้วยกันฉันพี่น้อง ปรับเข้าไปในหลักเรื่องปกครอง ในหลักเรื่องกฎหมายหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นหน้าที่ต่อประเทศชาติ ไม่ใช่ว่าจะหลงอยู่แต่เสรีภาพหรือเสมอภาคเท่านั้น ... นี้ก็เป็นข้อซึ่งควรคิดเอาไว้ว่า ความสำคัญของบ้านเมืองนั้นอยู่ที่ภราดรภาพนี้ยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด คิดเพียงแต่เสรีภาพ เสมอภาค แล้วก็มันอยู่กันไม่ได้หรอก มันต้องมีภราดรภาพกำกับ เป็นสิ่งซึ่งท่านเน้นให้เห็นในการสอนกฎหมาย*

การปกครอง ...” (จิตติ ติงศภัทิย์, ๒๕๓๙ : ๖-๗)

จากการศึกษาตัวบทวรรณกรรมเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า แนวความคิดดังกล่าวได้รับการนำเสนออยู่ตลอดเวลา นอกจากการที่ผู้ประพันธ์สร้างให้ตัวเอก คือพระเจ้าจักรา เป็นผู้ที่รักชาติ เสียสละตัวเองเพื่อส่วนรวม ดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว แนวคิดสำคัญที่ปรากฏออกมาจากการกระทำของพระเจ้าจักราคือแนวคิดในเรื่องของภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง ทั้งนี้จะเห็นได้จากพระราชภารกิจและพระดำรัสของพระเจ้าจักราในตอนที่ทรงได้รับชัยชนะจากการกระทำยุทธหัตถีกับพระเจ้าหงสา ซึ่งแทนที่พระเจ้าจักราจะทรงให้ทหารของพระองค์จับทหารหงสามาเป็นเชลยในฐานะผู้แพ้สงคราม พระเจ้าจักรากลับทรงประกาศให้กองทัพของทั้งสองประเทศปรองดองกัน เข้าใจกัน และมีความปรารถนาดีต่อกัน เพราะในทัศนะของพระเจ้าจักรา ซึ่งแท้ที่จริงคือทัศนะของปรีดี พนมยงค์นั้น การอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์เท่านั้นที่จะนำมาซึ่งสันติภาพอย่างถาวร และเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ชาติอย่างแท้จริง ดังที่ปรีดี พนมยงค์ได้เขียนไว้ในคำนำของนวนิยายเรื่องนี้ว่า

“พระเจ้าช้างเผือก เป็นการจำลองเหตุการณ์ของบรรดาประเทศในดินแดนตะวันออก ที่คำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินมีความสำคัญมากถึงขนาดที่ว่า สามารถทำให้ประชาชนทั้งชาติลุกขึ้นมาต่อสู้กับต่างชาติได้ โดยไม่จำเป็นต้องทราบสาเหตุแห่งการต่อสู้นั้น”

แต่ผู้ประพันธ์ก็ได้สรุปว่า ในที่สุดแล้ว

“... อาณาประชาราษฎร์เหล่านี้แหละ ที่ปัจจุบันได้พบแสงสว่างจากคำสอนของสมเด็จพระพุทธองค์ และได้ตระหนักถึงโมหจริตของบรรพบุรุษ พวกเขาได้ซาบซึ้งถึงการให้อภัยและการลืมเรื่องราวในอดีตกาล และไม่

ว่าจะเป็นผู้ถูกรุกราน ผู้รุกราน ผู้ชนะ หรือผู้แพ้ ก็ได้หันมาร่วมแรงร่วมใจกันสมัครสมานฉันท์เพื่อกิจการอันเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งมวล ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, คำนำ)

จะเห็นได้ว่า สังคมที่มีสันติภาพได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ประชาชนจะต้อง "ร่วมแรงร่วมใจกันสมัครสมานฉันท์" และนี่คือความคิดในเรื่องภราดรภาพหรือการช่วยเหลือกันฉันพี่น้อง ซึ่งเป็นวลีที่อยู่ในคำขวัญของระบอบประชาธิปไตยที่ปรีดี พนมยงค์ ให้ความสำคัญมากที่สุด ในขณะที่ปัจจุบันนี้เมื่อนึกถึงคำขวัญของระบอบประชาธิปไตย คนส่วนใหญ่ก็มักจะให้ความสำคัญแต่กับคำว่าเสรีภาพและเสมอภาค โดยลืมคำนึงถึง "ภราดรภาพ" หรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง ซึ่งนับวันจะหาได้ยากยิ่งในสังคมแห่งการแก่งแย่งเช่นปัจจุบัน นอกจากนั้น แนวคิดในเรื่องภราดรภาพหรือความเป็นพี่น้องที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นเป็นอุดมการณ์ที่สำคัญทางการเมืองนั้น ยังสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดสันติวิธีในแง่ที่มองว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งคือการเผชิญหน้ากับปัญหาด้วยจุดยืนของสันติวิธี ซึ่งแตกต่างกับจุดยืนของผู้ที่มองคู่กรณีว่าเป็นฝ่ายตรงข้าม เพราะสันติวิธีมีจุดยืนที่สำคัญคือการมองว่าอีกฝ่ายเป็นพี่น้องของตนเอง ดังนั้นควรถือว่า ฝ่ายคู่กรณีเป็นเสมือนพี่น้องหรือลูกหลานของตนเอง และใช้วิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันเหมือนเป็นการแก้ปัญหากันระหว่างพี่น้อง (มารค ตามไท, ๒๕๓๙ : ๕๕) นอกจากนั้น โยฮัน กัลตุง ก็ได้กล่าวไว้ในลักษณะที่ใกล้เคียงกันในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยมองว่า ความสัมพันธ์แบบ "เพื่อน" จะเป็นตัวนำที่ดีไปสู่การใช้สันติวิธี เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นตัวลดช่องว่างระหว่างความเป็น "เขา" และความเป็น "เรา" และจะทำให้การแก้ไขข้อขัดแย้งเป็นไปได้ง่ายขึ้น (Johan Galtung, 1989 : 14) จะเห็นได้ว่า ในทัศนะของสันติวิธีนั้น ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่นำไปสู่สันติภาพคือการลดช่องว่างระหว่างกันของมนุษย์ ดังนั้นความคิดในเรื่องความเป็นพี่น้องหรือภราดรภาพและความ

คิดในเรื่องความสัมพันธ์แบบเพื่อนต่างเป็นส่วนเกื้อหนุนต่อการใช้สันติวิธีและการเกิดสันติภาพของมนุษย์

จากข้อวิเคราะห์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวคิดทางการเมืองที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือแนวคิดเรื่อง "ความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม" และแนวคิดเรื่อง "ภราดรภาพ" หรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้องนั้นเป็นทัศนะและอุดมการณ์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ที่นำมาซึ่งสันติภาพของคนในสังคม และสะท้อนทัศนะในเรื่องสันติภาพ และแสดงให้เห็นทัศนะที่โน้มเอียงไปในทางการใช้สันติวิธีของผู้สร้างงานได้เป็นอย่างดี และนอกจากจะมีการนำเสนอแนวคิดเหล่านั้นไว้ในนวนิยายแล้ว ภารกิจสำคัญประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ในฐานะนักการเมือง คือการพยายามทำให้แนวคิดทั้งหลายที่ได้กล่าวไปปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม ดังจะดูได้จากนโยบายทางการเมืองที่ปรีดี พนมยงค์ ได้ดำเนินตลอดระยะเวลาแห่งการทำงาน และถึงแม้เมื่อต้องถูกกระทำจากความอยุติธรรมในสังคมไทย นักการเมืองผู้นี้ยังยืนหยัดในอุดมการณ์ของตนเอง และพยายามอย่างต่อเนื่องเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษยชาติ ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกไว้ในหนังสือ *ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้า* และ *๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน* ถึงเรื่องราวในชีวิตช่วงที่ต้องลี้ภัยทางการเมืองอยู่ที่บ้านชานกรุงปารีสว่า

"ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้สนับสนุนนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างชาติต่างๆ ที่มีระบอบการปกครอง การเมือง และสังคมที่แตกต่างกัน ข้าพเจ้าจึงคงรักษาความสัมพันธ์ฉันมิตรกับสถานเอกอัครรัฐทูตสาธารณรัฐราษฎรจีนและสำนักผู้แทนทางการทูตของสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามเช่นเดียวกับองค์การรักชาติแห่งลาวและเขมร ข้าพเจ้าได้ต้อนรับการมาเยี่ยมเยียนของเพื่อนคนไทยและกลุ่มก้าวหน้าจากทวีปต่างๆ รวมทั้งจากอเมริกา ซึ่งต่างพยายามหาทางที่จะบรรลุถึงซึ่งสันติภาพ บางครั้งข้าพเจ้าได้ยกพุทธภาษิตที่ข้าพเจ้าได้เคยบันทึกไว้ในหนังสือเรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก"

ที่ข้าพเจ้าเป็นผู้แต่ง ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ดังนี้ 'นตฺถิ สนฺติ ปรมํ สุขํ' อันหมายถึง 'สุขอื่นใดยิ่งกว่าความสงบไม่มี' ..." (๒๕๒๙ : ๑๒-๑๓)

สรุปแล้ว ภูมิหลังทางความคิดที่มีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ คืออิทธิพลจากแนวคิดทางพุทธศาสนาและอิทธิพลจากแนวคิดทางการเมือง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้รับการนำเสนออยู่ตลอดเวลาในแนวทางการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ รวมทั้งได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอนั้นมีความสอดคล้องกับปรัชญาสันติวิธีในทัศนะต่าง ๆ อย่างชัดเจน

กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ?

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ พบว่า ปัจจัยทางพุทธศาสนา ปัจจัยทางการเมือง และจิตสำนึกทางสังคมมีอิทธิพลอย่างสูงต่อแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ดังนั้นการวิเคราะห์กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ในแง่ขององค์รวมทางความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีโดยมองผ่านทัศนะในการมองโลกของปรีดี พนมยงค์ นั้น สามารถศึกษาได้โดยผ่านแนวคิดทางพุทธศาสนา แนวคิดทางการเมือง และจิตสำนึกทางสังคมของปรีดี พนมยงค์ การศึกษาในบทนี้จะได้วิเคราะห์ว่า โดยองค์รวมทางความคิดนั้น ปรีดี พนมยงค์ มองเรื่องของสันติภาพและสันติวิธีอย่างไร พร้อมทั้งจะได้ศึกษาว่า กระบวนการทางความคิดทั้งสามด้านของปรีดี พนมยงค์ คือด้านศาสนา การเมือง และสังคมนั้น ส่งผลต่อการแสดงออกของปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีในเชิงรูปธรรมอย่างไรบ้าง

ในเวทีทางความคิดนั้น แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีได้ถูกให้ความหมายและคำจำกัดความที่แตกต่างกันออกไปตามทัศนะ สิ่งแวดล้อม และสำนักคิดของผู้ให้คำจำกัดความ แต่ลักษณะร่วมที่สำคัญประการหนึ่งสำหรับผู้สนใจแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีคือความปรารถนาที่จะให้เกิดสันติภาพขึ้นบนโลก อย่างไรก็ตาม วิธีการได้มาซึ่งสันติภาพและขอบเขตของการใช้สันติวิธีก็ยังเป็นข้อถกเถียงที่ไม่สิ้นสุดในบรรดานักแสวงหาสันติภาพ โดยเฉพาะที่เกี่ยวโยงกับเรื่องขอบเขตของการใช้ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี รวมทั้งการผสมผสานระหว่างวิธีการทั้งสองแบบ สำหรับปรีดี พนมยงค์ ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ไทยอีกท่านหนึ่ง ที่ได้อุทิศเวลาทั้งชีวิตในการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสันติภาพของคนในชาติหรือแม้แต่ในระดับนานาชาติ จากการศึกษาประวัติชีวิตและการทำงานของปรีดี พนมยงค์ พบว่า ในฐานะนักวิชาการและนักการเมือง ปรีดี พนมยงค์ ได้ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพทั้งในแง่การต่อต้านสงคราม (สันติภาพเชิงลบ) และการส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของมนุษย์ (สันติภาพเชิงบวก)

ตลอดเวลาของการทำงานในวงการเมือง นโยบายที่ปรีดี พนมยงค์ได้วางไว้ให้แก่ประเทศไทย คือการส่งเสริมให้เกิดสันติภาพและสันติสุขในประเทศและการอยู่ร่วมกันโดยสันติกับนานาอารยประเทศ ในส่วนของการสร้างสันติภาพและสันติสุขให้แก่ประชาชนในประเทศนั้น จะเห็นได้ว่าปรีดี พนมยงค์ ได้สร้างคุณูปการไว้ให้สังคมไทยอย่างมากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการส่งเสริมให้เกิดสันติภาวะแก่คนในชาติและเพื่อนร่วมโลก เริ่มตั้งแต่แรงจูงใจในการคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวไว้ว่า เกิดจากการที่ได้พบเห็นสภาพสังคมไทยที่ราษฎรมีความอัตคัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ ขาดสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทางการเมือง และตกอยู่ใต้อิทธิพลและอำนาจของบรรดาประเทศทุนนิยม (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๒๖ : ๕๑) และในประกาศคณะราษฎรหรือคณะเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ร่างนั้น ก็แสดง

ให้เห็นความตั้งใจของคณะราษฎรในการสร้างสันติสุขให้แก่สังคม หลัก ๖ ประการ ของคณะราษฎร คือ

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางการศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร (ไสว สุทธิพิทักษ์, ๒๕๒๖ : ๘๑-๘๒)

ในฐานะ "มันสมองของคณะราษฎร" ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามวางนโยบายเพื่อประกันความเป็นอยู่ที่ดีและความเสมอภาคทางสังคมของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นการเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจ เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบการเศรษฐกิจ และเมื่อดำรงตำแหน่งทางการเมืองในตำแหน่งต่างๆ นั้น ปรีดี พนมยงค์ ก็ไม่เคยหยุดนิ่งที่จะทำให้อุดมการณ์ของตนเองในการสร้างสันติสุขให้แก่ราษฎรไทยได้บรรลุผล ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินโดยการกระจายอำนาจการปกครองตนเองให้แก่ประชาชนเพื่อการวางรากฐานทางระบอบประชาธิปไตย การเจรจายกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องทำไว้กับประเทศต่างๆ ความสำเร็จในการเจรจาดังกล่าวถือได้ว่า เป็น

"การเริ่มศักราชใหม่ทางการทูต ศักราชแห่งการสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชาติไทย ศักราชแห่งการนำมาซึ่งเอกราชและอธิปไตยอันสมบูรณ์ด้วยวิธีการทางการทูต" (ไสว สุทธิพิทักษ์, ๒๕๒๖ : ๔๗๒) นอกจากนั้นยังมีการเจรจาลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้กับต่างประเทศ การตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งมีนโยบายให้เป็นตลาดวิชาแก่ประชาชนทั่วไป โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าศึกษาโดยไม่จำกัดจำนวน เพศ และอายุ รวมทั้งพยายามทำให้มหาวิทยาลัยสามารถเลี้ยงตัวได้โดยไม่ต้องรบกวนเงินภาษีของราษฎร การปรับปรุงระบบการจัดเก็บภาษีที่เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ การสร้างเสถียรภาพทางการเงิน การตั้งธนาคารชาติ เหล่านี้ล้วนเป็นการสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติและประชาชนของประเทศทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อันจะนำมาซึ่งสันติสุขของประชาชนในที่สุด ในส่วนของการส่งเสริมสันติภาพในระดับนานาชาตินั้น นโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศในสมัยที่ปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นแนวคิดดังกล่าวอย่างเด่นชัด โดยที่เมื่อขึ้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงนโยบายของไทยที่มีต่อการอยู่ร่วมกันกับชาติต่างๆ ในโลกนี้ภายใต้หัวข้อ "วิเทโศบายของสยาม" โดยได้แถลงไว้ว่า

"ในเรื่องนโยบายระหว่างประเทศ รัฐบาลสยามย่อมปรารถนาใคร่จะพยุงเกลียวสัมพันธไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศที่มีความเกี่ยวพันกับประเทศเราไว้ให้สม่ำเสมอ ด้วยความระมัดระวังยิ่ง หลายปีมาแล้วสยามได้ทำการปฏิวัติแปลงรูปใหม่โดยยึดถือเอานโยบายนี้เป็นหลักสำคัญ เห็นควรจะต้องเน้นกล่าวให้ชัดอีกว่า การปฏิวัติการปกครองของสยามไม่ได้หมายความว่าจะปลีกตัวละทิ้งไปจากนโยบายมิตรภาพระหว่างประเทศอันต้องด้วยกาลสมัยนี้เสีย ...

ในระหว่างที่ก้าวผ่านไปตลอดหัวต่อการเมืองอันสำคัญนี้ ไทยต้อง

ผจญกับงานชิ้นมหึมาและสำคัญยิ่งในอันที่จะกระทำให้บังเกิดการจัดตั้งโครงการที่เหมาะขึ้นในด้านต่าง ๆ ของชีวิตแห่งชาติ ตลอดจนในการส่งเสริมความก้าวหน้าของการเมือง โภคกิจ และประชาคมแห่งชาติ พร้อมด้วยการขยายตัวอย่างกว้างมากกว่าเดิมของความคิดฝันในเรื่องประชาชาติ ตลอดจนการปรับปรุงความเข้าใจระหว่างประเทศไทยใหม่ ได้มองหามิตรภาพ ความรู้สึกที่ดี และการช่วยเหลือร่วมมือระหว่างประเทศทั่วโลกอย่างสนใจยิ่งกว่าแต่ก่อน นโยบายประชาชาติของไทยจะบริหารออกไปในวิธีอันร่วมแนวเดียวกับประเทศที่ก้าวหน้าทั้งหลาย กล่าวคือ จะบริหารเพื่อผลประโยชน์ของประเทศของคนไทยแต่ในเรื่องวิเทโศบาย รัฐบาลไทยจะพยายามอย่างที่สุดกำลังเสมอที่จะสร้างความสัมพันธ์แห่งสันติสุขแห่งความรู้สึกอันดีและผลประโยชน์ร่วมกันให้เกิดแก่ท่ามกลางประชาชาติต่าง ๆ ของโลก

รัฐบาลไทยย่อมรอบรู้อยู่อย่างเต็มเปี่ยมถึงฐานะของไทยในทางหลักเกณฑ์ของภูมิศาสตร์และการเมืองในละแวกโลกแถบนี้ และทฤษฎีของเราก็คือ การอุ้มชูมิตรภาพอันสม่ำเสมอ ไร้ความลำเอียงในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์กับประชาชาติต่างประเทศทั้งมวล ในหลักเกณฑ์เหล่านั้นไทยไม่ลำเอียงและจะไม่ลำเอียงรักประชาชาติใด ประเทศใดโดยเฉพาะไม่ และจะไม่อนุญาตยื่นสิทธิและความได้เปรียบใด ๆ แก่ประชาชาติหนึ่ง โดยที่กระทำให้เกิดความเสียหายแก่อีกประชาชาติหนึ่ง รัฐบาลไทยและราษฎรชาวไทยจะให้ความคุ้มครองและการปฏิบัติแก่ชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศหรือมีผลประโยชน์อยู่ในประเทศโดยเที่ยงธรรม ...

ไทยเป็นประเทศอิสระ และความปรารถนาอันสูงยิ่งก็คือการก้าวหน้าอันเต็มไปด้วยสันติสุข กรณีจะเป็นเช่นไรก็ดี ไทยจะไม่ยอมกระทำการพัวพันกับการกระทำใด ๆ ซึ่งจะให้มิตรภาพของไทยเหินห่างไป หรือจะทำให้เกิดภัยพิบัติแก่ความเป็นอิสระของเทศชาติ ความรู้สึกส่วนใหญ่ของประเทศไทยก็คือ การพิทักษ์อิสรภาพและการทำตนให้อยู่ในลักษณะของมิตรภาพอันสม่ำเสมอซึ่งไทยมีต่อประชาชาติทุกประชาชาติในโลก ไทย

ต้องการมีชีวิตอยู่และต้องการความยินยอมให้มีชีวิตเพื่อจะผจญงานในแนวของความก้าวหน้าแห่งประชาชาติ ตลอดจนแนวของมิตรภาพระหว่างประชาชาติ และเก็บเกี่ยวผลรางวัลอันยุติธรรมของการผจญงานอันขยันขันแข็งนี้" (ไสว สุทธิพิทักษ์, ๒๕๒๖ : ๔๖๗-๔๖๙)

จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์ในการทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ทั้งที่ปรากฏในหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร ปรากฏในการทำงานทางการเมืองด้านต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของคณะราษฎร และการประกาศนโยบายในการทำงานทางการเมืองระหว่างประเทศ ล้วนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอุดมการณ์และความปรารถนาของปรีดี พนมยงค์ ในการนำพาประเทศชาติและประชาชนไปสู่สันติสุขที่แท้จริง ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ในการศึกษากระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ โดยการศึกษาจากวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และการศึกษาจากประวัติชีวิตการทำงาน เปรียบเทียบกับแนวคิดสันติภาพและแนวคิดสันติวิธีจากสำนักคิดต่างๆ พบว่า แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ มีลักษณะบางประการที่สอดคล้องกับแนวคิดสันติวิธีจากสำนักคิดต่างๆ และพบว่า ปรีดี พนมยงค์ ใช้แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีทั้งในเชิงความคิดทางการเมือง ศาสนา และสังคม สามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีในลักษณะที่เป็นองค์รวมทางความคิดหรือที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ทางสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ นั้น เกิดจากการหล่อหลอมในทางสำนึกส่วนบุคคลทั้งในด้านการเมือง ศาสนา และสังคม และมุ่งเน้นในการนำความคิดต่างๆ มาปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตาม ในแง่ของทัศนะเรื่องสันติวิธีซึ่งเป็นการพิจารณาทัศนะทางการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพนั้น พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ยังยอมรับการใช้ความรุนแรงในบางกรณี ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์และความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรง โดยพิจารณาจากทัศนะของปรีดี

พนมยงค์ เอง ทำให้แนวคิดทางสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากนักสันติวิธี ดังนั้นในบทนี้จะได้แบ่งการวิเคราะห์กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ออกเป็น ๓ ประเด็น โดยจะพิจารณาแนวคิดของปรีดี พนมยงค์ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสันติภาพและการใช้สันติวิธี ทั้งจากมุมมองทางการเมือง ศาสนา และสังคม ดังต่อไปนี้

๕.๑ สันติภาพและสันติวิธีทางการเมือง : ข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงครามและการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม

๕.๒ สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล : อิทธิพลจากพุทธศาสนา

๕.๓ สันติภาพเชิงโครงสร้าง : หนทางสู่สันติภาพในสังคม

๕.๑ สันติภาพและสันติวิธีทางการเมือง : ข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงครามและการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม

๕.๑.๑ สันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองกับข้ออ้างรองรับในเชิงทฤษฎีธรรมสงคราม

จากการศึกษาแนวคิดสันติวิธีในเชิงทฤษฎีพบว่า แนวคิดสันติวิธีวิถีหลักมาจากแนวคิดเรื่องการต่อสู้ทางการเมืองเป็นสำคัญ เช่น ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง หรือ Non-violence Action ของยีน ชาร์ป การต่อสู้โดยใช้หลักการสัตยาเคราะห์ของมหาตมะ คานธี หรือแนวทฤษฎีที่นำเสนอโดยนักวิชาการของไทย ล้วนแล้วแต่เป็นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดทางการเมืองเป็นสำคัญ โดยนักทฤษฎีสันติวิธีทั้งหลายได้พยายามนำเสนอให้ใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองมากกว่าการใช้ความรุนแรงหรือสงครามในการแก้ปัญหา เพราะต่างก็ตระหนักถึงความเสียหายที่จะเกิดจากการใช้กำลังหรือสงคราม ประเด็นหลักของแนวคิดสันติวิธีคือการปฏิเสธการใช้กำลังทุกชนิดในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง นักทฤษฎีสันติวิธีมองว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ

ของมนุษย์ แต่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงหรือสงครามในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น และได้เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่ดีกว่าให้แก่มนุษย์ นั่นคือการใช้สันติวิธีหรือการต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรง และมองว่า ความรุนแรงหรือการใช้กำลังเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาจากการทำงานทางการเมือง และโดยเฉพาะการศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า ทัศนะทางการเมืองในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ มีความแตกต่างจากแนวคิดสันติวิธีที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงอย่างเด็ดขาด โดยพบว่า บางครั้งปรีดี พนมยงค์ ก็ยอมรับการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ทางการเมือง และยอมรับแนวคิดเรื่องการใช้กำลังในการป้องกันตัว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีธรรมสงคราม (Just War Theory) ที่มองว่า "ในบางสถานการณ์ การฆ่ามนุษย์หรือการทำสงครามก็อาจเป็นสิ่งชอบธรรมได้ เช่น การฆ่าเพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของตนเองจากการรุกรานที่ไม่เป็นธรรม ทัศนะที่เห็นว่า อาจมีสงครามที่ชอบธรรมได้ เรียกว่า ทฤษฎีธรรมสงคราม (Just War Theory) (สายหยุด เกิดผล และรุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๑๐๘)

ผู้ที่ยึดถือทฤษฎีแนวนี้ไม่ได้ปฏิเสธการใช้สงครามหรือความรุนแรงในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง แต่ก็ไม่ได้มองว่า สงครามทุกชนิดและปฏิบัติการทุกอย่างในสงครามจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมเสมอไป โดยถือว่าการทำสงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบที่ชอบธรรม ๒ ส่วน คือ มีความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามและมีจริยธรรมในการทำสงคราม

๑. ความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม

ทฤษฎีธรรมสงครามมองว่า การสงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อผู้เข้าสู่สงครามไม่ได้เป็นฝ่ายริเริ่ม หรือรุกราน หรือกระทำการยั่วยวนให้เกิดการใช้ความรุนแรง แต่การเข้าสู่สงครามนั้นเป็นความจำเป็นที่ไม่มีทางหลีกเลี่ยง

เช่น เป็นการต่อสู้เพื่อป้องกันตนเอง ตามทฤษฎีธรรมสงครามนั้นการเข้าสู่สงครามจะชอบธรรมก็ต่อเมื่อจุดมุ่งหมายในการเข้าสู่สงครามมิได้มีเจตนาจะใช้สงครามเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของรัฐ หากแต่เป็นการป้องกันตนเองตามสิทธิอันชอบธรรม (A right of self-defense) ดังนั้นแม้ฝ่ายตรงข้ามจะเป็นผู้โจมตีก่อน แล้วอีกฝ่ายทำสงครามตอบโต้ การตอบโต้นั้นก็ต้องมีเจตนาเพื่อป้องกันตนเองคือ เพื่อการหยุดยั้งการโจมตีอันเป็นภัยเฉพาะหน้าไว้ก่อนแล้วหาทางเจรจายุติสงครามโดยเร็วเพื่อแสวงหาลู่ทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธีต่อไป ความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามนี้ต้องถือเจตนาเป็นหลักมากกว่าถือการกระทำ เช่นในทางปฏิบัติเราอาจมิใช่เป็นฝ่ายเริ่มสงครามก่อน แต่ถ้าฝ่ายเรามีเจตนาจะก่อสงครามโดยหวังใช้สงครามเป็นเครื่องมือเพื่อการแก้ปัญหา หรือเพื่อประโยชน์ของประเทศ หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง แล้วกระทำการยั่วยุหรือกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดที่มุ่งหวังให้อีกฝ่ายโจมตีก่อน เพื่อจะได้ใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าสู่สงคราม ในกรณีเช่นนี้แม้ฝ่ายเราไม่ได้เริ่มสงครามก่อนแต่ก็เรียกไม่ได้ว่าเป็นฝ่ายธรรมะในสงครามนั้น

๒. *จริยธรรมในการทำสงคราม*

หลักการสำคัญของจริยธรรมในการสู้รบคือหลักการไม่ทำร้ายพลเรือน ผู้สนับสนุนทฤษฎีธรรมสงครามมีทัศนะว่า เหตุผลทางศีลธรรมที่สนับสนุนหลักการไม่ทำร้ายพลเรือนในการทำสงครามคือการฆ่าและทำร้ายกันในการสู้รบระหว่างทหารในสงครามนั้นทำได้โดยไม่ผิดศีลธรรม เพราะทำเพื่อป้องกันตนเองไม่ให้ถูกฆ่าหรือถูกทำร้ายจากทหารฝ่ายตรงข้าม เราจำเป็นต้องทำร้ายเขาเพื่อหยุดยั้งป้องกันไม่ให้เขาทำร้ายเราได้ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะทหารฝ่ายตรงข้ามเป็นคนเลวสมควรถูกลงโทษ แต่การทำร้ายพลเรือนซึ่งไม่ได้ทำอันตรายฝ่ายตน เป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมเพราะอยู่เกินขอบเขตของความชอบธรรมในการป้องกันตนเอง ในเมื่อเหตุผลที่เราต้องสู้รบก็เพื่อป้องกันตนเอง ในการสู้รบจึงต้องไม่ทำร้ายพลเรือน

ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะมีความผิดฐานสนับสนุนรัฐบาลของเขาหรือไม่ก็ตาม (สายหยุด เกิดผล และรุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๑๐๙-๑๑๕)

ส่วนในหนังสือ *ความเป็นจริงในตะวันออกกลาง* ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ก็ได้กล่าวถึงแนวความคิดเรื่อง "ธรรมสงคราม" ในงานเขียนของนักเทววิทยาชาวคริสต์ คือ เซนต์ โทมัส อะไควนัส (St.Thomas Aquinas) และฟรานซิสโก ดา วิททอเรีย (Francisco de Vittoria) ไว้ว่า นักคิดทั้งสองท่าน ผู้ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบันนี้ว่า เป็นผู้วางรากฐานทฤษฎีธรรมสงคราม ได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำหรับสงครามที่เป็นธรรมไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ผู้ทำสงครามจะต้องมีอำนาจหน้าที่อันชอบธรรม (Legitimate Authority)

๒. เป้าหมายในการทำสงครามจะต้องยุติธรรม

๓. จะต้องส่งเสริมความดีและหลีกหนีความชั่ว

๔. จะไม่เป็นการชอบธรรมเลยที่จะฆ่าผู้บริสุทธิ์หรือผู้เที่ยงธรรม (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๑๔๖-๑๔๗)

ในกรณีของปรีดี พนมยงค์ พบว่า มีการมุ่งเน้นการใช้นโยบายสันติวิธีในการทำงานทางการเมือง เช่น การเจรจาทางการทูต การใช้นโยบายความเป็นกลาง การส่งเสริมการเมืองตามระบอบรัฐสภา และต่อต้านอำนาจเผด็จการทางทหารซึ่งเป็นที่มาของการใช้ความรุนแรงทางการเมืองประการหนึ่ง อุดมการณ์ในการทำงานทางการเมืองประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ คือการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในสังคม อย่างไรก็ตาม ถ้าศึกษาแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ โดยพิจารณาตามคำจำกัดความของทฤษฎีสันติวิธี พบว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ที่ส่งเสริมและแสวงหาสันติภาพ แต่สันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ไม่จำเป็นต้องได้มาด้วยวิธีการไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีเสมอไป เช่น กรณีการรุกรานของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้หนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลไทยสั่งให้ประชาชน "วางอาวุธ" ทั้ง

นี้ด้วยเหตุผลหลักคือการปกป้องเอกราชอธิปไตยที่ปรีดี พนมยงค์ มองว่าต้องรักษาด้วยชีวิต ดังนั้น ในกรณีที่ถูกรุกรานอย่างไม่เป็นธรรม การใช้ความรุนแรงก็เป็นที่ยอมรับได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ หรือในกรณีการตั้ง "ขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒" เพื่อโค่นล้มคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ นั้น พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้เคลื่อนไหวด้วยการ "ใช้อาวุธต่อสู้ระบบปกครองที่ตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม" (ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๖ ข : ๗๖ อ้างถึงใน สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕ : ๓๐๐) หรือในกรณีการส่งเสริมขบวนการกู้ชาติในประเทศเพื่อนบ้านช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น รัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ให้การสนับสนุนทางด้านอาวุธ เช่น การจัดส่งอาวุธของเสรีไทยที่เหลืออยู่ไปให้เวียดนามจำนวนหนึ่ง (ดู สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕ : ๒๓๑-๒๓๒) ดังนั้นการใช้ความรุนแรงเพื่อนำไปสู่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ถูกต้องตามครรลองประชาธิปไตย และในกรณีของการต่อสู้เพื่อเอกราชอธิปไตยของชาติจึงเป็นสิ่งที่ยอมรับในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดธรรมสงคราม แต่ขัดแย้งกับแนวคิดสันติวิธีที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงในทุกกรณี

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า ผู้ประพันธ์ได้เน้นถึงแนวคิดเรื่องธรรมสงครามในแง่ของความชอบธรรมและความไม่ชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามอยู่ตลอดเวลา โดยผู้ประพันธ์ได้เปรียบเทียบให้เห็นความไม่ชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามของฝ่ายพระเจ้าหงสาและความชอบธรรมในการป้องกันเอกราชอธิปไตยของฝ่ายพระเจ้าจักรา ในเนื้อเรื่อง หลังจากที่ทางหงสาได้ทราบข่าวการจับช้างเผือกของอโยธยา พระเจ้าหงสาซึ่งทรงมีพระราชดำริในการขยายพระราชอำนาจของพระองค์อยู่แล้ว ได้ถือโอกาสนี้เป็นข้ออ้างในการก่อสงครามกับอโยธยา โดยการที่ทรงส่งคณะทูตเดินทางไปอโยธยาเพื่อเรียกร้องให้พระเจ้าจักรายกช้างเผือกที่จับได้ให้แก่หงสา ซึ่งพระเจ้าหงสาก็ทรงทราบอยู่แล้วว่า อโยธยาไม่มีวันยอมยกช้างเผือกให้ เพราะการกระทำเช่นนั้นก็เสมือนว่า อโยธยายอมตกเป็นเมืองประเทศราช

ของหงสา และพระเจ้าหงสาก็ได้ทรงวางแผนจะใช้โอกาสนี้ประกาศสงคราม กับอโยธยา พระเจ้าหงสาได้ตรัสกับทหารของพระองค์ว่า

"... เจ้าจงไปเตรียมการสงครามเดี๋ยวนี้ ในขณะที่ข้าจะส่งคณะทูตไปเรียกร้องให้พระเจ้ากรุงอโยธยายกช้างเผือกให้ข้า ซึ่งพระเจ้าจักราคงจะไม่ยินยอมอย่างแน่นอน จากนั้น ข้าก็จะถือว่า การไม่ยอมให้ช้างเผือกเป็นการยั่วยุให้เกิดสงคราม เจ้าจงรีบไปกรุงอโยธยาทันที โดยบอกพวกเขาว่า หากยังต้องการอยู่ต่อไปอย่างสันติก็ต้องมอบช้างเผือกมาให้ข้า หาไม่แล้วข้าจะทำลายกรุงอโยธยาลงให้พินาศ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕๘)

เหตุผลของพระเจ้าหงสาในการเข้าสู่สงครามนั้นเห็นได้ชัดว่า เป็นการเข้าสู่สงครามที่ไม่ชอบธรรม พิจารณาตามศัพท์ทางทฤษฎีธรรมสงครามถือได้ว่าเป็นฝ่ายอธรรม เพราะนอกจากจะไม่ใช่เป็นการทำสงครามเพื่อป้องกันตัวหรือเอกราชอธิปไตยของชาติแล้ว ที่ร้ายกว่านั้นคือเป็นการรุกรานผู้อื่นอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นเมื่อได้รับคำปฏิเสธข้อเสนอจากพระเจ้าจักรา พระเจ้าหงสาก็ทรงยกทัพเข้าโจมตีเมืองหน้าด่านของอโยธยาคือเมืองกาญจนบุรีทันที โดยไม่ได้ทรงประกาศสงครามอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด พร้อมกันนั้น ทหารหงสาก็ได้ทำร้ายประชาชนผู้บริสุทธิ์ในเมืองกาญจนบุรีอย่างไม่ปรานี มีการจับผู้หญิงเป็นเชลย ฆ่าผู้ชายและเด็ก รวมทั้งได้เผาบ้านเรือนของประชาชนหมดทุกหลัง การกระทำของกองทัพหงสาเป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรมในทางสงครามอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางทฤษฎีธรรมสงคราม การต่อสู้เพื่อป้องกันตัวของกองทัพอโยธยาจึงเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ และถือเป็นความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม และลักษณะการปฏิบัติของพระเจ้าจักรา ทั้งก่อนและในระหว่างสงครามนั้น ก็เป็นการเน้นให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องธรรมสงครามที่เด่นชัดยิ่งขึ้น โดยพบว่า พระเจ้าจักราทรงประกาศอยู่ตลอดเวลาถึงการดำเนินนโยบายทางการเมืองในแบบสันติวิธี ตั้งแต่ต้นเรื่องที่ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอ

แนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของพระเจ้าจักราผ่านบทสนทนากับพระภิกษุและพ่อค้าชาวยุโรป และเมื่อพระเจ้าหงสาทรงยกทัพมาตีอโยธยา พระเจ้าจักราก็ทรงประกาศอย่างชัดเจนอีกครั้งถึงความคิดที่ใฝ่ในสันติของพระองค์ แต่กระนั้น สันติภาพในทัศนะของพระเจ้าจักราหรืออันที่จริงคือในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั้น ต้องเป็นสันติภาพที่ตั้งอยู่บนความยุติธรรม และไม่ใช่สันติภาพที่ได้มาด้วยการยอมจำนนต่อความอธรรมอย่างขลาดเขลา ดังคำพูดของท่านขุนวังที่ว่า

> *"... เราจะต้องไม่ทรยศต่อประชาราษฎร์ด้วยการยอมจำนนอย่างสิ้นศักดิ์ศรี เราพอใจในการเสียสละยิ่งกว่าอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ ..."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๙๘)

แต่การต่อสู้กับอธรรมในกรณีที่ถูกรุกรานนั้น ปรีดี พนมยงค์ ก็ไม่ได้ระบุอย่างนักสันติวิธีที่ว่า การต่อสู้ทุกชนิดต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้น

เหตุผลประการต่อมาที่แสดงว่า ปรีดี พนมยงค์ ยอมรับในหลักการเรื่องธรรมสงคราม คือการแสดงให้เห็นความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามของพระเจ้าจักรา โดยเสนอผ่านเจตนาในการเข้าร่วมสงครามของพระเจ้าจักราที่เป็นไปเพื่อการป้องกันตนเองเท่านั้น และไม่ได้คิดจะทำร้ายหรือแก้แค้นฝ่ายตรงข้ามแต่อย่างใด ตามกฎเกณฑ์ของทฤษฎีธรรมสงครามถือว่า *"การเป็นฝ่ายธรรมะในการเข้าสู่สงครามนี้ต้องถือเจตนาเป็นหลักมากกว่าการถือการกระทำ"* (สายหยุด เกิดผล และรุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๑๐๙) และเจตนาที่ทฤษฎีธรรมสงครามยอมรับก็คือเจตนาในการป้องกันตัวเท่านั้น ในเนื้อหาของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะเห็นได้ว่า ฝ่ายอโยธยาไม่ได้ต้องการจะก่อสงครามครั้งนี้ขึ้น แต่การสู้รบตั้งอยู่บนเจตนาของการป้องกันตนเอง ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอประเด็นนี้อย่างชัดเจนเมื่อได้ให้พระเจ้าจักราทรงประกาศหยุดการสู้รบทันทีเมื่อเห็น

ว่าฝ่ายอโยธยาได้เปรียบ และไม่ได้ทรงถือโอกาสในการประหัตประหารคู่ต่อสู้แต่อย่างใด

เงื่อนไขอีกประการที่สำคัญมากในหลักการของธรรมสงครามคือ **จริยธรรมในการทำสงคราม** ซึ่งผู้ประพันธ์ได้นำเสนอผ่านการกระทำของพระเจ้าจักราในแง่ที่ให้ภาพตัวอย่างของการมีจริยธรรมในการทำสงครามด้วยการไม่ทำร้ายพลเรือนที่บริสุทธิ์ และยังเสนอไปถึงการไม่ทำร้ายทหารของฝ่ายตรงข้ามเมื่อเขาไม่มีทางสู้ หรือเมื่อฝ่ายศัตรูยอมแพ้ ยิ่งกว่านั้นยังก้าวไปถึงจุดที่สอนให้หันหน้าเข้าหากัน โดยเสนอให้ทั้งสองฝ่ายคือทั้งผู้แพ้และผู้ชนะหันหน้ามาปรองดองกัน เพื่อความสงบสุขของมนุษยชาติ

ตัวอย่างที่เด่นชัดประการหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดเรื่องจริยธรรมในการทำสงคราม คือความคิดที่ว่า การสงครามทั้งหมดที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆ ไม่ได้มาจากประชาชน แต่เกิดขึ้นเพราะความกระหายสงครามหรือกระหายอำนาจของผู้นำ ดังนั้น ผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อผลของสงครามก็คือผู้นำของประเทศไม่ใช่ประชาชนผู้บริสุทธิ์ แนวคิดนี้ได้รับการนำเสนอผ่านพระราชดำรัสของพระเจ้าจักราหลายครั้ง เช่น ในระหว่างการจัดกระบวนทัพของอโยธยาเพื่อออกไปสู้รบกับกองทัพหงสา พระเจ้าจักราทรงย้ำกับทหารของพระองค์ว่า *"... เราสู้รบกับการรุกราน จำไว้ ! เราไม่ได้รบกับชาวหงสา แต่รบกับผู้ปกครองของเขา ..."* (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๑๐) แนวคิดนี้ตรงกับทฤษฎีธรรมสงครามที่มองว่า การทำร้ายพลเรือนเป็นความผิดและเป็นการขัดต่อหลักของธรรมสงคราม ดังนั้นถ้าสงครามใดก่อให้เกิดการทำร้ายพลเรือน การสงครามนั้นก็เป็นการอธรรม จึงเป็นเรื่องไม่ชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามนั้น และถือว่าเป็นการขาดจริยธรรมในการทำสงคราม

ในแง่ของการไม่ทำร้ายผู้บริสุทธิ์หรือหลักจริยธรรมในการทำสงครามนี้มีข้อสังเกตว่า ปรีดี พนมยงค์ มีความคิดที่ไปไกลยิ่งกว่าทฤษฎีธรรมสงคราม นั่นคือ **ความคิดในการจำกัดพื้นที่ความชอบธรรมในการเข้า**

ร่วมสงคราม โดยการมุ่งประเด็นเรื่องการเกิดสงครามไปที่ความต้องการของผู้นำเพียงคนเดียว แม้แต่ทหารก็ถือว่าไม่มีส่วนในการก่อสงคราม ทั้งนี้เพราะถ้าผู้นำไม่เป็นคนประกาศสงคราม ทหารก็คงไม่ต้องไปล้มตายในสนามรบ และถ้าไม่เลือกที่จะใช้สงครามในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ทั้งทหารและประชาชนก็ไม่ต้องเดือดร้อน ดังนั้นจึงพบว่า มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องการเจรจาโดยสันติผ่านคำพูดของตัวละครเสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นทางเลือกอื่นแทนการทำสงคราม เช่น การกล่าวถึง "สนธิสัญญาว่าด้วยการยุติกรณีพิพาทโดยมีผู้ไกล่เกลี่ยอย่างสันติ" ที่อโยธยากับหงสาวดีมีร่วมกัน หรือการกล่าวถึง "วิธีการเจรจาโดยสันติ" ที่เป็นข้อเสนอที่ประชาชนชาวหงสาเรียกร้องให้พระมหากษัตริย์ของพวกตนทรงกระทำแทนการประกาศสงครามกับอโยธยา และพบว่า การที่ผู้ประพันธ์ให้ตัวละครใช้การต่อสู้แบบยุทธหัตถีนั้น เจตนาอย่างหนึ่งของผู้ประพันธ์คือการลดพื้นที่ความชอบธรรมของการทำสงครามลงมา ซึ่งจะทำให้การอ้างเหตุผลในการเข้าร่วมสงครามมีน้อยลง แม้จะมีการอ้างทฤษฎีธรรมสงครามก็ตาม และถ้าแม้แต่ "ธรรมสงคราม" ซึ่งเป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้ในการทำสงครามมีพื้นที่น้อยลงแล้ว แนวโน้มในการเข้าสู่สันติวิธีก็จะมีมากขึ้นตามลำดับ

จากแนวคิดเรื่องธรรมสงครามที่ปรากฏใน *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น แสดงให้เห็นจุดยืนของปรีดี พนมยงค์ ต่อแนวคิดสันติภาพและสันติวิธี โดยพบว่า ในแง่ของการเมืองกับสันติภาพและสันติวิธีนั้น ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นในแนวการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยเฉพาะในทางการเมืองระหว่างประเทศ เมื่อศึกษาจากประวัติการทำงานพบว่า ปรีดี พนมยงค์ มุ่งเน้นในการดำเนินนโยบายความเป็นกลาง ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันกับชาติต่าง ๆ โดยสันติอยู่เสมอ แต่เมื่อไรก็ตามที่ประเทศถูกรุกราน ธรรมสงครามคือแนวทางหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ยอมรับ ดังนั้นการได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ จึงไม่จำเป็นต้องใช้สันติวิธีเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงหรือสงคราม โดยการยึดถือตามทฤษฎีธรรมสงคราม

เช่น ในกรณีการป้องกันตัวจากการถูกรุกรานอย่างไม่เป็นธรรมนั้น ความรุนแรงหรือสงครามเป็นที่อนุมัติในทัศนะของปรีดี พนมยงค์

ประเด็นเรื่องธรรมสงครามเป็นประเด็นที่เกี่ยวพันกับหัวข้อ "การเมืองกับสันติภาพและสันติวิธี" มากที่สุดประเด็นหนึ่ง เพราะปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้ มักจะเกี่ยวพันกับเรื่องของสงครามและความรุนแรงเสมอ นับจากในอดีตมามนุษย์มักจะใช้สงครามหรือความรุนแรงเป็นทางออกในการแก้ปัญหาทางการเมืองอยู่เสมอ การทำสงครามของมนุษย์มีทั้งสงครามที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม แต่ไม่ว่าผู้เข้าร่วมสงครามจะอ้างความเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมในการทำสงครามหรือไม่ก็ตาม ผลที่ตามมาคือความเสียหายของมนุษยชาติโดยส่วนรวม และยิ่งในปัจจุบัน ความก้าวหน้าของวิทยาการทำให้ความปลอดภัยของพลเรือนจากสงครามมีน้อยลงหรือไม่มีเลย เพราะประสิทธิภาพในการทำลายล้างของอาวุธในสมัยนี้ร้ายแรงถึงขนาดสามารถทำลายโลกได้ภายในพริบตา ดังนั้น จึงมีคำถามต่อประเด็นเรื่องธรรมสงครามว่าจะมีความชอบธรรมได้อีกต่อไปหรือไม่ ถ้าสงครามหมายถึงการทำลายล้างมนุษยชาติโดยส่วนรวมโดยไม่สามารถแยกได้เลยว่าใครคือทหารหรือพลเรือน และนับวันพลเรือนผู้บริสุทธิ์กลับจะยิ่งกลายเป็นเหยื่ออันเคราะห์ร้ายของสงครามมากยิ่งกว่าทหารเข้าไปทุกที ดังนั้น ตามทัศนะของทฤษฎีสันติวิธีแล้ว ธรรมสงครามก็ไม่มีพื้นที่อยู่ในอาณาจักรของสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง เพราะนักสันติวิธีเริ่มต้นการต่อสู้โดยยึดมั่นในแนวคิดที่ว่า ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ สามารถแก้ไขได้โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง ส่วนการที่มนุษย์หันไปหาวิธีการใช้ความรุนแรง เป็นเพียงเพราะการสั่งสมของกระบวนทัศน์ที่ยอมรับการใช้ความรุนแรงว่าเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหา ความรุนแรงจึงไม่ใช่ทางออกที่แท้จริงของมนุษย์ ดังนั้น ถ้าสามารถแก้ไขกระบวนทัศน์ที่ผิดพลาดนี้ได้ มนุษย์ย่อมไม่รอช้าที่จะหันมาใช้ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ และความจริงแล้วปฏิบัติการไร้ความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ ก็มี

ขึ้นและประสบความสำเร็จอย่างมากในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพียงแต่ไม่ได้รับการบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์อย่างจริงจังเท่านั้น เนื่องจากกระบวนทัศน์แห่งการใช้ความรุนแรงได้รับการยอมรับเป็นวิถีหลักแห่งการแก้ปัญหาเรื่อยมาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

๕.๑.๒ สันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองกับการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม

การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามหรือทัศนะที่มีต่อฝ่ายตรงข้ามเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการที่มนุษย์ใช้เป็นข้ออ้างรองรับ (Justification) ในการใช้ความรุนแรงเพื่อการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่สกัดกั้นการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาระหว่างมนุษย์ รวมทั้งเป็นการบ่อนทำลายสันติภาพของมนุษยชาติ นั่นคือทัศนะที่มนุษย์มีต่อฝ่ายตรงข้ามโดยการมองคู่ขัดแย้งของตนเองว่าเป็น “ศัตรู” ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการใช้ความรุนแรงต่อคู่ขัดแย้งได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะในทางการเมืองพบว่า บางครั้งคู่ขัดแย้งใช้กลวิธีในการสร้างความรู้สึกร่วมให้แก่ฝ่ายตนโดยการสร้างภาพความเป็นศัตรูหรือการสร้าง “ภาพลักษณ์ศัตรู” ให้แก่ฝ่ายตรงข้าม เช่น ในกรณีการสร้างความรู้สึกชาตินิยม บางครั้งคนในชาติหนึ่งจะสร้างความรู้สึก “รักชาติ” โดยการสร้าง “ศัตรูร่วม” นั่นคือการใช้ชาติอื่นเป็นเป้าหมายรองรับในการสร้างพลังรักชาติของตนเองและใส่ภาพความเป็นศัตรูให้แก่ชาติอื่น ตัวอย่างที่เห็นชัด เช่น การสร้างความรู้สึกชาตินิยมของไทยโดยใช้ประเทศเพื่อนบ้านเป็นศัตรูร่วม หรือการสร้างความรู้สึกรักประชาธิปไตยโดยการใช้ “คอมมิวนิสต์” เป็นศัตรูร่วม เหล่านี้ ได้ก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมาแล้วนับไม่ถ้วน กรณีการสร้างความรู้สึกชาตินิยมของคนไทยโดยการสร้างภาพความเป็นศัตรูร่วมที่สำคัญ ได้แก่ กรณีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและพม่า ซึ่งเป็นศัตรูและเป็นคู่สงครามทั้งในความเป็นจริงและในความ

รู้สึกมาช้านาน และหลายครั้ง ไทยได้ใช้พม่าเป็นศัตรูร่วมในการสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้แก่ตนเอง ที่เห็นชัดในสมัยการสร้างชาติหรือการสร้างประชาธิปไตยของไทยหรือช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ น่าจะได้แก่ยุคของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งไทยใช้นโยบายชาตินิยมในการสร้างความรู้สึกร่วมของคนในชาติ และหนึ่งในกระบวนการชาตินิยมคือการสร้างสื่อของรัฐบาลที่อาศัยภาพความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ระหว่างไทยและประเทศเพื่อนบ้านเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้สึกชาตินิยม เช่น การที่หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งเพลงปลุกใจที่มีเนื้อหาเน้นถึงความรักชาติและความรักในเผ่าพันธุ์อันยิ่งใหญ่ของคนไทย หรือการสร้างละครปลุกใจที่มีเนื้อหากล่าวถึงการต่อสู้ป้องกันประเทศของคนไทยจากการรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น การรุกรานของพม่า อาทิ ในละครเรื่อง *เลือดสุพรรณ* (๒๔๗๙) ละครเรื่อง *ศึกถลาง* (๒๔๘๐) เป็นต้น (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๗ : ๑๘๖-๑๙๐)

การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามโดยการสร้างภาพความเป็นศัตรู หรือการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูให้กับฝ่ายตรงข้ามนั้น ในทางทฤษฎีสันติวิธีถือว่า เป็นข้ออ้างรองรับ (Justification) ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้อธิบายประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือ *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* โดยชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ใช้เหตุผลหรือข้ออ้างมารองรับ (Justify) การใช้ความรุนแรงระหว่างตนกับผู้อื่น โดยวิธีการแยกตัวเองออกจากมนุษย์คนอื่นๆ ลักษณะการแยกตัวเองออกจากผู้อื่นนี้มี ๒ วิธีการใหญ่ๆ คือ การสร้างเอกลักษณ์และการแยกประเภทเทียม (Pseudospeciation)

๑. *การสร้างเอกลักษณ์*

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้อธิบายไว้ว่า มนุษย์แยกตัวเองออกจากผู้อื่นโดยการสร้างเอกลักษณ์ขึ้นมาเป็นชุดๆ และเนื่องจากเอกลักษณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือเป็นสิ่งที่สมมติขึ้น ดังนั้นสิ่งนี้จึงเป็น

แค่เพียงมายาหรือภาพลวง แต่ภายใต้ "มายาการแห่งเอกลักษณ์" นี้เอง ที่มนุษย์สามารถใช้ความรุนแรงต่อ "ผู้อื่น" ได้ไม่ยากหากเกิดความขัดแย้งขึ้น นอกจากนั้น ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้คำอธิบายเรื่องเอกลักษณ์ไว้ว่า

"เอกลักษณ์ไม่ว่าจะเป็นระดับใดคือชาติอันมีกฎหมายและภูมิศาสตร์เป็นกรอบ เชื้อชาติอันมีสีผิวและลักษณะโครงกระดูกเป็นกรอบ ศาสนาอันมีความเชื่อและการปฏิบัติเป็นกรอบ หรือชนชั้นอันมีการครอบครองปัจจัยการผลิตเป็นกรอบส่วนหนึ่งก็ตาม มนุษย์จะรู้สึกมั่นคงด้วยเอกลักษณ์เหล่านี้ เพราะสภาพของเอกลักษณ์คือลักษณะที่จะบ่งบอกว่า 'เรา' เป็นใครมาแต่ไหน ในกระบวนการดังกล่าว เอกลักษณ์ย่อมชี้ด้วยว่าใครไม่ใช่ 'พวกเรา' แต่เป็น 'คนอื่น' ในแง่นี้เอกลักษณ์เปรียบประดุจกำแพงซึ่งปกติปกปักษ์พิทักษ์ 'พวกเรา' ไว้ภายใน แต่ขณะเดียวกัน 'กำแพง' นั้นมีคุณสมบัติอื่นด้วย กล่าวคือ ทำให้ 'พวกเรา' ไม่อาจมองเห็นและอาจไม่สามารถเข้าใจเขาจากแง่มุมของเขาได้ และ 'กำแพง' ยังเป็นตัวปิดกั้นมิให้พวกเขามองเห็นสถานการณ์จากแง่มุมของเราด้วยเช่นกัน ..." (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๕๔-๔๕)

๒. *การแยกประเภทเทียม (Pseudospeciation)*

แนวคิดเรื่องการแยกประเภทเทียมหรือ Pseudospeciation ได้รับการนำเสนอโดย Erik Erikson นักจิตวิทยาประวัติศาสตร์ (Psychohistory) ในการประชุมราชสมาคม ณ กรุงลอนดอน เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๐ โดยชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่แรกเกิดมนุษย์ในโลก มนุษย์แบ่งแยกตนเองออกจากชาติเป็นเผ่า วรรณะ และชนชั้น มีศาสนาและอุดมการณ์ต่างกัน โดยที่เอกลักษณ์แต่ละชุดดำรงอยู่ราวกับเป็นมนุษย์ประเภทต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยเจตนารมณ์ที่เหนือธรรมชาติ ปัญหาสำคัญก็คือ ทั้งที่เดิมมนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวกัน (Species) แต่ได้อาศัยความสามารถในการคิดคำนึงแบ่ง

ประเภทเทียมออกด้วยเงื่อนไขทางอาณาเขต วัฒนธรรม และการเมือง ประเภทเทียมเหล่านี้ทำให้มนุษย์คิดว่า ตนเองเท่านั้นเป็นมนุษย์ประเภทที่แท้จริง และคิดว่ากลุ่มอื่นทั้งหมดหรือบางกลุ่มไม่ใช่มนุษย์ แต่เป็นอะไรบางอย่างที่ต่ำกว่ามนุษย์ (อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๔๖)

เมื่อมนุษย์มีความคิดที่ว่า 'คนอื่น' ไม่ใช่มนุษย์เหมือนตนเอง การใช้ความรุนแรงต่อคนอื่นจึงเป็นเรื่องไม่ยากอีกต่อไป ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้ข้ออธิบายเพิ่มเติมถึงจุดที่แตกต่างระหว่างมายาการแห่งเอกลักษณ์กับการแยกประเภทเทียมว่า

"... ในขณะที่เอกลักษณ์เพียงชี้ให้เห็นว่า คนกลุ่มหนึ่งแตกต่างจากคนกลุ่มอื่นอย่างไร และปิดกั้นโอกาสที่จะมีการติดต่อสื่อสารเพื่อให้ 'เอาใจเขามาใส่ใจเรา' เท่านั้น แต่การจำแนกประเภทเทียม (Pseudospeciation) ได้กดฝ่ายที่แตกต่างจาก 'กลุ่มเรา' ลงไปจากระดับความเป็นมนุษย์ประเภท (Species) เดียวกับเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในขณะที่ 'ประเภทมนุษย์' เป็นข้อเท็จจริงทางชีววิทยา มนุษย์ได้แปรกลุ่มทางวัฒนธรรม ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ หรือกระทั่งรูปกายภายนอกให้เป็นประเภทเทียมโดยมีความสำคัญระดับเดียวกับความเป็นประเภทมนุษย์ที่แท้ ..." (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๔๖)

แนวคิดเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ระหว่างกลุ่มและการแยกประเภทเทียมเป็นที่มาสำคัญประการหนึ่งของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้าม โดยการสร้าง 'ภาพลักษณ์ศัตรู' ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่นำไปสู่การใช้ความรุนแรงระหว่างมนุษยชาติ เมื่อมนุษย์เริ่มมีความรู้สึกถึงความขัดแย้งระหว่างเรากับเขา และมีทัศนคติที่เอนเอียงไปในทางการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้น สิ่งที่ตามมาคือความพยายามในการสร้างความชอบธรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นกับกลุ่มของเรา ทั้งนี้เพื่อเป็นเหตุผลในการป้องกันตัวเองของเรา หรือแม้แต่การรุกรานเขา

เมื่อศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะประเทศพม่า พบว่า การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามโดยการสร้าง 'ภาพลักษณ์ศัตรู' เป็นหนึ่งในกระบวนการที่ชัดเจนในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ประเทศไทยในการใช้กำลังป้องกันตนเองหรือแม้แต่รุกรานผู้อื่น จะเห็นได้ว่า ในพงศาวดาร บันทึกทางประวัติศาสตร์หรือวรรณคดีที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทยจำนวนมาก พม่าเป็นศัตรูที่มารุกรานไทยอยู่ตลอดเวลา ภาพของพม่าในสายตาคนไทยจึงเป็น 'ผู้ร้าย' มาโดยตลอด เป็นภาพของ "... คนนุ่งโสร่ง มีผ้าโพกหัว ถือดาบไล่ฆ่าฟันคนไทย ..." (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๗ : ๙) โดยที่ผู้อ่านไม่เคยทราบว่า เรื่องราวในบันทึกทางประวัติศาสตร์นั้น ได้รับการบันทึกจากข้อเท็จจริงหรือความลำเอียงในความรักชาติของผู้สร้างงานมากน้อยแค่ไหน แต่ผลที่ปรากฏในใจคนไทยทุกคนคือ พม่าคือศัตรูอันดับหนึ่งในประวัติศาสตร์ของไทย เมื่อนึกถึงพม่าก็จะนึกถึงภาพเรื่องราวในอดีตอันขมขื่นที่พม่าได้เข้ามารุกรานและสร้างความเสียหายให้แก่กรุงศรีอยุธยา เมืองหลวงอันเก่าแก่และยิ่งใหญ่ของไทยในอดีตอย่างยับเยิน เป็นภาพของศัตรูผู้เข้ามาทำร้ายประชาชนผู้บริสุทธิ์และรักสงบอย่างเหี้ยมโหด และภาพเช่นที่ว่านี้ก็ปรากฏในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยเช่นกัน

ในคำนำของนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงเรื่องราวในนวนิยายของตนไว้ว่า

*"นวนิยายเรื่อง 'พระเจ้าช้างเผือก' นี้ มีพื้นเรื่องเดิมมาจากเสี้ยวหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยอันเป็นที่รู้จักกันดี คือ **การรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน** ซึ่งมักจะยกเรื่องช้างเผือกจำนวนไม่กี่เชือกมาบังหน้า แต่แท้ที่จริงก็เพื่อขยายบารมีและอานุภาพส่วนตัว ความปราชัยของจ้าวผู้ครองนครที่เปี่ยมไปด้วยความทะเยอทะยาน กระหายอำนาจ ก้าวร้าว ในการต่อสู้ตัวต่อตัวกับขุนศึกของไทยที่ยิ่งใหญ่และเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันสูงส่ง*

..." (*พระเจ้าช้างเผือก,* คำนำ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

ภาพแรกของพม่าจากเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือภาพในพงศาวดารที่ผู้อ่านมักจะเรียนรู้มาตั้งแต่ในวัยเด็ก นั่นคือประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นศัตรูกับไทย คอยรุกรานและทำร้ายไทยอยู่ตลอดเวลา คนไทยแทบไม่เคยได้เห็นภาพความสัมพันธ์ฉันมิตรในประวัติศาสตร์ไทยกับพม่าเลย ดังนั้น ภาพที่ติดตาคนไทยอยู่ตลอดเวลาที่เกี่ยวกับพม่า คือความเป็น "คนอื่น" ซึ่งเป็นการสร้างเอกลักษณ์ในระดับชาติ และยิ่งไปกว่านั้น เอกลักษณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อแบ่งแยกระหว่างไทยกับพม่า ไม่ใช่เป็นเพียงการสร้างความรู้สึกของความเป็นอื่น ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการสร้างเอกลักษณ์เท่านั้น แต่ยังกินความไปถึงการแยกประเภทเทียม โดยการให้ภาพของพม่าในฐานะที่ต่ำกว่ามนุษย์ เช่น การเป็นมารศาสนา การเป็นปีศาจร้าย ซึ่งเป็นกระบวนการของการสร้างภาพความเป็นศัตรูของพม่า และที่ซ้ำร้ายคือเป็น "ศัตรู" ถาวรในประวัติศาสตร์ไทย ดังจะเห็นได้ว่า ในตำราและวรรณคดีประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของไทยจำนวนมากมายที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า มักจะระบุถึงความขัดแย้งในระดับร้ายแรงระหว่างไทยกับพม่า และระบุถึงการรุกรานไทยของพม่าอยู่เสมอ และในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก็มีปรากฏการณ์ดังกล่าวอยู่เช่นกัน

ภาพของพม่าในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะภาพของกษัตริย์ผู้ปกครองหงสานั้น เป็นภาพของกษัตริย์ที่ขาดคุณธรรมและชอบใช้กำลังบุกรุกผู้อื่น *ภาพของพระเจ้าหงสาที่ปรากฏ* เป็นภาพที่ขัดแย้งกับความเป็นธรรมราชาอย่างพระเจ้าจักราโดยสิ้นเชิง เนื่องจากในขณะที่พระเจ้าจักราทรงฝักใฝ่ในธรรมะ ไม่ทรงสนพระทัยในเรื่องไร้สาระ และทรงฝักใฝ่ในสันติภาพ พระเจ้าหงสากลับทรงตกอยู่ในห้วงกิเลส มัวเมาในตัณหาราคะ และคลั่งไคล้ในการทำสงคราม *ภาพของความเป็นผู้ร้าย*ได้รับการฉายชัดจากพฤติกรรมในด้านกามารมณ์ของพระเจ้าหงสา รวมทั้งลักษณะนิสัยที่มุทะลุดุดัน การไม่รู้จักควบคุมอารมณ์ และการขาดความรับผิดชอบ

ต่อหน้าที่เนื่องจากการหลงมัวเมาในกามตัณหา จนนำมาสู่ความพ่ายแพ้ของกองทัพหงสาและการสิ้นพระชนม์ของพระองค์เอง (ดูหัวข้อ ๓.๔.๒)

*ภาพ*ฉายของพม่าจากตัวผู้นำเรียกได้ว่าเป็นผู้ร้ายเต็มรูปแบบ และเมื่อนำมาประกอบกับภาพของพม่าในพงศาวดารและตำราทางประวัติศาสตร์ที่คนไทยใช้ศึกษากันมาตลอด ภาพของพระเจ้าหงสาจึงเป็นภาพที่ไม่เกินจริงนักในความรู้สึกของผู้อ่าน ดังนั้น การสร้างความเป็น "ผู้อื่น" และการแยกประเภทเทียมโดยการลดฐานะของพระเจ้าหงสามาเป็นมารร้าย เช่น "มารพระศาสนา" จึงเป็นภาพที่พบได้ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เช่น ในตอนที่พระเจ้าจักราทรงได้รับทราบข่าวการโจมตีกาญจนบุรีของกษัตริย์หงสาจากขุนนางผู้ใหญ่ที่มาเข้าเฝ้า พระองค์ก็ได้ทรงเล่าเรื่องของพระสารีบุตรกับปีศาจสองตนให้เหล่าขุนนางฟัง โดยเปรียบเทียบการกระทำของพระเจ้าหงสาต่ออโยธยาว่า เป็นเหมือนปีศาจที่มาทำร้ายพระสารีบุตร และให้โอวาทแก่บรรดาขุนนางของอโยธยาว่า

"จึงในปัจจุบัน อโยธยาจักต้องมั่นคงดังพระสารีบุตร เมื่อปีศาจตนที่อาศัยอยู่อีกฟาก เขาเข้ามาบุกรุกอย่างไร้เหตุผล อโยธยาจักส่งเหล่าปีศาจกลับไปสู่นรกด้วยความดีแห่งตน ดังเช่นพระสารีบุตรได้กระทำแล้วนั่นแล ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๐๕)

*ภาพ*ดังกล่าวนี้มีการกล่าวไว้ในพงศาวดารสมัยหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ด้วยเช่นกัน ดังที่ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้เขียนไว้ใน *พม่ารบไทย : ว่าด้วยเรื่องสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (๒๕๓๗) ว่า

"... พงศาวดารสมัยหลังกรุงแตกทำบทอุปมาเปรียบเทียบโดยยกให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเสมือน 'สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า' และให้พระมหาอุปราชาเป็น 'พระยาวสวัติมาร' จอมทัพฝ่ายอสูร ผู้เป็น 'มาร' ผจญพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา ภาพของพม่าในฐานตัวแทนอำนาจของ

ฝ่ายอธรรม และมารร้ายผู้ทำลายพระพุทธศาสนาที่ผู้ปกครองไทย หลังสงครามคราวเสียกรุงครั้งหลังสร้างขึ้นมานี้ ตอบรับกับพฤติกรรมของทหารพม่าที่บุกเข้าเผาผลาญวัดวาอารามและทำร้ายพระภิกษุสงฆ์หลังกรุงแตกเป็นอย่างดี" (๒๕๓๗ : ๒๒)

การสร้างภาพของกษัตริย์พม่าให้เป็น 'มาร' หรือสิ่งมีลักษณะต่ำกว่ามนุษย์เช่นนี้ เป็นลักษณะหนึ่งของ "การแยกประเภทเทียม" (Pseudo-speciation) ตามทฤษฎีของ Erik Erikson ซึ่งเป็นการจัดประเภท (Species) ผู้อื่นให้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ามนุษย์ ถือเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามด้วยการสร้างภาพลักษณ์ศัตรู และผลประการหนึ่งที่ได้จากการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูในลักษณะนี้คือความคิดที่ว่า ผู้อื่นไม่ใช่มนุษย์ และนั่นย่อมนำมาซึ่งความรู้สึกที่ง่ายต่อการใช้ความรุนแรงหรือทำร้ายผู้อื่นที่เราถือว่าเป็นศัตรู (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๔๕-๔๘)

นอกจากนั้น ความคิดดังกล่าวยังเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ฝ่าย "เรา" ในการใช้ความรุนแรงกับฝ่าย "เขา" และส่งผลต่อความรู้สึกของคนไทยว่า สงครามที่ทำกับพม่านั้นเป็นธรรมสงคราม (Just War) ดังนั้นพระราชภารกิจของพระเจ้าจักราในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นภารกิจแห่งความชอบธรรมของการป้องกันตนเอง รวมทั้งเป็นภารกิจของฝ่ายธรรมะในการเอาชนะฝ่ายอธรรม ซึ่งสอดคล้องกับความรู้สึกของคนไทยที่ได้รับการถ่ายทอดมากับเรื่องราวในประวัติศาสตร์ ภาพความขัดแย้งและการแก้ปัญหาด้วยวิธีการทางสงครามในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นภาพที่ไม่มีคำถามในเรื่องความชอบธรรมเพราะมีข้ออ้างรองรับ (Justification) ที่แข็งแรง ซึ่งถือเป็นความชอบธรรมอยู่แล้วในตัวด้วยปัจจัยที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์

เห็นได้ว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมให้แก่การใช้ความรุนแรงในการ

แก้ปัญหาความขัดแย้ง และแสดงให้เห็นว่า ภาพเก่าๆ ในพงศาวดารไทย พม่ายังมีอิทธิพลต่อปรีดี พนมยงค์ อยู่มาก ในแง่ของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามและเป็นที่มาของแนวคิดเรื่องความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามของฝ่ายอโยธยาตามหลักเกณฑ์ของธรรมสงคราม (Just War)

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือการที่ผู้สร้างงานแสดงให้เห็นความรู้สึกของบรรดาข้าราชบริพารของพระเจ้าหงสา รวมทั้งทหารและประชาชนชาวหงสาที่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำของตน เช่น ในฉากแรกที่เป็นการเปิดตัวพระเจ้าหงสา และทรงมีพระราชดำรัสกับบรรดาเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะขยายพระราชอาณาจักรไปยังอโยธยา ท่านมหาเสนาบดีกรมวังแห่งหงสาได้ทูลคัดค้าน แต่พระเจ้าหงสาก็ไม่ทรงรับฟัง และเมื่อพระองค์ทรงประกาศแก่ชาวหงสาว่า พระองค์กำลังจะทรงทำสงครามกับอโยธยา บรรดาประชาชนต่างก็แสดงความรู้สึกเบื่อหน่ายและถึงกับมีคนกล้าออกมาทูลคัดค้าน แต่พระเจ้าหงสาก็ไม่ทรงรับฟังอีกเช่นเดิม มิหนำซ้ำยังทรงบันดาลโทษะด้วยการสังหารชายคนที่ออกมาคัดค้าน เหตุการณ์เหล่านี้เป็นมิติใหม่เกี่ยวกับภาพของพม่าที่ปรีดี พนมยงค์ ได้นำเสนอ โดยนอกจากการนำเสนอความคิดที่ว่า สงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำโดยประชาชนไม่มีส่วนรู้เห็นแล้ว เหตุการณ์ในตอนนี้ยังแสดงให้เห็นความพยายามของปรีดี พนมยงค์ ในการปรับเปลี่ยนทัศนะหรือท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้าม ภาพของพม่าโดยรวมจึงเปลี่ยนจากการนำเสนอในแบบเดิมที่เป็นภาพของ "คนนุ่งโสร่ง โพกผ้า ไล่ฆ่าคนไทย" มาเป็นการนำเสนอในมิติใหม่ที่แสดงให้เห็นปัญหาอันแท้จริงของการเกิดสงครามตามทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั่นคือความคิดที่ว่า สงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำที่ไร้คุณธรรม นอกจากนั้น อีกเหตุการณ์ที่ถือได้ว่าเป็นนิมิตรหมายที่ดีต่อการสรรค์สร้างสันติภาพด้วยสันติวิธี คือการชูประเด็นเรื่องการใช้ยุทธหัตถีของพระเจ้าจักราเพื่อหลีกเลี่ยงการเสียเลือดเนื้อของทหาร และแสดงความรับผิดชอบของผู้นำต่อชีวิตและความ

สงบสุขของอาณาประชาราษฎร์ รวมทั้งการประกาศปล่อยเชลยชาวหงสา ด้วยการถือคติทางพุทธศาสนาในบทที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ความคิดที่นำเสนอผ่านเหตุการณ์ตอนนี้ นับเป็นการสร้างภาพใหม่ให้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยและพม่า ในแง่ที่ไม่ได้ยึดติดอยู่กับภาพความเป็นศัตรูในประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพงศาวดาร และเป็นการย้ำเตือนถึงวิธีการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติที่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความจริงใจ การให้อภัย ความยุติธรรม ความสามัคคี และความรักในเพื่อนมนุษย์ ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในคำนำว่า *พระเจ้าช้างเผือก* นั้นเป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ของบรรดาประเทศแถบตะวันออกที่หันมาร่วมมือร่วมใจกันสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่า ความพยายามในการกำหนดท่าทีใหม่ต่อฝ่ายตรงข้ามที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอในเนื้อเรื่อง และความพยายามในการแปรเปลี่ยนภาพลักษณ์ของการเป็นศัตรูมาเป็นการส่งเสริมความเข้าใจอันดีเพื่อการร่วมมือกันของประชาชนจากทั้งสองประเทศ ที่ปรากฏอย่างชัดเจนในตอนท้ายของเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ยังไม่สามารถทำลายภาพความเป็นศัตรูของพม่าที่ได้รับการตอกย้ำไว้ในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าได้มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากพงศาวดารที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าที่คนไทยได้ศึกษากันมาตั้งแต่แรกเริ่ม มีตำราการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ของไทย ได้สร้างภาพของพม่าที่เป็นศัตรูผู้รุกรานไว้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และส่งอิทธิพลต่อความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกของคนไทยได้อย่างลุ่มลึกตราบจนทุกวันนี้ ดังจะเห็นว่า แม้แต่การนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เองก็ยังปรากฏอิทธิพลความคิดดังกล่าวอยู่อย่างมาก

อย่างไรก็ตาม มีนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นใหม่ได้ศึกษาเรื่องราวความสัมพันธ์ของไทยกับพม่า และภาพของพม่าในสายตาของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน การศึกษาของบรรดานักวิชาการเหล่านี้ได้ให้คำ

ตอบบางอย่างเกี่ยวกับ "การสร้างภาพลักษณ์ศัตรู" ของพม่าที่ปรากฏในสายตาคนไทย และทำให้ได้รับทราบความเป็นมาในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับพม่าในอีกแง่มุมหนึ่ง ที่อาจมีส่วนช่วยให้ความปรารถนาของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ในการแสวงหาความร่วมมือร่วมใจของประชาชนในโลกแถบตะวันออกสามารถปรากฏเป็นรูปธรรมได้ง่ายขึ้น

ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ เป็นนักวิชาการรุ่นใหม่ท่านหนึ่งที่มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า ซึ่งเป็นการศึกษาจากมิติและมุมมองใหม่ที่น่าสนใจ เช่น ในหนังสือเรื่อง *บุเรงนองกะยอดินนรธา : กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย* (๒๕๓๘) ผู้เขียนได้ให้ความกระจ่างถึงความเป็นมาของภาพลักษณ์พม่าในสายตาคนไทยผ่านกษัตริย์พม่า ผู้เป็นที่รู้จักของคนไทยมากที่สุดพระองค์หนึ่ง คือพระเจ้าบุเรงนอง หรือพระเจ้าชนะสิบทิศ ได้อย่างประณีต เป็นระบบ และหลากมิติ และในหนังสือเรื่อง *พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (๒๕๓๗) ของผู้แต่งคนเดียวกันนี้ เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทยกับพม่าโดยเปรียบเทียบผ่านพงศาวดารพม่า และเป็นการตอบคำถามเรื่องความเป็นมาของภาพลักษณ์ศัตรูของพม่าในสายตาคนไทยได้อย่างกระจ่างชัด ทำให้ผู้อ่านได้รับทราบต้นกำเนิดภาพลักษณ์ศัตรูของพม่าในสายตาคนไทยได้อย่างเป็นระบบ และได้ให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่หลากมิติ รวมทั้งจะเป็นการนำมาซึ่งความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพระหว่างประเทศเพื่อนบ้านที่เคยเป็นศัตรูกันในอดีตอย่างเป็นระบบมากขึ้นและโดยวิธีการแห่งสันติ

ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องพม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า

"ภาพของพม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทยแต่ไหนแต่ไรมาไม่สู้จะเป็นที่น่าประทับใจหรือชื่นชมเท่าไร

ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีผู้พยายามนำเสนอภาพของพม่าในแง่มุมทางสังคม วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวอันเป็นสาระที่เบี่ยงเบนไปจากเรื่องของสงครามหรือการรบราฆ่าฟันกันกับคนไทยในประวัติศาสตร์ แต่ความพยายามดังกล่าวก็ไม่สามารถทำให้คนไทยลืมเลือนอดีตอันขมขื่นที่พม่าทำกับกรุงศรีอยุธยาได้ ความรู้สึกของคนไทยถูกปลูกฝังไว้ด้วยความเกลียดชังพม่าในฐานะผู้รุกราน และเมื่อพูดถึงพม่า คนไทยก็อดไม่ได้ที่จะนึกถึงภาพคนที่นุ่งโสร่งมีผ้าโพกหัวถือดาบไล่ฆ่าฟันคนไทย

ในทางตรงกันข้ามความรู้สึกที่คนพม่าโดยทั่วไปมีต่อคนไทยและวัฒนธรรมไทยนั้นจะเป็นในลักษณะที่นิยมชมชอบ *...*" (๒๕๓๗ : ๙ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

ย่อหน้าสุดท้ายของตัวอย่างที่ยกมาว่าด้วยความรู้สึกของคนพม่าที่มีต่อคนไทยนั้น เป็นเรื่องที่คนไทยไม่มีโอกาสได้รับรู้มากนัก และเหมือนเป็นการเปิดภาพความรู้สึกใหม่ ๆ ระหว่างพม่าและไทยที่จะนำมาซึ่งบรรยากาศแห่งมิตรภาพ และความพยายามในการทำความเข้าใจเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์จากมุมมองใหม่ ๆ ที่ไม่ปรากฏบ่อยนักในการรับรู้ของคนไทย

จากงานวิจัยของ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ทำให้ได้รับทราบว่าอันที่จริงแล้วในอดีตก่อนการสูญเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าใน ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ภาพของพม่าในฐานะศัตรูที่ชั่วร้ายยังไม่ปรากฏมากมายนัก โดยเฉพาะเมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สงครามไทยกับพม่าได้ขาดช่วงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายในสมัยพระเจ้าเอกทัศน์ และความรู้สึกที่เป็นศัตรูกับพม่าหรือที่คิดว่าพม่าเป็นคู่แข่งทางทหารที่น่าหวาดหวั่นก็ค่อย ๆ เลือนหายไปจากความทรงจำของผู้นำไทย (๒๕๓๗ : ๑๑) ยิ่งกว่านั้นสงครามครั้งสำคัญ ๆ ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ยังได้รับการยอมรับจากผู้บันทึกประวัติศาสตร์ในฐานะของ "ประเพณีการสงคราม" ในแง่ของการขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ในฐานะ

ราชาธิราชหรือพระจักรพรรดิราชตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังที่ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคติการทำสงครามของไทยและพม่าก่อนการเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ ในหนังสือ *บุเรงนองกะยอดินนรธาฯ* ไว้ว่า

"สงครามช้างเผือกตามทัศนะของผู้ชำระพงศาวดารหลังเสียกรุง ... เป็นสงครามที่ทำขึ้นตาม 'กรอบประเพณีแห่งยุทธนาการ' ด้วยเป็นเรื่องของการแข่งขันกันซึ่งบุญบารมีของกษัตริย์สองมหานคร ที่มุ่งแสดงตนเป็นจักรพรรดิราชให้นานาประเทศเกรงในเดชานุภาพ แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับสงครามคราวเสียกรุง ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งจัดเข้าข่ายสงครามที่ผิดจารีตปฏิบัติ ด้วยผู้ชนะมีเจตจำนงที่มุ่งแต่จะทำลายบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาให้พินาศย่อยยับ ***ภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดีในสงครามช้างเผือกที่ผู้ชำระพงศาวดารบรรยายความไว้ จึงเป็นภาพของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้เปี่ยมด้วยบุญบารมี สมฐานะพระเจ้าจักรพรรดิราช*** *ทั้งนี้เห็นได้จากพระนามที่ผู้ชำระพงศาวดารใช้ระบุเรียก คือ 'สมเด็จพระเจ้าชนะสิบทิศ' ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงบุญบารมีของพระเจ้าหงสาวดีลิ้นดำอันเป็นใหญ่ในรามัญประเทศ พระองค์นี้มีกฤษฎาธิการผ่านแผ่พระเดชเดชานุภาพไปทั่วสิบทิศ นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกบทอุปมาลงไปในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เพื่อแสดงความ 'สูงส่ง' ในบุญญาธิการของกษัตริย์พระองค์นี้ว่า มีอยู่เหนือข้าทหารอยุธยาผู้หาญจะสัปยุทธ์ด้วยอย่างเทียบกันไม่ได้"* (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘ : ๓๙)

ความรู้สึกของคนไทยเกี่ยวกับการพ่ายแพ้แก่พม่าในสงครามใหญ่ๆ ทั้งสามครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นก็มีความแตกต่างกัน โดยที่การเสียกรุงในสมัยสงครามช้างเผือก พ.ศ. ๒๑๐๖ และเสียกรุงในสมัยอยุธยาตอนกลาง พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น แม้พม่าจะกวาดต้อนทรัพย์สินและผู้คนชาวอยุธยากลับไปพม่าเป็นจำนวนมาก แต่คติความเชื่อเกี่ยวกับพระจักรพรรดิราชทำ

ให้พม่าเก็บรักษาอยุธยาไว้ในฐานะเมืองขึ้น ไม่ได้เผาทำลายอย่างในสมัยการเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งพม่าเข้ามาเพียงเพื่อกวาดต้อนทรัพย์สินและเชลยไปไว้ใช้งาน การเข้ามาของพม่าจึงเป็นการบุกรุกและเผาทำลายอย่างยับเยิน ภาพของกษัตริย์พม่าจึงไม่ได้เป็นพระจักรพรรดิราชที่เข้ามาทำสงครามตามประเพณีแห่งยุทธนาการอีกต่อไป แต่เป็นภาพของผู้ร้ายที่เข้ามาปล้นเมือง พม่าในสายตาคนไทยจึงเริ่มเปลี่ยนไป ในแง่นี้ ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

"การที่พม่าทำลายกรุงศรีอยุธยา เมืองซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางของคนไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และจิตวิญญาณอย่างไม่มีทางที่จะฟื้นฟูบูรณะให้คืนสภาพเดิมได้อีก นับเป็นการฝังรากความเกลียดกลัวและความเกลียดชังลงไปในสำนึกของชนทุกระดับชั้น โดยเฉพาะชนชั้นปกครองและปัญญาชนซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากโศกนาฏกรรมครั้งนั้น

สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง ทำให้ผู้นำไทยเริ่มเปลี่ยนทัศนะและนโยบายทางทหารจากที่มีกับพม่ามาแต่เดิม...

สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังไม่เพียงส่งผลต่อการปรับยุทธศาสตร์ทางการทหารของผู้นำไทยเท่านั้น แต่ยังมีส่วนสำคัญต่อการขับเน้นสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะ 'ผู้ปกป้อง' คือเป็นผู้ปกป้องขอบขัณฑเสมา สมณะชีพราหมณ์ ประชาราษฎร และพระพุทธศาสนาจากภัยรุกรานจากภายนอก ซึ่งก็คือการรุกรานของพม่านั่นเอง ...

สิ่งที่ถือกำเนิดควบคู่ไปกับการเน้นฐานะ 'ผู้ปกป้อง' ของผู้ปกครองไทยยุคธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือการพยายามตอกย้ำและสร้างภาพของพม่าผู้รุกรานในฐานะตัวแทนของฝ่ายอธรรมและมารพระศาสนา *เห็นได้ชัดว่า ในขณะที่พงศาวดารและงานวรรณกรรมสมัยอยุธยาไม่ได้กล่าวพาดพิงถึงพม่าในเชิงที่ขัดต่อเกณฑ์ทางศีลธรรมที่ประชาคมในสังคมไทยยึดถือร่วมกัน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในสมัยธนบุรีและ*

รัตนโกสินทร์ตอนต้น ในยุคหลังกรุงแตก ได้พาดพิงถึงพม่าในฐานะตัวแทนความชั่วร้ายในรูปแบบต่างๆ มีทั้งในเชิงการให้อรรถาธิบายถึงพฤติกรรมที่ขัดต่อศีลธรรมและในเชิงสัญลักษณ์ ..." (๒๕๓๗ : ๑๙-๒๒)

ในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ภาพของพระเจ้าจักราในฐานะ "ผู้ปกป้อง" อาณาประชาราษฎร์ได้รับการนำเสนออย่างเด่นชัด และภาพของพม่าโดยเฉพาะผู้นำของพม่าในฐานะ "ตัวแทนความชั่วร้ายในรูปแบบต่างๆ" "ฝ่ายอธรรม" "มารร้ายผู้ทำลายพระศาสนา" และภาพของกษัตริย์พม่าผู้ "ประพฤติพาลทุจริต" "คิดอิจฉา" นั้น ก็ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม อาจกล่าวได้ว่า ภาพของพม่าที่ปรากฏในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ส่วนหนึ่งคือผลพวงที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกของคนไทยต่อพม่าในการเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ นั่นเอง จะเห็นได้ว่า การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามของปรีดี พนมยงค์ ยังได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากการหล่อหลอมทางสำนึกในประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในการสร้างภาพของกษัตริย์พม่าในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

ในแง่พัฒนาการของภาพลักษณ์พม่าโดยเฉพาะภาพกษัตริย์พม่าที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ ได้วิเคราะห์ไว้ใน *บุเรงนองกะยอดินนรธาฯ* ว่า

"... ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะกษัตริย์พม่าผู้ทำลายอิสรภาพของแผ่นดินไทยมีขั้นตอนพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไปอันสัมพันธ์แนบแน่นกับองค์ความรู้ที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญายุคปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ..." (๒๕๓๘ : ๑๕๕)

ภาพเดิมของกษัตริย์พม่า โดยเฉพาะพระเจ้าบุเรงนองผู้มีบุญญาธิการและได้รับการยอมรับในฐานะพระจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นภาพที่เคยปรากฏในพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้เปลี่ยนแปลงไปในยุคหลังการเสียกรุง

ครั้งที่ ๒ ในวรรณกรรมไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะวรรณกรรมสมัยต่อมาของไทยในยุคการกำหนดรัฐชาติ คือ "สยามรัฐ" หรือ "สยามประเทศ" นั้น คติเรื่องพระจักรพรรดิราชได้เสื่อมถอยไปแล้ว และความชอบธรรมของกษัตริย์พม่าที่เข้ามาทำศึกกับไทยในฐานะการแผ่ขยายบุญบารมีก็ได้หมดไปพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของภาพลักษณ์พม่าในฐานะผู้รุกรานอย่างเต็มรูปแบบ

ในยุคของการสร้าง "สยามประเทศ" หรือ "ประเทศสยาม" ซึ่งเป็นช่วงต่อระหว่างการเปลี่ยนแปลงจาก "สยามยุคจารีต" สู่ "สยามยุคสู่ความเป็นสมัยใหม่" (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘) ในช่วงของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ส่งต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ลัทธิล่าอาณานิคมของตะวันตกเริ่มเข้ามาแผ่ขยายอำนาจในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ความจำเป็นในการรวมตัวกันและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ "ความทันสมัย" และความรู้สึกถึงความเป็น "รัฐชาติ" และความรู้สึกถึงลักษณะ "ชาตินิยม" ของคนในสยามประเทศเริ่มมีความจำเป็นมากยิ่งขึ้น และวิธีการหนึ่งในการสร้างความรู้สึกดังกล่าวในสมัยนั้นก็คือ การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์ อันเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์จะต้องขยายอำนาจให้ครอบคลุมไปทั่วราชอาณาจักร ซึ่งการกำหนดอาณาเขตของรัฐชาติมีความแตกต่างไปจากยุคสมัยแห่งราชธานี

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อทัศนะของผู้นำไทยต่อประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่าด้วยเช่นกัน โฉมหน้าของพม่าในฐานะศัตรูผู้รุกรานยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ลักษณะและขอบเขตของความเป็นศัตรูได้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม นั่นคือ จากเดิมที่พม่าเคยรุกราน "กรุงศรีอยุธยา" ได้กลายมาเป็นผู้รุกราน "ชาติไทย" ลักษณะดังกล่าวเริ่มอย่างเป็นรูปธรรมในการบันทึก *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ซึ่งมีการเขียนคำนำและบทความเพิ่มเติมโดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับการตีพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ (ธิดา สาระยา, ๒๕๒๕)

แนวคิดในเรื่องของ "รัฐชาติ" และความเป็น "ชาติ" นี้ได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนเช่นกันในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้สร้างงาน เป็นผลผลิตในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่อย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นผู้บุกเบิกยุคที่ใหม่ยิ่งกว่ายุคของผู้รวบรวม *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ด้วยซ้ำ นั่นคือยุคของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงพบว่า มีการนำเสนอภาพของ "ราชอาณาจักรอโยธยา" ซึ่งเป็นภาพของอโยธยาในฐานะ "รัฐชาติ" ไม่ใช่ "กรุงศรีอยุธยา" ที่มีอาณาเขตเพียงแค่กำแพงเมืองที่มีคูล้อมรอบอย่างภาพในประวัติศาสตร์

ผู้ประพันธ์ได้ให้คำอธิบายถึงเรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* ว่า ถือกำเนิดขึ้น "ณ เมืองหลวงแห่งราชอาณาจักรไทย อันมีนามว่า อโยธยา ..." โดยได้ให้คำจำกัดความราชอาณาจักรไทยไว้ว่า เป็น "ราชอาณาจักรของประชาชนที่เป็นไท" และอธิบายเพิ่มเติมว่า

"คนไทยซึ่งมีความรักในอิสระเสรีภาพส่วนบุคคลและของชาติได้พากันอพยพลงมาจากเทือกเขายูนนานอันไกลโพ้น เนื่องจากถูกจีนรุกรานทีละน้อย ๆ ... และได้มาตั้งถิ่นฐาน ณ กรุงสุโขทัย เป็นเวลาหนึ่งศตวรรษ หลังจากนั้นก็เคลื่อนลงมาทางใต้สู่อ่าวไทยซึ่งเป็นพรมแดนทางใต้ของแหลมอินโดจีน

ณ ที่นี้ รัฐอิสระซึ่งปกครองด้วยระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ได้บังเกิดขึ้น หากแต่เป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งกอปรด้วยพระมหากรุณาธิคุณและพระขันติธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนา ***โดยมีความสำนึกในความเป็นชาติ*** *อันแผ่ซ่านอยู่ในหัวใจของบรรดาประชาราษฎร์" (พระเจ้าช้างเผือก,* น. ๓-๔ -ตัวหนาเป็นของผู้วิจัย-)

จะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้เติม “จิตสำนึกแห่งความเป็นชาติ” เข้าไปให้แก่ประชาชนใน “ราชอาณาจักรอโยธยา” ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ผู้ประพันธ์ได้นำบริบททางความคิดและสังคมในสมัยแห่งการสร้างงานมาเป็นแม่แบบการนำเสนอแนวคิดของตัวละครในนวนิยาย แทนที่จะเป็นการนำเสนอความคิดตามบริบททางสังคมตามความเป็นจริงของ “กาละ” ในนวนิยาย เมื่ออ่านนวนิยายจึงพบว่า ลักษณะความเป็น “รัฐชาติ” ที่ได้รับการนำเสนอนั้น เป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์จินตนาการขึ้นมากกว่าจะเป็นสำนึกอันแท้จริงของตัวละครซึ่งอยู่ในสมัยอโยธยา และแน่นอนว่า ความคิดนี้ย่อมเกี่ยวพันกับความรู้สึกที่มีต่อผู้รุกรานในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ว่า เป็นผู้ที่รุกราน “ชาติไทย” ไม่ใช่เป็นเพียงการรุกราน “กรุงอโยธยา” ดังนั้นความรู้สึกในด้านความสูญเสียย่อมมีมากขึ้นตามความรู้สึกต่อบูรณภาพของรัฐและศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ ความชอบธรรมของพระเจ้าจักราในการต่อสู้ป้องกันพระราชอาณาจักรจึงมีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น งานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญในยุคแห่งการสร้างชาตินี้ คือ *โคลงภาพพระราชพงศาวดาร* ซึ่งเกิดขึ้นโดยกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นประดิษฐกรรมที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ภาพ” (Panoramic History) ซึ่งเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ไทยจากสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงเหตุการณ์สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งสำคัญในงานชิ้นนี้ คือ การเลือกนำเสนอภาพความพ่ายแพ้ของพม่า และการนำเสนอภาพของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะศัตรูของชาติผู้มีความประพฤติที่ไร้ความชอบธรรมและเป็นผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘)

ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ภาพของพระเจ้าหงสาน่าจะเป็นผลพวงจากเรื่องราวในพงศาวดารเหล่านี้นั่นเอง ภาพกษัตริย์พม่าจึงเป็นตัวแทนของผู้รุกรานและขาดคุณธรรม แม้ภาพที่ได้รับการนำเสนอในเรื่องจะเป็นภาพด้านเดียวที่ทำให้รู้สึกว่าอาจจะเป็นภาพที่เกินจริงไปบ้าง และ

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบโครงเรื่องของ *พระเจ้าช้างเผือก* กับเรื่องราวในหนังสือพงศาวดารบางเล่ม พบว่า เป็นไปได้ที่ปรีดี พนมยงค์ อาจจะนำภาพของ "พระเจ้าหงสา" มาจากภาพของกษัตริย์พม่าพระองค์หนึ่ง คือพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ที่ปรากฏในหนังสือ *พระราชพงศาวดารพม่า* พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กษัตริย์พม่าพระองค์นี้ได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๐๙๑ ซึ่งเป็นคราวที่เสียพระสุริโยทัย (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘ : ๓๗) และจากความไม่สมประสงค์ในการตีกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารระบุว่า ทำให้กษัตริย์พระองค์นี้ทรงประพฤติพระองค์เหลวไหล ดังที่องค์นิพนธ์ได้ทรงบรรยายไว้ในหนังสือ *พระราชพงศาวดารพม่า* ว่า

"ตั้งแต่พระเจ้าตะเบงชเวตี้เสียทีมาจากกรุงสยามไม่สมพระราชประสงค์ฤทธิ์ทรงพระโทรมนัศ จนพระอัทธยาไศรยเปลี่ยนไปเป็นคนละพระองค์ แท้จริงพระองค์ก็ยังอยู่ในฐานะมัชฌิมไวย ทรงพระชนม์เพียง ๓๖ พรรษาเท่านั้น เสวยราชสมบัติมาได้ ๒๑ ปี พระองค์เคยขยันขันแข็งต่อราชกิจน้อยใหญ่ พระอัทธยาไศรยก็ลม่อม ทั้งไม่ลุ่มหลงเพลิดเพลินในกามะคุณหรือการสนุกสนาน เชิงบำเรออติเรกะสุขฤๅทางกักขละลามกก็มาทอดพระองค์ลงให้กลายเป็นคนเหลวไหลเลื่อนเปื้อนหยำเป จนไม่สามารถที่จะว่าราชการแผ่นดินได้ ..." (อ้างถึงใน สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘ : ๒๕๐)

ภาพของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่ปรากฏในพงศาวดารนั้น สอดคล้องกับภาพของพระเจ้าหงสาที่ถูกนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะในแง่ของการเป็นผู้ที่มัวเมาในรสสุรา นารี และภาพของคนที่เมามายจนเหลวไหลไม่สามารถว่าราชการได้ก็เป็นภาพที่ถูกนำเสนอผ่านตัวพระจ้าหงสาด้วยเช่นกัน นอกจากนั้นยังเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ในพงศาวดารนั้นพระเจ้าตะเบงชเวตี้มีทหารเอกคู่ใจคือบุเรงนอง เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ

และคอยเป็นกำลังสำคัญให้กับพระองค์ ซึ่งใน *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ผู้ที่เป็นทหารคู่ใจคอยรับใช้พระเจ้าหงสาอย่างซื่อสัตย์ก็คือเจ้าชายบุเรงนอง ความสอดคล้องกันของอุปนิสัยของตัวละครเอกในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และลักษณะของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่ได้รับการบอกเล่าไว้ในพงศาวดาร ทำให้มีความเป็นไปได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้นำภาพของกษัตริย์พม่าพระองค์นี้มาจากเรื่องราวใน *พระราชพงศาวดารพม่า* อิทธิพลเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การกำหนดท่าทีต่อพม่าใน *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะการกำหนดท่าทีต่อกษัตริย์พม่ายังออกมาในฐานะศัตรูผู้รุกรานอย่างเต็มรูปแบบ

นอกจากการสร้างภาพของกษัตริย์ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะมีความสอดคล้องกับภาพในพงศาวดารแล้ว ผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* อาจจะหยิบยกเอาภาพกษัตริย์พม่าที่เป็น Stereotype หรือภาพจำลองที่อยู่ในความสำนึกของคนไทยโดยทั่วไปในยุคการสร้างชาติหรือหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มาเป็นรูปแบบในการสร้างตัวละครพระเจ้าหงสา และไม่ว่าผู้ประพันธ์จะนำแบบจำลองของพระเจ้าหงสามาจากส่วนหนึ่งของพงศาวดารหรือจากสำนึกของคนทั่วไปก็ตาม สิ่งที่ปรากฏก็คือ ภาพของกษัตริย์พม่าที่เป็น "พระเจ้าชนะสิบทิศผู้มีบุญญาธิการปกครองทั้งชมพูทวีป" นั้น ไม่หลงเหลืออยู่เลยในบันเทิงคดียุคสร้างชาติ ไม่ว่าจะมาจากสายทหารอย่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือจากสายพลเรือนอย่างนายปรีดี พนมยงค์

จะเห็นได้ว่าในยุคสมัยแห่งการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น เป็นยุคสมัยแห่งการสร้างชาติของผู้นำในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นยุคของคำขวัญที่ว่า "เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย" โดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมีการสนับสนุนให้ใช้นโยบายชาตินิยมอย่างเต็มที่ กระบวนการในการสร้างภาพลักษณ์ของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไทยได้รับการตอกย้ำอย่างหนักแน่นในรูปของสื่อต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม ละคร ภาพยนตร์ และเพลงปลุกใจ ในยุคนี้ภาพของพม่า

ที่ได้รับการนำเสนอคือภาพของผู้รุกรานชาติไทยและผู้ทำลายอิสรภาพของชาวไทย และในงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ก็ไม่ใช่ข้อยกเว้น อย่างไรก็ตาม การนำเสนอแนวคิดที่ว่า สงครามเกิดจากความต้องการของผู้นำที่ไร้คุณธรรม และการแสดงให้เห็นภาพของบรรดาข้าราชบริพารและบรรดาประชาชนชาวพม่าที่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำหรือกษัตริย์ของตน และการนำเสนอพุทธภาษิตในเรื่อง "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ในตอนจบของเรื่อง ดังได้วิเคราะห์ไปแล้วนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้งานชิ้นนี้ของปรีดี พนมยงค์ แตกต่างจากบันเทิงคดีเพื่อการปลุกใจให้รักชาติชิ้นอื่นๆ ในแง่ของการกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามที่เปลี่ยนไป ภาพความเป็นศัตรูของพม่าถูกลดพื้นที่ลงมาที่ตัวผู้นำซึ่งขาดคุณธรรม แต่ภาพของประชาชนหรือแม้แต่ทหารชาวพม่าได้รับการยกฐานะจาก "ศัตรูผู้รุกราน" มาเป็นเพื่อนบ้านที่ต้องหันมาปรองดองกัน เพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่มนุษยชาติโดยส่วนรวม

จะเห็นได้ว่า ภาพของพม่าทั้งในแบบของผู้รุกรานต่อสยามยุคจารีตและผู้รุกรานต่อสยามในยุคสู่ความเป็นสมัยใหม่ดังที่ยกตัวอย่างไป ปรากฏตลอดเวลาในสายวรรณคดีชิ้นสำคัญของไทย เช่น *ลิลิตตะเลงพ่าย สังคีตยวงศ์* รวมทั้งนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เล่มต่างๆ ในยุคต่อมา เช่น นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ไทยเรื่องแรกชื่อ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* ของ ขุนธนูกิจวิจารณ์ ผู้ใช้นามปากกาว่า "อายัณโฆษ" ลงพิมพ์ใน *ไทยเขษม* รายเดือน ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ (สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๗) หรือในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่องยาวที่กล่าวถึงสาเหตุการแห่งการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แก่พม่าไว้อย่างน่าสนใจในเรื่อง *ฟ้าใหม่* (๒๕๓๗) ของ ศุภร บุนนาค นักเขียนดีเด่น รางวัล ๑๐๐ ปี เรื่องสั้นไทย และที่ยิ่งไปกว่านั้น ภาพเหล่านี้ยังปรากฏในตำราเรียนและแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ของไทยที่ใช้ศึกษากันอย่างแพร่หลาย เช่น *พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไทยรบพม่า* และงานเขียนทางประวัติศาสตร์เรื่อง *หลักไทย* ของ สง่า กาญจนาคพันธุ์ ซึ่งเป็นงานที่มีอิทธิพลอย่างสูงในการจัดทำตำราเรียน (สุเนตร ชุตินธรานนท์,

๒๕๓๗) จะเห็นได้ว่า การที่งานเหล่านี้เป็นงานที่มีบทบาทอย่างมาก และมักมีการนำมาใช้เป็นแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์เสมอมาในแวดวงวิชาการของไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ทำให้ภาพของพม่าในฐานะศัตรูของชาติไทยได้รับการตอกย้ำอยู่ตลอดเวลาและอย่างเป็นระบบ การที่นักวิชาการปัจจุบันพยายามส่งเสริมให้เกิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับพม่าเพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเพื่อนบ้านให้ดำเนินไปในแนวทางแห่งสันติวิธีเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับความปรารถนาของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ที่ถึงแม้ภาพของกษัตริย์พม่าที่นำเสนอในเรื่องจะยังเป็นผลพวงของอิทธิพลทางความคิดที่ได้รับการปลูกฝังกันมาในสำนึกไทยเป็นระยะนับตั้งแต่หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่ความพยายามของปรีดี พนมยงค์ ในการกำหนดท่าทีแบบใหม่ต่อประชาชนและทหารชาวพม่า และการเสนอให้เกิดการให้อภัยและการไม่จองเวรในตอนจบของเรื่องนั้น ถึงแม้จะไม่ได้เป็นการลบ "ภาพลักษณ์ศัตรู" ของพม่าให้หมดไป แต่ก็เป็นเสมือนการจุดประกายความคิดในด้านการอยู่รวมกันอย่างสันติระหว่างประชาชนของชาติต่าง ๆ ให้แก่ผู้ที่ได้สัมผัสกับงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก*

ผู้วิจัยเห็นว่า กระบวนการในการเปลี่ยนภาพของพม่าจากเพื่อนบ้านผู้มีบุญญาธิการมาเป็นผู้รุกรานและมารร้ายเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน และเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจสำหรับนักสันติวิธีที่มองว่า การกำหนดท่าทีต่อฝ่ายตรงข้ามด้วยการสร้างภาพลักษณ์ศัตรูเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะหากภาพของพม่าในสำนึกของคนไทยในอดีตเคยเป็นภาพที่ดีงาม แต่จากปัจจัยทางประวัติศาสตร์และคติความเชื่อทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ภาพนั้นได้ถูกทำลายไปจากทั้งฝีมือของพม่าเองและฝีมือของคนไทย ทำอย่างไรจะให้ประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองได้หันมามีทัศนคติที่ดีต่อกันเหมือนในอดีต อย่างน้อยก็ในแง่ของความรู้สึก คงเป็นคำถามที่ต้องหา

คำตอบจากทั้งสองฝ่าย และคงเป็นคำถามที่น่าจะหาคำตอบได้จากแนวทางของสันติวิธี

๕.๒ สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล : อิทธิพลจากพุทธศาสนา

นักวิชาการด้านสันติภาพคนสำคัญที่ใช้พุทธศาสนาเป็นข้อมูลในการศึกษาสันติภาพคือโยฮัน กัลตุง (Johan Galtung) นักวิชาการชาวนอร์เวย์ ส่วนผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นของประเทศไทยในเรื่องการรณรงค์เพื่อสันติภาพโดยใช้พุทธศาสนาเป็นฐานความรู้คือพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พระสงฆ์ผู้ซึ่งได้เผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพที่มีพื้นฐานจากแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ส่วนนักสันติวิธีคนสำคัญที่ได้รับแนวคิดจากศาสนาซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนาในการต่อสู้เพื่อสันติภาพของมนุษยชาติคือมหาตมะ คานธี นักต่อสู้ผู้ใช้หลักอหิงสาซึ่งเป็นหลักการทางจริยศาสตร์ของศาสนาฮินดู เชน และพุทธ (โจแดน บอนดูแรนต์, ๒๕๓๖ : [illegible]๑) อย่างไรก็ตาม ในหัวข้อนี้จะศึกษาโดยใช้การตีความพุทธศาสนาของโยฮัน กัลตุง และพระธรรมปิฎก เป็นแนวคิดหลักในการเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในแง่ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา

ถ้าจะจัดประเภทแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของนักคิดอย่างกัลตุงและพระธรรมปิฎกคงสามารถจัดแนวคิดเหล่านี้ไว้ในสันติวิธีที่เป็นวิถีชีวิต (Non-violence as a way of life) เนื่องจากนักคิดทั้งสองเน้นการเกิดสันติภาพที่ได้มาจากการปฏิบัติตนหรือการดำรงวิถีชีวิตของปัจเจกชนอันจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวม เช่น ในขณะที่กัลตุงมองว่า การปฏิบัติตนตามแนวพุทธที่กลมกลืนกับวิถีธรรมชาติจะนำไปสู่สันติภาพของโลก เพราะเมื่อมนุษย์ปฏิบัติตนกลมกลืนกับธรรมชาติ เช่น การไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสัตว์โลกอื่นๆ และมีการพึ่งพากันตามวิถีธรรมชาติของระบบนิเวศ

ก็จะนำมาซึ่งเอกภาพของสรรพสิ่ง พระธรรมปิฎกได้เน้นถึงความหมายของสันติภาพว่า คือสภาวะที่มีสันติสุข โดยต้องเริ่มจากจิตใจที่มีความสุข เป็นอิสระ หรือหลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลส ซึ่งจะทำให้มนุษย์หาความสุขให้กับตัวเองได้ง่ายขึ้น โดยไม่ต้องดิ้นรนขวนขวายมากมายในการหาสิ่งปรุงแต่งจากภายนอก และเมื่อมนุษย์สามารถมีความสุขได้โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งปรุงแต่งภายนอกมากมายก็จะลดการแก่งแย่งระหว่างกันและลดการเบียดเบียนระหว่างสรรพสัตว์ เมื่อนั้น โลกก็จะไปถึงสันติภาวะได้ง่ายขึ้น

เห็นได้ว่า การตีความคำสอนทางพุทธศาสนาของกัลตุงและพระธรรมปิฎกสอดคล้องกันในแง่ของการเน้นที่สันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล คือการเริ่มที่ตัวปัจเจก และนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมในที่สุด กัลตุงมองว่า พุทธศาสนาในแง่วิถีปฏิบัติที่เรียบง่าย เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติเป็นส่วนสนับสนุนให้เกิดสันติภาพของโลก ส่วนพระธรรมปิฎกได้มุ่งเน้นให้มองลงไปถึงตัวกิเลสภายในของมนุษย์ที่เป็นบ่อเกิดแห่งการขาดสันติภาพ นั่นคือ ตัณหาหรือความปรารถนาในผลประโยชน์ ฐานะหรือความต้องการเป็นใหญ่ และทิฐิหรือความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา

การมองพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์สันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ มีความผสมผสานระหว่างแนวคิดทั้งสองนี้ ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้เน้นสันติวิธีในแง่ของวิถีชีวิตที่เรียบง่ายอย่างกัลตุง เช่น การปฏิบัติมังสวิรัติหรือการดำรงวิถีชีวิตที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มุ่งเน้นในเรื่องการตัดกิเลสของมนุษย์อย่างแนวคิดของพระธรรมปิฎก แต่ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ พุทธศาสนาคือการปฏิบัติทางศีลธรรม และการนำพุทธปรัชญามาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิต ปรีดี พนมยงค์ มักอ้างถึงปรัชญาจากพุทธศาสนาในงานเขียนต่างๆ เสมอ แม้กระทั่งการเขียนนโยบายต่างๆ ในการปกครองประเทศ เช่น ในเค้าโครงเศรษฐกิจที่นำเสนอต่อรัฐบาล อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนากับการได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ เริ่มที่ตัวบุคคลเช่นเดียวกับกัลตุงและพระธรรม

ปิฎก ในแง่ของการปรับเปลี่ยนทัศนะในการมองโลกรวมไปถึงการปฏิบัติตนของมนุษย์เพื่อไปสู่หนทางแห่งสันติภาพ

ปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ปรีดี พนมยงค์ มักจะกล่าวถึงเสมอ ได้แก่ คำสอนเรื่องอนิจจัง เช่น งานเขียนชื่อ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* (๒๕๑๘) หรือในเค้าโครงการเศรษฐกิจซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องความเป็นอนิจจังของสังขาร นอกจากนั้นการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องสังคมพระศรีอาริย์ และแนวคิดเรื่องความไม่เบียดเบียน รวมทั้งการกล่าวถึงกิเลส ๓ ตัว ที่เรียกว่า โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความไม่สงบสุขของมนุษย์ เช่น ในบทความเรื่อง "สงครามประสาท (War of Nerves) กับสงครามตัวแทน (War by Proxy) ในยุคปรมาณู (นิวเคลียร์)" (ดู ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๕ : ๑๐๔-๑๐๕) ส่วนใน *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้อ้างถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นคำสอนเรื่องอนิจจัง คำสอนเรื่องความเมตตากรุณา การให้อภัย การตระหนักถึงโทษภัยของอกุศลมูล เช่น ความโกรธ ความหลง และคำสอนเรื่องขันติธรรม (ดู ๔.๑.๒) เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำสอนที่เกี่ยวพันโดยตรงกับเรื่องราวภายในของปัจเจกชน เป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของสันติภาพส่วนบุคคลอันจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมในที่สุด

ดังได้วิเคราะห์ไปแล้วว่า คำสอนทางพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ อย่างไรก็ตาม การตีความพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ เป็นประเด็นที่นักวิจัยหลายคนให้ความสนใจ เช่น ในงานของเฉลิมเกียรติ ผิวนวล (๒๕๒๙) ได้วิเคราะห์ว่า แนวคิดพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ นั้น ตั้งอยู่บนการตีความแบบสสารธรรม หรือแนวคิดแบบ Materialism ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างหลักประกันภายนอกให้แก่สังคม ดังนั้นจึงมองข้ามประเด็นของเรื่องราวภายในจิตใจหรือการควบคุมกิเลสภายในของมนุษย์ไป แต่จากการศึกษาตัวงาน *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอ ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของคำสอนทางพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ

ควบคุมกิเลสของมนุษย์ ซึ่งตรงกับการตีความของนักรณรงค์เพื่อสันติภาพอย่างพระธรรมปิฎกอย่างมาก รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของการเกิดสันติภาพส่วนบุคคล ซึ่งจะนำไปสู่สันติภาพของส่วนรวมตามทัศนะทางพุทธศาสนา นอกจากนั้นการคำนึงถึงคำสอนทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ ในหลาย ๆ ส่วนมีความสอดคล้องกับนักสันติวิธีอย่างโยฮัน กัลตุง ที่มองว่า คำสอนทางพุทธศาสนาเป็นวิถีปฏิบัติที่สำคัญของการเกิดสันติภาพ และเอื้อต่อการใช้สันติวิธีของมนุษย์ รวมทั้งตรงกับแนวคิดบางประการของมหาตมะ คานธี ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดส่วนหนึ่งจากพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

คำสอนเรื่องอนิจจังที่เป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ของพระเจ้าจักรา ตัวเอกของเรื่อง มีความสัมพันธ์อย่างมากกับกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ เพราะการที่ผู้ประพันธ์นำเสนอคำสอนดังกล่าวในฐานะเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดแนวคิดของตัวละครเอกที่เป็นเสมือนตัวแทนของผู้ที่ต่อสู้เพื่อสันติภาพของประชาชนและมนุษยชาติ แสดงให้เห็นว่า ปรีดี พนมยงค์ เห็นความสำคัญของคำสอนเรื่องอนิจจัง ในแง่ที่สามารถโยงใยกับการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติ การที่ปัจเจกบุคคลอย่างพระเจ้าจักราทรงตั้งมั่นอยู่ในวิถีแห่งสันติภายใต้คำสอนทางพุทธศาสนา ด้วยการที่ทรงตระหนักในความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่ง ทำให้พระองค์ไม่ทรงยึดติดในตัวตน และนั่นจะทำให้เกิดสันติภาพภายในตัวตนของพระองค์ อันจะนำไปสู่สันติภาพของประเทศชาติในที่สุด ในแง่ของแนวคิดเรื่องอนิจจังซึ่งเกี่ยวโยงกับการควบคุมกิเลสของมนุษย์นั้น พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้แสดงให้เห็นความเกี่ยวโยงของความรู้ของมนุษย์ในเรื่องกฎของอนิจจังว่า มีส่วนช่วยให้เกิดสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของสังคมได้ นั่นคือการที่มนุษย์รู้กฎของความเป็นอนิจจังทำให้มนุษย์มีอิสรภาพในด้านส่วนตัว และนำไปสู่อิสรภาพของสังคม และนั่นหมายถึงสันติสุขของบุคคลและของสังคมในที่สุด โดยได้กล่าวไว้ว่า "อิสรภาพของบุคคลก็ดี อิสรภาพของสังคมก็ดี ต้องอาศัยความรู้ในอนิจจัง

ด้วยกันทั้งนั้น ความรู้ในอนิจจังนี้ หมายรวมไปถึงความรู้ในหลักการที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย" (๒๕๒๙ : ๓๑๓) ความรู้ในอนิจจังที่เป็นตัวเกื้อหนุนให้เกิดสันติภาพนั้น พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายไว้ว่ามีสองลักษณะ คือ

๑. การที่มนุษย์รู้กฎอนิจจังทำให้จิตปัญญามีอิสรภาพจากกิเลส ๓ ตัว ที่เรียกว่า ตัณหา มานะ และทิฐิ กิเลสทั้งสามตัวนี้มีลักษณะเป็นสังขารชนิดหนึ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้น และดำรงอยู่ตามเหตุปัจจัย กิเลสทั้งสามนี้เป็นกิเลสที่พันธนาการมนุษย์ ทำให้มนุษย์ผูกพันอยู่กับเรื่องของตัวตน คิดถึงแต่เรื่องของตัว และละเลยที่จะเกื้อกูลสังคม ตัณหาหรือความเห็นแก่ตัวทำให้มนุษย์แสวงหา กอบโกย และแย่งชิงผลประโยชน์กัน ส่วนมานะหรือความถือตัวทำให้มนุษย์ชิงดีชิงเด่นกัน อยากเป็นใหญ่เหนือคนอื่น แสวงหาอำนาจ และพยายามครอบงำข่มขี่ซึ่งกันและกัน ส่วนกิเลสตัวที่สามคือทิฐิหรือการยึดติดในความเห็นของตัว ดื้อรั้นไม่รับฟังผู้อื่น ไม่ฟังเหตุผลงมงาย คลั่งในลัทธิอุดมการณ์ และอาจถึงกับบีบบังคับผู้อื่นให้ยอมรับนับถืออย่างตน โดยไม่ยอมให้เขาใช้สติปัญญาที่จะยอมรับโดยเหตุผล (๒๕๒๙ : ๓๐๐-๓๐๑) ถ้าหากมนุษย์รู้ถึงอนิจจังของกิเลสทั้งสามนี้ ก็จะทำให้พ้นจากพันธนาการของกิเลสเหล่านี้ และมีโอกาสที่จะใช้ปัญญาในการแสวงหาอิสรภาพให้ตนเองอันจะนำมาซึ่งสันติสุขของตัวตนในที่สุด

๒. ในแง่สันติภาพของสังคม การที่มนุษย์รู้กฎของอนิจจังก็จะเกิดความไม่ประมาท และรู้เท่าทันเหตุปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดให้เกิดสถานการณ์ต่างๆ ในสังคม การรู้เท่าทันเหตุปัจจัยทำให้มนุษย์สามารถบอกได้ว่า เมื่อองค์ประกอบไหนสัมพันธ์กับองค์ประกอบไหน อะไรจะเกิดขึ้นในสังคม (๒๕๒๙ : ๒๘๙) เมื่อรู้ดังนั้น มนุษย์ก็สามารถเข้าไปเป็นปัจจัยในการผลักดัน กีดกั้น หรือจัดสรรปัจจัยต่างๆ ที่จะนำสังคมไปสู่อิสรภาพ คือสังคมที่ปลอดพ้นจากความเบียดเบียน อยู่ดีมีสุข ดังพุทธภาษิตที่ว่า "ความไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก" (๒๕๒๙ : ๓๑๔) นั่นก็คือภาวะแห่งสันติสุขของปัจเจกชนและของส่วนรวมนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การให้คำอธิบายเรื่องกฎอนิจจังของพระธรรมปิฎกทำให้สามารถเห็นภาพความสัมพันธ์ของความรู้ในกฎอนิจจังกับการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษย์ ทั้งในแง่ของปัจเจกและในแง่ของส่วนรวมได้มากขึ้น และการที่ปรีดี พนมยงค์ กล่าวถึงคำสอนเรื่องอนิจจัง โดยยกตัวอย่างผ่านการกำหนดโลกทัศน์ของพระเจ้าจักรา ตัวละครเอกในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ก็สามารถให้คำอธิบายถึงการสร้างสรรค์สันติภาพต่อตัวบุคคลในแง่ของการรู้เท่าทันกิเลส ที่ก่อให้เกิดการขาดสันติภาพของมนุษย์ และการที่ปัจเจกบุคคลสามารถรอดพ้นจากกิเลสดังกล่าวได้ก็มีความหมายต่อสันติภาพของสังคมได้ในระดับกว้าง

นอกจากนั้นการกล่าวถึงความสำคัญของกฎอนิจจังยังเป็นตัวแสดงให้เห็นว่า ทัศนะในเรื่องสันติภาพของปรีดี พนมยงค์ นั้น ไม่ได้เป็นเพียงการคำนึงถึงสันติภาพในแง่ผิวเผิน เช่น การต่อต้านสงคราม การรักษาความสงบของบ้านเมืองเท่านั้น แต่ปรีดี พนมยงค์ ยังเล็งเห็นถึงต้นตอของการขาดสันติภาพของมนุษย์ นั่นคือ การที่มนุษย์หลงติดอยู่ในพันธนาการของกิเลสทั้งสามตัวที่เป็นบ่อเกิดแห่งการขาดสันติภาพ และตัวของปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เป็นแบบอย่างที่เป็นรูปธรรมของการดำรงตนอย่างเป็นอิสระจากพันธนาการของกิเลสดังกล่าว เมื่ออยู่ในตำแหน่งทางการเมืองนั้น ปรีดี พนมยงค์ เป็นนักการเมืองที่ใจซื่อมือสะอาด ไม่เคยกอบโกยผลประโยชน์ให้ตนเองและพวกพ้อง สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ พยายามทำก็คือการสรรค์สร้างผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรมให้แก่ประเทศชาติ นอกจากนั้น เมื่อมีอำนาจก็ไม่เคยใช้อำนาจไปในทางที่ผิดเพื่อการกดขี่ข่มเหงผู้อื่น รวมทั้งไม่ยึดติดคลั่งไคล้ในลัทธิและความเห็นของตนจนกระทั่งไม่ยอมรับฟังผู้อื่นและสร้างความเดือดร้อนให้สังคม แต่กลับเป็นผู้ที่เปิดกว้างทางความคิด และเปิดโอกาสให้กับการแสดงออกของลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ภายใต้หลักการและเหตุผลตามระบอบประชาธิปไตย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๒๙ : ๓๒๖) จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องอนิจจังที่ปรีดี พนมยงค์ กล่าวถึง ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นตัวการที่

ก่อให้เกิดการขาดสันติภาพของบุคคลในฐานะปัจเจกเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันถึงการขาดสันติภาพในระดับสังคมอีกด้วย

นอกจากนั้น ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ปรีดี พนมยงค์ ยังได้กล่าวย้ำถึงคำสอนทางพุทธศาสนา ในเรื่องความเมตตากรุณาและคำสอนเรื่องขันติธรรมอยู่ตลอดเวลา เช่น การกล่าวถึงภาษิตทางพุทธศาสนาที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ในตอนที่พระเจ้าจักราทรงสามารถเอาชนะกองทัพของหงสาได้แล้ว และชีวิตของทหารหงสากำลังอยู่ในกำมือของฝ่ายอโยธยา พระเจ้าจักราทรงคำนึงถึงคำสอนข้อนี้ของพระพุทธองค์ และได้ทรงปล่อยตัวเชลยศึกให้เป็นอิสระ ซึ่งนอกจากจะเป็นการสอนให้ใช้ความเมตตากรุณาเอาชนะความเกลียดแล้ว ยังแฝงนัยของการเอาชนะความชั่วด้วยความดี และการเอาชนะความรุนแรงด้วยการไม่ใช้ความรุนแรงอันเป็นปรัชญาของสันติวิธี รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของการรู้จักควบคุมจิตใจไม่ให้เกิดการแก้แค้น รวมทั้งการรู้จักแผ่เมตตาและการให้อภัยซึ่งเป็นคุณธรรมตามหลักการของพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดสันติภาพทั้งในเชิงบุคคลและส่วนรวมอีกด้วย

นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงคุณค่าของการมีขันติธรรมในการนับถือศาสนา โดยนำเสนอผ่านบทสนทนาในระหว่างการต้อนรับแขกเมืองของพระจ้าจักรา มีการวิจารณ์ถึงการกระทำของกษัตริย์ในโลกตะวันตกที่หลงใหลในอำนาจ และพยายามขยายอาณาจักรของตนโดยการทำสงครามและใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือโดยไม่เคยคำนึงถึงความเดือดร้อนของประชาชน การกล่าวถึงขันติธรรมในแง่นี้ ยังแสดงให้เห็นโทษของกิเลสอันเป็นที่มาของการขาดสันติภาพตามแนวคิดของพระธรรมปิฎกอีกด้วย นั่นคือกิเลสที่เรียกว่าทิฐิ คือการยึดติดในความคิดของตนเป็นใหญ่ โดยไม่ยอมรับฟังผู้อื่น ส่วนทัศนะของคานธีเรื่องขันติธรรมในการนับถือศาสนานั้น คานธีได้กล่าวถึงความสำคัญของการให้ความเคารพในศาสนาอื่นไว้หลายที่ และเป็นปรัชญาสำคัญของหลักอหิงสาของคานธี นอกจากนั้น ความคิดของคานธียังสอดคล้องกับหลักของการละซึ่งการยึดติดในตัวตนในแง่

ของลัทธิความเชื่อหรือทิฐิตามแนวคิดของพุทธศาสนาอีกด้วย คานธีได้กล่าวถึงความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันของศาสนาต่างๆ ในโลกไว้อย่างน่าสนใจในบทความที่ชื่อ "ศาสนาและสัจจะ" โดยได้กล่าวไว้ว่า

"... พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงสร้างศาสนาขึ้นหลายศาสนา ในทำนองเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงสร้างผู้นับถือศาสนาขึ้นมากหลาย จะให้ข้าพเจ้าคิดได้อย่างไรว่า ศาสนาของเพื่อนบ้านด้อยกว่าศาสนาของข้าพเจ้า และเขาควรจะเลิกนับศาสนาของเขาแล้วหันมานับถือศาสนาของข้าพเจ้า ในฐานะที่เป็นมิตรที่แท้จริงและซื่อสัตย์ ข้าพเจ้าจะทำได้ก็แต่เพียงสวดมนต์ไหว้พระขอให้เพื่อนบ้านของข้าพเจ้าเจริญยิ่งๆ และบรรลุความสมบูรณ์ในศาสนาที่เขานับถือ ในคฤหาสน์ของพระผู้เป็นเจ้านั้นย่อมมีหลายห้องหอและแต่ละห้องหอย่อมมีความศักดิ์สิทธิ์เท่าเทียมกัน ..." (มหาตมะ คานธี, ๒๕๓๙ : ๑๐๓)

จะเห็นได้ว่า การจะละกิเลสตัวที่เรียกว่า ทิฐิหรือการยึดมั่นในตัวตนนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องอาศัยการควบคุมจิตใจของตนเองเป็นอย่างมาก การที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอแนวคิดเรื่องขันติธรรมในแง่นี้ แสดงให้เห็นว่า ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ละเลยความสำคัญของการควบคุมภายในของมนุษย์อันจะนำมาซึ่งสันติภาพส่วนบุคคลและสันติภาพของสังคมแต่อย่างใด

นอกจากนั้นในเนื้อเรื่อง ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงการมีขันติธรรมในแง่ของการเคารพชีวิตผู้อื่นไม่ว่าคนนั้นจะเป็นใครก็ตาม เช่น การเสนอเนื้อหาของเรื่องในเชิงวิจารณ์ลักษณะและท่าทีของพระเจ้าหงสาที่ไม่ให้การเคารพชีวิตทหารของตนเองที่ได้สู้รบเพื่อชาติตลอดมา ในฉากที่พระเจ้าหงสาใช้หอกสังหารทหารชราที่ออกมาต่อต้านการประกาศสงครามของพระเจ้าหงสา ฉากนี้นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นข้อเสียของโทสจริตที่ครอบงำพระเจ้าหงสาแล้ว ยังเป็นการวิจารณ์การขาดขันติธรรมของพระเจ้าหงสาในแง่ที่ไม่ให้การเคารพต่อความคิดของผู้อื่น และถึงขนาดทำลาย

ชีวิตผู้อื่นเพียงเพราะเขาไม่คล้อยตามความคิดของตน การกล่าวถึงขันติธรรมในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญกับการควบคุมตนเองของมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจฝ่ายต่ำของโทสจริต ซึ่งผู้ประพันธ์เห็นว่า เป็นตัวทำลายทั้งสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของส่วนรวม เพราะการที่มนุษย์ถูกครอบงำด้วยโทสจริตนั้น ในแง่ของบุคคลก็จะทำให้เกิดทุกข์เพราะความรุ่มร้อนที่ถั่งโถมอยู่ในจิตใจ ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายผ่านลักษณะของพระเจ้าหงสาที่ทรงรุ่มร้อนไปด้วยความโกรธประดุจมีไฟมาเผาผลาญ และเมื่อไม่ทรงสามารถควบคุมความโกรธได้ก็ทรงกระทำการที่เป็นภัยร้ายแรงต่อผู้อื่น นั่นคือการคร่าชีวิตประชาชนผู้บริสุทธิ์อย่างเลือดเย็น และนั่นคือที่มาของการขาดสันติภาพของสังคมในที่สุด เพราะถ้าหากสังคมใดประกอบไปด้วยบุคคลเช่นพระเจ้าหงสา สังคมนั้นก็คงหาความสงบสุขไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ในคำสอนเรื่องการมอบความรักความเมตตาให้แก่ศัตรูซึ่งเป็นหลักการของอหิงสาและเป็นคุณลักษณะสำคัญของพระโพธิสัตว์นั้น ผู้ประพันธ์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจไว้ว่า "ความรักเช่นนั้นจะเกิดขึ้นได้จริงหรือ" ในเมื่อ "บุคคลเช่นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีภารกิจในการนำประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปกป้องบ้านเมืองจากอริราชศัตรูที่ต้องการเข้ามาทำลาย พระเจ้าแผ่นดินจะมอบความรักให้กับศัตรูของบ้านเมืองได้อย่างไร จะไม่เป็นการทรยศต่อประชาราษฎร์หรือ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๑)

คำตอบของพระภิกษุ และการสรุป รวมทั้งการตั้งปณิธานของพระเจ้าจักราในตอนต่อมาเป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะแสดงให้เห็นทัศนะของผู้ประพันธ์ต่อหลักการในเรื่องความรักความเมตตาต่อฝ่ายตรงข้ามซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์

พระภิกษุได้ตอบคำถามข้อนี้ของพระเจ้าจักราว่า

"พระโพธิสัตว์ ... ผู้เปี่ยมด้วยเมตตาและกรุณาธรรมเปรียบเสมือน

ดอกบัวบริสุทธิ์ที่ผุดเหนือโคลนตมโดยปราศจากมลทิน อาตมาพยายามอยู่เสมอที่จะชี้ให้มหาบพิตรเห็นสภาวะอันเปี่ยมด้วยความสุขของพระโพธิสัตว์ จากคำสอนที่อาตมาให้ไว้กับมหาบพิตร หากมหาบพิตรลองนำมาเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับมหาบพิตรในการดำเนินชีวิตเพื่อนำพระองค์ไปสู่ความปีติสุขอันแท้จริง พระพุทธองค์นั้นเป็นบุคคลที่หาได้ยาก สูงส่งและสมบูรณ์ไปทุกอย่างเกินกว่ามนุษย์ธรรมดาเช่นเรา ๆ จะปรารถนาหรือหวังให้ทัดเทียมได้" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๐)

เมื่อพระเจ้าจักราได้แสดงความเห็นด้วยต่อคำตอบนั้น พระภิกษุก็ได้เสริมว่า

"... การกระทำเช่นว่า ย่อมอยู่ในพระปรีชาสามารถ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเองก็เป็นบุคคลพิเศษในมนุษย์ทั้งหลายอยู่แล้ว ต่างกันแต่ว่ากษัตริย์พระองค์ใดเล่าที่จะทรงรู้ต้องพระประสงค์และสามารถบำเพ็ญกรณียกิจดังว่านี้ได้สำเร็จ"

พร้อมกันนั้นก็เสริมว่า

"การกระทำอันมิใช่ธรรมดาเช่นนี้ จักต้องมีกำลังใจอันแข็งกล้ากว่าปกติเพื่อปกป้องผู้อื่น แต่ในขณะเดียวกันก็อาจจะเป็นการกระทำอันกอปรด้วยเมตตาจิตหรือการให้อภัย ซึ่งผู้สูงส่งคอยปฏิบัติต่อประชาชนของตน ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๓๑)

จะเห็นได้ว่า คำตอบของพระภิกษุนั้นสามารถตีความได้ ๒ นัย คือ การมีความรักความเมตตาต่อศัตรูนั้นเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง มีเฉพาะบุคคลที่พิเศษอย่างเช่นพระพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์ซึ่งถือเป็นสมมติเทพเท่านั้นที่จะทำได้ เพราะ "... พระพุทธองค์นั้นเป็นบุคคลที่หาได้ยาก สูงส่ง และ

สมบูรณ์ไปทุกอย่างเกินกว่ามนุษย์ธรรมดาเช่นเรา ๆ จะปรารถนาหรือหวังให้ทัดเทียมได้ ...” และ “... พระเจ้าแผ่นดินเองก็เป็นบุคคลพิเศษในมนุษย์ทั้งหลายอยู่แล้ว ...” ดังนั้นการมีความรักความเมตตาให้แก่ศัตรูจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาทั่วไปทำไม่ได้ หากแต่โดยนัยทางการกระทำของพระเจ้าจักราที่ได้แสดงออกในเรื่องความรักความมีเมตตาต่อศัตรู และโดยสารเรื่องสันติภาพที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อนั้น ทำให้คำว่า “พระเจ้าแผ่นดิน” ในเรื่องนี้สามารถตีความรวมไปถึงผู้นำประเทศที่เป็นบุคคลธรรมดาโดยทั่วไป ดังนั้นจึงทำให้ผู้อ่านสามารถตีความนัยแห่งคำตอบของพระภิกษุได้ว่า การมีความรักความเมตตาต่อศัตรูนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ แต่จะต้องอาศัยกำลังใจอันแรงกล้าและความพยายามอันสูงส่งเท่านั้นเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่า เป็นคำตอบที่ตรงกับแนวคิดของมหาตมะ คานธี ที่ว่า การรักและเมตตาเฉพาะผู้ที่เรารักนั้นไม่ใช่อหิงสา แต่การรักและเมตตาแก่ผู้ที่เกลียดเราคืออหิงสา โดยมหาตมะ คานธี ย้ำว่า ท่านตระหนักดีว่า การปฏิบัติตนตามกฎแห่งความรักเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่การกระทำความดีความงามทุกอย่างก็ล้วนเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น และการรักคนที่เกลียดเรานั้นก็เป็นเรื่องยากที่สุด แต่คานธีย้ำว่า ด้วยพระกรุณาธิคุณของพระผู้เป็นเจ้า แม้แต่เรื่องยากที่สุดเช่นนี้ก็กลายเป็นเรื่องง่ายได้ หากมนุษย์มีกำลังใจที่แน่วแน่ (๒๕๔๐ : ๑๓๘)

นอกจากนั้น ผู้อ่านจะพบคำตอบต่อข้อถามนี้จากการกระทำในตอนท้ายเรื่องของพระเจ้าจักรา ที่ได้ทรงปลดปล่อยเชลยศึกชาวหงสาทั้งหมด และทรงสั่งสอนให้ทั้งฝ่ายหงสาและอโยธยาได้ลืมความบาดหมางที่เคยมีต่อกันและหันหน้ามาปรองดองกันเพื่อสันติสุขของโลก

สรุปแล้วหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่องอนิจจัง ความเมตตากรุณา และขันติธรรมดูเหมือนจะเป็นคำสอนหลักประการหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของสันติวิธี และเป็นคำสอนที่นักคิดหลายท่านมีความเห็นตรงกันว่า เป็นหลักที่จะนำมาซึ่งสันติภาพของบุคคลและสันติภาพของโลก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องความรักความเมตตาต่อศัตรูและแนวคิดเรื่องขันติธรรม

นั้น ไม่ได้มีอยู่ในแนวคิดของนักสันติวิธีที่เน้นการปฏิบัติสันติวิธีในวิถีชีวิต เช่นกัลตุง หรือมหาตมะ คานธี และผู้ที่รณรงค์เรื่องสันติภาพอย่างพระธรรมปิฎกเท่านั้น แต่นักสันติวิธีในสายสังคมศาสตร์อย่างยีน ชาร์ป ยอมรับว่าการที่มนุษย์สามารถระงับความเกลียดศัตรูได้นั้นจะเป็นปัจจัยที่ดียิ่งต่อความสำเร็จของปฏิบัติการไร้ความรุนแรง (ดู ๔.๑.๒ ข้อ ๔)

ส่วนปรีดี พนมยงค์ ถึงแม้ว่าจะเน้นเรื่องสันติภาพในแง่ของเป้าหมายและไม่ได้เคร่งครัดในเรื่องวิธีการอย่างนักสันติวิธีโดยทั่วไป แต่ในแง่ของสันติภาพและสันติวิธีเฉพาะบุคคล เช่น หลักการเรื่องความรักความเมตตาต่อศัตรูและหลักขันติธรรมนั้น ปรีดี พนมยงค์ ให้ความสำคัญอย่างมากและยอมรับว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องนำมาปฏิบัติไม่ว่าจะยากแค่ไหนเพราะนั่นหมายถึงการบรรลุถึงสันติภาวะที่แท้จริงตามครรลองของพุทธศาสนา

๕.๓ สันติภาพเชิงโครงสร้าง : หนทางสู่สันติภาพในสังคม

ถ้าศึกษาการทำงานของปรีดี พนมยงค์ อย่างละเอียดสามารถกล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ คือหนึ่งในนักสันตินิยมเชิงโครงสร้าง เพราะวัตถุประสงค์หลักในการทำงานทางการเมืองตลอดชีวิตของปรีดี พนมยงค์ คือการพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมให้เอื้ออำนวยต่อความสงบสุขของประชาชน โดยการพยายามขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นในสังคม อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (Potentiality) และสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริง (Actuality) ในการทำความเข้าใจกระบวนทัศน์สันติวิธีในเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ ได้สะดวกขึ้น ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดของโยฮัน กัลตุง เป็นทฤษฎีหลักในการเปรียบเทียบ ทั้งนี้เพราะโยฮัน กัลตุง ถือได้ว่าเป็นต้นแบบในการศึกษาสันติวิธีโดยใช้ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง

๕.๓.๑ สันติภาพเชิงโครงสร้างในทัศนะของนักทฤษฎีสันติวิธี

โยฮัน กัลตุง เป็นนักทฤษฎีสันติวิธีที่นำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างอย่างชัดเจนและเป็นระบบ โดยได้เปิดประเด็นการศึกษาสันติภาพที่กว้างไกลออกไปกว่าการศึกษาเรื่องสงครามและความรุนแรงจากการเกิดสงคราม กัลตุงได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจ และถือเป็นพัฒนาการก้าวสำคัญของการศึกษาสันติภาพ นั่นคือ แนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างที่ได้ขยายขอบเขตของสันติวิธีให้กว้างขวางออกไปครอบคลุมถึงมิติต่าง ๆ ในสังคม โดยไม่ได้หยุดอยู่แค่การต่อต้านสงคราม กัลตุงมองว่าความรุนแรงในสังคมไม่ได้เกิดจากสงครามเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความรุนแรงอื่น ๆ อีกมากมายในสังคมที่ผู้คนอาจจะไม่ได้ตระหนักหรือหลงลืมไปเนื่องจากความเคยชิน กัลตุงเรียกความรุนแรงเหล่านั้นว่า "ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง" ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้คำอธิบายความหมายของความรุนแรงไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือ *ท้าทายทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง* (๒๕๓๓) โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงความรุนแรงว่ามีลักษณะเป็นกระบวนการ (process) ซึ่งประกอบด้วย ที่มา (sources) ของความรุนแรง เป้าหมายของความรุนแรง และเหยื่อของความรุนแรง และในประเด็นที่มาของความรุนแรงนั้นจะนำไปสู่การแยกประเภทความรุนแรง โดยที่ความรุนแรงซึ่งมาจากการกระทำของบุคคลและมีผลในเชิงการทำร้ายร่างกายนั้น เรียกว่า "ความรุนแรงทางตรง" (Direct Violence) ส่วนความรุนแรงอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ได้มีที่มาจากตัวบุคคล แต่มาจากโครงสร้างของสังคมโดยรวม เรียกว่า "ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง" (Structural Violence)

ความรุนแรงเชิงโครงสร้างนี้ อาจส่งผลต่อทั้งร่างกายและจิตใจของมนุษย์ และไม่ว่าจะหาตัวผู้กระทำได้หรือไม่ก็ไม่มีประโยชน์อะไรถ้าไม่ได้แก้ไขที่ต้นเหตุใหญ่คือสังคม เนื่องจากความรุนแรงเช่นนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในโครงสร้างของสังคม ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (potentiality) กับสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริง (actuality) เป็นการขัดขวางความ

เท่าเทียมกันของโอกาสในชีวิต โดยเฉพาะเมื่อตัวการที่มาขัดขวางโอกาสนั้นไม่ใช่ตัวบุคคลแต่เป็นระบบหรือโครงสร้างของสังคม ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายกรณีความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่น่าสนใจไว้หลายกรณี เช่น การที่เด็กๆ ในประเทศไทยซึ่งมีศักยภาพ (potentiality) ที่จะเติบโตขึ้นมาเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของสังคมได้ แต่ในความเป็นจริง (actuality) เขาเหล่านั้นอาจต้องมาตายด้วยโรคอหิวาต์ตั้งแต่ยังเล็ก แสดงให้เห็นว่า ศักยภาพของเขาถูกจำกัดโดยไม่จำเป็น เนื่องจากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในประเทศที่สามารถป้องกันไม่ให้เด็กเหล่านั้นต้องตายก่อนวัยอันควร ยิ่งกว่านั้น ยังสามารถเลี้ยงดูให้เขาเติบโตขึ้นมาเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าได้ แต่สังคมก็ไม่ได้กระทำการดังกล่าว (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๓ : ๒๖-๒๗) หรือกรณีการอดอาหารของพลเมืองโลกในที่ต่างๆ ก็แสดงให้เห็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดจากการกระทำของระบบสังคมโลก เนื่องจากในขณะที่พลเมืองในหลายๆ ประเทศของโลกมีชีวิตที่สุขสบาย กินอยู่อย่างหรูหราและฟุ่มเฟือย แต่พลเมืองในอีกส่วนของโลกกำลังอดตาย ทั้งๆ ที่ทรัพยากรหรือผลผลิตของโลกนั้นสามารถเลี้ยงดูผู้คนในโลกให้มีความเป็นอยู่ที่สบายได้ไม่ต่างกัน สังเกตได้ง่ายๆ จากการที่บางประเทศต้องเอาอาหารไปทิ้งทะเล เพื่อรักษาราคาสินค้าประเภทอาหารไม่ให้ตก เนื่องจากการผลิตที่มากเกินความต้องการของตลาด แต่ขณะเดียวกัน ประชากรโลกอีกส่วนกำลังอดตายเนื่องจากขาดอาหาร ตัวอย่างเหล่านี้คือความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากระบบของสังคม และไม่สามารถระบุตัวผู้กระทำที่แน่นอนได้ ดังนั้นจึงสรุปว่าเป็นความบกพร่องของระบบสังคม และตราบใดที่ยังมีช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์กับสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริงเช่นนี้ ตราบนั้นสันติภาพที่แท้จริงก็ยังไม่เกิดขึ้นแม้ว่าโลกอาจจะปราศจากสงครามแล้วก็ตาม

๕.๓.๒ ปรีดี พนมยงค์กับการส่งเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้าง

ปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลอีกท่านหนึ่งที่ต่อสู้เพื่อสันติภาพของสังคม

โดยไม่ได้หยุดอยู่ที่ความพยายามในการหลีกเลี่ยงความรุนแรงทางตรง แต่ยังรวมถึงความพยายามในการขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้างและนำมาซึ่งสันติภาพที่แท้จริงของสังคม แม้ปรีดี พนมยงค์ จะไม่ได้ระบุว่า ตนเองต่อสู้เพื่อสันติภาพเชิงโครงสร้าง หรือระบุว่า ตนเองเป็นนักสันตินิยม แต่สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ พยายามทำอยู่ตลอดเวลาคือการดำรงไว้และการสร้างเสริมสันติภาพให้แก่สังคม ทั้งที่เป็นสันติภาพทางตรง เช่น การต่อต้านสงคราม ดังที่ได้ศึกษาตัวอย่างไปแล้วอย่างมากมายในงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และในงานทางการเมืองทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ และการสร้างเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้างในแง่ของการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน และความพยายามในการแก้ไขความผิดพลาดของระบบสังคมที่เป็นตัวบั่นทอนศักยภาพของประชาชนจากความจริงที่ควรจะเป็น

การมองสังคมในเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดทางสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมที่พิจารณาสังคมในเชิงโครงสร้าง ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนในหนังสือ *ความเป็นอนิจจังของสังคม* (๒๕๑๓) ซึ่งปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงชนชั้นทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมซึ่งเริ่มจากสังคมแบบปฐมสหการหรือสังคมในแบบดั้งเดิมที่มนุษย์ยังมีการช่วยเหลือกันและไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ต่อมาก็เปลี่ยนแปลงเป็นสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้นและการกดขี่กัน เช่น ระบบทาส ระบบศักดินา ระบบธนานุภาพหรือระบบทุน และพัฒนาไปจนถึงสังคมในแบบสังคมนิยมที่การกดขี่ทางชนชั้นจะหมดไป และเป็นสังคมที่ดีงามตามอุดมคติ นอกจากนั้น ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้กล่าวถึงความขัดแย้งภายในชนชั้นและระหว่างชนชั้นที่เป็นตัวทำให้สังคมมีการพัฒนาไปสู่รูปแบบที่ต้องการ การมองพัฒนาการทางสังคมในลักษณะเช่นนี้ มีความคล้ายคลึงอย่างมากกับแนวคิดสังคมนิยมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ที่กล่าวถึงโครงสร้างของสังคมและการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมอันจะนำไปสู่พัฒนาการของสังคม

ในทางทฤษฎีสันติภาพนั้น แนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างซึ่งเสนอให้มองปัญหาจากระบบของสังคมหรือโครงสร้างของสังคม มีที่มาจากแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กัลตุงใช้ในการตอบโต้ข้อวิพากษ์ของนักสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมอย่าง Herman Schmid ที่โจมตีการวิจัยสันติภาพว่าเป็นเพียงกลไกในการทำให้ทุกสิ่งสงบลง และเป็นเครื่องช่วยรักษาสถานภาพเดิม (Status Quo) ของมนุษย์ และสนใจเพียงการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ได้แก้ปัญหาสังคมอย่างแท้จริง (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙ : ๒๖) ดังนั้น กัลตุงจึงได้นำเสนอแนวคิดในการขยายขอบเขตการวิจัยสันติภาพออกไปจากเดิม ที่มักมุ่งเน้นในเรื่องการกำจัดสงคราม ไปเป็นการกล่าวถึงปัญหาของสังคมในเชิงโครงสร้าง และทำให้การวิจัยสันติภาพสามารถให้คำชี้แจงแก่ข้อวิพากษ์ของนักสังคมศาสตร์สายสังคมนิยมได้ ในแง่ที่ว่า สันติภาพของสังคมไม่ได้เกิดจากการที่สังคมปราศจากความรุนแรงทางตรง เช่น สงครามหรือการฆ่าฟันกันเท่านั้น แต่ต้องเกิดจากการที่สังคมปลอดพ้นจากความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความผิดพลาดของระบบสังคมด้วย

นอกจากนั้นการวิจัยสันติภาพ ที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดสันติวิธีอย่างงานของกัลตุง ยังมีความแตกต่างจากแนวคิดสังคมนิยมที่กล่าวถึงการต่อสู้ทางชนชั้นและการทำลายล้างชนชั้นที่กดขี่ด้วยการใช้กำลัง เช่นแนวคิดของมาร์กซ์ แนวคิดสันติวิธีมองว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมต้องได้มาด้วยวิธีการที่สันติเท่านั้น ไม่ใช่การทำลายล้างโดยการใช้ความรุนแรงหรือการใช้กำลัง ปรีดี พนมยงค์ เองได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยมอย่างมาก แต่สิ่งที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ มีความแตกต่างจากนักสังคมนิยม โดยเฉพาะในสายมาร์กซิสม์คือ การที่ปรีดี พนมยงค์ เรียกร้องให้ชนชั้นต่างๆ ในสังคมร่วมมือกันโดยเห็นแก่ส่วนรวม ไม่ใช่ใช้วิธีการแบ่งแยกและต่อสู้กันระหว่างชนชั้น (ดู เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓๓๔)

นอกจากนั้น เฉลิมเกียรติ ผิวนวล ยังได้วิเคราะห์แนวคิดของปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องการใช้กำลังหรือความรุนแรงในการต่อสู้ทางชนชั้นไว้อย่าง

น่าสนใจ โดยได้สรุปไว้ว่า ปรีดี พนมยงค์ มีความมุ่งหวังและความปรารถนาถึงสังคมที่มีสันติภาพและการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยปราศจากความรุนแรง (๒๕๒๙ : ๓๓๕) ดังจะเห็นได้ว่า สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ กล่าวถึงเสมอคือ การเสียสละเพื่อส่วนรวมและการรักกันฉันพี่น้องหรือแนวคิดเรื่องภราดรภาพ (ดู ๔.๒.๒) กล่าวได้ว่า ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ นั้น การใช้กำลังทางการเมืองโดยตัวของมันเองไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนา แต่ก็สามารถมีเหตุผลที่เหมาะสมได้ ในกรณีที่เป็นทางผ่านอันจำเป็นเพื่อนำไปสู่สภาวะในอุดมคติหรือเพื่อสังคมที่ดีงาม เช่น ในสภาวะทางสังคมที่สุกงอมสำหรับการเปลี่ยนแปลง และมีความปรารถนาร่วมกันของสมาชิกในสังคมที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางของสังคมสู่แนวทางที่พึงประสงค์ สภาวะเช่นนี้จะนำไปสู่การเผชิญหน้ากันระหว่างฝ่ายตรงข้ามได้ และอาจจบลงที่การใช้กำลังหรือการใช้ความรุนแรงได้ อย่างไรก็ตาม การใช้กำลังในทัศนะของปรีดี พนมยงค์อยู่ในขอบเขตหนึ่งไม่ใช่การทำลายอย่างล้างผลาญ และเป็นไปเพื่อระบอบประชาธิปไตยที่เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของสังคม (ดู เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๓๓๔-๓๓๗) จะเห็นได้ว่า การที่ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยการใช้ความรุนแรงนี้ ทำให้เป็นข้อแตกต่างจากนักสันติวิธีอย่างโยฮัน กัลตุง แต่ทั้งสองท่านก็มีแนวคิดที่เหมือนกันคือ การมองสังคมในเชิงโครงสร้างและความปรารถนาที่จะสร้างสรรค์สันติภาพให้แก่สังคม ไม่เพียงแต่ในแง่ที่ปราศจากความรุนแรงทางตรงเท่านั้น แต่รวมถึงการปราศจากความรุนแรงในเชิงโครงสร้างด้วย

จากการศึกษาพบว่า ปรีดี พนมยงค์ ใช้วิถีทางการเมืองในการต่อสู้เพื่อให้เกิดสันติภาพดังกล่าว โดยเริ่มจากการแก้ไขระบบการปกครองประเทศซึ่งเล็งเห็นว่าเป็นตัวบั่นทอนศักยภาพของมนุษย์ นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยสิ่งที่ก่อให้เกิดแนวคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของปรีดี พนมยงค์ นั้น

ถ้าพิจารณาจากมุมมองของสันติภาพเชิงโครงสร้างจะเห็นได้ว่า ความเป็นไปในสังคมไทยในขณะนั้น ศักยภาพของคนไทยถูกจำกัดอยู่ที่บุคคลเพียงกลุ่มเดียว คือ "พวกเจ้า" เป็นผลให้ประชาชนของประเทศถูกลิดรอนสิทธิทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของประชาชน ถ้าพิจารณาตามหลักทฤษฎีสันติภาพเชิงโครงสร้าง กล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้ดำเนินการเพื่อลดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (Potentiality) และความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ (Actuality) ซึ่งเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้างและเป็นตัวบั่นทอนสันติภาพที่แท้จริงในสังคม

เนื่องจากความรุนแรงเชิงโครงสร้างมีความหมายครอบคลุมมิติต่าง ๆ ในสังคมหลายด้าน ทั้งในทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สวัสดิการสังคม ดังนั้นการจะพิจารณาเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างจึงครอบคลุมแง่มุมทางสังคมในทุกเรื่อง ปัญหามีอยู่ว่าจะนิยามความรุนแรงเชิงโครงสร้างไว้แค่ไหน ตามทฤษฎีของโยฮัน กัลตุง นั้น เขาได้กล่าวถึงความรุนแรงเชิงโครงสร้างโดยมุ่งประเด็นไปที่ภาวการณ์ที่เป็นอุปสรรคต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ๔ ประการ คือ การดำรงชีวิตอยู่ (Survival) การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare) การมีเสรีภาพ (Freedom) และการมีความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity) กัลตุงมองว่า ความต้องการทั้ง ๔ ประการนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนมีความปรารถนาเหมือนกันในเบื้องต้น และถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานนี้ไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ มนุษย์ก็จะอยู่ในสภาวะที่เผชิญกับความรุนแรง ซึ่งถ้าพิจารณาในแง่นี้จะเห็นว่า ความคิดของนักทฤษฎีสันติภาพอย่างกัลตุง และความเห็นของนักปฏิวัติอย่างปรีดี พนมยงค์ ก็ไม่ได้แตกต่างกันเลยโดยหลักการพื้นฐาน เพียงแต่ปรีดี พนมยงค์ พยายามทำให้คนในชาติของตนได้รับการตอบสนองทางปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรมโดยการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ซึ่งปรีดี พนมยงค์ กล่าวว่า เป้าหมายประการหนึ่งก็เพื่อการ

เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ และมองว่า การปฏิวัติหรือที่ปรีดี พนมยงค์ เรียกว่า "อภิวัฒน์" นั้น ในที่สุดแล้วก็จะนำไปสู่ความมีชีวิตที่ดีกว่าของประชาชน นั่นคือ การมีสันติสุขอย่างแท้จริงของคนในสังคม ที่ปรีดี พนมยงค์ เรียกว่าสังคมพระศรีอาริย์

จากแนวคิดเรื่องความต้องการในการเปลี่ยนแปลงระบบอันนำมาซึ่งการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้มองรากเหง้าของปัญหาในสังคมขณะนั้นเช่นเดียวกับที่นักสันติภาพเชิงโครงสร้างมอง โดยมองว่า ระบบของสังคมคือสิ่งที่ก่อความรุนแรงหรือการขาดสันติภาพให้กับประชาชน ดังนั้นการแก้ไขปัญหาสังคมเพื่อก่อให้เกิดสันติสุขจึงต้องแก้ทั้งระบบ จากการศึกษาประวัติการทำงานทางการเมืองพบว่า ปรีดี พนมยงค์ มองปัญหาของสังคมแบบเดียวกับนักสันติภาพเชิงโครงสร้าง นับจากแนวคิดในการริเริ่มการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีเป้าหมายหลักประการหนึ่ง คือเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ปรีดี พนมยงค์ ได้ร่าง *เค้าโครงการเศรษฐกิจ* ขึ้นมาเพื่อเสนอแก่คณะราษฎร โดยมีแนวคิดหลักที่นำมาจากลัทธิโซลิดาริสม์ (Solidarism) ซึ่งถือว่า "มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาย่อมต้องเป็นเจ้าหนี้ต่อกัน (Solidarism) มนุษย์ต้องช่วยเหลือกันพึ่งพาอาศัยกัน แต่ละคนมีหนี้ทางจริยธรรมต่อกัน เช่น คนจนก็เพราะฝูงชนทำให้จนได้ ดังนั้นจึงต้องร่วมประกันภัยต่อกัน และร่วมมือในการประกอบการเศรษฐกิจ ..." (เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙ : ๑๔๖-๑๔๗) และในแง่นี้ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้กล่าวถึงปรีดี พนมยงค์ ไว้ว่า

"เขาเริ่มคิดว่า เราไม่อาจอธิบายสาเหตุของความจนจากลัทธิความเชื่อในเรื่องกรรมเก่า ตามความเห็นของเขา คนจนเพราะฝูงชนทำให้จนได้ เช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้คนจำนวนมากต้องว่างงาน เขาสรุปว่า มนุษย์ยากแค้นเพราะสภาพสังคมเศรษฐกิจมีส่วนทำให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นมนุษย์ต่างมีหนี้ตามธรรมจริยาต่อกัน จำเป็นต้องร่วมประกันภัยต่อกันและร่วมกันในการประกอบการเศรษฐกิจ" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช,

๒๕๑๗ : [illegible]๒๐)

นอกจากนั้น ในการวิเคราะห์สาเหตุแห่งการกระทำผิดของมนุษย์ ในปาฐกถาเรื่อง "ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย" จะพบการมองปัญหาอย่างนักสันตินิยมเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างชัดเจน ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงลัทธิ ๒ ลัทธิ ที่ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุแห่งการกระทำผิดของมนุษย์ โดยลัทธิแรกกล่าวถึงสาเหตุส่วนตัวของผู้กระทำผิด โดยพิจารณาที่ลักษณะทางกายภาพ เช่น ลักษณะอวัยวะของผู้กระทำผิด และพิจารณาถึงสาเหตุส่วนบุคคลของผู้กระทำผิด ส่วนอีกลัทธิจะค้นหาสาเหตุการกระทำผิดโดยพิจารณาถึงหมู่เหล่า ความสัมพันธ์สถานที่ ฐานะความเป็นอยู่ และฐานะแห่งการดำรงชีพของผู้กระทำผิด ลัทธิหลังนี้มองว่า การที่มีผู้กระทำผิดนั้นเนื่องมาจากอาการภายนอกที่แวดล้อมผู้กระทำผิด ซึ่งอาจเป็นเรื่องของสถานะทางศีลธรรมของประเทศหรือฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น ความยากจน การขาดแคลน เป็นต้น ซึ่งปรีดี พนมยงค์ เองมองว่า การกระทำผิดนั้นมีสาเหตุมาจากทั้งตัวบุคคลและภาวะแวดล้อมทางสังคม นั่นคือ ระบบสังคมมีส่วนทำให้มนุษย์ทำผิดด้วย ส่วนในการป้องกันการกระทำผิดนั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอให้แก้ที่สาเหตุอันเป็นสมมติฐานแห่งการกระทำผิด เช่น การจัดการศึกษาอบรมในทางศีลธรรมและการจัดการทางเศรษฐกิจ (ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล, ๒๕๓๑ : ๖๗) จะเห็นว่า การที่ปรีดี พนมยงค์ มีความเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทางสังคมกับปัญหาทางเศรษฐกิจนั้น ถ้าพิจารณาตามแนวคิดของสันติภาพเชิงโครงสร้างแล้ว คือการสนองตอบปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในเรื่องการดำรงชีวิต (Survival) และการมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare) นั่นเอง

ส่วนในแง่ของปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ข้อที่ ๓ ตามทัศนะของกัลตุงคือการมีเสรีภาพ (Freedom) นั้น จะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ มีทัศนะที่ไม่ต่างจากกัลตุงมากนัก แม้จะไม่มีหลักฐานว่า นักคิดทั้งสองได้

เคยเกี่ยวข้องกันในแง่ของการทำงานและอุดมการณ์ หรือมีอิทธิพลต่อกันในแง่ใด แต่การพิจารณาปัญหาสังคมของนักคิดทั้งสองท่าน มีแนวทางการมองที่ใกล้เคียงกัน นั่นคือ ขณะที่กัลตุงพิจารณาถึงปัจจัยในการมีเสรีภาพและการมีเอกลักษณ์ของมนุษย์ว่า เป็นหนึ่งในสิ่งสำคัญขั้นพื้นฐานต่อสันติภาพของมนุษย์นั้น ปรีดี พนมยงค์ คือนักคิดและนักปฏิบัติผู้ริเริ่มการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักสำคัญอย่างหนึ่ง คือ เพื่อสิ่งที่เรียกว่า “สิทธิของมนุษยชน” ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ปรีดี พนมยงค์ ได้อธิบายเรื่องหลักสิทธิมนุษยชนไว้ว่า มนุษย์ซึ่งเกิดมาย่อมมีสิทธิและหน้าที่ในอันที่จะดำรงชีวิตและรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมดาแห่งการเป็นมนุษย์นั่นเอง และอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ

๒. ความเสมอภาคหรือสมภาพ

๓. ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันพี่น้องหรือภราดรภาพ (อ้างถึงใน ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล, ๒๕๓๑ : ๙๙)

จะเห็นได้ว่า หลักการพื้นฐานทางสิทธิมนุษยชนประการแรก คือ การกล่าวถึงเสรีภาพหรือความเป็นอิสระของมนุษย์ ซึ่งในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ คือความเป็นอิสระที่บุคคลอาจจะกระทำการใด ๆ ได้ โดยไม่เป็นที่รบกวนและละเมิดต่อบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการตีความทางด้านการเมืองการปกครอง แต่ประเด็นสำคัญในแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ คือ เสรีภาพนั้นจะต้องควบคู่ไปกับภาระหน้าที่ เสรีภาพที่จะก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้นในสังคมเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้ ดังนั้น ปรีดี พนมยงค์ จึงคำนึงถึงความเสมอภาคหรือความเป็นธรรมในสังคมด้วย ส่วนแนวคิดเรื่องเสรีภาพหรือความเป็นอิสระในทัศนะของนักทฤษฎีสันติวิธีอย่างกัลตุงนั้น เป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกับทัศนะเรื่องมนุษย์ โดยที่มนุษย์ในทัศนะของกัลตุงประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๒ ด้าน คือ

๑. Actuality หมายถึง ความเป็นตัวตนของมนุษย์ในขณะนั้น หรือองค์ประกอบ ณ ปัจจุบันขณะของมนุษย์คนหนึ่งๆ

๒. Potentiality หมายถึง ศักยภาพหรือความสามารถของมนุษย์ที่จะเป็นอะไรได้ ซึ่งในแง่นี้จะแบ่งเป็นศักยภาพส่วนบุคคล (Individual Potential) เช่น การที่คนๆ หนึ่งมีศักยภาพที่จะนำตัวเองไปถึงระดับไหน เช่น การที่เด็กคนหนึ่งจะเติบโตขึ้นมาโดยมีศักยภาพที่จะเป็นถึงนายกรัฐมนตรีของประเทศ ศักยภาพส่วนที่สอง คือศักยภาพที่เป็นสากล (Universal Potential) เช่น การที่มนุษย์มีความสามารถที่จะมีชีวิตรอดอยู่ได้อย่างเหมาะสมตามอายุเฉลี่ยของตน มีชีวิตที่มีคุณภาพหรือมีความเป็นตัวของตัวเอง

ทั้งหมดนี้ ถ้าได้รับการปิดกั้นก็จะนำมาซึ่งการขาดเสรีภาพหรือ Freedom ดังนั้น Potential หรือศักยภาพทั้ง ๒ ส่วนนี้ จึงเป็นตัวแสดงเสรีภาพของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ถูกปิดกั้นศักยภาพดังกล่าว มนุษย์ก็จะขาดเสรีภาพ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ข)

ส่วนผู้ที่รณรงค์เรื่องสันติภาพอีกท่านหนึ่งที่กล่าวถึงเสรีภาพหรือความเป็นอิสระของบุคคลไว้อย่างละเอียดคือพระธรรมปิฎก โดยในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น เสรีภาพหรือความเป็นอิสระของมนุษย์หมายถึงการที่มนุษย์เป็นอิสระจากกิเลส ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส ๓ ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ

ส่วนปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ข้อที่ ๔ ซึ่งกัลตุงกล่าวถึง คือการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในการมีชีวิต (Identity) นั้น แม้ปรีดี พนมยงค์ จะไม่ได้กล่าวถึงโดยใช้ศัพท์อย่างเดียวกัน แต่ความพยายามของปรีดี พนมยงค์ ในการทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตย และพยายามปลูกฝังให้คนไทยรู้จักสิทธิและหน้าที่ขั้นพื้นฐานทางธรรมชาติของตนเองตามระบบประชาธิปไตย รวมทั้งความพยายามในการทำให้ประเทศไทยได้รับอิสรภาพจากการครอบงำสิทธิทางการศาลและทางเศรษฐกิจจากต่างชาตินั้น ดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของความพยายามในการดำรง

Identity ของคนไทยไว้โดยส่วนรวม

จะเห็นว่า แนวคิดเรื่องปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ ๔ ประการ ของกัลตุงนั้น ถ้าพิจารณาจากมุมมองทางการเมืองแล้วก็คือแนวคิดเกี่ยวกับหลักพื้นฐานทางสิทธิมนุษยชนนั่นเอง เพียงแต่ได้รับการจำกัดความจากต่างสำนักคิด จึงทำให้มีการให้คำอธิบายที่แตกต่างกัน โดยกัลตุงจะมุ่งเน้นในแง่ของสังคม ในขณะที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอจากมุมมองทางการเมือง แต่ท้ายที่สุดแล้ว จุดมุ่งหมายของนักคิดทั้งสองก็คือความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพที่ถาวรขึ้นในสังคม

การพิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของปรีดี พนมยงค์นั้น นอกจากจะศึกษาได้จากตัวอย่างในการทำงานทางการเมืองแล้ว จากการศึกษาวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้นแม้จะเป็นการเน้นถึงการต่อต้านสงคราม และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างสรรค์สันติภาพทางตรงแล้ว พบว่า การกล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์ในการรับใช้ประเทศชาติในแง่ของการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน (Welfare) การกล่าวถึงการดำรงอยู่ของชีวิต (Survival) การกล่าวถึงการมีเสรีภาพในชีวิต (Freedom) และการกล่าวถึงความรู้สึกมีความหมายในชีวิตของมนุษย์ (Identity) นั้น มีอยู่อย่างครบถ้วนในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* โดยเฉพาะในตัวบทนวนิยาย ลักษณะเช่นนี้ทำให้เรื่องราวใน *พระเจ้าช้างเผือก* ครอบคลุมไปถึงสันติภาพเชิงโครงสร้างในระดับหนึ่ง แม้จะไม่ได้เน้นในเรื่องความเป็นธรรมทางสังคม ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ หรือความรุนแรงเชิงโครงสร้างในลักษณะอื่นๆ มากนัก

ถ้ามองสภาวะการมีสันติภาพเชิงโครงสร้างโดยใช้แนวคิดของกัลตุงเป็นตัวตั้ง คือการคำนึงถึงการปลอดจากความรุนแรงภายในขอบเขตของปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือการดำรงชีวิตอยู่ การมีความเป็นอยู่ที่ดี การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต พบว่า ปรีดี พนมยงค์ ได้นำเสนอแนวคิดเหล่านี้ผ่านความคิดและการกระทำของ

ตัวละครในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ชัดเจนพอสมควร

ในนวนิยายเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงสันติภาพในเชิงโครงสร้างไว้หลายครั้ง โดยเฉพาะการกล่าวถึงความสงบสุขของประชาชนอันเกิดจากความอยู่ดีกินดี ซึ่งผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ในฉากต่างๆ เช่น การบรรยายถึงวิถีชีวิตที่สงบสุข และบ้านเมืองที่อุดมสมบูรณ์ของประชาชนชาวอโยธยา ผู้ประพันธ์ได้บรรยายไว้ว่า

“แม่น้ำทั้งสองสายเป็นเส้นทางสำคัญในการสัญจรไปมาของราษฎรทั้งกลางวันและกลางคืน เรือลำน้อยเหล่านั้นแม้จะโคลงเคลงไปมาก็ยังบรรทุกของจนเพียบแปร้ มีทั้งผลไม้ หมาก ปลาเค็ม เสื้อผ้า และเครื่องตกแต่งบ้านที่ทำจากไม้ เรือแล่นสวนกันไปมาอย่างช้าๆ ด้วยฝีมือคัดท้ายอันเชี่ยวชาญของคนพายเรือ จึงไม่มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นแต่อย่างใด

ทั้งสองฟากของลำน้ำเต็มไปด้วยเรือนแพ แลดูเหมือนสิ่งก่อสร้างขนาดเขื่องตั้งอยู่บนเรือท้องแบน และเนืองแน่นไปด้วยตลาดที่ได้ยินเสียงผู้คนเซ็งแซ่ แต่ไม่มีท่าจอดเรือ ทั้งนี้เพราะผู้คนที่อาศัยตามริมแม่น้ำก็ถือสิทธิ์ครอบครองพื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับเรือนแพของตน ระหว่างฝั่งน้ำและตัวเรือนแพจะมีสะพานทอดข้าม ตัวเรือนแพจะถูกล้อมรอบด้วยเรือสำปั้นลอยติดกันเป็นแพแน่นขนัดจนดูเหมือนแทบจะชนกัน ผู้ที่ต้องการข้ามแม่น้ำจะเลือกเรือลำที่ต้องการ โดยคนพายเรือจะนั่งอยู่ท้ายเรือดูท่าทางมั่นอกมั่นใจ บางทีคนพายเรือจะต้องเดินข้ามเรือหลายๆ ลำที่มีของอยู่เพียบน้ำ เมื่อแลดูเรือที่โคลงเคลงไปมาแล้ว น่ากลัวเสียเหลือเกินว่าเขาจะพลาดเสียหลักได้ แต่ทั้งนี้ทุกคนในสังคมที่อยู่กับน้ำ ว่ายน้ำเป็นนับตั้งแต่เล็กจึงไม่มีใครกลัวเรื่องตกน้ำ หากมีใครหล่นลงน้ำ ก็จะเรียกเสียงหัวเราะอย่างสนุกสนานได้เท่านั้น

กรุงอโยธยานับว่ามีชื่อระบือไปไกลจนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวจากเมืองจีนซึ่งผ่านมาทางเทือกเขาตอนเหนือ เป็นที่รู้จักของชาวต่างถิ่นจากอินเดียที่ผ่านมาทางป่าดงดิบทางด้านตะวันตก และเป็นที่รู้จักสำหรับชาว

ยุโรปซึ่งบางครั้งอาจหลงทางอยู่หลายวันในภูมิภาคอันไกลโพ้นส่วนนี้ของโลก ชาวยุโรปเหล่านี้เดินทางมาเพื่อค้าขาย" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๕)

จะเห็นได้ว่า น้ำเสียงของผู้ประพันธ์ในการบรรยายสภาพบ้านเมืองก่อนการเกิดขึ้นของสงคราม แสดงถึงความมีชีวิตชีวาและความอยู่ดีกินดีของราษฎร ซึ่งแสดงให้เห็นสภาพบ้านเมืองที่มีสันติสุข

อย่างไรก็ตาม น้ำเสียงของผู้ประพันธ์เปลี่ยนไปเมื่อบรรยายถึงชะตากรรมของประชาชนผู้ไร้เดียงสาที่กำลังจะต้องประสบกับสภาวะสงคราม

"ตามชานเมืองนั้น ชีวิตประจำวันยังไม่ถูกภัยสงครามมากระทบ ยังมีการไถนาด้วยคันไถอย่างโบราณ ใช้ควายลาก ...

มองเห็นชาวนาบางคนกำลังสาละวนกับการชักน้ำเข้านาโดยระบายน้ำจากคลองใกล้ๆ เข้ามา แล้วจ่ายน้ำไปตามคลองส่งน้ำทั่วทั้งท้องทุ่ง ...

นี่คือสภาพความสุขของชีวิตเกษตรกรรมตามชนบทซึ่งแสวงหาแต่ความสงบสุขและความอุดมสมบูรณ์ เมื่อได้ทอดพระเนตรทัศนียภาพเช่นนี้ พระเจ้าจักราจึงทรงข้องพระราชหฤทัยว่า ทำไมหนอ เจ้าพวกนกร้ายเหล่านั้นจึงต้องมากระทำการโหดร้ายรุนแรงกับชนผู้ไร้เดียงสาและขยันขันแข็งเหล่านี้ด้วย ..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๑๑)

จะเห็นได้ว่า "ความอยู่ดีกินดีของประชาชน" ดูเหมือนจะเป็นหัวข้อที่ผู้ประพันธ์กล่าวถึงเสมอ เมื่อบรรยายถึงสภาพชีวิตที่สงบสุขของประชาชนชาวอโยธยา และการกล่าววิจารณ์ถึงผลร้ายของสงครามที่มีต่อความสงบสุขของประชาชน เป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์ตั้งเป็นประเด็นคำถามต่อผู้ก่อสงคราม ซึ่งในที่นี้ผู้ประพันธ์ใช้พระเจ้าหงสาเป็นตัวแทนของผู้กระทำการดังกล่าว

นอกจากนั้น จะพบการกล่าวถึงความคิดในเรื่อง "ความอยู่ดีกินดีของประชาชน" อีกครั้งจากคำพูดของตัวเอกฝ่ายหญิง คือ เรณู ในตอนที่ได้

รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าจักราให้เป็นราชินีกิตติมศักดิ์ ซึ่งเรณูก็ไม่ได้คัด ค้านพระราชประสงค์ ยิ่งไปกว่านั้น กลับกล่าวอย่างห่วงใยถึงทุกข์สุขของราษฎร โดยได้ถวายคำแนะนำแก่พระเจ้าจักราในเรื่องการเลี้ยงดูนางสนมจำนวน ๓๖๕ คน ซึ่งถือเป็นโบราณราชประเพณี

"ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเพคะ ถึงหม่อมฉันจะเป็นเพียงราชินีกิตติมศักดิ์ ก็ขอให้หม่อมฉันได้ทูลว่า การเลี้ยงดูนางสนมทั้ง ๓๖๕ นางนั้นจะเป็นการสิ้นเปลือง พระราชทรัพย์เหล่านี้ควรจะนำไปใช้ในการส่งเสริมความอยู่ดีกินดีให้แก่ประชาราษฎร์และความรุ่งเรืองของประเทศ" (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๑๔๘)

จะเห็นได้ว่า ความอยู่ดีกินดีของประชาชนและความรุ่งเรืองของประเทศ ดูเหมือนจะเป็นประเด็นหลักอีกประเด็นที่ผู้ประพันธ์สอดใส่ไว้ในเรื่องทั้งนี้โดยนำเสนอผ่านการบรรยายฉากดังได้กล่าวถึงไปข้างต้น รวมทั้งการกล่าวผ่านคำพูดและทัศนคติของตัวละคร โดยผู้ประพันธ์ถือเป็นภารกิจหลักของพระมหากษัตริย์ในการส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน

ส่วนนัยของการดำรงชีวิต การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิตนั้น เป็นสิ่งที่ระบายอยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยจะพบว่า แนวคิดเรื่องเสรีภาพและการดำรงชีวิตนั้นจะได้รับการถ่ายทอดจากแนวคิดของตัวละครฝ่ายอโยธยาที่ได้รับความเจ็บแค้นจากการรุกรานของฝ่ายหงสา เริ่มจากความรู้สึกของพระมหากษัตริย์และบรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของอโยธยา เมื่อทราบข่าวการประกาศการรุกรานของพระเจ้าหงสา โดยการส่งสาส์นขู่อโยธยาในเรื่องช้างเผือก ปฏิกิริยาของบรรดาขุนนางชั้นสูงแสดงให้เห็นถึงความรักชาติและความรักในเสรีภาพได้อย่างดี เราจะเห็นได้ว่า เมื่อพระเจ้าจักราทรงบอกข่าวการข่มขู่ของพระเจ้าหงสาต่ออโยธยานั้น ปฏิกิริยาของบรรดาขุนนางก็คือ "บรรดาอำมาตย์เสนาบดีแสดงอากัปกิริยาโกรธจนตัวสั่น หน้าตาแดงก่ำ มือจับดาบข้างกายกันทุกคน"

(*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๖๓)

ความรักในเสรีภาพของชาวอโยธยาได้รับการตอกย้ำอีกครั้งจากคำพูดของท่านเสนาบดีกรมวังเมื่อได้รับข่าวการโจมตีกาญจนบุรีของกองทัพหงสา ท่านขุนวังได้กล่าวกับเพื่อนขุนนางด้วยกันก่อนจะเข้าเฝ้าพระเจ้าจักราเพื่อทูลข่าวร้ายเรื่องการบุกรุกของหงสาว่า

"... เมื่อจำเป็นก็ยอมสละชีพ เราจะต้องไม่ทรยศต่อประชาราษฎร์ด้วยการยอมจำนนอย่างสิ้นศักดิ์ศรี เราพอใจในการเสียสละยิ่งกว่าอยู่อย่างสงบแต่ไร้เกียรติ และเราก็ย่อมจะไม่ยอมอยู่อย่างทาสของพระเจ้าหงสาเป็นแน่..." (*พระเจ้าช้างเผือก*, น. ๙๘)

คำพูดของเสนาบดีกรมวังตอนนี้แสดงให้เห็นความตระหนักในเรื่องการมีเสรีภาพ (Freedom) ซึ่งในทัศนะของนักสันติภาพเชิงโครงสร้างอย่างกัลตุงคือปัจจัยหนึ่งในการวัดระดับความมีสันติภาพของสังคม และเรื่องราวตอนนี้ก็เป็นการเสนอแนวคิดที่กัลตุงเรียกว่า เป็นสิทธิในการดำรงชีวิต (Survival) ซึ่งสิทธิในการดำรงชีวิตหรือสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่นั้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการวัดการมีอยู่ของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง การที่ประชาชนชาวอโยธยาต้องเสี่ยงกับการขาดสิทธิในการดำรงชีวิตหรือการที่จะมีชีวิตอยู่เนื่องจากการรุกรานของหงสานั้น ถ้ามองโดยใช้ทฤษฎีของกัลตุงก็เป็นการแสดงให้เห็นภาพความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับชาวอโยธยา และการที่สังคมไม่สามารถปลอดพ้นจากความรุนแรงก็แสดงให้เห็นว่า สังคมนั้นขาดสันติภาพ

ส่วนแนวคิดเรื่องการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity) เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่พบได้ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จากนัยที่แฝงมากับคำพูดของเสนาบดีกรมวังที่ประกาศยอมตายดีกว่าการยอมอยู่อย่างทาสของพระเจ้าหงสา แนวคิดนี้ของปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ปรากฏเพียงในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เท่านั้น แต่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมใน

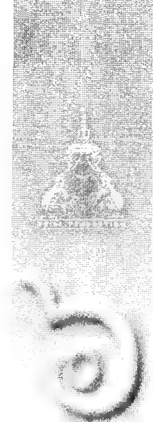
การทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทย ซึ่งปรีดี พนมยงค์ ถือว่า เป็นการรุกรานทางทหารอย่างเป็นทางการ และได้ยืนยันกับคณะรัฐบาลในขณะนั้นอย่างแข็งขันว่า จะไม่ยอมวางอาวุธให้แก่ทหารญี่ปุ่นอย่างเด็ดขาด และจะต่อสู้กับการรุกรานของญี่ปุ่นจนลมหายใจสุดท้าย และปรีดี พนมยงค์ ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความยึดมั่นในอุดมการณ์ดังกล่าว โดยในระหว่างการเข้ายึดครองประเทศไทยของกองทัพญี่ปุ่นนั้น ปรีดี พนมยงค์ ได้ร่วมมือกับเพื่อนร่วมอุดมการณ์อีกมากมายในการต่อสู้กับญี่ปุ่น โดยการจัดตั้งขบวนการใต้ดินที่เรียกว่า "เสรีไทย" และในที่สุดขบวนการดังกล่าวก็นำสิ่งที่นักสันติวิธีอย่างกัลตุงเรียกว่า ความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity) และเสรีภาพ (Freedom) กลับมาให้แก่คนไทย และทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้ในสงครามโลกครั้งที่สองอย่างเต็มภาคภูมิ

แนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* อาจจะได้รับการนำเสนอไม่มากและชัดเจนเท่าการต่อต้านสงครามที่เป็นรูปธรรม เพราะสิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ นำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จะเน้นเรื่องการต่อต้านสงครามและการแสดงให้เห็นถึงผลร้ายของสงครามมากกว่า แต่กระนั้น การสอดแทรกแนวคิดเรื่องการรักในเสรีภาพ การตระหนักในสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่ และการตระหนักในการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต ที่ได้รับการสอดแทรกมาในเรื่องราวตอนต่าง ๆ นั้น เป็นการเสนอแนวคิดที่ตรงกับทัศนะเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุงเป็นอย่างดี นอกจากนั้น การให้ภาพของตัวเอกทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเป็นผู้ที่คำนึงถึงทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ ได้สะท้อนแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของผู้ประพันธ์ออกมาด้วยเช่นกัน และแสดงให้เห็นว่า ปรีดี พนมยงค์ ยึดถือว่า การส่งเสริมการอยู่ดีกินดีของประชาชนเป็นภารกิจประการสำคัญของผู้นำประเทศ ดังที่ปรีดี พนมยงค์ ได้ปฏิบัติอยู่ตลอดเวลาในการทำงานทางการเมืองของตนเอง

๕.๔ กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์

กล่าวโดยสรุปแล้ว กระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ เป็นการผสมผสานแนวคิดเรื่องสันติภาพทั้งจากมุมมองทางการเมือง ศาสนา และสังคม จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีทางการเมืองพบว่า ปรีดี พนมยงค์ ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้สันติวิธีในทางการเมือง แต่สิ่งที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ แตกต่างจากนักสันติวิธีคือการยอมรับการใช้ความรุนแรงในระดับหนึ่งโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงเพื่อการป้องกันตนเองตามแนวคิดของทฤษฎีธรรมสงคราม การต่อสู้เพื่อสันติภาพในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ อาจได้มาด้วยวิธีการที่สันติหรือไม่สันติก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ เช่น ผู้ปกครอง สภาพทางสังคม และตัวประชาชนเอง หากสภาพการณ์ทั้งหลายเอื้ออำนวยต่อการใช้สันติวิธี ปรีดี พนมยงค์ มองว่า สันติวิธีควรเป็นทางเลือกประการแรก แต่หากสภาพการณ์ไม่เอื้ออำนวย การใช้ความรุนแรงเพื่อการได้มาซึ่งสันติภาพก็เป็นที่ยอมรับได้ในทัศนะของปรีดี พนมยงค์ ลักษณะเช่นนี้ทำให้สรุปได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นนักต่อสู้เพื่อสันติภาพแต่ไม่ใช่นักสันติวิธี อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ยึดมั่นเสมอคือคำสอนทางพุทธศาสนา โดยมองว่า พุทธศาสนาคือจุดเริ่มต้นไปสู่สันติภาพของสังคม ดังนั้นจึงพบว่า ในการดำเนินชีวิตในการทำงานทางการเมืองรวมทั้งในการนำเสนอแนวคิดสันติภาพในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* นั้น ปรีดี พนมยงค์ ใช้พุทธศาสนาเป็นฐานความคิดอยู่ตลอดเวลา ส่วนในการพิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างนั้น พบว่า ปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดที่ชัดเจนในเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยพบว่า การทำงานทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ เริ่มจากความสำนึกในการสร้างเสริมสันติภาพเชิงโครงสร้างของสังคม ปรีดี พนมยงค์ มองว่า การเกิดสันติภาพที่แท้จริงในสังคมต้องเริ่มจากระบบสังคมที่เอื้ออำนวย ดังนั้น ตลอดเวลาในการทำงานทางการเมือง ปรีดี พนมยงค์ ได้ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพแก่สังคม ไม่เพียงแต่ใน

การดำเนินนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศเท่านั้น แต่ยังส่งเสริมการอยู่ดีกินดี และส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ซึ่งสอดคล้องอย่างชัดเจนกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้าง และแนวคิดเหล่านี้ก็ได้รับการนำเสนอผ่านงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ด้วยเช่นกัน

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ปรีดี พนมยงค์ ผู้เขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองเรื่อยมาเป็นระยะ และต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเฉพาะภาพลักษณ์ของประเทศไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ปรากฏต่อสายตาชาวโลกนั้น เป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยจะละเลยไม่ได้ เพราะนั่นหมายถึงเสถียรภาพทางสังคมและการเมืองของไทยด้วยเช่นกัน การที่ไทยได้รับการยอมรับจากนานาอารยประเทศ ในฐานะของประเทศที่ดำรงความเป็นกลางในทางการเมือง ย่อมทำให้ไทยซึ่งเป็นประเทศเล็กสามารถดำเนินนโยบายต่างๆ ได้สะดวกขึ้น ดังนั้น ความพยายามของรัฐบาลคณะราษฎรและปรีดี พนมยงค์ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศมหาอำนาจต่างๆ ของโลก จึงเป็นเสมือนการยืนยันแนวนโยบายของไทยในการอยู่ร่วมกับประชาคมโลกโดยสันติ

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นความพยา

ยามอีกประการหนึ่งของปรีดี พนมยงค์ ในการที่จะประกาศนโยบายต่างประเทศของไทยให้โลกได้รับรู้ ขณะเดียวกันก็เป็นการย้ำเตือนรัฐบาลไทยให้ตระหนักถึงความสำคัญของนโยบายความเป็นกลาง เนื่องจากความตระหนักถึงโทษภัยของลัทธิชาตินิยมทางทหารที่กำลังแผ่อิทธิพลอยู่อย่างกว้างขวางในช่วงก่อนการเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย โดยปกติแล้วการที่ผู้มีบทบาททางการเมืองจะเขียนนวนิยายหรือสร้างภาพยนตร์นั้นคงต้องมีวัตถุประสงค์พิเศษบางประการ และเมื่อศึกษาความเคลื่อนไหวของวงการศิลปะการใช้สื่อ โดยเฉพาะสื่อภาพยนตร์ในสมัยที่มีการสร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๔) พบว่าศิลปะแขนงต่างๆ ได้ทำหน้าที่รับใช้รัฐบาลอยู่แล้วในสมัยนั้น สังเกตได้จากการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ส่งเสริมให้มีการผลิตภาพยนตร์ที่มุ่งนำเสนอการปลุกใจให้รักชาติอยู่แล้ว เช่น การสร้างภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* (๒๔๗๗) ภาพยนตร์เรื่อง *สมัครแนวหน้า* (๒๔๘๓) ภาพยนตร์เรื่อง *เลือดไทย* (๒๔๘๔) หรือในด้านของการสร้างสื่อละครปลุกใจเพื่อการรักชาติ ก็มีการนำเสนออย่างต่อเนื่อง และได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างแพร่หลาย โดยการทำงานของหลวงวิจิตรวาทการ บุคคลที่ทำงานอย่างใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ละครที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ได้แก่ *เลือดสุพรรณ* (๒๔๗๙) *เจ้าหญิงแสนหวี* (๒๔๘๑) *น่านเจ้า* (๒๔๘๒) *พ่อขุนผาเมือง* (๒๔๘๓) เป็นต้น

วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่นำเสนอแนวนโยบายของผู้มีอำนาจทางการเมืองผ่านสื่อศิลปะ แต่สารที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* แม้จะเป็นการแสดงออกซึ่งความรักชาติ แต่เป็นความรักชาติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการปฏิเสธลักษณะชาตินิยมทางทหารในแง่ของการรักชาติตนเองและใช้กำลังข่มเหงชาติอื่น แนวคิดสันติภาพที่ได้รับการนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นการเรียกร้องให้มนุษย์เห็นความสำคัญของสันติภาพ และส่งเสริมให้ใช้สันติวิธีเป็นทางเลือกประการสำคัญในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดย

ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพในเอกราชและอธิปไตยของชาติ และมุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาอารยประเทศ และแทนที่จะมีการปลุกใจทหารให้ประกาศแสนยานุภาพของตนเอง กลับมีการนำเสนอให้ทุกฝ่ายต่างหันหน้าเข้าหากันเพื่อความปรองดอง ซึ่งเป็นสารที่ต่างจากที่มีการนำเสนอในสื่อชิ้นอื่นๆ จากคนของรัฐบาลในสมัยเดียวกัน

เรื่องราวของ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นการนำเสนอโดยอ้างอิงประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นสิ่งที่คนไทยคุ้นเคยเป็นอย่างดี โดยเฉพาะที่ได้รับการนำเสนอผ่านสื่อบันเทิงคดีต่างๆ ในฐานะนวนิยายนั้น *พระเจ้าช้างเผือก* หรือ *The King of The White Elephant* ซึ่งเขียนเสร็จในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๘๓ ถือได้ว่า เป็นนวนิยายที่เขียนต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษเล่มที่สองของไทย หลังจากที่ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ ได้เขียนเรื่อง *เมืองนิมิตร* หรือชื่อเดิมว่า *ความฝันของนักอุดมคติ* ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ จากนั้น บริษัทปรีดีภาพยนตร์ก็ได้สร้าง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นภาพยนตร์ขาว-ดำ เสียงภาษาอังกฤษในฟิล์มเรื่องแรกของไทยโดยใช้ชื่อเดียวกับนวนิยาย และนำออกฉายรอบปฐมทัศน์เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ณ ศาลาเฉลิมกรุง

ความสำคัญของ *พระเจ้าช้างเผือก* ต่อวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์อยู่ที่ส่วนประกอบสำคัญดังต่อไปนี้คือ

๑. **ผู้สร้างงาน** วรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นผลงานทางศิลปะ ๒ แขนง ที่มีผู้สร้างงานเป็นคนๆ เดียวกัน และเป็นบุคคลสำคัญระดับสูงของประเทศ การที่ปรีดี พนมยงค์ ปลีกเวลาจากภารกิจทางการเมืองที่รัดตัวเพื่อมาเขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์น่าจะมีแรงจูงใจที่สำคัญบางประการ จากการวิจัยพบว่า ภูมิหลังทางการเมืองเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดงานเรื่องนี้ขึ้นมาทั้งในรูปแบบของวรรณกรรมและภาพยนตร์ โดยในขณะที่เขียนนวนิยายเป็นช่วงที่ปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคลัง และเป็นช่วงเวลาหลังจากที่ได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับบรรดาประเทศมหาอำนาจในอเมริกา ยุโรป และ

เอเชีย และได้พบกับบรรยากาศของความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงที่กำลังคุกรุ่นอยู่ในส่วนต่างๆ ของโลก ความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลทำให้ปรีดี พนมยงค์ ยืนหยัดมากยิ่งขึ้นในเรื่องนโยบายความเป็นกลางของประเทศที่ไทยได้ดำรงมาตั้งแต่ต้น โดยที่ *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นสื่ออีกอย่างหนึ่งที่ปรีดี พนมยงค์ ใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมืองเพื่อประกาศจุดยืนของรัฐบาลไทย และนำเสนออุดมการณ์ทางการเมืองของตน รวมทั้งคัดค้านนโยบายทางการเมืองบางประการที่ตนเองไม่เห็นด้วย

๒. การทวนกระแสภาพยนตร์ในสมัยเดียวกัน จากการสำรวจงานวิจัยที่กล่าวถึงเนื้อหาสื่อบันเทิงคดี เช่น ภาพยนตร์และละครในยุคเดียวกับงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* คือในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในไทย พบว่า นอกจากภาพยนตร์ "รัก-โศก-ตลก-บู๊" แล้ว ภาพยนตร์อีกแนวที่ได้รับการผลิตออกมาอย่างต่อเนื่องในระยะดังกล่าว โดยเฉพาะจากคนของรัฐบาล คือภาพยนตร์ในแนวที่เสนอความคิดเรื่องความรักชาติ โดยมีแนวโน้มไปทางชาตินิยมและการใช้ลัทธิทหารนิยม เช่น ภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* (๒๔๗๗) *สมัครแนวหน้า* (๒๔๘๓) *เลือดไทย* (๒๔๘๔) ส่วนบทละครเช่น *เลือดสุพรรณ* (๒๔๗๙) *เจ้าหญิงแสนหวี* (๒๔๘๑) *น่านเจ้า* (๒๔๘๒) *พ่อขุนผาเมือง* (๒๔๘๓) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอแนวคิดรักชาติ และแสดงให้เห็นความสำคัญของการสู้รบเพื่อชาติ รวมทั้งการแสดงให้เห็นแสนยานุภาพอันยิ่งใหญ่ของทหารไทย เช่น ในภาพยนตร์เรื่อง *เลือดทหารไทย* ส่วนนวนิยายและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเดียวที่เสนอแนวคิดรักชาติและการต่อสู้เพื่อป้องกันเอกราชอธิปไตยของชาติ แต่ขณะเดียวกันเสนอให้ใช้วิธีการเจรจาอย่างสันติเป็นทางเลือกประการสำคัญ และเน้นแนวนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ รวมทั้งเรียกร้องให้หยุดสงคราม นอกจากนั้นยังนำเสนอคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่อง "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" ซึ่งมีนัยของการให้อภัย ความมีเมตตา และมีขันติธรรมต่อกัน รวมทั้งนำเสนอให้หันหน้ามาสามัคคีกันเพื่อความ

ผาสุกของมนุษยชาติ ดังนั้นภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงทวนกระแสสื่อในยุคเดียวกันในแง่ที่ไม่ได้ปลุกใจให้รักชาติอย่างฮึกเหิม แต่เป็นการรักชาติที่ตั้งอยู่บนครรลองเพื่อการพิทักษ์เอกราชอธิปไตย นอกจากนั้นเป็นการมุ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศ พร้อมทั้งสอนให้มีการให้อภัย มีขันติธรรม และความเมตตาต่อกันระหว่างมนุษยชาติ

๓. **การนำเสนอแนวคิดสันติภาพ** นอกจากผู้เขียนนวนิยายและสร้างภาพยนตร์จะเป็นบุคคลสำคัญระดับชาติ และเป็นที่ยอมรับในระดับสากล และนอกจากแนวคิดหลักของเรื่องที่ออกมาทวนกระแสสื่อบันเทิงคดีในยุคเดียวกันแล้ว แนวคิดเรื่อง "สันติภาพ" เป็นสิ่งที่ทำให้ภาพยนตร์เรื่องนี้มีความโดดเด่น เพราะนอกจากจะเป็นนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องเดียวที่ผู้สร้างประกาศอุทิศให้กับสันติภาพอย่างชัดเจนแล้ว จุดประสงค์ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพให้ผู้รับสารโดยเฉพาะในระดับสากลได้รับรู้ยังมีความเกี่ยวพันโดยตรงกับนโยบายและจุดยืนทางการเมืองระหว่างประเทศของไทย การนำเสนอให้เห็นว่า ไทยเป็นประเทศที่ใฝ่สันติและดำเนินนโยบายที่ไม่รุกรานใคร ทำให้เป็นการยืนยันถึงจุดยืนทางการเมืองระหว่างประเทศในการดำเนินนโยบายความเป็นกลางได้อย่างดี

๔. **หลักฐานทางประวัติศาสตร์** ลักษณะที่สำคัญอีกประการของ *พระเจ้าช้างเผือก* คือ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ นำเสนอให้เห็นความเป็นไปของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต การศึกษาเรื่องราวของนวนิยายและภาพยนตร์เรื่องนี้ควบคู่ไปกับเรื่องราวของบริบททางสังคมการเมือง ทำให้เห็นได้ว่า นอกจากสื่อศิลปะทั้งสองแขนงจะทำหน้าที่ในอดีตแล้ว ยังทำหน้าที่ในปัจจุบัน โดยเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้เรื่องราวความเป็นไปในอดีตได้ด้วย

อย่างไรก็ตาม "สาร" ของผู้สร้างงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ไม่ได้รับการถ่ายทอดอย่างเต็มที่เท่าที่ควรจะเป็น เนื่องจากอุปสรรคที่สำคัญคือ

๑. *การขาดความเชี่ยวชาญทางการแสดง* เนื่องจากเงื่อนไขในการแสดงที่สำคัญประการหนึ่ง คือความสามารถในการพูดภาษาอังกฤษของ

ผู้แสดง เพราะการถ่ายทอดเรื่องราว ผู้แสดงจะต้องพูดเป็นภาษาอังกฤษตลอดทั้งเรื่อง ผู้แสดงที่มีคุณสมบัติดังกล่าวในสมัยที่มีการสร้างงานส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในวงการแสดง ส่วนมากจะเป็นการติดต่อขอความร่วมมือจากบุคคลที่รู้จัก การแสดงจึงอยู่ในระดับมือสมัครเล่นเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่วัตถุประสงค์ในการผลิตมุ่งหวังที่จะเผยแพร่ในระดับนานาชาติ ดังนั้นจึงทำให้ดูอ่อนด้อยในแง่ฝีมือทางการแสดงซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการกำกับการแสดงด้วย นอกจากนั้น บทเจรจาที่เป็นภาษาอังกฤษตลอดทั้งเรื่องอาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้แสดงบางคนที่ไม่ถนัดในการใช้ภาษาอังกฤษเกิดความกังวลกับความถูกต้องของภาษา ทำให้การแสดงออกมีลักษณะที่ไม่เป็นธรรมชาติและขาดความมีชีวิตชีวา และสิ่งนี้อาจเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการถ่ายทอดสารเพราะทำให้ผู้ชมไม่รู้สึกคล้อยตามกับบทบาทของผู้แสดงเท่าที่ควร

๒. *ไม่ได้รับการเผยแพร่อย่างเต็มที่* จากปัจจัยทางการเมืองภายในและระหว่างประเทศพบว่า เมื่อ *พระเจ้าช้างเผือก* นำออกฉายได้ไม่นาน สงครามโลกก็อุบัติขึ้นในประเทศไทย สภาพบ้านเมืองที่อยู่ในภาวะดังกล่าวทำให้ภาพยนตร์เรื่องนี้ไม่มีโอกาสได้รับการเผยแพร่อย่างเต็มที่และอย่างต่อเนื่องในประเทศ ส่วนในต่างประเทศนั้น มีการนำไปฉายที่สถานทูตไทยในอเมริกา แต่ก็ไม่มีการยืนยันว่า ได้มีการกระจายออกไปในวงกว้างมากน้อยเพียงไร ยิ่งกว่านั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐ ในเมืองไทย ฟิล์มภาพยนตร์ที่อยู่ในการดูแลของบรรดาทายาทของผู้สร้างงานก็ได้หายสาบสูญไป จนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ปรีดี พนมยงค์ ได้รับฟิล์มภาพยนตร์ที่ตกค้างอยู่มาจากสถานทูตไทยในสวีเดน ดังนั้นภาพยนตร์เรื่องนี้จึงไม่มีโอกาสได้รับการเผยแพร่อย่างเป็นทางการหลังจากการสร้างงาน จุดประสงค์ของผู้สร้างงานในการถ่ายทอดสารเรื่องสันติภาพและแนวนโยบายความเป็นกลางของชาติไทยจึงไม่ได้รับการเผยแพร่อย่างเป็นทางการเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม *พระเจ้าช้างเผือก* ก็เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้

โลกรู้ว่า แนวนโยบายที่แท้จริงของคนไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น คือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศ และไม่ได้มีความคิดในการใช้นโยบายชาตินิยมทางทหาร และการประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายอักษะในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งขัดกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่คนไทยยึดถือนั้น ก็ไม่ได้เป็นความต้องการของคนไทยทั้งชาติแต่อย่างใด กล่าวได้ว่า *พระเจ้าช้างเผือก* เป็นคำประกาศสันติภาพของคนไทยที่ทำไว้ก่อนที่จะมีการประกาศสันติภาพอย่างเป็นทางการในวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ หลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่ไม่ว่าคำประกาศสันติภาพของไทยจะเกิดขึ้นในวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อได้มีการนำภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ออกฉายรอบปฐมทัศน์อย่างเป็นทางการที่เฉลิมกรุง หรือจะเป็นการประกาศในวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ หลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ่งหนึ่งที่ปรากฏชัดคือ คำประกาศสันติภาพนั้นมาจากความพยายามอย่างเต็มความสามารถของคนไทยผู้รักชาติภายใต้การนำของบุคคลคนเดียวกัน นั่นคือ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ซึ่งหยุดประเด็นอยู่ที่การนำเสนอแนวคิดสันติภาพและการต่อต้านสงครามเท่านั้นยังไม่เพียงพอ เพราะสารที่ปรากฏในเรื่องมีการให้ความหมายใหม่กับการทำสงครามเพื่อต่อต้านการรุกราน นั่นคือ การหันมาหาคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องเมตตาธรรมและขันติธรรม โดยการคำนึงถึงพุทธภาษิตที่ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" การให้ความหมายกับสงครามยุทธหัตถีที่ไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ของการกอบกู้เอกราช แต่เป็นสัญลักษณ์แทนคำประกาศถึงความรับผิดชอบของผู้นำต่อสันติภาพของประชาชน ไม่เพียงในชาติของตนเองแต่หมายถึงมนุษยชาติโดยส่วนรวม นอกจากนั้นยุทธหัตถีในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ยังเป็นสัญลักษณ์แทนการลดพื้นที่การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ที่ถึงแม้จะไม่ใช่วิธีการแบบสันติ แต่คือจุดเริ่มต้นที่ดีของการดำเนินนโยบายไปสู่วิธีการดัง

กล่าว นอกจากนั้นการกำหนดท่าทีของผู้สร้างงานต่อประชาชนและทหารของพม่าที่เปลี่ยนไปจากภาพของ "ผู้ร้าย นุ่งโสร่ง โพกผ้า ถือดาบไล่ฆ่าคนไทย" มาเป็นการให้ความรู้สึกของประชาชนและทหารของพม่าที่ไม่ได้เห็นด้วยกับการทำสงครามของผู้นำของตน เป็นการกำหนดท่าทีและการสร้างความเข้าใจแบบใหม่เกี่ยวกับพม่า ให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้รับสารคนไทย ดังนั้นจึงพบว่า แทนที่ปรีดี พนมยงค์ จะหยิบยกเรื่องราวสงครามในอดีตมาเป็นตัวก่อกำเนิดหรือตอกย้ำความเกลียดชังที่ไทยมีต่อพม่า กลับเป็นการเน้นให้ลืมเรื่องราวความบาดหมางในอดีตและหันหน้ามาปรองดองกัน อันเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองของไทยในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาอารยประเทศ รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นอิทธิพลจากแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อการกำหนดท่าทีของปรีดี พนมยงค์ต่อเพื่อนมนุษย์ และในแง่นี้ยังสอดคล้องกับปรัชญาสันติวิธีที่เน้นถึงการมองเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน เพื่อการลดช่องว่างระหว่างความเป็นอื่นในสังคมของมนุษย์และสรรพสิ่ง

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า คำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองมีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้เพราะผู้สร้างงานมีความผูกพันกับคำสอนทางพุทธศาสนาตั้งแต่เด็กจากการปลูกฝังทางครอบครัว ดังนั้นแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ จึงมีความเกี่ยวโยงกับคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออก พบว่า ทุกครั้งที่กล่าวถึงสันติภาพ ปรีดี พนมยงค์ จะอ้างถึงคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น คำสอนเรื่องชัยชนะของธรรมเหนืออำนาจ หรือชัยชนะของการใช้ปัญญาเหนือการใช้กำลัง ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาหลักของแนวคิดสันติวิธีที่มองว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ ได้ด้วยการใช้ปัญญาแทนการใช้กำลังหรือความรุนแรง คำสอนเรื่องอนิจจังซึ่งเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์ของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลสเพราะมนุษย์หลงยึดติดกับสิ่งปรุงแต่งที่ไม่เที่ยงแท้ทั้ง

หลาย และแนวคิดเรื่องอนิจจังยังทำให้มนุษย์เข้าใจถึงกระบวนการเกิดของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เป็นตัวกำหนดความเป็นไปของโลก ทำให้สามารถแก้ปัญหาการขาดสันติภาพของมนุษย์ได้อย่างถูกจุด นั่นคือ เริ่มตั้งแต่ต้นตอของปัญหา คือกิเลสภายในจิตใจที่เป็นตัวทำให้มนุษย์ก่อความไม่สงบสุขให้กับโลก นอกจากนั้นยังเสนอคำสอนที่แสดงให้เห็นโทษของความโกรธ ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิบัติของสันติวิธีในแง่ที่มองว่า การเข้าถึงสันติภาพด้วยสันติวิธีนั้น มนุษย์ต้องรู้จักระงับความโกรธ มีการนำเสนอคำสอนเรื่องเมตตาธรรมและขันติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีอย่างสูงในแง่ที่ผู้ปฏิบัติสันติวิธีต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือขันติธรรม คือการมีความอดทนทั้งในแง่การยอมรับการแตกต่างทางความคิด และในแง่ของการไม่ตอบโต้ความรุนแรงด้วยวิธีการที่รุนแรง นอกจากนั้นการมีเมตตาหรือถึงขนาดมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์เป็นปรัชญาที่สำคัญของสันติวิธี เพราะถ้ามนุษย์มีความเมตตาหรือมีความรักต่อกันก็จะไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังมีการนำเสนอคำสอนทางพุทธศาสนาเรื่องการไม่จองเวร ซึ่งมีนัยของการให้อภัย ความเมตตา และความมีขันติทำให้เกิดการระงับที่จะโต้ตอบคู่กรณีด้วยความรุนแรง รวมทั้งมีนัยของความมีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธี จะเห็นได้ว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเหล่านี้ล้วนสอดคล้องกับปรัชญาของสันติวิธีในหลายด้าน และการที่ปรีดี พนมยงค์ ใช้คำสอนทางพุทธศาสนาเหล่านี้ในการนำเสนอแนวคิดของสันติภาพและสันติวิธีของตนเอง แสดงให้เห็นอิทธิพลอย่างสูงของแนวคิดทางพุทธศาสนาในการกำหนดโลกทัศน์และการกระทำของปรีดี พนมยงค์

นอกจากนั้น แนวคิดทางการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดทัศนะเรื่องสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ แนวคิดทางการเมืองประการสำคัญที่ได้รับการนำเสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นทัศนะทางสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ คือแนวคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม และความคิดเรื่อง

ภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง แนวคิดดังกล่าวนำมาซึ่งการเกิดสันติภาพของคนในสังคม และเป็นตัวนำไปสู่การใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งของคนในสังคม เพราะความคิดเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมจะทำให้คนละ เลิกความเห็นแก่ตัว และพร้อมที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้สังคม ขณะเดียวกัน ความคิดเรื่องภราดรภาพหรือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้องจะทำให้คนหันหน้าเข้าหากัน รู้จักการให้อภัย มีความสามัคคี และมีเมตตาต่อกัน นอกจากนั้น ในแง่ของปรัชญาสันติวิธี ความรู้สึกในความเป็นพี่น้องทำให้คู่กรณีสามารถลดแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรงเข้าประหัตประหารกัน ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาโดยสันติวิธีในที่สุด

ส่วนการศึกษากระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ อย่างรอบด้าน ทั้งในแง่การเมือง ศาสนา และสังคม โดยพิจารณาจากทั้งประวัติชีวิต การทำงาน และพิจารณาแนวคิดที่เสนอในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* พบว่า คำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นตัวกำหนดกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในทางการเมืองนั้นพบว่า ปรีดี พนมยงค์ ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาประเทศ และส่งเสริมการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมือง แต่อุดมการณ์ทางการเมืองก็มีส่วนกำหนดทัศนะทางสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ที่แตกต่างไปจากนักสันติวิธี เช่น ในขณะที่ปรีดี พนมยงค์ ชูประเด็นคำสอนทางพุทธศาสนาที่เสริมสร้างสันติภาพและส่งเสริมการใช้สันติวิธี แต่การตีความคำสอนทางพุทธศาสนาของปรีดี พนมยงค์ หลายประการตั้งอยู่บนอุดมการณ์และแนวคิดทางการเมือง เช่น ในขณะที่พุทธศาสนาห้ามการฆ่าและการใช้ความรุนแรงทุกชนิด แต่อิทธิพลทางการเมืองทำให้ปรีดี พนมยงค์ เห็นว่า การฆ่าในกรณีของการป้องกันเอกราชและอธิปไตยของชาติจากการถูกรุกรานเป็นสิ่งที่กระทำได้ นำมาซึ่งการยอมรับการใช้ธรรมสงคราม (Just War) หรือสงครามที่เป็นธรรม ซึ่งมีเงื่อนไขอยู่ที่ความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามโดยการถือเจตนาในการทำสงคราม คือเป็นการทำสงครามเพื่อ

ป้องกันตนเอง และต้องมีจริยธรรมในการทำสงคราม คือการไม่ทำร้ายพลเรือนที่บริสุทธิ์ ประเด็นนี้ทำให้ปรีดี พนมยงค์ แตกต่างจากนักสันติวิธี เพราะในแง่ของปฏิบัติการสันติวิธีนั้นไม่ยอมรับการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาในทุกกรณี และในประเด็นของธรรมสงครามนั้น นักสันติวิธีมองว่า ไม่สามารถเป็นไปได้ โดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีทางการต่อสู้มีความก้าวหน้าจนทำให้ไม่สามารถกำหนดสมรภูมิในการรบได้อีกต่อไป และเหยื่อส่วนใหญ่ของสงครามก็คือพลเรือน และประเด็นนี้ก็ทำให้ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้มีความแตกต่างจากผู้นำประเทศ ผู้นำการปฏิวัติ หรือนักต่อสู้เพื่อสันติภาพอีกมากมายที่คำนึงถึงสันติภาพของสังคม และต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อสิ่งที่ดีกว่า แต่ก็ไม่ได้มุ่งเน้นว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรง

อย่างไรก็ตาม การกำหนดท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้ามหรือคู่กรณีของปรีดี พนมยงค์ ที่มีการมองภาพฝ่ายตรงข้ามอย่างรอบด้านมากขึ้น โดยการนำเสนอว่า สงครามหรือความรุนแรงนั้นเกิดจากความต้องการของผู้นำ ส่วนประชาชนเป็นผู้บริสุทธิ์ที่ต้องกลายมาเป็นเหยื่อของการสู้รบโดยไม่จำเป็น ทำให้ท่าทีที่มีต่อฝ่ายตรงข้ามของปรีดี พนมยงค์ เปลี่ยนไปเป็นการพยายามนำเสนอให้เห็นว่า เมื่อผู้นำต้องการใช้ความรุนแรงก็ต้องรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้นภาพของพม่าที่ออกมาในเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* จึงเป็นการนำเสนอให้เห็นความเลวร้ายของผู้นำอย่างเต็มที่ และภาพของผู้นำได้รับการนำเสนอในฐานะมารร้าย ทั้งนี้เพื่อสร้างความชอบธรรมในการกำจัดผู้นำที่มีลักษณะดังกล่าว แต่ขณะเดียวกัน ปรีดี พนมยงค์ ให้ภาพของทหารและประชาชนชาวหงสาที่มีลักษณะความเป็นพี่น้องร่วมโลกและร่วมชะตากรรมกับชาวอโยธยาที่ต้องถูกดึงเข้าสู่วงจรของความโหดร้ายและความรุนแรงของสงคราม เพียงเพราะกิเลสที่ครอบงำผู้นำของหงสา ทำให้กระทำการอันขัดต่อสันติสุขของผู้คนของตนเอง และเพื่อนร่วมโลก

คำสอนทางพุทธศาสนามีส่วนในการกำหนดกระบวนทัศน์สันติวิธี

ของปรีดี พนมยงค์ ในอีกลักษณะหนึ่ง นั่นคือการสร้างสันติภาพและสันติวิธีส่วนบุคคล โดยปรีดี พนมยงค์ ได้เน้นคำสอนทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อการสร้างสันติภายในจิตใจของมนุษย์อยู่ตลอดเวลา เช่น คำสอนเรื่องอนิจจัง คำสอนเรื่องความรักและความมีเมตตาต่อศัตรู คำสอนเรื่องขันติธรรม การให้อภัย คำสอนเหล่านี้ล้วนทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดสันติขึ้นในใจ และเป็นตัวกำหนดการกระทำของผู้ปฏิบัติให้ดำรงตนไปสู่สันติภาพของสังคมในที่สุด รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นปรัชญาของพุทธศาสนาที่มองว่า สันติภาพที่แท้จริงต้องเกิดขึ้นจากภายในใจ

นอกจากนั้นความคิดในเรื่องสันติสุขของสังคมหรือสันติภาพเชิงโครงสร้างยังเป็นตัวกำหนดกระบวนทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ในแง่ที่ทำให้ปรีดี พนมยงค์ มองความคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีอย่างรอบด้าน โดยไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการต่อต้านสงครามและความรุนแรง แต่ยังมองไปถึงการสร้างสันติสุขให้กับสังคม ในแง่ของการคำนึงถึงการตอบสนองปัจจัยขั้นพื้นฐานของมนุษย์ และส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีให้กับผู้คนในสังคมอีกด้วย

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ทั้งในด้านการเมือง ศาสนา และสังคม โดยศึกษาทั้งจากสภาพสังคมการเมืองที่เป็นปัจจัยในการสร้างงาน จากประวัติชีวิตการทำงาน และจากกรณีศึกษาเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* สรุปได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ที่ส่งเสริมและเรียกร้องให้เกิดสันติภาพส่วนบุคคลและสันติภาพของส่วนรวม โดยใช้คำสอนทางพุทธศาสนาและอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นแนวนำ รวมทั้งเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นนักสันติวิธี เพราะในบางกรณี ปรีดี พนมยงค์ ยังยอมรับการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาทางการเมือง เช่น การยอมรับการใช้ธรรมสงครามหรือสงครามที่เป็นธรรม ซึ่งในทัศนะของนักสันติวิธีนั้น การใช้ความรุนแรงทุกชนิดไม่มีพื้นที่อยู่ในอาณาจักรของสันติวิธี และการใช้ความรุนแรงในกรณีธรรมสงครามในยุคที่เทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้น

ทุกวันและไม่สามารถกำหนดขอบเขตของความรุนแรงได้เลยนั้น เป็นสิ่งที่นักสันติวิธีมองว่าไม่มีเหตุผลรองรับที่หนักแน่นพอ

ผลงานวิจัยชิ้นนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความพยายามในการศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในวงวรรณกรรมและวงการภาพยนตร์ ซึ่งยังมีการศึกษากันไม่มากนัก ทั้งนี้ด้วยความหวังว่า การศึกษาครั้งนี้จะเป็นส่วนกระตุ้นให้มีการใช้สื่อทางวรรณกรรมและภาพยนตร์ในการส่งเสริมและเผยแพร่แนวคิดเรื่องสันติภาพและการใช้สันติวิธีให้มากขึ้น รวมทั้งเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของสันติภาพ และกระตุ้นให้มีการนำปฏิบัติการสันติวิธีมาใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบมากกว่าที่เป็นอยู่

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีจะมีความน่าสนใจ มีความหลากหลาย และมีชีวิตชีวามากขึ้นถ้ามีการศึกษาจากศิลปะหลากหลายแขนงมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะนอกจากการใช้นวนิยายและภาพยนตร์ในการเผยแพร่แนวคิดนี้ ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาไปแล้ว พบว่าในแวดวงศิลปะแขนงอื่น ก็มีการนำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีไว้อย่างน่าสนใจด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นดนตรีหรือทัศนศิลป์แขนงต่างๆ เช่น ทิวา สาระจูฑะ (๒๕๓๐) ได้เขียนถึงดนตรีและสันติภาพไว้ในบทความชื่อ "บทเพลงกับสันติภาพ" ในหนังสือ *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ* (๒๕๓๐) เป็นการกล่าวถึงบทเพลงที่มีเนื้อหาเรียกร้องให้เกิดสันติภาพ ซึ่งเป็นงานของศิลปินจากส่วนต่างๆ ของโลก และในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ศรีดาวเรือง (๒๕๓๐) ก็ได้ตีพิมพ์บทเพลงซึ่งตนเองได้แต่งไว้และเรียกว่า *บทเพลงเพื่อสันติภาพ* ได้แก่เพลงชื่อ "คานธี" "ปรีดี พนมยงค์" และ "ป๋วย อึ๊งภากรณ์" นอกจากนั้น กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๐) ได้กล่าวถึงงานทัศนศิลป์กับการนำเสนอแนวคิดสันติภาพไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ในบทความเรื่อง "ที่มาของนกพิราบและกระบอกปืนในภาพของปิกัสโซ่" จะเห็นได้ว่ามีการกล่าวถึงงานศิลปะแขนงต่างๆ ที่นำเสนอแนวคิดสันติภาพไว้อีกมาก ซึ่งจะน่าจะเป็นแหล่งข้อมูลและแรงบันดาลใจที่สำคัญของการทำงานวิจัย

เรื่องแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ได้มากกว่าที่เป็นอยู่ และการทำวิจัยในหัวข้อนี้น่าจะได้ศึกษาจากงานวรรณศิลป์และงานศิลปะแขนงอื่นจากส่วนต่าง ๆ ของโลก ซึ่งจะเป็นการเปิดโลกทัศน์ในทางสันติภาพและสันติวิธีให้แก่คนไทยมากกว่าที่เป็นอยู่ และเป็นการแสดงให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีนั้นเป็น “สารสากล” และเป็นความปรารถนาร่วมกันของมนุษยชาติ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ๒๕๓๒, *นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗*, กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กระมล ทองธรรมชาติ, ๒๕๓๕, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยสมัยสร้างประชาธิปไตย", ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ หน่วยที่ ๑-๘*, กรุงเทพฯ : สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

กาญจนา แก้วเทพ, ๒๕๓๐, บรรณาธิการ, *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กาญจนาคพันธุ์, ๒๕๑๘, *ยุคเพลง หนัง และละครในอดีต*, กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์

กิตติศักดิ์ สุวรรณโภคิน, ๒๕๓๖, "หนังสือที่กลายเป็น 'หนัง' เริ่มต้นกันมาอย่างไร", ใน *วรรณคดี-ศิลปะ ประสานศิลป์*, หน้า ๗๓-๗๗, กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ "วรรณคดีกับศิลปะ" ในวาระครบรอบ ๕๐ ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

กุหลาบ มัลลิกะมาส, ๒๕๑๘, *วรรณกรรมไทย*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง

จิตติ ติงศภัทิย์, ๒๕๓๙, "ปรีดี พนมยงค์ : ชีวิตและผลงาน", ใน *วันปรีดี พนมยงค์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๙*, (จัดพิมพ์โดยคณะผู้จัดทำหนังสือวันปรีดี พนมยงค์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๙)

โจแอน บอนดูแรนต์, ๒๕๓๖, *อหิงสา อาวุธของคนกล้า : ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี*, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสุทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๒๖, *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์*, กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ๒๕๒๙, *ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง

ชัตสุณี สินธุสิงห์,๒๕๓๒, บรรณาธิการ, *วรรณคดีทัศนา*, กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๐, "ความรุนแรง", ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาสันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๗*, หน้า ๕๓-๘๖, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๐ ก., "แนวคิดหลักของสันติวิธี", *ศานติสังคม*, ๓ : ๕

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๓, *ท้าทายทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕, "สงครามและศีลธรรม", ใน จรัญ มะลูลีม และเสาวนีย์ จิตต์หมวด, บรรณาธิการ, *ความเป็นจริงในตะวันออกกลาง*, หน้า ๑๔๕-๑๕๑, กรุงเทพฯ : ทางนำ

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๘, โยฮัน กัลตุง บิดาแห่งการวิจัยสันติภาพยุคใหม่, *ปราจารยสารฉบับหัวกะทิ*, ๒๒ : ๕๒-๕๕

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๙, *สันติทฤษฎี วิถีวัฒนธรรม*, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, สัมภาษณ์

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, สัมภาษณ์

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ๒๕๑๗, *อุดมการณ์ทางการเมือง*, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวรรณี สำราญเวทย์, ๒๕๓๖, "ภาพยนตร์ไทยกับการ 'สร้างชาติ' : 'เลือดทหารไทย-พระเจ้าช้างเผือก-บ้านไร่นาเรา' ", *วารสารธรรมศาสตร์* ๑๙ : ๘๙-๑๑๒

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๑๕, "หนังไทยเมื่อ ๓๐ ปีก่อน พระเจ้าช้างเผือก", *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ๑๑ : ๗๔-๗๗

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๒๓, "แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก", *ศิลปวัฒนธรรม* ๒ : ๒๖-๓๓

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๓๘, *ประวัติการเมืองไทย*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์, ๒๕๒๐, "พระเจ้าช้างเผือก : ภาพยนตร์ไทยเรื่องยิ่งใหญ่" ใน *เมืองไทยสมัยก่อน*, หน้า ๑๒๕-๑[illegible]๑, กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์

ไชยันต์ รัชชกูล, ๒๕๓๒, "ความขัดแย้งในบริบทของสันติศึกษา", ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาสันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๗*, หน้า ๒๕-๕๒, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, ๒๕๑๔, *ไทยรบพม่า*, พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร

ตรีศิลป์ บุญขจร, ๒๕๒๓, *นวนิยายกับสังคม พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

แถมสุข นุ่มนนท์, ๒๕๒๑, *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง*, กรุงเทพฯ : ดวงกมล

ทิวา สาระจูฑะ, ๒๕๓๐, "บทเพลงกับสันติภาพ", ใน กาญจนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ, *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ*, หน้า ๗๓-๗๙, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล, ๒๕๓๑, *ปฐมทัศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*, กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์

ธเนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๓๗, *วรรณกรรมวิจารณ์ (เอกสารประกอบการสอน)*, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

นพนิธิ สุริยะ, ๒๕๓๗, *สิทธิมนุษยชน*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓, "ความล้ำลึกของน้ำเน่าในหนังไทย", *ศิลปวัฒนธรรม*, ๑ :

๔๔-๕๓

ปิยกุล เลาวัณย์ศิริ, ๒๕๒๘, *การวางมุมกล้อง*, กรุงเทพฯ : คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปิยนาถ บุนนาค, ๒๕๓๔, *นโยบายการปกครองของรัฐบาลไทยต่อชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๑๖)*, กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาฯ

ประชุมสุข อาชวบำรุง และยุพิน พิพิธกุล, บรรณาธิการ, ๒๕๓๐, *ประมวลความรู้เรื่องสันติภาพ*, กรุงเทพฯ : ทบวงมหาวิทยาลัย

ประเสริฐ ปัทมสุคนธ์, ๒๕๑๗, *รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๑๗)*, กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช. ชุมชนช่าง

ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๑๓, *ความเป็นอนิจจังของสังคม*, พระนคร : โรงพิมพ์นีติเวชช์

ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๕, *รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ชี้ทางรอดของไทย*, กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย

ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๖, *รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์ : ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย*, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๒๙, *ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน*, แปลโดย พรทิพย์ โตใหญ่ และจำนงค์ ภควรวุฒ, กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ

ปรีดี พนมยงค์, ๒๕๓๓, *พระเจ้าช้างเผือก*, แปลโดย สมาคมธรรมศาสตร์ นครลอส แองเจอลีส สหรัฐอเมริกา, (จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๔๕ ปี วันประกาศ

สันติภาพ)

" 'พระเจ้าช้างเผือก' ร่วมฉลอง ๑๐๐ ปีภาพยนตร์โลก", *มติชน*, จันทร์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘, หน้า ๓๙

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘, สัมโมทนียกถา, *จุฬาสัมพันธ์*, ๓๗ : ๓-๖

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘, *การศึกษาเพื่อสันติภาพ*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๒๙, "ความเป็นอนิจจังของสังขารกับอิสรภาพของสังคม", ใน สันติสุข โสภณสิริ, บรรณาธิการ, *ปรีดีนิวัต สัจจะคืนเมือง*, หน้า ๒๗๙-[illegible]๓๓, กรุงเทพฯ : อักษรสาส์น

พูนศุข พนมยงค์,ท่านผู้หญิง, ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐, สัมภาษณ์

ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์, ๒๕๓๓, เรียบเรียง, *สร้างสันติด้วยมือเรา : คู่มือสันติวิธีสำหรับนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรง*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม

มหาตมะ คานธี, ๒๕๓๙, *โลกทั้งผองพี่น้องกัน*, แปลโดย กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย, กรุงเทพฯ : แม่คำผาง

มารค ตามไท, ๒๕๓๙, "แนวทางแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธี", ใน *แนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (ในพื้นที่เพื่อความมั่นคง)*, หน้า ๕๒-๕๘, รวบรวมโดยศูนย์ประสานงานเตรียมพร้อมแห่งชาติ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ

ยีน ชาร์ป, ๒๕๒๙, *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง*, แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

และคมสัน หุตะแพทย์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

โยฮัน กั[redacted]ตุง, ๒๕๓๘, *พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง*, แปลโดย สมชัย เย็นสบาย, กรุงเทพฯ : ปาจารยสาร

รอง ศยามานนท์, ๒๕๒๐, *ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ*, กรุงเทพฯ : ไทยวั[redacted]นาพานิช

รายการท้าพิสูจน์, สิงหาคม ๒๕๓๘, *ทึ่งหนังไทย*, (รายการโทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๗, บริษัทกันตนา

รังสิมา กุลพัฒน์, ๒๕๓๙, *แผลเก่า : จากนวนิยายสู่ภาพยนตร์*, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศา[redacted]ตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รุ่ง[redacted]รรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒, "สันติศึกษากับสันติภาพ", ใน *เอกสารการ[redacted]อนชุดวิชา สันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๗*, หน้า [redacted]-๒๔, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

วรรณคดี-ศิลปะ ประ[redacted]านศิลป์, ๒๕๓๖, กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดพิมพ์เนื่องในการ[redacted]ัมมนาทางวิชาการ "วรรณคดีกับศิลปะ" ในวาระครบรอบ ๕๐ ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

[redacted]รศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ๒๕๓๕, *ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๒)*, กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สันติ นามธรรม, ๒๕๓๐, "วรรณกรรมเอ-บอมบ์", ใน กาญจนา แก้วเทพ (บรรณาธิการ), *สื่อในสันติภาพ สันติภา[redacted]ในสื่อ*, หน้า ๘๓-๙๔, กรุงเทพฯ : ภาควิชาการ

สื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สันติสุข โสภณสิริ, ๒๕๒๙, บรรณาธิการ, *ปรีดีนิวัต สัจจะคืนเมือง*, กรุงเทพฯ : อักษรสาส์น

สันติสุข โสภณสิริ, ๒๕๓๘, บรรณาธิการ, *สู่สานดิเสรี ๕๐ ปี สันติภาพไทย ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘-๒๕๓๘*, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการงานวันสันติภาพไทย

สายหยุด เกิดผล และรุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒, "สงคราม", ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาสันติศึกษา หน่วยที่ ๑-๗*, หน้า ๘๗-๑๒๐, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๓, "พม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทย", *ศิลปวัฒนธรรม*, ๑๒ : ๑๒๐-๑๒๙

สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๗, *ไทยรบพม่า : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า*, กรุงเทพฯ : มติชน

สุเนตร ชุตินธรานนท์, ๒๕๓๘, *บุเรงนองกะยอดินนรธา : กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*, กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ

สุวรรณา สถาอานันท์, ๒๕๓๓, *มนุษยทัศน์ในปรัชญาตะวันออก*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศรีดาวเรือง, ๒๕๓๐, "บทเพลงเพื่อสันติภาพ", ใน *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๘๐-๘๒ กรุงเทพฯ : ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศุภร บุนนาค, ๒๕๓๗, *ฟ้าใหม่*, กรุงเทพฯ : สามัญชน

อิราวดี ไตลังคะ, ๒๕๓๖, "เขาวงกต ภาพยนตร์ในรูปนวนิยาย", ใน *วรรณคดี-ศิลปะประสานศิลป์*, หน้า ๗๘-๘๕, กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ "วรรณคดีกับศิลปะ" ในวาระครบรอบ ๕๐ ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)

อิมรอน มะลูลีม, ๒๕๓๘, *วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างมุสลิมภายในประเทศกับรัฐบาลไทย : กรณีศึกษากลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนใต้*, กรุงเทพฯ : อิสลามิคอะเคเดมี

อุดมชัย ปัจชัยโย, ๒๕๓๓, บรรณาธิการ, *๖๗ ปีภาพยนตร์ไทย ๒๔๖๖-๒๕๓๓*, กรุงเทพฯ : สมาพันธ์ภาพยนตร์แห่งชาติ

ภาษาอังกฤษ

Chaiwat Satha-Anand. 1996. *Overcoming Illusory Division : Between Nonviolence as Pragmatic Strategy and a Way of Life*. A Paper submitted to the International University of People' Peace (IPUIP) Rovereto, Italy for special publication. (August 1996). (Mimeographed). Published as : Chaiwat Satha-Anand. 1997. "Nonviolenza Pragmatica" E "Nonviolenza per Principio": Una Controposizione Illusoria," in *Islam E Nonviolenza*. Torino : Ediziono Grouppo Abele. November 1997. (In Italy).

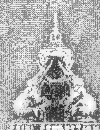
Gultung, Johan. 1969. Violence Peace and Peace Research. from *Journal of Peace Research VI*.

Gultung, Johan. 1989. *Nonviolence and Israel / Palestine*. University of Hawaii Institute for Peace.

Malinowski, Bronislow. 1968. An Anthropological Analysis of War. in Leon Bramson and George W. Goethels. eds. *War : Studies from Psychology, Sociology Anthropology*. New York : Basic Books.

McLuhan, Marshall. 1964. *Understanding Media : The Extensions of Man*. New York : McGraw-Hill Book Company.

Pridi Banomyong. 1990. *The King of the White Elephant*. The Thammasat Association Los Angeles, California, U.S.A. (To commemorate the 45th anniversary of the Thai Peace Declaration August 16, 1990).

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

บทสัมภาษณ์

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

วันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐ เวลา ๙.๐๐ - ๑๑.๐๐ น.
ณ บ้านซอยสวนพลู กรุงเทพมหานคร

ถาม : *ขอความกรุณาท่านผู้หญิงช่วยเล่าบริบททางสังคมในช่วงของการสร้างงานที่เป็นแรงบันดาลใจให้อาจารย์ปรีดี สร้างงานเรื่องนี้ค่ะ*

ท่านผู้หญิง : รัฐบาลสมัยนั้น นายกรัฐมนตรีเป็นทหาร ท่านก็มีความคิดที่จะเรียกดินแดนที่เราเสียไปสมัย ร.ศ. ๑๑๒ คืนจากฝรั่งเศสนะคะ รัฐบาลก็ทำหลายอย่างค่ะ มีการเดินขบวนของนักศึกษา พอมาถึงธรรมศาสตร์ ตอนนั้นนายปรีดี เป็นผู้ประศาสน์การ นายปรีดีก็เตือนนักศึกษาว่า อย่าไปร่วมเดินขบวน เพราะว่าเรื่องนี้เราต้องใช้วิธีเจรจากัน ปัญหานี้ไม่ใช่ใช้กำลัง แต่ว่าเขาก็ไม่เชื่อนะ ตอนนั้นทุกคนเลือดร้อนไปหมด อยากจะเอาดินแดนคืน ก็เลยไปเดินขบวนกับเขา แต่ก็ทั้งหมดนะ ทางจุฬาฯ ทางอะไรก็เดิน แต่ธรรมศาสตร์นี้ไปรั้งเขาหน่อย แต่ก็รั้งไม่อยู่นะคะ นอกจากเดินขบวนแล้ว ก็ใช้อาวุธในการต่อสู้ แล้วก็มีวิทยุประชาสัมพันธ์นะคะ สมัยนี้เรียกประชาสัมพันธ์ อย่างเก่าก็เรียกโฆษณา แหม! ใช้วิธีที่หยาบคาย

นะคะกับฝ่ายตรงข้าม รบกันไปรบกันมา (หัวเราะ) ไม่มีใครแพ้ใครชนะ (หัวเราะ) เสียหายด้วยกันทั้งสองฝ่าย เราก็เสียเรือไปที่จังหวัดตราด แต่เราก็ยังอยู่ร่วมรัฐบาลนะคะ นอกจากภายในประเทศแล้ว ทางด้านยุโรปนะคะ ฟาสซิสม์อิตาลีกับนาซีเยอรมันก็รุกรานเพื่อนบ้าน ในเอเชียนี่ญี่ปุ่นก็รุกรานประเทศจีน ยึดครองภาคอีสานของจีน ตั้งประเทศแมนจูขึ้นมา เรื่องมันอย่างนี้นะคะ ก็เห็นว่า มันอาจจะลุกลามมาถึงประเทศไทย เพราะฉะนั้นก็เลยทำเรื่องนี้ขึ้นมาเกี่ยวกับสันติภาพนะคะ เพื่อจะบอกว่า ประเทศไทยเรานี่ไม่ต้องการสงคราม เราต้องการสันติภาพ แล้วก็นอกจากนี้นะคะ เรื่องภายในไทยกับอินโดจีน ญี่ปุ่นก็เข้ามาเป็นอนุญาโตตุลาการก็เลยทำให้มีอิทธิพลขึ้นมา

ถาม : *แสดงว่ามีสัญญาณจากส่วนต่างๆ ทั้งในยุโรป เอเชีย และในประเทศไทยเองที่ทำให้ท่านอาจารย์คิดว่าต้องมีการเคลื่อนไหวอะไรบางอย่าง*

ท่านผู้หญิง : ค่ะ คิดว่ามันจะต้องกระทบกระเทือนต่อไป

ถาม : *ช่วงที่ท่านอาจารย์เขียนนวนิยาย คือ ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ใช่ไหมคะ ช่วงนั้นสัญญาณต่างๆ ที่ท่านผู้หญิงกล่าวมา ได้เริ่มเกิดขึ้นแล้วใช่ไหมคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ใช่ค่ะ

ถาม : *มาถึงการเตรียมข้อมูลในการสร้างงาน ตอนที่ท่านอาจารย์คิดว่าจะต้องทำอะไรขึ้นมาสักอย่างนั้น ได้มีการพูดคุยกับท่าน*

ผู้หญิงบ้างไหมคะ ?

ท่านผู้หญิง : อ๋อ! มีเพื่อนค่ะ คุยกับเพื่อนหลายคน เพื่อนๆ ที่สนใจในเรื่องนี้นะคะ มีเพื่อนที่ทำด้านเทคนิคอะไรเนี่ยนะคะ บอกว่าเราควรจะทำภาพยนตร์ซึ่งเกี่ยวกับสันติภาพ

ถาม : *ตอนที่ท่านอาจารย์เขียนนวนิยายขึ้นมา คิดกันแล้วยังคะว่าจะต้องสร้างเป็นภาพยนตร์ต่อไป ?*

ท่านผู้หญิง : ค่ะ ก็คิดว่าต้องสร้างเป็นภาพยนตร์

ถาม : *แล้วเรื่องราวที่เขียนเป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์นั้น ไม่ทราบว่า ท่านอาจารย์ได้ความคิดมาจากไหน หรือว่าท่านได้รับแรงบันดาลใจจากใครคะ ?*

ท่านผู้หญิง : อ๋อ! จากการเรียนเมื่อครั้งเด็กๆ น่ะ เมื่อก่อนเขาเรียกพงศาวดารนะคะ เขาไม่เรียกประวัติศาสตร์ พงศาวดารตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาลงมา เราก็มีเรื่องราวของพระมหาจักรพรรดินะคะ แต่เราก็เปลี่ยนแปลงจากอยุธยาเป็นอโยธยา แล้วตัวพระเจ้าแผ่นดินก็ชื่อพระเจ้าจักรา ซึ่งมีช้างมาก แล้วก็มีช้างเผือกด้วย ซึ่งถือว่าเป็นมงคลนะคะ

ถาม : *ช่วงนั้นมีละครด้วย ทำไมถึงมีความคิดว่าจะทำหนัง ทำไมไม่ทำเป็นละครคะ ?*

ท่านผู้หญิง : คือการทำละครนี่มันไม่แพร่หลายนะคะ คือความประสงค์ของเราอยากให้มันแพร่หลายในต่างประเทศ ถึงได้พูดภาษา

อังกฤษ แล้วก็ทำเป็นภาพยนตร์ แล้วเผอิญมีญาตินะคะ เขาไปเรียนได้เอเอสซี. (ASC.) เป็นคนแรกจากอเมริกาชื่อ ปราสาท สุขุม

ถาม : *เอเอสซี (ASC.) คืออะไรคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ก็แหม Associate อะไรนั้นไม่รู้นะคะ เป็นสมาคมเกี่ยวกับภาพยนตร์ เขาเป็นนักเรียนทุนของรัชกาลที่ ๖ ส่งไปเรียน เขาไปเรียนสมัยพระมงกุฎเกล้านะคะ แล้วกลับมาไม่ทัน ร.๖ ท่านเสด็จสวรรคตเสียก่อน ก็มาทำหนังสือพิมพ์บ้าง หนังสือพิมพ์รูปภาพนี่เขาเป็นคนแรกที่ทำ เรียกว่าโฟเท็กซ์นะคะ แต่ก็ไม่ค่อยแพร่หลาย

ถาม : *ท่านอาจารย์มีความชอบในภาพยนตร์เป็นการส่วนตัวหรือเปล่าคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ก่อนทำเรื่องนี้ก็เฉยๆ นะ ไม่ค่อยได้ดู ก็แหม! งานมันยุ่ง ไม่มีเวลาที่จะไปดู

คุณวาณี* : แต่ตอนเป็นนักเรียนชอบดู ตอนอยู่ฝรั่งเศส

ท่านผู้หญิง : แต่พอเริ่มทำไปสิคะ ก็ไปดูทุกเรื่องที่สำคัญๆ

ถาม : *สมัยนั้นมีหนังเรื่องอะไรที่ดังๆ บ้างคะ ?*

---

* วาณี สายประดิษฐ์ บุตรสาวคนสุดท้องของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ท่านผู้หญิง : แหม จำไม่ได้ จำได้ก็ Gone With the Wind มันนานเหลือเกินนะคะ จำได้เพราะความยาวค่ะ

ถาม : *แล้วดาราไทยที่มีชื่อเสียงล่ะคะ ?*

ท่านผู้หญิง : แหม ! ดาราไทยไม่เคยได้ยินชื่อค่ะ หนังไทยยังไม่ได้ดูเลย มีหนังศรีกรุงนี่ล่ะ นี่เราก็ต้องเลือกนักแสดงมาจากธรรมศาสตร์นะคะ เพราะเราไม่ได้เสียค่าตัวอะไรเลย เรียกว่ามาสนุกกันน่ะ มาทำด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพราะเราใช้เวลาว่าง เช่น วันอาทิตย์นะคะ บางวันก็กลางคืน ถ่ายทำอะไรที่กลางแจ้งก็ใช้วันอาทิตย์ แต่ถ้าเป็นฉากภายในก็กลางคืนทั้งนั้นล่ะ เพราะงั้นก็ใช้เวลาหลายเดือนเหมือนกันนะ เพราะว่าเราไม่ได้ทำเป็นกิจการค้านะคะ ทำเฉพาะกิจ เฉพาะเรื่องนี้น่ะ

ถาม : *ที่มีการพูดกันว่า ท่านอาจารย์จะส่งไปชิงรางวัลโนเบล (Noble Prize) เป็นความจริงมากน้อยแค่ไหนคะ ?*

ท่านผู้หญิง : แหม ! ไม่จริงเลยค่ะ ไม่ได้คิดเลยเรื่องนี้ คิดแต่ว่า อยากให้ทั่วโลกรู้ว่า คนไทยนี้รักสันติภาพก็เท่านั้นเอง แล้วสันติภาพเป็นไงก็แจงไปในนั้นแล้ว มันอยู่ที่ประมุขเท่านั้นนะคะที่จะเข่นฆ่ากัน ส่วนประชาชนน่ะไม่รู้เรื่องอะไรเลย ถูกทำตามคำสั่งทั้งนั้น ไม่ได้เห็นด้วยเลย

ถาม : *ที่ท่านผู้หญิงเขียนไว้ในคำนำของนวนิยายบอกว่า สันติภาพที่จะได้มาก็ด้วยการทำสงครามที่ชอบธรรม แสดงว่า แนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพของท่านอาจารย์อาจจะแตกต่างกับ*

ความคิดที่บอกว่า สันติภาพต้องได้มาด้วยการไม่ใช้ความรุนแรง คือบางครั้งความรุนแรงก็จำเป็นต้องมีใช่ไหมคะ ?

ท่านผู้หญิง : ใช่ค่ะ แต่ต้องเป็นสงครามที่เป็นธรรมนะคะ

ถาม : *ท่านอาจารย์จะเน้นแนวคิดเรื่องพุทธสันติอยู่เสมอ มีการกล่าวถึงพุทธสุภาษิตต่างๆ แสดงว่าท่านมีความสนใจทางด้านศาสนาด้วยใช่ไหมคะ ?*

ท่านผู้หญิง : โอ ! มากทีเดียว ก็บ้านอยู่หน้าวัดนะคะ (หัวเราะ) นอกจากว่าไม่ได้บวชนะคะ แต่ว่าด้านศาสนานี่ รู้สึกจะเชี่ยวชาญมาก ก็มักจะอ้างเกี่ยวกับพุทธภาษิต มีอยู่อันหนึ่งอันนี้ขอเล่าให้ฟัง ที่สถาบันปรีดีฯ ก็ยังเขียนไว้ว่า "การทำความดีย่อมไม่สูญ" นี่แหละก็ได้รักษาให้คุณยายมีชีวิตรอดมาจนทุกวันนี้ ฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ แล้วการทำความดีนี่นะ เอ้า ! นี่จะเล่าต่อ นี่ก็ไม่ได้อยู่ในคำถาม คือว่า สิ่งที่ท่านทำไว้ก็พลอยมาถึงคุณยายด้วย บางแห่งเขาก็รับรอง เช่น ต่างประเทศบางแห่ง คือเมื่อ ๒ เดือน ๓ เดือน มานี่ใช่ไหม (หันไปถามคุณวาณี) เดือนกันยายน ทางประเทศเวียดนามเขาได้มอบเหรียญมิตรภาพให้คุณยาย เขาได้บอกว่า นี่นะคะประกาศนียบัตรเขาให้มา คือเป็นความดีที่ท่านอาจารย์ทำ คือเรื่องเอกราชอะไรของเพื่อนบ้าน แต่ผลสุดท้ายเลยมาตกกับคุณยาย แหม ! คุณยายอ่านใบประกาศเกียรติคุณ (citation) แล้วมัน เราปวดร้าวไปหมด เราอาจเป็นเพียงแต่สนับสนุนนะคะ แต่ว่าเรื่องทั้งหลายท่านทำไว้ นี่ก็ความดีที่ปรากฏมา (นำใบประกาศเกียรติคุณมาให้ดู) นี่เป็นต้นฉบับจริงนะคะ มีการประทับตรา อยากบอกว่า การทำความดีแล้วไม่สูญ เป็นภาษาเวียดนาม

แล้วเขาแปลมาให้เสร็จ

(ผู้สัมภาษณ์อ่านใบประกาศเกียรติคุณ)

สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

เอกราช เสรีภาพ สันติสุข

ประธานาธิบดีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม อาศัยความในมาตรา ๑๐๓ ของรัฐธรรมนูญแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ตามข้อเสนอของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี หนังสือที่ 4756/TCCB ลงวันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๙๕ อนุมัติมอบเหรียญมิตรภาพให้กับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ที่ได้สร้างคุณูปการมากมายต่อภารกิจกอบกู้เอกราชของประเทศเวียดนาม

ฮานอย ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๙๙๕

ลงนามแทนประธานาธิบดีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

รองประธานาธิบดี ลงนาม เหงียน ที บิน

สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

เอกราช เสรีภาพ สันติสุข

ประธานาธิบดีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามขอมอบเหรียญมิตรภาพแด่ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ราชอาณาจักรไทย ที่ได้สร้างคุณูปการอย่างมากมายต่อภารกิจกอบกู้เอกราชของประเทศเวียดนาม

ฮานอย ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๙๙๕

ประธานาธิบดีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ลงนาม เล ดึก อัน

ท่านผู้หญิง : แล้วนี่ที่ฉันตอบนะคะ

(ผู้สัมภาษณ์อ่านจดหมายตอบจากท่านผู้หญิงพูนศุข)

วันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕[illegible]๙

เรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ตามที่ท่านประธานาธิบดีแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ได้อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๐๓ ของรัฐธรรมนูญแห่งประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ตามข้อเสนอของ ฯพณฯ อนุมัติมอบเหรียญมิตรภาพให้ข้าพเจ้า ในฐานะที่ได้มีส่วนร่วมในภารกิจกอบกู้เอกราชของประเทศเวียดนาม ตามความแจ้งอยู่แล้วนั้น

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูง และขอน้อมรับเหรียญมิตรภาพนี้ไว้ด้วยความขอบคุณอย่างยิ่ง และขอตั้งปณิธานว่า ข้าพเจ้าและลูกหลานจะสืบสานมิตรภาพระหว่างประชาชนชาวเวียดนามและประชาชนชาวไทยให้แน่นแฟ้นตลอดไปชั่วกาลนาน

การกอบกู้เอกราชของประเทศเวียดนามนั้น สำเร็จได้ด้วยความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวของประชาชนชาวเวียดนาม ที่เสียสละเลือดเนื้อต่อสู้อย่างกล้าหาญภายใต้การนำของประธานโฮจิมินห์ สิ่งที่นายปรีดี พนมยงค์ สามีของข้าพเจ้า ได้กระทำเพื่อสนับสนุนภารกิจอันยิ่งใหญ่นั้น นับว่าเป็นส่วนน้อยในฐานะมิตรของประชาชนเวียดนาม

ขอแสดงความนับถือ
(ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์)
ประธานมูลนิธิปรีดี พนมยงค์

ท่านผู้หญิง : นี่ล่ะเขาเรียกว่าความดีไม่สูญหายนะคะ พุทธภาษิตบอกไว้ทำไว้เถอะ ความดี นี่ผลตอบแทนเขาก็รับรู้นะคะ

ถาม : *กลับมาเรื่อง* ***พระเจ้าช้างเผือก*** *ต่อนะคะ แสดงว่าไม่ได้มีเจตนาในการชิงรางวัลโนเบล (Nobel Prize) เลย เพียงแต่ต้องการเผยแพร่ให้ต่างประเทศได้รับรู้*

ท่านผู้หญิง : ใช่ค่ะ ต้องการให้โลกได้รับรู้เท่านั้น

ถาม : *แล้วตอนนั้นมีโอกาสไปเผยแพร่ที่ไหนบ้างคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ตอนเสร็จแล้วนะคะ ก็ส่งไปปรับปรุงที่อเมริกา แล้วเผอิญเกิดสงคราม แต่ในประเทศไทยก็มีเผยแพร่บ้าง แต่ว่าไม่แพร่หลายนักนะคะ

คุณวาณี : ไม่ใช่เป็นฉบับสมบูรณ์นะคะ ฉบับสมบูรณ์นี่เพิ่งมาค้นพบได้ที่หอสมุด Library of Congress ที่อเมริกา

ท่านผู้หญิง : ไม่ทราบว่ามาได้อย่างไร คุณโดมเขารู้ดี (คุณโดม สุขวงศ์ แห่งหอภาพยนตร์แห่งชาติ -ผู้วิจัย-) แต่รู้สึกว่าถูกตัดต่อเปลี่ยนแปลงไป เพลงก็รู้สึกเปลี่ยนไป ใจฉันก็ชอบเพลงที่เราสร้างขึ้นนะคะ

คุณวาณี : เพลงทำให้เป็นฮอลลีวู้ดมากขึ้นน่ะค่ะ

ท่านผู้หญิง : คนที่เขาปรับปรุงอาจจะเห็นว่าเราไม่ทันสมัยหรืออะไรนะคะ

คุณวาณี : แต่ทำนองเพลงยังเป็นของไทยอยู่นะคะ

ท่านผู้หญิง : มีบางเพลงนะคะ อย่างเพลงสรรเสริญพระเจ้าจักราเป็นเพลงเก่าสมัยพระนารายณ์ ในหนังสือลาลูแบร์มีอยู่ ๒ ท่อน นะคะ แล้วก็มาให้คุณพระเจน (พระเจนดุริยางค์) เติม ตอนที่พระเจ้าจักรพรรดิยกทัพกลับน่ะ มีการชูธง เพลงนั้นล่ะค่ะ

คุณวาณี : เพลงนี้ในโทรทัศน์ใช้บ่อย

ท่านผู้หญิง : โถ ! แต่ก่อนนี้ใครนะ ระหว่างที่เราตกทุกข์ได้ยาก ใครได้ยินเสียงเพลงนี้ก็บอกว่า เอ้า ! ท่านจะกลับแล้ว เขาเอามาใช้ตอนสุดท้ายของเรื่องมาจากลาลูแบร์นะคะ ในสมัยพระนารายณ์ เรียกเพลงนี้ว่า "สายสมร" เขียนเป็นโน๊ตเพลงเลย ๒ บาร์ เลยเชียวค่ะ ก็เลยเป็นเพลงสรรเสริญพระเจ้าจักราแต่ในหนัง โดยมากเราก็เอาเพลงสากลนะคะ

ถาม : *แล้วเพลงที่ทำไว้ของเดิมนี่เป็นดนตรีไทยหรือคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ไม่ใช่ค่ะ คือ ถ้าเพื่อเล่นดนตรีก็ใช้เพลงไทย แต่ถ้าเพื่อฉากรบก็ต้องเพลงสากล พวกมาร์ชอะไรอย่างนี้

ถาม : *เพลงที่นางเอกร้องนี่นำมาจากไหนคะ ?*

ท่านผู้หญิง : แหม ! จำไม่ได้ค่ะ นี่ก็พยายามติดต่อนางเอกนะคะ เรียกว่าพบกันบ่อยหน่อย เพราะเป็นนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ แต่พระเอกนี่เขาไม่สบายนะคะ ก็ต้องนั่งรถเข็น คุณยายก็ไปเยี่ยม เรียกว่ามีความผูกพันกัน นี่ก็ไปงานแต่งงานครบรอบ ๕๐ ปี ก็ไปตอนที่เขาแต่งงาน แล้วก็เป็นแขกคนเดียวที่อยู่จนเขาครบรอบ ๕๐ ปี

ถาม : *มาถึงขั้นตอนการผลิตนะคะ พอเขียนนวนิยายเสร็จก็ทำหนังภายปีเดียวกันเลยหรือเปล่าคะ ?*

ท่านผู้หญิง : อาจจะนะคะ แต่ว่าการใช้เวลาผิดกับที่เขาเล่นกันทุกวันนี้ คือ

เราทำแต่วันว่าง วันหยุด ทำไป แล้วแต่ตัวแสดงใครว่าง แต่ตัวงานเราปรึกษากันนะคะ เราก็ต้องให้คุณสันห์ วสุธาร นักเรียนอเมริกา เป็นผู้กำกับ รายชื่ออยู่ในไตเติ้ลของหนังน่ะค่ะ แล้วก็มีหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ คนนี้ก็เป็นญาติกัน นักเรียนอเมริกาอีกล่ะ เขาเก่งเรื่องเพลงเหมือนกันนะคะ คนที่สามก็หม่อมเจ้ายาใจ แล้วเรื่องเกี่ยวกับพระราชวัง เจ้าคุณเทวาธิราชก็มาช่วย เฉพาะฉากข้างนอกวังนะคะ ตอนที่พระเอกกับนางเอกขึ้นบันไดไปน่ะ เขาเรียกปราสาทพระเทพบิดร ส่วนฉากข้างในเราก็ถ่ายในสตูดิโอ มีการเขียนฉากขึ้นมา ก็หม่อมยาใจนั่นล่ะ กองถ่ายอยู่ที่ทุ่งมหาเมฆ เป็นโรงถ่ายของบริษัทไทยฟิล์มของพระองค์เจ้าภาณุพันธ์

ถาม : *แล้วตัวแสดงที่บอกว่าเป็นคณาจารย์แล้วก็ลูกศิษย์ท่านต่าง ๆ ติดต่อยากไหมคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ก็ไม่ยาก เราหลายคนก็ไปร่วมกันนะคะ ใครรู้จักก็ไปบอกมา แล้วทุกคนชอบค่ะ

คุณวาณี : เงื่อนไขคือต้องพูดภาษาอังกฤษได้

ท่านผู้หญิง : ค่ะ ต้องพูดภาษาอังกฤษ โดยมากก็เป็นนักเรียนทั้งหมด บางคนสำเนียงก็ ... เราก็มีคนอังกฤษแท้นะคะ ชื่อนายจอร์ช อัชชินสัน เป็นลูกเลี้ยงของโปรเฟซเซอร์อัชชินสัน ก็มาช่วยค่ะ พูดไทยเก่ง จอร์ชเนี่ย เขาช่วยแก้เรื่องสำเนียง ออกฝรั่งเศสหน่อยนะคะ นักเรียนอัสสัมชัญน่ะค่ะ

ถาม : *ตัวแสดงที่เป็นคุณพ่อของนางเอกพูดคล่องมากเลย ไม่ทราบ*

ว่าเป็นใครคะ ?

ท่านผู้หญิง : อ๋อ ชื่อเอ็ดเบิร์ต เนลสัน ก็เป็นลูกครึ่งเดนมาร์คค่ะ เป็นพี่ชายแท้ๆ ของนางเอกนะคะ เขาเป็นครูภาษาอังกฤษค่ะ ตัวแสดงหลายคนเป็นข้าราชการบำนาญนะคะ ที่ยืนเป็นขุนนางของพระเจ้าจักรานั่นนะคะ เป็นคุณหลวง คุณพระทั้งนั้น เราก็ขอมาเล่นค่ะ ทุกคนเต็มใจหมด พระเจ้าหงสานี่ ฝรั่งเศสแท้เชียวนะคะ เป็นลูกครึ่งฝรั่งเศส

ถาม : *ตอนถ่ายทำ ไม่ทราบว่าท่านผู้หญิงอยู่กับท่านอาจารย์ตลอดเวลาหรือเปล่าคะ ?*

ท่านผู้หญิง : อยู่ตลอดเลยค่ะ พวกที่รู้จักเขาก็ขอไปดูถ่ายทำนะคะ ก็ของเรามันไม่ใช่การค้านี่คะ ทำกันเหมือนในครอบครัว สมัยนี้ก็เป็นใหญ่เป็นโตกันหมดแล้ว เขาไปคอยแอบดูกันเพราะทำกลางคืน แล้วมันตรงนี้เอง ทุ่งมหาเมฆ

ถาม : *แล้วตอนออกไปถ่ายทำต่างจังหวัด ท่านผู้หญิงไปด้วยหรือเปล่าคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ไปค่ะ ไปเมืองแพร่ ไม่กี่วันนะคะ เผอิญเป็นเดือนเมษายนจำได้

ถาม : *คุณชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ เล่าว่ามีการสร้างเป็นกระท่อมด้วย ?*

ท่านผู้หญิง : ค่ะ กระท่อมละสิบบาทสมัยนั้น เสร็จแล้วก็เผานะคะ ฉันต้องไปนอนกระท่อมนะคะ เราไปพักกันที่กระท่อม เดินไป

อาบน้ำที่แม่น้ำอะไรก็ไม่ทราบ ไกลเชียว บางทีก็ขี่ม้าไป

ถาม : *ตอนที่ถ่ายทำมีเหตุการณ์ประทับใจอะไรบ้างคะ ?*

ท่านผู้หญิง : แหม ! จำไม่ได้ มันก็มีแต่ดี ๆ นะคะ (หัวเราะ) ตอนไปอาบน้ำ มันก็ไม่เชิงเป็นแม่น้ำนะคะ เดินเสียครึ่งกิโลเชียว ส่วนเรื่องช้าง เจ้าของเขาเป็นผู้มีอันจะกิน เป็น ส.ส. เป็นเจ้านะคะ ชื่อเจ้าวงศ์ แสนสิริพันธ์ เขาก็เอาช้างมาช่วย ส่วนการถ่ายทำนะคะ ตอนที่ช้างเดินนี่ วิธีการเขาก็ขุดหลุมนะคะ เอากล้องไว้ใต้หลุม แล้วเห็นช้างก้าวไป นั่นแหละฝีมือ เอเอสซี. (ASC.) คุณปราสาท สุขุม เขาเคยเป็น ส.ส. นะคะ ก่อนรัฐประหาร

ถาม : *ฉากคล้องช้างยากไหมคะ เพราะใช้ช้างเยอะมาก ?*

ท่านผู้หญิง : ก็ไม่ยาก เจ้าวงศ์จัดให้ทั้งนั้น (หัวเราะ) เรียกว่าได้อาศัย ส.ส. เขามีกำลังนะคะ เขาไม่ได้เป็นพ่อค้า แต่รู้สึกเขาทำไม้ ก็เป็นที่เคารพนับถือในจังหวัดแพร่

ถาม : *พูดถึงการเปรียบเทียบระหว่างนวนิยายกับภาพยนตร์นะคะ มีบางตอนที่ปรากฏในนวนิยาย แต่ในภาพยนตร์หายไปเพราะอะไรคะ ?*

ท่านผู้หญิง : เขาตัดออก เอาแบบรวบรัดนะคะ แล้วที่มีปัจจุบันก็รวบรัดไปอีกค่ะ ตัดไปจากที่เขาทำ แล้วตอนหลังถูกขโมยไปนะคะ คือตอนที่เกิดรัฐประหารน่ะ บ้านแตกสาแหรกขาด ย้ายไปย้ายมา ก็เอาใส่หีบไม้ไปฝากบ้านคุณแม่ไว้ที่บ้านป้อมเพชร์

ถนนสีลม ปรากฏว่าถูกขโมย ปรากฏไปฉายที่มาเก๊า ฮ่องกง เอาไปได้ยังไงก็ไม่ทราบ เราไม่ได้ส่งหรือมีผู้แทนอะไรเลย แต่หนังมันออกไปได้

ถาม : *พอฉายออกไป ในเมืองไทยมีปฏิกิริยาตอบกลับจากผู้ชมอย่างไรบ้างคะ ?*

ท่านผู้หญิง : จำไม่ได้ค่ะ เราฉายฟรีนะคะ ที่โรงหนังเฉลิมกรุง

ถาม : *แล้วในแวดวงคนที่รู้จักกัน มีใครพูดถึงงานเรื่องนี้บ้างคะ ?*

ท่านผู้หญิง : ก็มีติบ้างชมบ้างนะคะ แต่ก็ติน้อยค่ะ ก็แหม ! เขาคงรู้สึกแปลกที่พูดภาษาอังกฤษ ตื่นเต้นที่พูดอังกฤษนะคะ พูดในฟิล์มค่ะ

คุณวาณี : แล้วเป็นหนังใหญ่นะคะ ไม่ใช่หนังชีวิต มันดูยิ่งใหญ่ (Grand) สำหรับหนังสมัยนั้นที่ถ่ายทำกันแค่ ๑๖ มม.

ท่านผู้หญิง : ของเรานี่ ๓๕ มม.

คุณวาณี : คุณยายมีหน้าที่แต่งหน้า

ท่านผู้หญิง : โอย ! แต่งหน้าตัวประกอบน่ะค่ะ คนแต่งหน้าชั้นหนึ่งนี่ ท่านขุนชำนาญ อินทุโสภณ พ่อของอาจารย์จันทร์แจ่ม ที่ใช้นามปากกา 'ตุลจันทร์' น่ะค่ะ คุณพ่อเขาเป็นคนช่วยแต่งหน้าตัวสำคัญ ๆ ก็ท่านขุนชำนาญนี่แหละ พวกที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ยังไปมาหาสู่กันอยู่นะคะ พวกนางรำก็มีเด็กของฉันนะคะ ส่ง

ไปเรียนที่ศิลปากร เราก็ได้มาฟรีๆ เป็นพวกศิลปากรทั้งชุด นางบำเรอของหงสานี่ก็รู้สึกว่าเป็นคนนอกที่ไม่ได้ฟรี เป็นนางบำเรอนี่คะ ใครเขาจะมาเล่น แต่ก็ไม่ได้ลวนลามอะไรมาก พอเมาเปะปะ มือไปโดนมั่ง โอ้ย ! ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้นะ แต่ฉากตรงนี้ก็น้อย ที่รำนี่ก็ได้ของกรมศิลปากร เวลานั้นหลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดี

คุณวาณี : แล้วหลวงวิจิตรฯ ไม่ว่าอะไรหรือคะ เพราะความคิดต่างกัน ?

ท่านผู้หญิง : ก็ไม่เห็นว่าอะไร ขอคนของแกเท่าไหร่แกก็ให้ แต่ก็เป็นเด็กของเราหลายคน

คุณวาณี : หลวงวิจิตรฯ เป็นเพื่อนกับคุณพ่อตั้งแต่สมัยอยู่ฝรั่งเศส

ท่านผู้หญิง : ใช่ค่ะ เป็นเพื่อนกัน เรื่องการร่ายรำ เราก็มีครู อย่างนางเอกรำไม่เป็นนี่คะ ต้องมาฝึกค่ะ ต้องแก้ไขหน่อย แกก็ดี๊ดีเป็นครูอยู่กรมศิลปากร มาช่วยฝึกเฉพาะนางเอกค่ะ แกก็ขอไปเที่ยวด้วยตอนเราไปถ่ายทำที่เมืองแพร่ ไม่มีฉากรำหรอก แต่ยกกองกันไปเมืองแพร่ ก็สนุกดี

ถาม : *แล้วเรื่องเสื้อผ้าล่ะคะ ?*

ท่านผู้หญิง : เสื้อผ้าชุดทหารนี่ ก็มีคนให้ยืมมาค่ะ เดี๋ยวนี้ลูกเขายังอยู่ก็ยังติดต่อกัน พ่อก็ตายไปแล้ว เป็นคนจีนค่ะ เขาขายพวกหมวก พวกเสื้อผ้าชาวนาอยู่ที่ทรงวาด เดี๋ยวนี้เขาก็ยังมีโรงทอผ้าอยู่ เราเรียกแกเจ้าสัว ส่วนเครื่องแต่งตัวพวกในวังก็เจ้าคุณเทวาธิราชจัดหามาให้ยืม

ถาม : *ความคาดหวังของท่านอาจารย์ในการทำหนัง ไม่ทราบท่านคาดหวังไว้สูงขนาดไหน แล้วสิ่งที่ได้รับกลับมาเหมือนที่ท่านคาดหวังไว้ไหมคะ ?*

ท่านผู้หญิง : แหม !' มันเกิดสงครามนี่คะ จะคาดหวังสูงแค่ไหนไม่ทราบ แต่คิดว่า จุดประสงค์เรื่องอยากจะให้โลกรู้ว่า คนไทยนี่เป็นคนรักสันติ เพราะเราเป็นพุทธศาสนิกชน ไม่ฆ่าฟันกัน แต่แหม ! พม่านี่ก็พุทธเหมือนกัน (หัวเราะ)

ถาม : *ความคาดหวังภายในประเทศเองล่ะคะ มีมากน้อยแค่ไหน เพราะทำเป็นภาษาอังกฤษ กลุ่มเป้าหมายหลักคงจะเป็นปัญญาชน ?*

ท่านผู้หญิง : ใช่ค่ะ ประชาชนทั่วไปไม่มีความเห็น คงดูไม่รู้เรื่อง คนที่เป็นทหารหงสานี่ก็เป็นนักเรียนนอกนะคะ หลวงวิลาสฯ น่ะ ครูเหลี่ยม เคยได้ยินชื่อไหมคะ แกพูดภาษาอังกฤษเอง นี่จะเล่าเรื่องให้ฟัง เชิญแกมาเล่น แกก็เล่นได้ดีนะ แสดงเป็นตัวที่คัดค้านพระจ้าหงสา แล้วพระเจ้าหงสาก็เอาหอกพุ่งไปตายน่ะ ก็ระหว่างที่เลี้ยงดูทำอาหารกัน แกก็ไม่รู้จักฉันหรอก แต่เรารู้จักครอบครัวพี่น้องเขานะ แกบอกว่าเคยเห็นหน้าเราที่ไหนนะ ก็ตอบไปว่า เอ้า ! ก็ฉันเล่นหนังกับ คุณหลวงไง เรื่อง *เมืองแม่ม่าย* ฉันก็ล้อแกตอบ คือแกก็คลับคล้ายคลับคลา คงเคยเห็นเราที่ไหน แกเล่นหนังกับศรีกรุงมาก ในหนังน่ะ แกแก่จริงๆ นะ เราไม่ได้แต่งหน้าให้แกแก่หรอก

ถาม : *คนที่แสดงเป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรีนี่ใครคะ ?*

ท่านผู้หญิง : เจ้าเมืองกาญจน์นี่ชื่อนายนิทค่ะ ก็นักเรียนนอกอีกล่ะ แต่ตอนนี้ตายไปแล้ว ลูกเจ้าพระยารามราคพ เจ้าของตึกไทยคู่ฟ้า

ถาม : *แล้วคนระดับปัญญาชนที่ได้ชมภาพยนตร์เรื่องนี้ เขาได้มาพูดคุยถกเถียงกันบ้างหรือเปล่าคะ ?*

ท่านผู้หญิง : เอ ! จำไม่ได้ค่ะ จะมีมาถกเถียงกันหรือเปล่า

คุณวาณี : ก็อย่างนี้ค่ะ พอดีสงครามเกิดขึ้น ตอนนั้นไม่มีใครที่มาคิดถึงเรื่องนี้ ก็มุ่งหน้าเพื่อที่ต่อสู้กับญี่ปุ่น ก็สอดคล้องกับความคิดที่ว่า เราไม่เห็นด้วยกับการมีสงคราม แต่ถ้าเป็นสงครามที่เป็นธรรม ก็พร้อมอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นถึงได้จัดตั้งเป็นขบวนการเสรีไทย

ท่านผู้หญิง : แล้วตอนนั้นมี พรบ. การรบ ได้อ่านแล้วยังคะ ?

คุณวาณี : นั่นเป็นสมัย ๒๔๘๔ พรบ. กำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ

ถาม : *ตอนนั้นท่านอาจารย์ปรีดีก็เห็นด้วยกับการกำหนด พรบ. ใช่ไหมคะ ?*

ท่านผู้หญิง : เห็นด้วยซิคะ ถึงได้สู้กันแถวปัตตานี ล้มตายกัน สงขลา ปัตตานี ประจวบคีรีขันธ์ ฯลฯ พอนายกฯ กลับมา ก็สั่งให้หยุด เพราะตายไปเยอะแล้ว

คุณวาณี : พอสงครามเกิดขึ้นมาก็ทำให้หนังเงียบไป

ท่านผู้หญิง : เงียบไปเลย ไม่มีใครพูดถึงเลย

คุณวาณี : พอหลังจากสงคราม เหตุการณ์อื่นในบ้านเมืองของไทยก็เกิดขึ้นมาอีกมากมายที่เป็นเหตุการณ์สำคัญ ไหนจะเกี่ยวกับสัญญาสมบูรณ์แบบที่จะต้องไปแก้ไข ไหนจะตอนหลังมีเหตุการณ์กรณีสวรรคตขึ้นมา ซึ่งทำให้ภาพยนตร์เรื่องนี้ถูกลืมไป ไม่มีใครพูดถึงเลย แล้วยิ่งพอเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ นายปรีดีถูกขับไล่ออกไปจากเมืองไทย

ท่านผู้หญิง : เขาก็ไม่ได้ขับไล่ เราก็ไปเองนะคะ (หัวเราะ)

คุณวาณี : ต้องลี้ภัยการเมืองไปต่างประเทศ ทำให้ชื่อเสียงของท่านก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย เพราะฉะนั้นผลงานก็เลย ...

ท่านผู้หญิง : ไม่มีผลงานเลย ที่ทำในอดีตไม่ว่าเรื่องอะไร อย่าว่าแต่เรื่องภาพยนตร์เลย ไม่มี ลบหมดเลย พอ ๘ พ.ย.

คุณวาณี : เหมือนลบเทปออกหมดเลย

ท่านผู้หญิง : ลบหมดเลย นี่ยังค่อยมาเขยื้อนๆ ขึ้นมาหน่อย เริ่มจะเอาอะไรนะ ร้อยปีอะไรนี่ ธรรมศาสตร์ก็เตรียมจะฉลอง ๑๐๐ ปี ก็ต้องเตรียมกัน จะเสนอชื่อไปยูเนสโก แต่ก็มีคนคัดค้านในไทยเรานี่เองแหละ ยังไม่ถึงยูเนสโก คือนี่แหละ พอจะฟื้นขึ้นมาว่าได้ทำอะไรๆ มาบ้างเกี่ยวกับประเทศชาติ คนรุ่นใหม่เดี๋ยวนี้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์นะคะ สนใจค่ะ

ถาม : *เมื่อมองย้อนกลับไป ท่านคิดว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ส่งผล*

ต่อคนรุ่นนั้นและคนรุ่นต่อไปมากน้อยแค่ไหนคะ เกี่ยวกับแนวคิดสันติภาพ ?

ท่านผู้หญิง : ก็คงมีบ้างนะคะ แต่เราประเมินไม่ได้ คงมีบ้าง บางคนก็ไม่ได้ดู เพราะว่ามันไม่ได้แพร่หลายหนังเรื่องนี้น่ะ แต่นี่ก็ทางหอภาพยนตร์เขาก็มีการจัดฉายเป็นระยะ ก็มากลายเป็นคนรุ่นใหม่นี่น่ะ คนรุ่นก่อนนี่ก็ไม่ค่อยได้ดูหรอก

ถาม : *คุณวาณีมีอะไรจะเสริมไหมคะ ?*

คุณวาณี : ข้อที่ ๑ เมื่อกี้คุณยายก็บอกแล้วนะคะ เกี่ยวกับเรื่องสภาพสังคมก่อนสงคราม เรื่องเรียกร้องดินแดน แล้วรัฐบาลตอนนั้นก็เป็นรัฐบาลที่เป็นทหารที่ต้องการใช้ความรุนแรงเพื่อมาเรียกร้องสิทธิของไทยกลับคืนมา หรือภายในประเทศ การปกครองทางด้านการเมือง ก็ลิดรอนสิทธิเสรีภาพ ประชาชนไม่มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี นักหนังสือพิมพ์บางคนก็ถูกจับในช่วงก่อนสงครามนะคะ ส่วนข้อที่ ๒ ที่ว่าเกี่ยวกับความเป็นไปในต่างประเทศ ก็ดูได้ในหนังสือ (*หนังสืออนุสรณ์ครบ ๗ รอบ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์*) หน้า ๖๕ ย่อหน้าแรกข้อที่ ๓ ที่พูดถึงสัญญาณของสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกจากการกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ ก็ได้มีการลงนามในสัญญาเป็นกลางกับหลายประเทศ ก็แสดงว่า ตอนนั้นน่าจะรู้แล้วว่าจะเกิดสงครามขึ้นได้ ก็แสดงว่ามีสัญญาณอยู่รอบๆ ประเทศ

ท่านผู้หญิง : แต่นี่นะผลของอินโดจีนที่ญี่ปุ่นมาไกล่เกลี่ย ตอนที่จอมพล ป. ตั้งชื่อเต็มไปหมดนี่นะคะ เป็นจังหวัดพิบูลสงคราม อำเภอ

พรมโยธี เสรีเริงฤทธิ์ วรรณไวทยากร อะไรอื่นๆ เต็มไปหมดนะคะ ขาดนายปรีดีคนเดียว ไม่มีชื่อเลย รัฐบาลก็รู้ว่าเราไม่เห็นด้วย เขาไม่ให้สักชื่อ (หัวเราะ) ดี ปลอดไปอย่างนะคะ (หัวเราะ) คือเราเดินทางถูก เราก็ไม่ต้องกลัว จนกระทั่งบัดนี้ก็ไม่มีชื่อที่ไหน อย่างในต่างประเทศ เราไปคุ้นกับต่างประเทศ ของเราที่ตายไปหลายปีแล้วไม่เห็นมีชื่อเลย แต่ก็มีนะคะ สมัยจอมพล ป. เขามอบให้นายปรีดีไปปรับปรุงเกาะเมืองอยุธยา แต่ก่อนรกเชียวนะคะ นายปรีดีก็ไปตัดถนนในเกาะเมืองน่ะ ใช้ชื่อเดิมหมดค่ะ ใช้ชื่อตำบลที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ก็ใช้ชื่อเดิมหมดนะคะ ไม่เคยใช้ชื่อตัวเองเลย ทีนี้เขาสร้างสะพานข้ามคลอง ตอนนั้นหลวงพิบูลฯ เป็นนายกฯ เขาก็สร้างสะพาน ให้ชื่อว่าปรีดีธำรง ให้ครึ่งสะพาน หลวงธำรงก็เป็นคนอยุธยา แต่คนทั้งเมืองเขาเรียกสะพานปรีดี แต่เดี๋ยวนี้เล็กนิดเดียวนะคะ เขาสร้างสะพานใหม่ ๒ สะพาน ชื่อว่าสะพานนเรศวร แต่เขาก็ไม่รื้อของเดิมนะคะ แล้วเคยมีคนไปเอาป้ายออก

คุณวาณี : ตอนหลังมีคนเขาบอกว่าควรรักษาชื่อเดิมเอาไว้ เขาเขียนไปลงหนังสือพิมพ์

ท่านผู้หญิง : นี่แหละค่ะ ไม่เคยมีชื่ออะไรเลย

....

ภาคผนวก ข

บทสัมภาษณ์

รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๔๐

ณ ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ

ถาม : *ขอให้อาจารย์ช่วยอธิบายแนวคิดซึ่งเป็นที่มาของทฤษฎีสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุงด้วยค่ะ*

ดร. ชัยวัฒน์ : แนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุงเริ่มต้นที่แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ "มนุษย์" ในทัศนะของกัลตุงประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๒ ด้าน ด้านหนึ่งจะเป็นมนุษย์อย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ ถ้าคิดเป็นตามกรอบของอริสโตเติลก็หมายถึงมองมนุษย์อย่างที่เห็นและเป็นอยู่ (actuality) องค์ประกอบปัจจุบันที่ทำให้คุณเป็นคุณในขณะนี้ แต่ว่ามนุษย์ไม่ได้มีเพียงแค่นั้น ยังมีอย่างอื่นอีกคือศักยภาพของมนุษย์ (potential) ในกรณีนี้หมายความว่ามนุษย์มีความสามารถและโอกาสเป็นอะไรได้ เช่น เป็นนักวิชาการที่เก่งที่สุดในประเทศ แต่นี่เป็นศักยภาพส่วนบุคคลของคุณ แต่ยังมีศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งเป็นสากล

อาจจะคือศักยภาพที่จะมีอายุ มีชีวิต ดำรงชีวิตได้อย่างปลอดภัยไร้โรค ในแง่นี้ ศักยภาพของมนุษย์อาจจะคือ มีกินจึงมีชีวิต มีชีวิตก็ต้องมีชีวิตที่มีอิสระ เป็นตัวของตัวเอง เลือกเส้นทางของตัวเอง มีชีวิตที่มีคุณภาพ ไม่ใช่ว่ามีชีวิตอยู่แต่ว่าชีวิตหาคุณภาพไม่ได้เลย มีชีวิตต้องหมายถึงสามารถจะอยู่ไปได้อย่างเหมาะสมตามอายุเฉลี่ยของคนเหมือนคนทั่วไป เพราะฉะนั้นศักยภาพในแง่อายุในกรณีนี้ไม่ได้หมายความว่า จะต้องมีชีวิตอยู่ไปได้เป็นเวลา ๕๐๐ ปี เพราะเป็นเรื่องที่พ้นวิสัยปรกติ แต่ศักยภาพของคุณต้องดูอย่างไร สมมติเฉพาะในประเทศไทย หมายความว่า คุณจะต้องอยู่ไปกระทั่งอายุประมาณ ๗๐ ปี คืออายุเฉลี่ยในสังคมนี้ แต่ถ้าดูในโลกนี้ คุณน่าจะอยู่ไปจนอายุ ๗๕ ปี เพราะว่าในญี่ปุ่น ในสวีเดน เขาอยู่กันได้ถึง ๗๕ ปี นี่คือศักยภาพของคุณในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ศักยภาพที่ว่านี้รวมการแสดงตัวตนของคุณในฐานะที่เป็นปัจเจกชนลงไปด้วย อย่างเช่นว่า ถ้าศักยภาพที่จะทำให้คุณสามารถแสดงตัวตนของคุณเองในฐานะที่คุณเป็นใครได้นี่ สมมติว่าคุณไปอยู่ในรัฐอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่อนุญาตให้คุณแต่งตัวแบบนี้ (ผู้สัมภาษณ์เป็นสตรีมุสลิมคลุมฮิญาบ ใส่ผ้าคลุมผมปิดลงมาถึงคอ) หมายความว่า โครงสร้างของรัฐนั้นเองจะเป็นตัวสกัดกั้นไม่ให้คุณเข้าถึงศักยภาพของคุณเอง ศักยภาพที่ว่านี้รวมหลายอย่างอย่างที่อธิบายคือ อายุ ความสามารถที่จะคิด รวมกระทั่งความมั่นใจของผู้คนด้วย สมมติว่าคุณมีความมั่นใจได้จากการที่คุณสามารถจะยืนยันตัวคุณในฐานะสตรีมุสลิมคนหนึ่งอันเป็นศักยภาพของคุณ แต่กลับถูกสกัดกั้น สมมติว่ารัฐบางรัฐหรือระเบียบบางข้อที่ไม่ยอมให้คุณแต่งกาย

เยี่ยง■ตรีมุสลิมได้ตามที่คุณประสงค์ ก็เท่ากับว่า ศักยภาพของคุณถูกทำให้สะดุดหยุดลง แต่ทั้งหมดนี้■ถานการณ์จะกลับกัน ■มมติว่าคุณอยู่อีกรัฐหนึ่ง เช่น อิหร่าน หรือซาอุดิอารเบีย คุณมีความสามารถที่จะยืนยันความเป็นตัวคุณโดยไม่มีเครื่องแต่งกายแบบนี้ แต่รัฐมากีดกันมากำหนดว่าต้องแต่งกายแบบนี้ ซึ่งเป็นกรณีที่กลับกัน เพราะรัฐหรือว่าอำนาจอันนั้น ก็ทำงานเหมือนกัน เวลานี้ในบางสังคมกำหนดว่า คุณแต่งตัวอย่างนี้เข้าห้องสมุดไม่ได้ แต่งตัวอย่างนี้รับปริญญาไม่ได้ แต่งตัวอย่างนี้ทำอะไรไม่ได้ ร้อยแปดอย่าง แต่ในอีก■ังคมหนึ่งก็กำหนดเช่นกันว่า ถ้าคุณไม่แต่งตัวอย่างนี้คุณทำอะไรไม่ได้ นี่ก็เช่นกัน เป็นการมาสกัดกั้นศักยภาพของคุณ เพราะฉะนั้นการมองทะลุกรอบทำนองนี้ คือการให้ความสำคัญกับอิสรภาพ ถ้า■มมติคุณเชื่อว่า การที่คุณเป็นอย่างนี้ดี หรือทำให้คุณยืนยันตอกย้ำความเป็นตัวคุณได้ ก็คงดี แต่ถ้าคุณเชื่อว่าไม่ใช่ตัวตนของคุณ ควรจะเป็นสิทธิของคุณที่จะทำสิ่งนี้

ถาม : *แล้วอย่างนั้นมาตรฐานที่เราใช้ในการวัดก็แตกต่างกันในแต่ละสังคมใช่ไหมคะ ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : มีทั้ง ๒ อย่าง บางส่วนเป็นมาตรฐานที่อาจจะแตกต่างกันในแต่ละสังคม แต่น่าจะมีปัจจัยพื้นฐานบางอย่างซึ่งคล้ายคลึงกันทุกสังคม เช่น อายุขัย ถ้าคุณอยู่ในกานาในปี ค.ศ. ๑๙๖๗ อายุเฉลี่ยคุณจะแค่ ๒๘ ปี อาจจะด้วยเหตุผลร้อยแปด โรคภัยไข้เจ็บ อะไรทั้งหมดนี้ คำถามของนักวิจัย■ันติภาพก็คือ "ความตายที่ว่าป้องกันมิให้เกิด

ขึ้นได้หรือไม่" ถ้าคำตอบคือ "ป้องกันไม่ได้" ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ใช่ปัญหา แต่ถ้าคำตอบคือ "ป้องกันได้" แล้วคุณปล่อยให้ความตายเกิดขึ้น อย่างนี้เป็นปัญหา เพราะฉะนั้น อิสรภาพ (freedom) กับอัตลักษณ์ (identity) ก็เป็นส่วนหนึ่งของศักยภาพที่ว่านี้

ถาม : *ถ้าอย่างนั้นการพูดถึงระบบสวัสดิการ (welfare) ก็คือส่วนที่มาเสริมใช่ไหมคะ ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : ถูกสิครับ

ถาม : *และเพื่อที่จะได้อยู่รอด หรือการอยู่รอด (survival) นี่คือพื้นฐาน ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : คงต้องเริ่มที่การอยู่รอดก่อน แต่ว่าเวลาพูดถึงระบบสวัสดิการ (welfare) นี้หมายถึง ต้องถามคำถามว่า สำหรับมนุษย์แล้ว สิ่งจำเป็นพื้นฐานที่จะต้องได้ในฐานะที่เป็นมนุษย์มีอะไรบ้าง ? กัลตุงก็จะอธิบายว่า มีสิ่งจำเป็นพื้นฐานบางอย่าง เช่น การดูแลสุขภาพ เป็นต้น วันนี้ผมมีตัวเลขงบประมาณทหารของไทย (ให้ดูรายการงบประมาณทางทหาร) แล้วอันนี้ก็จะตอบคำถามว่า ระบบสังคมไทยนี้ตอบสนองอะไรกันแน่ ระหว่างสิ่งที่เราควรจะได้หรือไม่ อย่างเช่น การศึกษา โอกาสในการพัฒนาตนเองให้กับสังคม สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม อะไรทั้งหลายทั้งปวง ต้องดูว่า รัฐใช้ทรัพยากรไปเพื่อสิ่งเหล่านี้หรือไม่เพียงไร หรือนำไปใช้เพื่อการอย่างอื่น เช่น ในกรณีงบประมาณทหารที่ว่านั้น

ถาม : *ดิฉันอ่านงานของ Toffler เรื่อง 'สงครามและสันติภาพ' ที่บอกว่า บางครั้งสงครามจะเป็นสันติภาพในตัวของมันเอง คือสงครามเล็กสามารถสกัดกั้นสงครามใหญ่ได้ อาจารย์มีความคิดอย่างไรกับแนวคิดนี้คะ ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : คือ Toffler ไม่เข้าใจกรอบความคิดทางด้านการวิจัยสันติภาพเชิงวิพากษ์เลย เพราะฉะนั้น สิ่งที่เขาพูดก็ไม่ต่างอะไรจากความคิดดั้งเดิมทั้งหลายที่พยายามจะบอกว่า เราไม่อยากจะรบหรอก แต่ว่าเรารบเพื่อป้องกันไม่ให้มันลุกลามเป็นอย่างอื่น เท่านั้นเอง คำถามก็คือว่า ตรรกะหรือการให้เหตุผล (logic) แบบนี้ส่งผลให้โลกเป็นอย่างที่มันเคยเป็นมานาน แนวคิดว่า "หากหวังตั้งสงบจงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ" อันนี้โบร่ำโบราณ น่าเบื่อมากเลย ผลของแนวคิดนี้คือ พอนำมาใช้ในสมัยใหม่ อธิบายอย่างนี้ไม่ได้แล้ว เพราะมีเทคโนโลยีการสงคราม ชนิดที่ไม่สัมพันธ์กับขนาด (Scale) ของสงคราม แม้สงครามขนาดเล็กก็ใช้อาวุธที่มีอำนาจการทำลายล้างสูงได้ ที่จริงการดำรงอยู่ของอาวุธปรมาณู อาวุธนิวเคลียร์ ทั้งหลายทั้งปวง อาวุธเคมี หรือกับระเบิดที่โลกรณรงค์ต่อต้านในปัจจุบัน ก็เป็นผลของตรรกะแบบนั้น ถามว่า แล้วใครเป็นผู้จ่ายราคาการเตรียมรบและผลร้ายที่เกิดจากสงครามเหล่านั้น ? แล้วประกันสงครามได้จริงหรือเปล่า ? ยังเป็นปัญหาอยู่ ต่อให้ป้องกันได้ แต่ว่าราคาที่โลกต้องจ่ายไปเป็นอย่างไร ? คือป้องกันได้หรือไม่ ? นี่เนื่องจากว่าเป็นการคาดคะเนแท้ๆ จึงตอบไม่ได้ คือไม่ทราบจริงๆ ว่าเพราะมีสงครามเล็กจึงไม่เกิดสงครามใหญ่ หรือว่าเพราะมีสงครามเล็กจึงนำไปสู่สงครามใหญ่ ? ในอดีต ก่อน

สงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็เคยมีสงครามเล็กๆ เยอะแยะไปหมด เพราะฉะนั้นผมคิดว่า ทัศนะเช่นนี้ของ Toffler ฟังไม่ขึ้น อีกทั้งต้นทุนที่โลกต้องรับภาระหากเชื่อเช่นนี้ก็สูงมาก

ถาม : *ฉะนั้น สิ่งที่จะทำได้ในทัศนะของทฤษฎีนักสันติวิธีคืออะไรคะ คือการปรับเปลี่ยนทัศนคติหรือเปล่า ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : ไม่เชิงทัศนคติ แต่คือปัญหา "กระบวนทัศน์ (paradigm)" ผมคิดว่า การเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นคือการเปลี่ยนแว่นที่ผู้คนใช้มองโลกทั้งสิ้นทั้งปวง Toffler นี่อาจจะเป็นนักอนาคตศาสตร์ก็จริง แต่เขาไม่ได้เปลี่ยนแว่นที่ใช้ในการมองประเด็นเรื่องของความรุนแรง เมื่อเป็นอย่างนั้น สิ่งที่เขาเห็นก็คือส่วนหนึ่งของตรรกปรกติ ซึ่งมองว่า สงครามขนาดเล็กจะป้องกันไม่ให้เกิดความรุนแรงขนาดใหญ่ได้ นี่คือเหตุผลที่นักทฤษฎีการเมืองระหว่างประเทศมักใช้กัน ในยุคสงครามเย็น ที่เรียกว่าเป็นสงครามก็เพราะไม่ใช่สงครามระหว่างอภิมหาอำนาจ แต่ก็มีสงครามเวียดนาม สงครามในตะวันออกกลาง และที่อื่นๆ ในโลก คนเล็กคนน้อยบาดเจ็บล้มตายไปมาก แต่ว่าอภิมหาอำนาจยังอยู่ และเหตุผลก็คือ เพราะมหาอำนาจมีอาวุธรบเยอะถ้ามหาอำนาจสู้กันจริง โลกจะถูกทำลายหมด การคิดเช่นนี้น่าสะพรึงกลัวเพราะทำให้มนุษย์ที่เหลือในโลกกลายเป็นเบี้ยไปหมด ค่าใช้จ่ายหรือต้นทุน (cost) ของการคิดเช่นนี้ก็คือ จะเอาคนที่ตายเป็นล้านเป็นแสนในอเมริกากลาง ในอุษาคเนย์ ไปไว้ที่ไหน คนเขมรที่เสียชีวิตเกือบ ๒ ล้านคน ก็ไม่รู้เอาไปไว้ที่ไหน

ถาม : *พูดถึงประเด็นของสงครามตัวแทนซึ่งอาจารย์ปรีดีได้พูดถึงไว้ในเรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก" ด้วยในแง่ที่ว่า ถ้าผู้นำต้องการทำสงครามก็ต้องรับผิดชอบ ไม่ใช่ว่าให้ผู้อื่นไปตายแทน ในประเด็นนี้นักสันติวิธีหรือทฤษฎีสันติภาพมองอย่างไรคะ แล้วจะยังมีความหวังอะไรหลงเหลืออยู่ เพราะผู้ที่ทำสงครามตัวแทนคือมหาอำนาจของโลก แล้วเราจะใช้วิธีไหนในการต่อสู้กับเขา ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : คงคิดถึงเรื่องนี้ได้สองทาง ทางหนึ่งก็คือเชื่อว่า เพราะประเทศเหล่านี้เป็นอภิมหาอำนาจจึงปราศจากจุดอ่อนใดๆ หรืออีกทางหนึ่งก็คือว่า จะเป็นอภิมหาอำนาจหรือไม่ ก็ไม่ต่างอะไรจากหน่วยสังคมอื่นๆ เป็นไปได้หรือที่จะมีหน่วยสังคมที่ประสานสนิทจนไม่มีจุดอ่อนข้อต่อ ? ถ้าสมมติว่ามีจุดอ่อนข้อต่อ ก็หมายความว่าหน่วยทางสังคมดังกล่าวกร่อนเซาะบั่นทอนได้ในหลายๆ ลักษณะ และบ่อยครั้งมาก อาณาจักรต่างๆ ก็ล่มสลายด้วยตัวของมันเองเสมอมา สหรัฐฯ ไม่ใช่อภิมหาอำนาจสูงสุดชาติแรกในประวัติศาสตร์ ในโลกนี้มีอภิมหาอำนาจมามากมาย เช่น เปอร์เซียสมัยก่อน กรีก โรมัน ออตโตมาน จักรวรรดิอังกฤษ ล้วนแล้วแต่ล่มสลายมาแล้ว และสาเหตุหนึ่งของการล่มสลายในแง่ประวัติศาสตร์ก็อยู่ที่ล่มสลายเพราะน้ำหนักของตนเอง ตอนปลายสมัยอาณาจักรออตโตมานที่ล่มสลายก็เพราะว่าใหญ่โตเกินไป กระทั่งในที่สุดแล้วปลายสุดของคนที่อยู่ชายขอบรอบอาณาจักรออตโตมานไม่สามารถจะติดต่อกับศูนย์กลางได้อีกแล้ว ผู้คนจึงมีชีวิตของตนเอง เช่น เขาใช้ให้นั่งดูหมู่เกาะกรีก หมู่เกาะอะไรต่ออะไร ก็มานั่งทำรายงานส่งไปยังศูนย์กลาง แต่ไม่มีใครอ่าน ไม่มีใครสนใจรายงาน

พวกนี้ ในที่สุดมหาอาณาจักรก็แตกสลาย บทเรียนนี้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ตอกย้ำเรื่อยมา จนกระทั่งล่าสุด คือจักรวรรดิโซเวียตซึ่งล่มสลาย เพราะฉะนั้นเมื่อพิเคราะห์จากมุมมองอย่างนักสังคมศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะให้ใครเชื่อว่าอภิมหาอำนาจไม่มีจุดอ่อน และไม่มีเหตุผลอะไรที่จะให้เชื่อว่า ภายในของอภิมหาอำนาจหรืออาณาจักรเหล่านี้เป็นเนื้อเดียวแน่นหนาไม่แตกสลาย ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะให้เชื่อว่า อาณาจักรเหล่านี้จะอยู่ตลอดไป พิจารณาจากมุมมองของมุสลิมก็คือว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งสร้างทางสังคม ถ้าคุณอธิบายจากพระคัมภีร์ *กุรอาน* ก็คือ วันหนึ่งสรรพสิ่งก็ต้องสูญสลายไป เพราะฉะนั้นถ้าโลกนี้เป็นอย่างนั้นจริงที่คุณกล่าวเมื่อครู่ก็ไม่ต้องตามทฤษฎี และไม่สอดคล้องกับศรัทธาทางศาสนา ที่สอดคล้องกับทั้งทฤษฎีและศรัทธายิ่งกว่าก็คือ แนวคิดสันติวิธีที่เห็นว่า มหาอาณาจักรอภิมหาอำนาจทั้งหลายล้วนมีจุดอ่อนได้ทั้งนั้น

ถาม : *ถ้ามองในแง่พุทธก็คือกฎอนิจจังใช่ไหมคะ ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : เอาเป็นว่าคงมีหลักธรรมต่าง ๆ มาสนับสนุนจุดยืนเช่นนี้

ถาม : *ถ้าอย่างนั้น นักสันติวิธีก็ต้องมองโลกในแง่ดี และมองทะลุจุดนี้ไปได้ว่าทุกอย่างนี้มันต้องล่มสลาย*

ดร. ชัยวัฒน์ : คิดว่าไม่ใช่เฉพาะนักสันติวิธี เพราะใครก็ตามที่มองโลกโดยมีจุดมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงโลกให้ดีขึ้น ก็ต้องมองโลกในแง่ดี ถ้าเห็นว่าสิ่งที่เป็นอยู่นี้มีปัญหา ก็ไม่ใช่ว่า

เฉพาะนักสันติวิธี ผมคิดว่า นักปฏิวัติที่จริงจังก็ต้องเป็นอย่างนั้น คือต้องมองโลกในแง่ดี คนเหล่านั้นถึงลุกขึ้นไปทำอะไรบางอย่าง

ถาม : *ในประเด็นของนักสันติวิธีเชิงโครงสร้าง ไม่ทราบมีความเกี่ยวข้องกับนักสิทธิมนุษยชนหรือนักสังคมสงเคราะห์อย่างไร ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : เกี่ยวแน่ๆ มีบางคนกล่าวหาโจมตีแนวคิดสันติวิธี และผู้คนที่มุ่งจะทำงานด้านสันติวิธี โดยสนใจแต่ว่า สันติวิธีมีวิธีการในการต่อสู้อย่างไร จัดการอย่างไร คือจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าทำแค่นี้ไม่พอ จะต้องใส่ใจต่อไปด้วยว่า แล้วจะสร้างสังคมที่ดีอย่างไร พวกหลังนี้จะเป็นประเด็นในทางโครงสร้าง ถ้าพูดแทนตัวผมเอง งานของผมจะมุ่งที่สันติวิธีในแง่ของการต่อสู้มากกว่า เหตุผลของผมง่ายมาก ก็คือว่า การพูดถึงสังคมที่ดี สังคมที่ควรจะเป็น ทั้งหลายทั้งปวง มีคนทำการศึกษานำเสนอมากมาย ในความเป็นจริงผมรู้สึกว่า ใครๆ ก็ทำงานพวกนี้ เช่น อาจารย์ประเวศ (วะสี) อาจารย์เสน่ห์ (จามริก) ท่านเหล่านี้เริ่มจากการวิพากษ์สังคมที่เป็นอยู่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาเหล่านี้ แล้วก็นำไปสู่ภาพสังคมที่พึงประสงค์ ปัญหาของผมไม่ใช่ทั้งสองอย่าง คือผมคิดว่า คงสามารถจะวิเคราะห์เหตุของความเสื่อมในสังคมได้ คงสามารถจะสร้างสังคมที่ดีในส่วนที่คิดว่าเราควรจะเป็นได้ แต่คำถามที่ผมสนใจก็คือ จะทำอย่างไรจึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่เป็นอยู่ไปสู่ภาพสังคมที่พึงประสงค์โดยไม่ต้องมีความรุนแรง ผมสนใจที่ตรงนี้ งานผมจะอยู่ตรงนี้ ก็เคยเสนอไว้บ้างว่า สังคมที่ดี

ควรจะอยู่เย็นเป็นสุข อยู่เย็นเป็นสุขหมายความว่าอะไร ? แต่การจะสร้างสังคมเช่นนั้น จะต้องแก้ไขปัญหาอย่างไร และตรงไหน

ถาม : *ถ้าเช่นนั้น อาจารย์มองว่า สันติวิธีเป็นประเด็นที่จะนำไปสู่สันติภาพเชิงโครงสร้างหรือเปล่าคะ ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : ถ้าคิดว่าสังคมต้องเปลี่ยนแปลงแล้วละก็ ผมคิดว่าคงต้องใส่ใจกับวิธีการ ซึ่งก็คือปัญหายิ่งใหญ่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการ

ถาม : *ถ้าอย่างนั้นอาจารย์มองว่า คนที่คำนึงถึงวิธีการเพื่อที่จะไปสู่เป้าหมายที่บอกว่าเป็นสันติภาพหรือสันติสุขของสังคมต้องได้มาด้วยสันติวิธี อย่างนั้นถึงจะเรียกว่านักสันติวิธีโดยแท้ใช่หรือไม่คะ ? แล้วมองอย่างไรกับคนที่บอกว่าเขาต้องการสังคมที่มีสันติสุขเหมือนกัน แต่มองว่า เขาอาจจะมีวิธีการอื่นอีกหลาย ๆ ทาง ?*

ดร. ชัยวัฒน์ : ก็เพียงแต่บอกว่า คนพวกนั้นไม่ได้สนใจสันติวิธี แต่เขาอาจจะสนใจสร้างสังคมที่ดี เชกูวาร่าก็สนใจสร้างสังคมที่ดี เหมาเจ๋อตุงหรือเลนินก็สนใจสร้างสังคมที่ดี แต่คนเหล่านี้ก็ไม่ใช่ดอม เฮลเดอร์ คามารา ไม่ใช่มาร์ติน ลูเธอร์ คิง ไม่ใช่คานธี อาจจะเรียกคนพวกนั้นเป็นนักปฏิวัติได้ อาจจะเรียกพวกเขาเป็นนักสร้างสังคมที่ดีได้ เป็นนักอุดมคติ อะไรก็ได้ แต่คงเรียกเขาว่าเป็นนักสันติวิธีไม่ได้

....

ภาคผนวก ค

ทัศนะของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องทหารและระบอบประชาธิปไตย

ข้อคิดเห็นของ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์อำนวย สุวรรณกิจบริหาร*

การพัฒนาทั้งหลายเราจะต้องยึดถือทหารเป็นหลัก เพราะฉะนั้นการพัฒนาการเมือง การปฏิวัติ อาจารย์ปรีดีถึงได้เชิญชวนทหารเข้ามาโดยที่ไม่ได้คำนึงถึงว่า เขาจะมีอะไร เพียงแต่ว่าถ้าเห็นด้วยว่า ถ้าทำเพื่อให้บ้านเมืองเจริญดี ท่านก็เชิญชวนเข้ามา เพราะฉะนั้นจึงเป็นผลให้บางคนก็อาจจะตำหนิท่าน พูดในทำนองคล้ายๆ กับว่า ท่านไม่รู้หรือว่าคนเหล่านี้มีพื้นฐานเป็นอย่างไร คงจะเป็นปฏิปักษ์ต่อท่านในภายหลัง ท่านไม่ได้คำนึงถึงข้อนี้ เข้าใจไหมครับ เพราะท่านยึดอยู่อย่างเดียวว่า ทหารนั้นเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้บ้านเมืองเรานี้จะพัฒนาไปได้ ไม่ว่าระบบอะไรก็แล้วแต่ และสำหรับระบบการเมืองนั้น ท่านยังเชื่อมั่นอยู่ว่า การที่ฝ่ายการเมืองหรือพลเรือนนั้นร่วมมือกับทหาร โดยที่ทหารสนับสนุนแล้ว บ้าน

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์อำนวย สุวรรณกิจบริหาร ขณะสัมภาษณ์ดำรงตำแหน่งคณบดี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต ผู้อำนวยการโครงการปริญญาโท รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต อดีตอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อดีตผู้ร่วมขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒

เมืองก็จะปลอดภัย และระบบการเมืองก็จะมีความมั่นคงขึ้น เพราะฉะนั้นคุณจะเห็นได้ว่า ท่านเริ่มสร้าง ทำให้ทหารสบายใจ ก็คือ การที่ท่านขอที่ทางทหารมาเป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การขอที่ตั้งที่นี่ก็เพื่อให้ทหารเข้าใจว่า ท่านไม่ได้ทำอะไรทางการเมือง นอกเหนือไปจากที่เป็นประโยชน์ของชาติ จึงได้ขอที่ทหารที่นี่ แล้วในที่สุดทหารก็ร่วมมือกับท่านให้ที่ตรงนี้ ยอมออกกฎหมาย พรบ. ให้ที่ตรงนี้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น ในระหว่างที่เกิดสงคราม ท่านจึงใช้ทหารจากทุกฝ่าย ไม่ว่าคนๆ นั้นจะมีพื้นฐานว่าเคยร่วมมือ หรือใครจะกล่าวว่าเป็นลูกน้องหลวงพิบูลฯ อะไร ท่านไม่เคยคำนึงถึง ถ้าเขามีความรู้ ความสามารถท่านเห็นว่าใช้ได้ประโยชน์ ท่านก็ใช้ อย่างคุณเนตร เขมะโยธิน ก็เช่นเดียวกัน ทำงานให้หลวงพิบูลฯ ในการติดต่อกับจีนลับๆ แต่ไม่สำเร็จ ท่านทราบ ท่านก็เอามาร่วมงานกับทางด้านนี้ และคุณเนตรก็ช่วยงานได้ประสบผลสำเร็จ หลังสงครามเสร็จ ท่านเอารัฐมนตรีกลาโหมเป็นรองจากทหาร ล้วนแล้วแต่ท่านเอานายทหารซึ่งมีความเป็นกลางจริงๆ ทั้งนั้นนะครับ ท่านไม่ฝักใฝ่ใคร นี้คือจุดของท่าน แต่คนไม่เข้าใจ และผู้ที่ไม่เข้าใจนั้นไม่ใช่ใครอื่น ธรรมศาสตร์เองก็ไม่เข้าใจแนวคิดของท่าน หาว่าทหารนั้นเป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรู ไม่ใช่นะครับ ท่านต้องการให้ทหารเขาเข้าใจอะไรทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะฉะนั้น กฎหมายต่างๆ เราจะเห็นได้ว่า เริ่มต้นตั้งแต่ในตอนแรกนั้น หลวงพิบูลฯ ชักเริ่มไม่สบายใจ ก็ออกระเบียบข้อบังคับไม่ให้ทหารเรียนการเมือง เพราะกลัวว่า ทหารเรียนธรรมศาสตร์แล้วจะหัวแข็ง ความจริงน่ะ หลวงพิบูลฯ เขาเข้าใจผิด เราจะเห็นได้ว่าต่อมาในภายหลังก็ได้มีการอนุญาตให้ทหารเข้ามาเรียน เพราะว่าจะได้เพิ่มพูนความรู้ในทางการเมืองการปกครองให้ประชาชนทั่วไป ไม่ว่าเขาจะเป็นทหารหรือเป็นใครนะครับ นี่ความเห็นของอาจารย์เป็นอย่างนี้ครับ เพราะฉะนั้น อาจารย์จึงไม่ขัดข้องที่จะเชิญทหารเข้ามาเกี่ยวข้องในทางการเมือง เพราะถือว่า ทหารนั้นย่อมมีความเข้าใจอะไรดีๆ นี่คือจุดที่สำคัญที่สุดนะครับ เพราะฉะนั้น ธรรมศาสตร์หรือใครก็ตามที่กล่าวอ้างว่าเป็น

ผู้สนับสนุนยึดแนวทางของท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์แล้วเห็นทหารเป็นศัตรูนั้น เขาเข้าใจอาจารย์ผิดไปหมดเลย เพราะอาจารย์ไม่ต้องการแตกแยก ไม่ต้องการความแตกแยกภายในสังคมทหารหรือพลเรือนนั้น เพราะท่านรู้เป็นอย่างดีว่า ยามสงบนั้นทุกคนคนไทยนั้นเป็นพลเรือน แต่ยามสงครามนั้นทุกคนคนไทยเป็นทหาร เพราะฉะนั้นหลักการอันนี้เป็นหลักการที่ท่านยึดถือนะครับ แต่คนไม่ค่อยเข้าใจ เพราะฉะนั้นการที่เราไปยึดความคิดของต่างประเทศเข้ามาว่า ประชาธิปไตยนั้นแยกการเมืองออกไปจากศาสนาอันนั้นถูกต้อง แต่ในการเมืองนั้น ไม่มีการแยกเหล่าแยกกลุ่ม เพราะแยกกลุ่มเมื่อไหร่ เข้าใจว่าการเมืองคือการแยกกลุ่มแล้วละก็ บ้านเมืองเราก็เสียหาย มีแต่การทะเลาะวิวาทกัน แยกพวกแยกพรรค จนกระทั่งถึงบัดนี้ มันกลับกลายเป็นเห็นได้ชัดทีเดียวว่า ผู้ที่เป็นกลไกของสังคมแท้ๆ คือ ข้าราชการ พลเรือน นักการเมือง และทหารนั้น จะเห็นได้ว่ามันแบ่งออกเป็นสามกลุ่มไปได้ยังไง ทั้งๆ ที่มันต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันนี้คือความเข้าใจผิดในเรื่องของการสร้างชาติและความเป็นประชาธิปไตยที่จะต้องมีเอกภาพของชาติ นี่คือสิ่งที่คนไม่ค่อยเข้าใจ

(ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กล่าวถึงอาจารย์อำนวยไว้ว่า : อาจารย์อำนวยทำกบฏวังหลวง ๒๔๙๒ และเพราะทำกบฏวังหลวงจึงต้องถูกลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ ๑๐ ปี ไปอยู่อินโดนีเซีย สิงคโปร์ พร้อมกับที่อาจารย์ปรีดีต้องไปอยู่เมืองจีน ๑๐ กว่าปี อาจารย์เป็นศิษย์ก้นกุฏิท่านหนึ่งของอาจารย์ปรีดี)

....

ภาคผนวก ง

ตารางสรุปค่าปัจจัยเกื้อหนุนของศาสนาต่างๆ ที่เอื้อต่อการใช้ความรุนแรง จากการคำนวณค่าในงานวิจัยของโยฮัน กัลตุง เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะที่โน้มนำไปสู่การเกิดสันติภาพในคำสอนของแต่ละศาสนา โดยกัลตุงสรุปไว้ว่า คำสอนของศาสนาพุทธมีปัจจัยเกื้อหนุนสูงสุดต่อการเกิดสันติภาพ (ข้อมูลจาก โยฮัน กัลตุง, ๒๕๓๘, "พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง", แปลโดย อำนาจ เย็นสบาย, กรุงเทพฯ : *ปาจารยสาร*, หน้า ๖๗-๖๘)

สภาพไร้ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

สูง	ศาสนาอิสลาม	ศาสนาพุทธ
ต่ำ	ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาผสมแบบญี่ปุ่น ศาสนาผสมแบบจีน	ศาสนาพุทธ
	ต่ำ	สูง

สภาพไร้ความรุนแรงโดยตรง

ศาสนาในฐานะเหตุปัจจัย : บทสรุปโดยสังเขป

	ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ	การกระจายสินค้าและบริการ	สภาพไร้ความรุนแรงโดยตรง	สภาพไร้ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง	ค่าปัจจัยเกื้อหนุนสูง
ศาสนายิว	สูง	สูง	ต่ำ	ต่ำ	๒
คริสต์ศาสนาโปรแตสแตนท์	สูง	สูง	ต่ำ	ต่ำ	๒
คริสต์ศาสนาคาทอลิค	สูง	ต่ำ	ต่ำ	ต่ำ	๑
ศาสนาอิสลาม	ต่ำ	สูง	ต่ำ	สูง	๒
ศาสนาฮินดู	ต่ำ	ต่ำ	สูง	ต่ำ	๑
พุทธบริสุทธิ์	ต่ำ	สูง	สูง	สูง	๓
ศาสนาผสมแบบจีน	สูง	สูง	ต่ำ	ต่ำ	๒
ศาสนาผสมแบบญี่ปุ่น	สูง	สูง	ต่ำ	ต่ำ	๒

....

ภาคผนวกท้ายเล่ม

สู่ศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์

"หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส"

จากเกียรติภูมิของแผ่นดินจดจารสู่

"หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส"

****

คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปีชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชน ได้มีมติจัดพิมพ์หนังสือชุด "ครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส" ขึ้น เพื่อร่วมฉลองวาระครบ ๑๐๐ ปี แห่งชาตกาล และเพื่อเผยแผ่ชีวประวัติ หน้าที่การงาน ตลอดจนแนวคิดของท่าน ทั้งงานเขียนของท่านเอง และงานที่มีผู้เขียนถึงท่าน รวมทั้งเกียรติคุณของบุคคลร่วมสมัยและร่วมอุดมการณ์กับท่านที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม อาทิ อดีตเสรีไทย ฯลฯ

ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อมูลให้เด็ก เยาวชน และบุคคลทั่วไปได้ศึกษา ค้นคว้า และสืบต่ออุดมคติที่ดีงามของท่านเหล่านั้น ในด้านความซื่อสัตย์สุจริต กล้าหาญ เสียสละ และบำเพ็ญตนให้เกิดประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมสืบไป โดยคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๖๑/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ ให้มูลนิธิเด็กรับผิดชอบการผลิตสื่อเผยแพร่สำหรับเด็กและเยาวชนเพื่อร่วมงานฉลองในวาระดังกล่าว

ชุดที่ ๑

จากตาถึงหลาน : รวมงานวรรณศิลป์สู่เยาวชน

๑. ปรีดี พนมยงค์ ประดับไว้ในใจชน
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๐๕ บาท

๒. คือผู้อภิวัฒน์ ๒๔๗๕
คำรณ คุณะดิลก และ
พระจันทร์เสี้ยวการละคร
ราคา ๑๑๐ บาท

๓. พระเจ้าช้างเผือก
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๑๔๕ บาท

๔. นิทานจินตนาการ 'เรือกับรั้ว'
เรื่อง : เทพศิริ สุขโสภา
ภาพ : เทพศิริ สุขโสภา, วัลลภ แม่นยำ
ราคา ๑๘๐ บาท

๔. วันวานในโลกกว้าง
ว.ณ. พนมยงค์
ราคา ๙๕ บาท

๖. คนดีศรีแผ่นดิน :
ชีวประวัติปรีดี พนมยงค์ ฉบับการ์ตูน
เรื่อง : ว.ณ. พนมยงค์
ภาพ : ธนิต สุวรรณพฤกษ์
ราคา ๕๐ บาท

****

ชุดที่ ๒

รำลึกเสรีไทย

๑. จากมหาสงครามสู่สันติภาพ
ทศ พันธุมเสน, จินตนา ยศสุนทร
ราคา ๑๖๕ บาท

๒. บันทึกปฏิบัติงานใต้ดิน
ของอดีตเสรีไทย
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๗๕ บาท

๓. เอกราชได้มาด้วยการต่อสู้
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๖๐ บาท

****

ชุดที่ ๓ 📖
ภาษาอังกฤษ

๑. Powers That Be :
Pridi Banomyong through the rise and fall of Thai democracy
Sulak Sivaraksa , translated with introduction by S.J.
ราคา ๑๖๐ บาท (10 US$)

๒. The 1932 Revolutionist
Kamron Gunatilaka &
Crescent Moon Theatre,
translated by S.J.
ราคา ๒๐๐ บาท (10 US$)

๓. National Economic Policy
Pridi Banomyong
ราคา ๒๖๐ บาท (10 US$)

๔. The King of
The White Elephant
Pridi Banomyong
ราคา ๒๙๐ บาท (10 US$)

๕. Political and Military Tasks of the Free-Thai Movement
Pridi Banomyong
ราคา ๒๕๐ บาท (6 US$)

๖. Thai Foreigh Policy 1932-1946
Charivat Santaputra
ราคา ๗๓๐ บาท (17 US$)

๗. Pridi Banomyong and
The Making of Thailand's
Modern History
Dr Vichitvong Na Pombhejara
ราคา ๖๔๕ บาท (15 US$)

****

ชุดที่ ๔

รำลึกรัฐบุรุษอาวุโส

๑. พลิกแผ่นดิน : จากประดิษฐ์มนูธรรม สู่สันติประชาธรรม แล้วเดินหน้าต่อไปยัง พ.ศ. ๒๕๔๓
ส. ศิวรักษ์
ราคา ๗๐ บาท

๒. หนึ่งศตวรรษปรีดี พนมยงค์
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๖๐ บาท

๓. คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประชาธิปไตย ๒๔ มิถุนายน
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๙๐ บาท

๔. วิกฤตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนิยม
ผาสุก พงษ์ไพจิตร
ราคา ๖๐ บาท

๕. เค้าโครงการเศรษฐกิจ
หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์)
ราคา ๑๗๕ บาท

๖. ปรีติธรรม : รวมธรรมทัศน์ของพระมหาเถระต่อปรีดี พนมยงค์
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๗๐ บาท

๗. ปรีดี พนมยงค์ กับการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย
สันติสุข โสภณสิริ
ราคา ๘๕ บาท

๘. ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
สัมภาษณ์โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
ราคา ๙๐ บาท

๙. นโยบายต่างประเทศที่พึงปรารถนาและแนวความคิดของท่านปรีดี พนมยงค์
วงศ์ พลนิกร
ราคา ๖๐ บาท

๑๐. ปรีดีปริทัศน์ : รวมทัศนะนักวิชาการต่อ ปรีดี พนมยงค์
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๒๐ บาท

๑๑. ความเป็นอนิจจังของสังคม
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๙๐ บาท

๑๒. ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๒๕๐ บาท

๑๓. ผู้กำเนิดรัฐธรรมนูญไทย
ปรีดี พนมยงค์
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๑๐ บาท

๑๔. อภัยวิถี : มิตร/ศัตรู และการเมืองแห่งการให้อภัย
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์
ราคา ๗๕ บาท

๑๕. คำตัดสินใหม่กรณีสวรรคต ร. ๘
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๑๙๐ บาท

๑๖. นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) กับปฏิบัติการเสรีไทย
ดร. วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร
ราคา ๑๓๐ บาท

๑๗. มหาราชและรัตนโกสินทร์
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๑๒๐ บาท

๑๘. ปรีดี พนมยงค์ กับภูมิปัญญาไทยร่วมสมัย
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๙๕ บาท

๑๙. ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการกู้เอกราชในลาว
อุดร วงศ์ทับทิม
ราคา ๑๔๕ บาท

๒๐. ปรีดีทัศน์
สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ
ราคา ๕๐ บาท

๒๑. บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒
ปรีดี พนมยงค์
ราคา ๑๕๐ บาท

๒๒. แนวความคิดทางเศรษฐกิจของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์
ดร. วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร
ราคา ๗๐ บาท

๒๓. ปรีดีคิด - ปรีดีเขียน
สุพจน์ ด่านตระกูล
ราคา ๑๓๕ บาท

๒๔. ปฐมทรรศน์ทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์
ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล
ราคา ๓๙๕ บาท

๒๕. กระบวนทัศน์สันติวิธีของ ปรีดี พนมยงค์ ? กรณีศึกษา “พระเจ้าช้างเผือก”
สุรัยยา (เบ็ญโส๊ะ) สุไลมาน
ราคา ๒๙๐ บาท

****

ชุดที่ ๕

วิถีสังคมไท : สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์

๑. วิถีสังคมไท ชุดที่ ๑ “ภูมิปัญญา กระบวนทัศน์ใหม่ และจิตนาการใหม่”
ประเวศ วะสี, ยุค ศรีอาริยะ, เจตนา นาควัชระ
ราคา ๑๒๐ บาท

๒. วิถีสังคมไท ชุดที่ ๒ “ความคิดทางการเมืองการปกครอง”
เอนก เหล่าธรรมทัศน์, มารค ตามไท
ราคา ๙๐ บาท

๓. วิถีสังคมไท ชุดที่ ๓

“เศรษฐกิจ - เศรษฐศาสตร์ทางเลือก”

สุธี ประศาสน์เศรษฐ,
ฉันทนา บรรพศิริโชติ,
โชคชัย สุทธาเวศ, ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ

ราคา ๑๗๐ บาท

๔. วิถีสังคมไท ชุดที่ ๔

“ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน”

พระไพศาล วิสาโล, ผาสุก พงษ์ไพจิตร,
อานันท์ กาญจนพันธุ์

ราคา ๑๕๐ บาท

๕. วิถีสังคมไท ชุดที่ ๕

““ประวัติศาสตร์สังคมการเมืองไทย”

สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ราคา ๑๐๐ บาท

****

● เพียงการสนับสนุนคือต้นทุนเมล็ดพันธุ์อันงดงาม ●

ใบสั่งซื้อ

"หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส"

ข้าพเจ้า..
ที่อยู่...
....
โทรศัพท์...โทรสาร..

๑. ขอสั่งซื้อหนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปีฯ ตามรายการดังต่อไปนี้

- ลด ๑๐% ต่อเล่ม
- ซื้อ ๑๐ เล่มขึ้นไป ลด ๒๕%
- สั่งซื้อทางไปรษณีย์ กรุณาช่วยค่าจัดส่งเล่มละ ๒ บาท

ลำดับที่ (รายการหนังสือ)	ซื้อเอง/เล่ม	บริจาค/เล่ม	รวมเงิน

รวมเงิน ....บาท

ตัวอักษร (..)

๒. สำหรับหนังสือซื้อเพื่อบริจาคเข้าห้องสมุด ลด ๓๐%

☐ ข้าพเจ้าเลือกโรงเรียนเอง (กรุณาแนบรายชื่อโรงเรียนพร้อมใบสั่งซื้อ)

☐ ขอให้โครงการฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาลฯ เลือกโรงเรียนตามความเหมาะสม

พร้อมนี้ได้ส่ง

☐ **เช็คสั่งจ่ายในนามมูลนิธิเด็ก** (หนังสือชุดครบรอบ ๑๐๐ ปีฯ)

☐ **ตั๋วแลกเงิน** หรือ

☐ **ธนาณัติ** ในนาม**มูลนิธิเด็ก** สั่งจ่าย **ปณ. กระทุ่มล้ม ๗๓๒๒๐** หรือ **โอนเงินเข้า**

☐ **บัญชีออมทรัพย์** ของ **มูลนิธิเด็ก** ในธนาคาร ต่อไปนี้

ธนาคาร	**สาขา**	**บัญชีเลขที่**
กรุงเทพ	หนองแขม	๒๓๖-๐-๓๐๙๘๙-๘
กรุงไทย	อ้อมน้อย	๗๓๒-๑-๒๕๒๙๘-๑
กรุงศรีอยุธยา	หนองแขม	๓๐๘-๑-๑๓[illegible]๘๒-๘
กสิกรไทย	พุทธมณฑลสาย ๔	๒๖๑-๒-๘๔๔๘๑-๒
ทหารไทย	หนองแขม	๑๐๙-๒-๐๓๕๓๕-๙
ไทยพาณิชย์	เพชรเกษมซอย ๑๑๔	๑๑๕-๒-๑๔๗[illegible]๓-๐

● เมื่อโอนเงินแล้วกรุณาแจ้งชื่อ-ที่อยู่ และวันโอนเงินของท่านให้ทราบทุกครั้ง พร้อมแนบหลักฐานการโอนเงิน หรือแจ้งทางโทรศัพท์ที่แผนกรับบริจาคมูลนิธิเด็ก โทรศัพท์ ๘๑๔-[illegible]๔๘๑ ถึง ๗ โทรสาร ๘๑๔-๐๓๖๙

● กรุณาส่งใบสั่งซื้อนี้ไปที่ **มูลนิธิเด็ก (โครงการฉลอง ๑๐๐ ปีชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส) ๙[illegible]/๒๔ ม.๖ ซ.เกียรติร่วมมิตร ถ.พุทธมณฑลสาย ๔ ต. กระทุ่มล้ม อ. สามพราน จ. นครปฐม ๗๓๒๒๐**

● สอบถามข้อมูลหนังสือใหม่เพิ่มเติมได้ที่
สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก โทรศัพท์ ๘๘๑-๑๗๓๔

ภาคผนวก

(พิเศษ)

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๔-๒๔๘๘)

สถาบันพระมหากษัตริย์ กับรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

ท่านนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านอธิการบดี ท่านที่เคารพทุกๆ ท่าน ในการกล่าวเรื่อง คุณูปการของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อสังคมไทย ควรเริ่มต้นด้วยสัจธรรม สัจธรรมประการหนึ่งคือ ความเป็นจริงที่ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเปลี่ยนแปลง สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง นั่นคือ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น ตั้งแต่จักรวาลไปจนถึงอะตอม ท่ามกลางกระแสของความเปลี่ยนแปลง ถ้ามีระบบใดระบบหนึ่งที่ปรับตัวไม่ได้ ระบบนั้นย่อมเกิดวิกฤตและเสื่อมสลายไป นี่เป็นความจริงที่เกิดขึ้นกับระบบทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นระบบชีวิตตั้งแต่จุลินทรีย์ไปจนถึงไดโนเสาร์ องค์กร สถาบัน บริษัท ตลอดไปจนถึงอารยธรรมต่างๆ เช่น อารยธรรมเมโสโปเตเมีย กรีก และโรมัน เป็นต้น อารยธรรมเหล่านี้ล้วนเสื่อมสลายไปเพราะปรับตัวไม่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง ต้นเค้าของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของโลกในปัจจุบันเกิดขึ้นเมื่อ ๓๐๐ ปีก่อน เริ่มต้นด้วยการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ อันนำไปสู่การปฏิวัติทางอุตสาหกรรม ซึ่งนำไปสู่อำนาจ และการแผ่ขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกไปทั่วโลก อันก่อให้เกิดกระแสของการเปลี่ยนแปลงที่เชี่ยวกรากไปทั้งโลก กระทบประเทศน้อยใหญ่ทุกประเทศทั่วไป การที่ประเทศต่างๆ จะปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของโลก เป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะการที่จะปรับวิธีคิดและปรับโครงสร้าง ไม่ว่าสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นเรื่องที่ยากมาก ประเทศต่างๆ จึงประสบภัยพิบัตินานัปการ เช่น ความขัดแย้ง สงคราม ความผันผวนรุนแรงในสังคม วิกฤตการณ์วัฒนธรรม หรือวิกฤตการณ์ในรากเหง้าของตนเอง

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ และโดยเฉพาะรัชกาลที่ ๕ ทรงพยายามปรับประเทศไทยให้มีความเป็นสมัยใหม่ กระแสความเปลี่ยนแปลงของความเป็นสมัยใหม่ของประเทศไทยและของโลกก่อให้เกิดความเครียดเชิงโครงสร้างในสังคมไทย เพราะโครงสร้างทางสังคมปรับตัวไม่ได้ง่ายๆ ความเครียดเชิงโครงสร้างนำไปสู่

จากคำกล่าวเปิดงานปรีดี พนมยงค์ หน้าตึกโดม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๐ โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ความรุนแรงได้ ดังที่มีความพยายามที่จะก่อการปฏิวัติรัฐประหารที่เรียกว่า กบฏในรัชกาลที่ ๖

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ เศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ที่เรียกว่า The Great Depression of ๑๙๓๐ เป็นกระแสใหญ่อีกกระแสหนึ่งที่เพิ่มความเครียดให้สังคมไทย ความเครียดเพราะกระแสความเปลี่ยนแปลงจะผลิตปัญหารุนแรงต่างๆ เข้าใส่รัฐบาลที่รวมศูนย์อำนาจ ถ้าโครงสร้างอำนาจยังรวมศูนย์ ไม่ว่ารัฐบาลนั้นจะเป็นพระมหากษัตริย์ หรือทหาร หรือพลเรือน ดังที่เราเห็นอุบัติเหตุเภทภัยที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลต่างๆ เรื่อยมา การเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยสันติวิธีเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ ย้ายบทบาทจากจุดศูนย์รวมทางการเมืองอันเป็นจุดที่ล่อแหลมกลายเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณ ซึ่งพ้นอันตรายจากความเครียด และการเป็นเป้าทางการเมือง ทำให้เกิดความมั่นคงในสถาบันพระมหากษัตริย์สืบมา

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์มีความปลอดภัยและมั่นคงยิ่งขึ้น ถ้าศึกษาความคิด บทบาท และพฤติกรรมของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นมันสมองของคณะราษฎร ทั้งในระหว่างการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และหลังจากนั้น จะเห็นว่าอาจารย์ปรีดี คือผู้พยายามพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ นี่จะเป็นการตรงข้ามกับความพยายามสร้างภาพให้สังคมไทยเข้าใจไปว่าอาจารย์ปรีดีเป็นปฏิปักษ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ท่านผู้มีเกียรติครับ ประสบการณ์ตรงอาจจะหลอกเราได้ เช่น ประสบการณ์โดยตรงกับพื้นผิวโลกจะทำให้เราคิดว่าโลกแบนเพราะเราเห็นอยู่ทุกวี่ทุกวัน เราจะสรุปว่ามันแบน แต่การประมวลความรู้โดยอาศัยหลักฐานต่างๆ สามารถสรุปได้ว่าโลกกลม จากประสบการณ์ตรงจะคิดว่าดวงอาทิตย์โคจรรอบโลกเพราะเราเห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกทุกเช้าและตกทางทิศตะวันตกอยู่ทุกเย็น มนุษย์จะเชื่อเช่นนั้นว่าดวงอาทิตย์โคจรรอบโลก แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ สามารถสรุปได้ว่า โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ ฉะนั้นประสบการณ์ตรงอาจทำให้เราเข้าใจผิดได้ แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ ทำให้เรารู้ความจริง

เรื่องท่านอาจารย์ปรีดี เช่นกัน ได้มีผู้จงใจสร้างภาพว่าท่านเป็นปฏิปักษ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่การประมวลความรู้โดยหลักฐานต่างๆ จะพบความจริง ซึ่งตรงกันข้ามคือ ท่านเป็นผู้ที่พยายามที่จะพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงที่ท่านมีอำนาจทางการเมืองและในช่วงที่ท่านไม่มีอำนาจแล้ว จนวาระสุดท้ายในชีวิตของท่าน ถ้าวิญญูชนใช้การประมวลความรู้โดยหลักฐานจะพบความจริงตามนี้ ความจริงที่ตรงข้ามกับการเล่าลือประดุจเรื่องดวงอาทิตย์โคจรรอบโลก หรือโลกโคจรรอบดวงอาทิตย์

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ความจริงเป็นเรื่องสำคัญ ความจริง ความรักความสมานฉันท์ เป็นเรื่องที่ไปด้วยกันได้ ความไม่จริงก่อให้เกิดความเกลียดชังความเป็นปฏิปักษ์ และความแตกร้าว ประเทศไทยมีความแตกแยกกันมากเป็นสังคมทอนกำลัง จนไม่มีกำลังที่จะเผชิญวิกฤตการณ์ต่างๆ มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างความรู้ ความรักและความสามัคคี ตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ถ้าคิดว่าท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว จะมองไม่เห็นความดีของอาจารย์ปรีดี ซึ่งมีเป็นอเนกประการ ถ้ารู้ความจริงว่าอาจารย์ปรีดีเป็นผู้พยายามพิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ จะเห็นคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อสังคมไทยของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์

อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแห่งนี้ โดยมุ่งที่จะสร้างคนที่มีการศึกษาจำนวนมากขึ้นมามีส่วนร่วมทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตย อาจารย์ปรีดีวางระบบการคลังของประเทศเมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง อาจารย์ปรีดีพยายามวางความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศเมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้ดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาสิทธินอกอาณาเขตที่ไทยเสียเปรียบต่างประเทศและเสียศักดิ์ศรี หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ถึง ๑๐ ปี เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นบุกไทย ยกทัพเข้ามาประเทศไทย และบังคับให้ประเทศไทยประกาศสงครามกับสัมพันธมิตร อาจารย์ปรีดีในขณะดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามพันธมิตรถือว่าประเทศไทยแพ้สงครามด้วย อาจารย์ปรีดีใน

ฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ได้ชิงประกาศสันติภาพเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๘ โดยถือว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ ประเทศไทยไม่มีกรณีสงครามกับสัมพันธมิตร และดำเนินการเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรให้รับรองอิสรภาพของประเทศไทย

การประกาศสันติภาพของอาจารย์ปรีดีเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๘ เท่ากับเป็นการกู้อิสรภาพของประเทศไทย จากการตกเป็นเมืองขึ้นของสัมพันธมิตร จากคุณูปการในการรักษาบ้านเมืองไว้เมื่อพระมหากษัตริย์ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงตอบแทนคุณงามความดีของท่านอาจารย์ปรีดี ด้วยการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ดำรงตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโส เป็นคนแรกและคนเดียวของประเทศไทย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเป็นตัวอย่างของสามัญชนคนไทยที่มีความรักชาติบ้านเมืองอย่างแรงกล้า พยายามเรียนรู้จนเกิดปัญญา ใช้ปัญญาทำงานเพื่อประเทศชาติ ดำรงตนอยู่ในความสุจริต ถูกต้อง มีความกล้าหาญ เป็นกำลังสำคัญในการก่อให้เกิดประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข พิทักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ เชิดชู และพยายามพัฒนาระบอบประชาธิปไตย ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หัวหน้าขบวนการเสรีไทย นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รักษาบ้านเมืองไว้ในยามคับขัน ไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น นับว่าอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เป็นคนดีศรีสยามโดยแท้

การที่มีคนไทยคนหนึ่งเป็นคนดีถึงขนาดนี้ เป็นเรื่องหาได้ยาก ควรที่สังคมไทยโดยเฉพาะอนุชนคนรุ่นหลังจะได้รู้ความจริง มีความภูมิใจในความดีของเพื่อนร่วมชาติที่ทรงคุณงามความดีอันสูงยิ่งเช่นนี้ และเกิดความบันดาลใจที่จะทำความดีเพื่อชาติบ้านเมือง

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเกิดเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๔๓ หรือตรงกับ ค.ศ.๑๙๐๐ ในปี ค.ศ.๒๐๐๐ หรือปี พ.ศ.๒๕๔๓ ปีข้างหน้านี้ท่านจะมีชาตกาลครบ ๑ รอบศตวรรษ ในโอกาสเช่นนี้ ประเทศไทยควรจะกระทำอะไรอันเป็นสัญลักษณ์เพื่อให้สังคมไทยระลึกรู้ถึงคุณูปการอันยิ่งใหญ่ที่ท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสมีต่อสังคมไทย เพื่อก่อให้เกิดกำลังในชาติบ้านเมืองในการที่จะก้าวเดินต่อไปข้างหน้า รัฐบาลควรเป็นเจ้าภาพจัดงานโดยจะเรียกว่า "งานฉลอง

๑ ศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทย" หรือ "๑ ศตวรรษ ปรีดี คนดีศรีสยาม" หรือชื่ออื่นในทำนองนี้ก็ตาม ประกอบกับการสร้างสื่อในรูปต่างๆ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้รู้จักคนไทยที่ประกอบคุณงามความดีแก่แผ่นดินเกิด นอกจากนั้นรัฐบาลควรจะดำเนินการเสนอให้ UNESCO ประกาศให้อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทยเป็นบุคคลสำคัญของโลก เพื่อโลกจะได้รับรู้การมีบุคคลสำคัญระดับโลกของประเทศไทย

ท่านผู้มีเกียรติครับ ถ้ารัฐบาลได้ทำตามนี้จะเกิดความเป็นมงคล มงคลกับรัฐบาลเอง และมงคลกับสังคมไทย คนไทยนั้นถือเรื่องมงคล มงคลเกิดจากความจริง ความงาม ความถูกต้อง การมีความกตัญญูกตเวทีต่อคนที่มีบุญคุณ สังคมที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อคนที่ควรกตัญญูกตเวที ย่อมเป็นสังคมที่มีความเป็นมงคลอยู่ในตัว ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ นี้ หรือ ค.ศ.๒๐๐๐ จะเป็นปีแห่งชาตกาลครบรอบศตวรรษของคนไทยผู้ทรงคุณวิเศษอีกท่านหนึ่ง คือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี การประกาศเกียรติคุณของคนไทยผู้ทรงคุณงามความดีสูงสุดมากกว่า ๑ คน ไม่ใช่ข้อเสียหายอะไร ตรงข้าม กลับจะเป็นไปในทางที่เป็นคุณยิ่งขึ้น เรายิ่งมีคนไทยที่ทรงคุณงามความดีสูงจำนวนมากคนเท่าใดที่จะให้โลกได้รับรู้ ยิ่งเป็นการดีเท่านั้น

ท่านผู้มีเกียรติครับ สังคมไทยควรจะล่วงพ้นการคิดอย่างขาดวุฒิภาวะหรือคิดอย่างเด็กๆ ว่า ถ้ารักคนนี้ต้องไม่รักคนโน้น การคิดแบบแยกข้าง แยกพวก ได้ทำลายสังคมไทยมามากเกินแล้ว ควรจะปรับเปลี่ยนวิธีคิดมาเป็นการคิดแบบเชื่อมโยงเป็นบูรณาการ

ท่านที่เคารพครับ สังคมไทยทอนกำลังกันเองมามาก จนสังคมอ่อนแอ ถึงเวลาที่เราจะสร้างความรักความสมานฉันท์ ความเป็นมงคล ให้เกิดขึ้นในชาติบ้านเมือง เพื่อสังคมไทยจะได้มีกำลังของแผ่นดินหรือภูมิพละในการดำเนินไปข้างหน้า สามารถเอาชนะอุปสรรคอันยากลำบากนานาประการ สามารถสร้างสันติภาพและสันติสุขให้เกิดขึ้นในแผ่นดินของเราให้จงได้ อันเป็นสิ่งปรารถนาสูงสุดของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ขอขอบพระคุณครับ

ผลการประชุมคณะรัฐมนตรี

เรื่อง การเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลสำคัญ บรรจุไว้ในปฏิทินของยูเนสโก

คณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบตามที่กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัยเสนอ ในการเสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ไปยังองค์การยูเนสโก เพื่อขอให้องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ (Anniversaries of great personalities and historic events) เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาล และให้ความเห็นชอบโครงการเฉลิมฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทั้งนี้ เนื่องจากในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบชาตกาล ๑๐๐ ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ อดีตผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้ซึ่งประกอบคุณงามความดีอันก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและประเทศชาติ และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา ส่งเสริมและปลูกฝังจิตสำนึกในด้านการศึกษา สันติภาพ ตลอดจนประชาธิปไตยแก่ชาวไทยและชาวโลก และเป็นผู้ที่ได้สร้างคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติ และราษฎรไทย โดยได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต กล้าหาญ เสียสละ ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รัฐบุรุษอาวุโส นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงการคลัง และเลขาธิการคนแรกของสภาผู้แทนราษฎรสยาม อันจะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนของชาติที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองต่อไป

ประชุมเมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๔๐

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๓๖๑/๒๕๔๐

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์

ตามที่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติและราษฎรไทย เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าวดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุซึ่งวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมนตรีจึงแต่งตั้งบุคคลรายนามต่อไปนี้เป็นกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ คือ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)
๒. พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
๓. ประธานรัฐสภา
๔. ประธานศาลฎีกา
๕. ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
๖. นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล
๗. นายฉัตรทิพย์ นาถสุภา
๘. นายชวน หลีกภัย
๙. ม.ร.ว.เทพ เทวกุล
๑๐. นายนิคม จันทรวิทุร
๑๑. นายประมวล สภาวสุ
๑๒. นายประเวศ วะสี
๑๓. นายพนัส สิมะเสถียร
๑๔. นายมารุต บุนนาค
๑๕. นายระพี สาคริก
๑๖. นายสถาพร กวิตานนท์
๑๗. นายสุธี สิงห์เสน่ห์
๑๘. นายเสน่ห์ จามริก
๑๙. นายเสม พริ้งพวงแก้ว
๒๐. นายเสริมศักดิ์ การุณ
๒๑. นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์
๒๒. นายอุทัย พิมพ์ใจชน

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. นายกรัฐมนตรี ประธานกรรมการ

รองประธานกรรมการ

๒. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
๓. รัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย
๔. นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๕. ประธานมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
๖. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก.สัมพันธ์

กรรมการ

๗. ผู้แทนสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
๘. ผู้แทนสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
๙. ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
๑๐. ผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ
๑๑. ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย
๑๒. ผู้แทนกระทรวงสาธารณสุข

[redacted]. ผู้แทนสำนักงบประมาณ
๑๔. ผู้แทนกรมธนารักษ์
๑๕. ผู้แทนธนาคารแห่งประเทศไทย
๑๖. ผู้แทนการสื่อสารแห่งประเทศไทย
๑๗. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครหรือผู้แทน
๑๘. ผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือผู้แทน
๑๙. ผู้แทนสำนักจุฬาราชมน[redacted]รี
๒๐. ผู้แทนสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย
๒๑. ผู้แทนมูลนิธิปรีดี พนมยงค์
๒๒. ผู้แทนมูลนิธิป๋วย อึ๊งภากรณ์
๒๓. ผู้แทนมูลนิธิโกมล คีมทอง
๒๔. ผู้แทนมูลนิธิชูวิทย์ โอวาทวงษ์
๒๕. ผู้แทนมูลนิธิดวงประทีป
๒๖. ผู้แทนมูลนิธิเด็ก
๒๗. ผู้แทนมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม
๒๘. ผู้แทนมูลนิธิสื่อสร้างสรรค์
๒๙. ผู้แทนมู[redacted]นิธิบูรณะชนบท
๓๐. ผู้แทน[redacted]ถาบันสันติประชาธรรม
๓๑. ผู้แทนสมา[redacted]มธรรมศาส[redacted]ร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
๓๒. ผู้แทนสมา[redacted]มสิทธิเสรีภาพแห่งประเท[redacted]ไท[redacted]
๓๓. ผู้แทนสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไท[redacted]
๓๔. ผู้แทนคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย
๓๕. ผู้แทนองค์กรเครือข่ายเดือนตุลา
๓๖. ผู้แทน[redacted]มัชชาคนจน
๓๗. เลขาธิการ[redacted]หพันธ์นิสิตนักศึกษา แห่งประเทศไทย
๓๘. นายกองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๓๙. ประธานสภานักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาส[redacted]ร์
๔๐. นายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ
๔๑. นายจาตุรนต์ ฉายแสง
๔๒. นายปรีชา สุวรรณทั[redacted]
๔๓. นายพินิจ จารุสมบัติ
๔๔. นายพีรพันธุ์ พาลุสุข
๔๕. นายโภคิน พลกุล
๔๖. นายสมคาด สืบตระกู[redacted]
๔๗. นายอดิศร เพียงเกษ
๔๘. นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ
๔๙. นายอารีเพ็ญ อุ[redacted]รสินธุ์

๕๐. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	กรรมการและเลขานุการ
๕๑. นายพนม เอี่ยมประยูร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. นายพิภพ ธงไชย	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการดำเนินงา[redacted]

๑. นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ประธานกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
๒. ประธานมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป	ประธานกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน

กรรมการ

๓. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาส[redacted]ร์
๔. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์
๕. นางสาววิตรี สุวรรณสถิตย์
๖. ประธานอนุกรรมการฝ่ายศึกษาและประมวลผลงานของ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
๗. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ ศาส[redacted]ราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ
๘. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก ดวงตราไปรษณียากรและเหรียญกษาปณ์
๙. ประธานอนุกรรมการฝ่ายวิชาการ
๑๐. ประธานอนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน
๑๑. ประธานอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
๑๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม
๑๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ
๑๔. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

๑๕. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ สำหรับเด็กและเยาวชน
๑๖. ประธานอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา
๑๗. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดประกวดภาพยนตร์ รางวัลพระเจ้าช้างเผือก
๑๘. ประธานอนุกรรมการฝ่ายรางวัลปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านประชาธิปไตยและสันติภาพ
๑๙. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
๒๐. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๒๐. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
๒๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์
๒๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน
๒๔. นางชุลีพร เกษโกวิท
๒๕. นางดุษฎี บุญทัศนกุล
๒๖. นายประณิต ภูมิถาวร
๒๗. นายวิษณุ วรัญญู
๒๘. นางวาณี สายประดิษฐ์
๒๙. นายสันต์ หัตถีรัตน์
๓๐. นายสุรพล นิติไกรพจน์
๓๑. นายเหวง โตจิราการ

๓๒.	นายพนม เอี่ยมประยูร	กรรมการและเลขานุการ คณะกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
๓๓.	นายพิภพ ธงไชย	กรรมการและเลขานุการ คณะกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน
๓๔.	นางสาววรรณี สำราญเวทย์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ คณะกรรมการดำเนินงานภาครัฐ
๓๕.	นายกมล กมลตระกูล	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ คณะกรรมการดำเนินงานภาคเอกชน

คณะอนุกรรมการดำเนินงาน

๑. อนุกรรมการฝ่ายศึกษา วิจัยและประมวลผลงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
ผู้อำนวยการสถาบันปรีดี พนมยงค์ — ประธานอนุกรรมการ
๒. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ
นายวิเชียร วัฒนคุณ — ประธานอนุกรรมการ
๓. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก ดวงตราไปรษณียากรและเหรียญกษาปณ์
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ — ประธานอนุกรรมการ
๔. อนุกรรมการฝ่ายวิชาการ
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ — ประธานอนุกรรมการ
๕. อนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน
นางสาววารี หะวานนท์ — ประธานอนุกรรมการ
๖. อนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นายมานิจ สุขสมจิตร — ประธานอนุกรรมการ
๗. อนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม
นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ — ประธานอนุกรรมการ

๘. อนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ ประธานอนุกรรมการ

๙. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก
นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์ ประธานอนุกรรมการ

๑๐. อนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณรัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ สำหรับเด็กและเยาวชน
ผู้แทนมูลนิธิเด็ก ประธานอนุกรรมการ

๑๑. ประธานอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา
นายสันติสุข โสภณสิริ ประธานอนุกรรมการ

๑๒. ประธานอนุกรรมการฝ่ายจัดการประกวดภาพยนตร์รางวัลพระเจ้าช้างเผือก
นายโดม สุขวงศ์ ประธานอนุกรรมการ

๑๓. ประธานอนุกรรมการฝ่ายรางวัลปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านประชาธิปไตยและสันติภาพ
นายเสม พริ้งพวงแก้ว ประธานอนุกรรมการ

๑๔. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณสถาน ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
นายพิภพ ธงไชย ประธานอนุกรรมการ

๑๕. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณสถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
นายสุภัทร สุคนธวัต ประธานอนุกรรมการ

๑๖. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
นายกิตติศักดิ์ ปรกติ ประธานอนุกรรมการ

๑๗. อนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์
นายสุริชัย หวั่นแก้ว ประธานอนุกรรมการ

๑๘. อนุกรรมการฝ่ายประสานงาน
นายพนม เอี่ยมประยูร ประธานอนุกรรมการ

ให้คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นนี้ มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย และในการนี้ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพิ่มเติมเพื่อดำเนินการใดๆได้ตามที่เห็นสมควร

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๐

(พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ที่ ๑๔๕/๒๕๔๐

เรื่อง แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส
นายปรีดี พนมยงค์ และคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

ตามที่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓ จะเป็นวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของรัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติและราษฎรไทย และได้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๖๑/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ไปแล้วนั้น

เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าว ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมนตรีจึงมีคำสั่ง ดังต่อไปนี้

๑. ให้ปรับปรุงชื่อคณะกรรมการฯ เป็นคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์

๒. ให้แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ และคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ ดังนี้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

นายอดุล วิเชียรเจริญ

คณะกรรมการอำนวยการ

นายนรนิติ เศรษฐบุตร — รองประธานกรรมการอำนวยการ

คณะกรรมการดำเนินงาน

๑. นายนรนิติ เศรษฐบุตร — รองประธานกรรมการดำเนินงานภาครัฐ

กรรมการ

๒. นางจารุพร ไวยนันท์
๓. นายจริย์วัฒน์ สันตะบุตร
๔. นายโชคชัย สุทธาเวศ
๕. นายสมเกียรติ อภิญญาชน
๖. นายบัณฑูร ล่ำซำ
๗. นายครรชิต ตัมพานุวัตร
๘. นายภูวดล ทรงประเสริฐ
๙. นางสุทธาสินี วัชรบูรณ์
๑๐. นายอนันต์ วิริยะพินิจ

คณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายศึกษา วิจัยและประมวลผลงานของนายปรีดี พนมยงค์

๑. ผู้อำนวยการสถาบันปรีดี พนมยงค์ — ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายนิคม จันทรวิทุร
๓. นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล
๔. นายปรีดี เกษมทรัพย์
๕. นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์
๖. นายวิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร
๗. นายประชุม โฉมฉาย
๘. นายสมจิตต์ [illegible]นสิงห์
๙. นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์
๑๐. นายสะอาด พิมพ์สวัสดิ์
๑๑. นายระวิ ฤกษ์จำนง
๑๒. นายสงัด ศรีวณิก
๑๓. นายศุขปรีดา พนมยงค์
๑๔. นายฉัตรทิพย์ นาถสุภา
๑๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ
๑๖. นายชัยวัฒน์ สถาอานันท์

๑๗. นางสาวปราณี กุรุพิณฑารักษ์ — อนุกรรมการและเลขานุการ

๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ นายปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

๑. นายวิเชียร วัฒนคุณ — ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ
๓. รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
๔. อธิบดีกรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ
๕. รองอธิการบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๖. ผู้อำนวยการกองสัมพันธ์ต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
๗. ผู้อำนวยการกองการสังคม กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ
๘. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์
๙. ผู้แทนสมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์
๑๐. นายพนม เอี่ยมประยูร

๑๑. นายประณิต ภูมิถาวร — อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๒. นางสาวสุทธิลักษณ์ จงอุดมสุข — อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำของที่ระลึก [redacted]วง[redacted]ราไปร[redacted]ณียากรและเหรี[redacted]ญกษาปณ์

๑. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นางยุพิน โภคฐิติยุกต์
๓. นายภัทรพงศ์ ศรีเธียรอินทร์
๔. นายหริรักษ์ สู[redacted]ะบุ[redacted]ร
๕. นายอัคนี อรัณยกานนท์

๖. นายคณิต พิ[redacted]วณิชย์ อนุกรรมการและเลขานุการ
๗. นาง[redacted]มศรี กัณฑพงศ์ อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายวิชาการ

๑. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายจรัญ โฆษณานันท์
๓. นายชัยวัฒน์ บุนนาค
๔. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์
๕. นางสาวนวลฉวี สุธรรมวงศ์
๖. นายพนม เอี่ยมประยูร
๗. นางวาณี [redacted]ายประดิษฐ์
๘. นายสมคิด เลิศไพฑูรย์
๙. นายสันติสุข โสภณสิริ

๑๐. นางสุภาพ ดวงไสว อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๑. นางชนันดา ธีญะวุฒิ อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายการเงินและจัดหาทุน

อนุกรรมการที่ปรึกษา

๑. นายกสมา[redacted]มธรรมศาสตร์
๒. นายดำรงค์ กฤษณมระ
๓. นา[redacted]ประมวล สภาวสุ
๔. นายพนัส สิมะเสถี[redacted]ร
๕. นายสุธี สิงห์เสน่ห์

๖. คุณวารี หะวานนท์ ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๗. นางจารุ[redacted]ร ไวยนันท์
๘. นายชัชวาลย์ ศรศรี
๙. นายทองมา หงส์ลดารมภ์
๑๐. นายนริศ ชัยสูตร
๑๑. นางสาวประนอม โฆวินวิพัฒน์
๑๒. นายวิเชียร กลิ่นสุคนธ์
๑๓. นายวีระ มานะคงตรีชีพ
๑๔. นาย[redacted]งคราม ชัยประวัติดำรงค์
๑๕. นายสม จาตุศรีพิทักษ์
๑๖. นาย[redacted]มชาย สกุลสุรรัตน์
๑๗. นายสุขสันต์ จิรจริยาเวช
๑๘. นายอุทัย อัครพัฒนากู[redacted]
๑๙. ผู้อำนวยการกองคลัง
๒๐. หัวหน้างานการเงิน

๒๑. นาง[redacted]าววรรณี สำราญเวทย์ อนุกรรมการและเลขานุการ

๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

๑. นายมานิจ สุขสมจิตร — ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายกมล ฉายาวัฒนะ
๓. นายบำรุง สุขพรรณ์
๔. นางสาววิภา สุขกิจ
๕. นายสมหมาย ปาริจฉัตต์
๖. นายกำแหง ภริตานนท์
๗. นายวรวิทย์ ศรีอนันต์รักษ์
๘. นางผานิต พูนศิริวงษ์
๙. นายวิทยา ตัณฑสุทธิ์
๑๐. นายสุวัฒน์ ทองธนากุล
๑๑. นายตุลย์ ศิริกุลพิพัฒน์
๑๒. นายสมชาย กรุสวนสมบัติ
๑๓. นายดำฤทธิ์ วิริยะกุล
๑๔. นายชวรงค์ ลิมปัทมปาณี
๑๕. นางวัชรินทร์ วาณิชา
๑๖. นายสมเจตน์ ชวนชาติ
๑๗. นายคณิต พืชวณิชย์
๑๘. นายมนูญ พุฒทอง
๑๙. นายณัฐ พันธรักษ์ราชเดช
๒๐. นายปราโมช สัมชุกร
๒๑. นายสมภพ ศรีสมวงศ์
๒๒. นางกรรณิการ์ วิริยะกุล
๒๓. นายทวีสิน สถิตย์รัตนชีวิน
๒๔. นายสมณา นทีไวทัยวะ
๒๕. นายธวัชชัย ไพรินทราภา
๒๖. นางอุบล แป๊ะยิ้มล่อง
๒๗. นางสาวสุภาณี แก้วมณี

๒๘. นางนุสรฮายาตี โกศลศักดิ์ — อนุกรรมการและเลขานุการ

๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม

๑. นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ — ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายชูชาติ หมื่นอินกุล
๓. นายทวีศักดิ์ ใยเมือง
๔. นายนิวัติ กองเพียร
๕. นายสุพจน์ แจ้งเร็ว
๖. นางดุษฎี บุญทัศนกุล
๗. นายอำนาจ เย็นสบาย

๘. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย — อนุกรรมการและเลขานุการ

๘. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

๑. นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์ — ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายระวิ ฤกษ์จำนง
๓. นายกมล กมลตระกูล
๔. นายคณิต พืชวณิชย์
๕. นายพิรุณ ฉัตรวนิชกุล
๖. นายวันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์
๗. นายสมจิตต์ อินสิงห์
๘. นายสันติสุข โสภณสิริ

๙. นายสุภรณ์ พรหมพันธุม — อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๐. นาย[illegible]ชาย [illegible]ะออ — อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๙. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำสื่อเผยแพร่เกียรติคุณ นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส สำหรับเด็กและเยาวชน

๑. นายพิภพ ธงไชย ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายกมล กมลตระกูล
๓. นางกาญจนา กาญจนสุต
๔. นายจรั[redacted] ดิษฐาอภิชัย
๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ
๖. นางดุษฎี บุญทัศนกุล
๗. นายธีรพัฒน์ อัศวสังสิทธิ
๘. นางปฏิญญา ศรีธัญญรัตน์
๙. นายพิรุณ ฉัตรวนิชกุ[redacted]
๑๐. นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

๑๑. นายสมบัติ บุญงามอนงค์ อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๐. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา

๑. พระไพศาล วิสาโล อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. นายสันติสุข โสภณสิริ ประธานอนุกรรมการ

[redacted]นุกรรมการ

๓. นางสาวฐิติมา คุณติรานนท์
๔. นายธำรง ปัทมภาส
๕. นาง[redacted]าวนงลักษณ์ ตรงศีลสัตย์
๖. นางสาวนารี แซ่ตั้ง
๗. นายนิ[redacted]นธ์ แจ่มดวง
๘. นายวรพงศ์ เวชมาลีนนท์
๙. นายสมเกียรติ มีธรรม
๑๐. นางสาวสิริวรรณ นิจเจริญ

๑๑. นายสุร[redacted]ม กฤษณะจูฑะ อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการประกว[redacted]ภา[redacted]ยน[redacted]ร์รางวัลพระเจ้าช้างเผือก

๑. นายโดม สุขวงศ์ ประธานอนุกรรมการ
๒. นายอดิศักดิ์ เช็กรัตน์ รองประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๓. นางณิชชา จริยเศรษฐการ
๔. นายภาณุ อารี
๕. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

๖. นาง[redacted]าวชลิดา เอื้อบำรุงจิ[redacted] อนุกรรมการและเลขานุการ
๗. นางสาววิมลรั[redacted]น์ อรุณโรจน์สุริยะ อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๑๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายรางวัลปรีดี พนมยงค์ สำหรับบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านประชาธิปไตย และสันติภาพ

๑. นายเสม พริ้งพวงแก้ว ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายโคทม อารียา
๓. นายเดช พุ่มคชา
๔. นางธีรนาถ กาญจนอักษร
๕. นายมาร์ค ตามไท
๖. นายวิษณุ วรัญญู

๗. นายพิภพ ธงไชย อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน ๑๐๐ ปี นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

๑. นายพิภพ ธงไชย ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นางดุษฎี บุญทัศนกุล
๓. นายสมคาด สืบตระกูล
๔. นายประเดิมชัย บุญช่วยเหลือ
๕. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์

๖. นายอนันต์ วิริยะพินิจ อนุกรรมการและเลขานุการ
๗. นายก่อพงษ์ ดลนสกุล อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๑๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการอนุสรณ์สถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

อนุกรรมการที่ปรึกษา

๑. นายวิเชียร กลิ่นสุคนธ์
๒. นายทิวา เงินยวง
๓. นายพระนาย สุวรรณรัฐ
๔. นายเฉลียว จรัสศรี

๕. นายสุภัทร สุคนธวัต ประธานอนุกรรมการ
๖. นายปัญญา น้ำเพชร รองประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๗. นายกฤษดา ณ ป้อมเพชร
๘. พันเอก (พ) ชยันต์ อัมพุนันท์
๙. นายยงยศ เล็กกลาง
๑๐. นายนิเวศ พันธ์เจริญวรกุล
๑๑. นายสมยศ พฤกษาเกษมสุข
๑๒. นายจรัล ดิษฐาอภิชัย
๑๓. นางสาวนัยนา สุภาพึ่ง
๑๔. นายสันติ จียะพันธ์
๑๕. นางสาวดวงใจ สุภาพึ่ง

๑๖. นางสาวชลลดา บุญเกษม อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

๑. นายกิตติศักดิ์ ปรกติ	ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายอภิชัย พันธเสน	๖. นายธีรยุทธ บุญมี
๓. นายเกษียร เตชะพีระ	๗. นายพนม เอี่ยมประยูร
๔. นายชัยวัฒน์ สถาอานันท์	๘. นายวรพจน์ วิศรุตพิชญ์
๕. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	๙. นายประชา หุตานุวัตร
๑๐. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการความร่วมมือในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

๑. นายสุริชัย หวันแก้ว	ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. นายไชยันต์ รัชชกูล	๕. นางสาวพรเพ็ญ ฮันตระกูล
๓. นายเดช พุ่มคชา	๖. นายวิทยา สุจริตธนารักษ์
๔. นายบัณฑร อ่อนดำ	
๗. นางวิระดา สมสวัสดิ์	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน

๑. นายพนม เอี่ยมประยูร	ประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๒. ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์	๔. นายสมเกียรติ วรปัญญาอนันท์
๓. นายพิภพ ธงไชย	๕. นายสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย
๖. นางสาววรรณี สำราญเวทย์	อนุกรรมการและเลขานุการ
๗. นางวิภา เกตสระ	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๘. นางสาววรรณวิภา แสงสารพันธ์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ทั้งนี้ให้แต่ละฝ่าย

๑. จัดทำแผนงานและรายละเอียดของงานที่จะจัดทำ โดยจะต้องอยู่ในขอบเขตของรายละเอียดของงานตามที่เสนอไว้ในโครงการ โดยเน้นว่าต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
๒. ระบุว่าเป็นแผนงานของฝ่ายใดและจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังของแผนงานแต่ละเรื่อง
๓. จัดทำงบประมาณทั้งด้านรายรับและรายจ่าย รวมทั้งระบุแหล่งเงินทุนที่จะนำมาใช้จ่ายในการดำเนินการตามแผนงาน
๔. จัดทำตารางเวลาในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน
๕. เสนอแผนงานที่ได้จัดทำขึ้น ต่อคณะกรรมการดำเนินงานเพื่อพิจารณานำเสนอให้คณะกรรมการอำนวยการอนุมัติและให้ความสนับสนุน และ
๖. ดำเนินการตามแผนงานที่ได้รับอนุมัติให้เสร็จเรียบร้อยตามเวลาที่กำหนดไว้

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔[illegible]

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งสำนักนา[redacted]กรัฐมนตรี

ที่ ๔๗/๒๕๔๒

เรื่อง แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี
รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์

ตามที่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๓ จะเป็นวันครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาลของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติและราษฎรไทย และได้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๓๖๑/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๔๕/๒๕๔๑ ลงวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๔๑ แต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ และคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ ไปแล้วนั้น

เพื่อให้การจัดงานฉลองในวาระดังกล่าว ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นายกรัฐมน[redacted]รีจึงแต่งตั้งบุคคลดังมีรายนามต่อไปนี้ เป็นกรรมการเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการดำเนินงาน

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ท่าพระจันทร์ กรรมการ

คณะอนุกรรมการ

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายนิทรรศการ

๑. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ ประธานอนุกรรมการ
๒. นายสมชัย ศรีสุทธิยากร รองประธานอนุกรรมการ

อนุกรรมการ

๓. นางสาวนวลฉวี สุธรรมวงศ์
๔. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์
๕. นางสาวสุวดี เมฆา
๖. ประธานชมรมนักศึกษาเรียนดีจากชนบท

๗. นางวนิดา จันทนทัศน์ อนุกรรมการและเลขานุการ
๘. นางสาวดาวเรือง แนวทอง อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม

อนุกรรมการ

๑. นาย[redacted]มชาย วัชระสมบัติ
๒. นา[redacted]สาโรช เผือกสำสี

๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

นางสาวสุรัสวดี หุ่นพยนต์ อนุกรรมการ

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีกรรมทางศาสนา

อนุกรรมการ

๑. นายศิริลักษณ์ ปั้นบำรุงกิจ
๒. นายคัมภีร์ ดิษฐกรณ์
๓. นายจเร พันธ์เปรื่อง
๔. นายศุภพงศ์ ขจรทิพย์

๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการโครงการอนุสรณ์สถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑. นายสมคาด สืบตระกูล ที่ปรึกษา
๒. นายนิเวศ พันธ์เจริญวรกุล รองประธานอนุกรรมการ
๓. นายนุกูล ทานาค อนุกรรมการ

๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานโครงการสำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

นายจรัล ดิษฐาอภิชัย อนุกรรมการ

๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายประสานงาน

นายโชคชัย สุทธาเวศ อนุกรรมการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ.๒๕๔๒

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

ประกาศ
อานันทมหิดล

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่า ตลอดเวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความปรีชาสามารถบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่ปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘

เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๒ ตอน ๗๐ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘)

ที่ กต 0804/3367

กระทรวงการต่างประเทศ
ถนนศรีอยุธยา กทม. 10400

23 พฤศจิกายน 2542

เรื่อง องค์การยูเนสโกประกาศให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลสำคัญของโลก

เรียน ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การยูเนสโก (ดร.วิเชียร วัฒนคุณ)

อ้างถึง หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ ทม 0701/4392 ลงวันที่ 24 กันยายน 2542

ตามหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่อ้างถึงแจ้งมติของคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การยูเนสโก มอบหมายให้ ดร. วิเชียร วัฒนคุณ ประธานอนุกรรมการฯ และ ดร.ประณต ภูมิถาวร อนุกรรมการและเลขานุการ เดินทางไปร่วมสังเกตการณ์และติดตามการประชุมคณะกรรมการบริหาร ครั้งที่ 157 ขององค์การยูเนสโก ระหว่างวันที่ 5 - 22 ตุลาคม 2542 ความแจ้งอยู่แล้วนั้น

กระทรวงการต่างประเทศได้รับรายงานจากสถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงปารีสว่า เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2542 ที่ประชุมคณะกรรมาธิการ (Commission) 1 ของการประชุมสมัยสามัญ (General Conference) ขององค์การยูเนสโก ได้พิจารณารับรองการเสนอให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เป็นบุคคลสำคัญของโลก ตามการเสนอของคณะกรรมการบริหาร (Executive Board) และ เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2542 ในที่ประชุมสมัยสามัญ (General Conference) ครั้งที่ 30 ขององค์การยูเนสโก ได้มีมติประกาศให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เป็นบุคคลสำคัญของโลกอย่างเป็นทางการแล้ว และจะมีการจัดพิมพ์การเฉลิมฉลองบุคคลและเหตุการณ์สำคัญเป็นรูปเล่มเพื่อแจกจ่ายประเทศสมาชิกขององค์การยูเนสโกต่อไปโดยองค์การยูเนสโกจะเข้าร่วมเฉลิมฉลองด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายชูชัย เกษมศานติ)
รองปลัดกระทรวงฯ ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ

กรมองค์การระหว่างประเทศ
กองการสังคม
โทร. 643-5065, 643-5066
โทรสาร 643-5064

งานของสุรัยยาทำให้เห็นชัดว่า หนทางสู่สันติภาพในวิธีคิดของท่านปรีดีที่ปรากฏอยู่ใน 'พระเจ้าช้างเผือก' จะเป็นไปได้ก็เริ่มจากการปฏิเสธความรุนแรง การอาศัยจินตนาการแสวงหาทางเลือกโดยมุ่งพิทักษ์คุ้มครองคนเล็กคนน้อย ผสานกับการไม่เห็นผู้คนในสังคมอื่น ที่ต่างจากตนเป็นศัตรู

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล
นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส
(๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓)
และในวาระที่องค์การยูเนสโกบรรจุชื่อไว้ใน
ปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญของโลก (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๐๐๑)